[વિજયકમલસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળાનો ૯ મો મણકો]

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

લેખક

પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ.

પ્રકાશક

શ્રી કેશરબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર

ઠે. નગીનભાઈ હોલ, પાટણ

વીર સં ૨૪૭૩ નકલ ૨૦૦૦

વિ સં ૨૦૦૩ મૂલ્ય ૨-૮-૦ આવૃત્તિ બીજી

મુદ્રક
શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇ,
મહોદય પ્રીંટીંગ પ્રેસ-ભાવનગર.

દગરા નિવાસી

સ્વ. શેઠશ્રી ચુનીલાલ કમળશી (મામા)

જન્મ સં ૧૯૪૭ આસરવા સુદિ ૧૧

સ્વર્ગવાસ સં ૨૦૦૩ મહા સુદિ ૧૨

સમર્પણ

મને અને મારા કુટુંબીજનોને
સસ્કારોનુ અમીપાન કરાવ
નાર મારા પૂ પિતાશ્રીના
ચરણે

જોરાવરનગર — લિ બાળ,
તા ૧૦-૧૦-૪૭ — કાંતિલાલ

પ્રસ્તાવના

"नमस्कारसमो मन्त्र , शत्रुञ्जयसमो गिरिः ।
वीतरागसमो देवो, न भूतो न भविष्यति ॥ १ ॥"

શ્રી જિનશાસનમાં ઉપર્યુક્ત સુભાષિત ઘણું પ્રસિદ્ધ છે ટૂંકમાં તેનો અર્થ એ છે કે-'નવકાર સમાન મંત્ર, શત્રુંજય સમાન પર્વત અને વીતરાગ સમાન દેવ ભૂતકાળમાં થયા નથી અને આગામી કાળમાં થનાર નથી' તાત્પર્ય કે જગતમાં મંત્રો, પર્વતો અને દેવો ઘણા છે, પરંતુ તેમાં નવકારથી ચઢિયાતો એક પણ મંત્ર નથી, શત્રુંજયથી અધિક એક પણ પર્વત નથી અને વીતરાગથી શ્રેષ્ઠ એક પણ દેવ નથી બીજી રીતે વિચારતા તેનો પરમાર્થ એ નીકળે છે કે- દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, એ ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું સમગ્ર વિશ્વ છે એ વિશ્વમાં અનંતાનંત જીવ-પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યો અનંતાનંત લોકાલોક પ્રદેશ પ્રમાણ ક્ષેત્રો અનંતાનંત ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનકાલીન સમયો અને અનંતાનંત ગુણપર્યાયરૂપી ભાવો

છે તે બધા દ્રવ્યોમા શ્રેષ્ઠ દ્રવ્ય કયુ ? બધા ક્ષેત્રોમાં સર્વોચ્ચ ક્ષેત્ર કયુ ? બધા કાળમા સર્વોત્તમ કાળ કયો ? બધા ભાવોમાં સર્વોત્તમ ભાવ કયો ? એ ચારે પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણે એકજ શ્લોકમાં મળતો હોય તેમ આ શ્લોક જણાવે છે કે- સર્વ દ્રવ્યોમા ઉત્તમ દ્રવ્ય વીતરાગ દેવ છે સર્વ ક્ષેત્રોમા ઉત્તમ ક્ષેત્ર શત્રુંજય ગિરિરાજ અપરનામ સિદ્ધક્ષેત્ર છે, સર્વ ભાવોમા ઉત્તમ ભાવ પચ પરમેષ્ઠીઓને નમવાનો ભાવ છે અને સર્વ કાળમા ઉત્તમ કાળ, 'એ ત્રણ સર્વોચ્ચ છે એવી ઓળખાણ જે કાળમા થાય છે તે કાળ છે એથી એ સિદ્ધ થયુ કે 'પરમેષ્ઠિઓને નમવાના ભાવ સમાન ભાવ સિદ્ધિએ ગયેલા ઘણા જીવોવડે સ્પર્શાએલ સિદ્ધક્ષેત્ર સમાન ક્ષેત્ર અને જીવોને મુક્તિ મેળવવા માટે પરમ આલ઼મ્બનભૂત દ્રવ્યોમા વીતરાગ દેવ સમાન ઉત્તમ દ્ર ય બીજુ કોઇ વર્તમાન કાળમા છે નહિ ભૂતકાળમા હતુ નહિ અને ભવિષ્ય કાળમા થવાનુ નથી ' આ વાત આગમ યુક્તિ, અનુભવ અને પ્રતિહાસ આદિ કોઈપણ પ્રમાણથી જ્યારે સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે

આ ગ્ર થનો પ્રસ્તુત વિષય નમસ્કાર મ ત્ર છે શાસ્ત્રોમા મણિ, મ ત્ર અને ઔષધિઓની શક્તિ અચિન્ત્ય મનાયેલી છે જેમ મણિ-રત્નો પાષાણ જાતિ ... છતા
તેના મૂલ્યવાનપણાથી તથા તેની ...
પ્રસિદ્ધ છે, તેમ 'મ ત્ર' એ પૌદ્ગલિક શબ્દ...
દારિ ...ય કષ્ટ, રોગ, ભય ઉપદ્રવાદિના ...
અથ કામ આરોગ્ય, અભિરતિ આદિ અ...
અપવર્ગ આદિ આગામી જ ...મોના સુખપ્રાપક...
જૈન શાસનમાં નવકાર ... તેના
રચનારૂપ પૌદ્ગલિક

વ્યાકરણ શાસ્ત્રમા સર્વ મળીને બાવન અક્ષરો પ્રસિદ્ધ છે જગતના તમામ શાસ્ત્રો એ બાવન અક્ષરોનીજ 'પરસ્પર વિચિત્ર પ્રકારના સયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી રચનાઓ છે ' નવકારના અડસઠ અક્ષરો પણ એ બાવન અક્ષરોની બહાર નથી માત્ર અક્ષરસંયોગરૂપ તેની રચના બીજા તમામ શાસ્ત્રોથી જુદી પડી જાય છે અને તેજ કારણે તેને મહામત્ર' તરીકે સ્થાન મળ્યુ છે તેના પ્રત્યેક અક્ષરો, પદો, સપદાઓ ઈત્યાદિનુ સવિસ્તર વર્ણન આ પુસ્તકમા તેના યથાયોગ્ય સ્થળે કરવામા આવ્યુ છે સર્વ શાસ્ત્રો અને મત્રોમા આ અડસઠ અક્ષરો નવપદો અને આઠ સપદાઓવાળા નાનામા નાના શાસ્ત્ર અને મત્રને મહાશાસ્ત્ર' અને 'મહામત્ર' ની ઉપમા કેમ મળી છે? તેનો વિગતવાર ખુલાસો આ પુસ્તકના એકથી સત્તર સુધીના લગભગ બધા પ્રકરણોમા જુદી જુદી રીતે અપાયેલો છે વાચકો તે દષ્ટિએ તેને ધ્યાનપૂર્વક અને મનનપૂર્વક વાચે એવી ભલામણ છે

માત્ર અડસઠ અક્ષરના સમુદાયમા આવી અચિન્ત્ય શક્તિ સંગ્રહિત થયેલી છે એમ અમારે શી રીતે માનવુ ? એ પ્રશ્ન આ સ્થળે કદાચ ઉઠશે પરતુ તેનુ સમાધાન એ છે કે અક્ષરો કે-તેના સમૂહરૂપ પદો, વાક્યો અને મહાવાક્યો, એ પૌદ્ગલિક અને જડ હોવા છતા ચૈતન્ય અને જ્ઞાનના અદ્વિતીય વાહન છે શબ્દને અર્થની સાથે જેમ સબધ છે, તેમ ચેતન-આત્માના જ્ઞાન અને ભાવની સાથે પણ તેને સબધ છે જેવો શબ્દ તેવુ જ્ઞાન અને જેવો શબ્દ તેવોજ ભાવ થતો આત્મામા પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે સજ્ઞિ-પચેન્દ્રિય-પર્યાપ્ત-મનુષ્ય અને તિર્યંચ કે-જેઓને શબ્દ શ્રવણ માટેની 'ઈન્દ્રિય' અને તેનો અર્થ સમજવા માટે સમર્થ એવુ 'મન' મળ્યુ હોય છે, તેઓના જ્ઞાન અને ભાવ ઉપર શબ્દ

છે તે બધા દ્રવ્યોમા એક દ્રવ્ય કયુ ? બધા ક્ષેત્રોમાં સર્વોચ્ચ ક્ષેત્ર કયુ ? બધા કાળમા સર્વોત્તમ કાળ કયો ? બધા ભાવોમાં સર્વોત્તમ ભાવ કયો ? એ ચારે પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણે એકજ શ્લોકમાં મળતો હોય તેમ આ શ્લોક જણાવે છે કે-' સર્વ દ્રવ્યોમા ઉત્તમ દ્રવ્ય વીતરાગ દેવ છે સર્વ ક્ષેત્રોમા ઉત્તમ ક્ષેત્ર શત્રુજય ગિરિરાજ અપરનામ સિદ્ધક્ષેત્ર છે, સર્વ ભાવોમા ઉત્તમ ભાવ પચ પરમેષ્ઠીઓને નમવાનો ભાવ છે અને સર્વ કાળમા ઉત્તમ કાળ, ' એ ત્રણ સર્વોચ્ચ છે ' એવી ઓળખાણ જે કાળમા થાય છે તે કાળ છે એથી એ સિદ્ધ થયુ કે ' પરમેષ્ઠિઓને નમવાના ભાવ સમાન ભાવ, સિદ્ધિએ ગયેલા ઘણા જીવોવડે સ્પર્શાએલ સિદ્ધક્ષેત્ર સમાન ક્ષેત્ર અને જીવોને મુક્તિ મેળવવા માટે પરમ આલ મનભૂત દ્રવ્યોમા વીતરાગ દેવ સમાન ઉત્તમ દ્રવ્ય બીજુ કોઇ વર્તમાન કાળમાં છે નહિ, ભૂતકાળમાં હતુ નહિ અને ભવિષ્ય કાળમા થવાનુ નથી ' આ વાત આગમ યુક્તિ, અનુભવ અને ઇતિહાસ આદિ કોઇપણ પ્રમાણથી જ્યારે સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે સિદ્ધ થઇ શકે તેમ છે

આ ગ્રંથનો પ્રસ્તુત વિષય નમસ્કાર મત્ર ' છે શાસ્ત્રોમા મણિ, મત્ર અને ઔષધિઓની શક્તિ અચિન્ત્ય મનાયેલી છે જેમ મણિ-રત્નો પાષાણ જાતિના હોવા છતાં તેના મૂલ્યવાનપણાથી તથા તેની કષ્ટ-રોગહરાદિ શક્તિઓથી પ્રસિદ્ધ છે, તેમ ' મત્ર ' એ પૌદ્ગલિક શબ્દરૂપ હોવા છતા દુ ખ દારિદ્ર્ય કષ્ટ રોગ, ભય ઉપદ્રવાદિના નાશક તરીકે અને અર્થ, કામ આરોગ્ય, અભિરતિ આદિ આ જ મના કે સ્વર્ગ, અપવર્ગ આદિ આગામી જન્મોના સુખપ્રાપક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે જૈન શાસનમાં નવકારમત્ર ' એટલે તેના અડસઠ અક્ષરોની રચનારૂપ પૌદ્ગલિક શબ્દો સર્વ મંત્રોમાં શિરોમણિભૂત છે

વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં સર્વ મળીને બાવન અક્ષરો પ્રસિદ્ધ છે જગતના તમામ શાસ્ત્રો એ બાવન અક્ષરોનીજ 'પરસ્પર વિચિત્ર પ્રકારના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી રચનાઓ છે' નવકારના અડસઠ અક્ષરો પણ એ બાવન અક્ષરોની બહાર નથી માત્ર અક્ષરસંયોગરૂપ તેની રચના બીજા તમામ શાસ્ત્રોથી જુદી પડી જાય છે અને તેજ કારણે તેને મહામંત્ર' તરીકે સ્થાન મળ્યું છે તેના પ્રત્યેક અક્ષરો પદો, સંપદાઓ ઈત્યાદિનું સવિસ્તર વર્ણન આ પુસ્તકમાં તેના યથાયોગ્ય સ્થળે કરવામાં આવ્યું છે સર્વ શાસ્ત્રો અને મંત્રોમાં આ અડસઠ અક્ષરો, નવપદો અને આઠ સંપદાઓવાળા નાનામાં નાના શાસ્ત્ર અને મંત્રને મહાશાસ્ત્ર' અને 'મહામંત્ર' ની ઉપમા કેમ મળી છે? તેનો વિગતવાર ખુલાસો આ પુસ્તકના એકથી સત્તર સુધીના લગભગ બધા પ્રકરણોમાં જુદી જુદી રીતે અપાયેલો છે વાચકો તે દૃષ્ટિએ તેને ધ્યાનપૂર્વક અને મનનપૂર્વક વાંચે એવી ભલામણ છે

માત્ર અડસઠ અક્ષરના સમુદાયમાં આવી અચિન્ત્ય શક્તિ સંગ્રહિત થયેલી છે, એમ અમારે શી રીતે માનવું? એ પ્રશ્ન આ સ્થળે કદાચ ઉઠશે, પરન્તુ તેનું સમાધાન એ છે કે અક્ષરો કે-તેના સમૂહરૂપ પદો, વાકયો અને મહાવાકયો, એ પૌદ્ગલિક અને જડ હોવા છતા ચૈતન્ય અને જ્ઞાનનાં અદ્વિતીય વાહન છે શબ્દને અર્થની સાથે જેમ સંબંધ છે, તેમ ચેતન–આત્માના જ્ઞાન અને ભાવની સાથે પણ તેને સંબંધ છે જેવો શબ્દ તેવું જ્ઞાન અને જેવો શબ્દ તેવોજ ભાવ થતો આત્મામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે સન્નિ-પંચેન્દ્રિય-પર્યાપ્ત-મનુષ્ય અને તિર્યંચ કે-જેઓને શબ્દ શ્રવણ માટેની 'ઈંદ્રિય' અને તેનો અર્થ સમજવા માટે સમર્થ એવું 'મન' મળ્યું હોય છે, તેઓના જ્ઞાન અને ભાવ ઉપર શબ્દ

શક્તિ અચિન્ત્ય અસર ઉત્પન્ન કરે છે એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે જેઓને શબ્દ ઉપરથી અર્થનુ જ્ઞાન કરવા જેટલો ક્ષયોપશમ હોતો નથી તેઓ ઉપર પણ સારા નરસા અર્થના વાચક શબ્દની સારી નરસી અસર થતી અનુભવી શકાય છે શબ્દોને તેના અર્થોની સાથે જેમ 'વાચ્યવાચક' સબધ છે તેમ આત્મા અને તેના પરિણામોની સાથે ભાવ્યભાવક' સબધ પણ છે શબ્દો ભાવક' છે અને આત્મા 'ભાવ્ય' છે આત્મામા જેમ જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, તેમ રાગાદિ ભાવો પણ છે તે બને ઉપર શબ્દોની અસર છે જો કે બધા જીવો શબ્દોની અસર ઝીલવાને લાયક હોતા નથી, તો પણ જે જીવો તેને લાયક છે તેઓના ભાવો ઉપર યોગ્ય-અયોગ્ય શબ્દોની યોગ્ય-અયોગ્ય અસરો નીપજે જ છે શબ્દોમા યોગ્યતા અને અયોગ્યતા તેના વાચ્ય પદાર્થોની યોગ્યતા અને અયોગ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે નવકાર મત્ર ના અડસઠ અક્ષરો અને તેના સયોગરૂપ નવપદોથી વાચ્ય અર્થોની યોગ્યતા ઘણી ઊંચી છે-સર્વશ્રેષ્ઠ છે, તેથી તેના વાચક અક્ષરો અને પદો અર્થાત્ શબ્દોની યોગ્યતા પણ સર્વોત્કૃષ્ટ મનાય છે આત્માના ભાવોને હલાવી નાખવા માટે અશુદ્ધ ભાવોને ટાળી શુદ્ધ ભાવો પ્રગટાવવા માટે નવકારના અડસઠ અક્ષરોને અડસઠ તીર્થો, અડસઠ રત્નો કે તેવી જ બીજી લૌકિક વસ્તુઓની ઉપમાઓ ઘણી જ ઓછી પડી જાય છે, એ વાત આ પુસ્તકમા સગ્રહેલા નવકારના સ્તોત્રોના વાચન ઉપરથી તુરત જ જણાઈ આવશે

શાસ્ત્રોનુ પ્રયોજન બે પ્રકારનુ હોય છે એક તો જ્ઞાન પ્રકટાવવાનુ અને બીજુ ભાવ ઉત્પન્ન કરવાનુ કેટલાક કહે છે કે નવકાર' તે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનનો સગ્રહ કહેવાય છે પણ અમને તેનાથી કાંઈ (વિશેષ) જ્ઞાન થતુ નથી તેઓએ

વિચારવુ જોઇએ કે-ચૌદ પૂર્વનુ જ્ઞાન પણ જે જ્ઞાન આગળ એક બિન્દુ તુલ્ય છે તેવુ કેવળજ્ઞાન, નવકારમા જેને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, તે અરિહત અને સિદ્ધોનાઆ ત્માને પ્રગટ થયેલુ છે 'નવકાર' દ્વારા થતી તેઓની ઓળખાણ પોતાના આત્માના કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપની પ્રતીતિ અને નિર્ણય કરાવે છે તે પ્રતીતિ અને નિર્ણય જેમ જેમ દઢ થતા જાય છે, તેમ તેમ આત્માનો અનાદિનો મિથ્યામોહ વિલય થતો જાય છે અને મોહના સર્વથા વિલયથી પોતે જ કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ બની જાય છે કોઇ કહેશે 'એ જ્ઞાન અમને બીજા શાસ્ત્રોથી પણ મળી રહે છે, તો 'નવકાર' માં શુ વિશેષતા છે?' તેઓને એ ઉત્તર છે કે-એકલા જ્ઞાનથી કોઇ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી જ્ઞાનની પોતાના ભાવ ઉપર કેટલી અસર થઇ, તેના ઉપર જ્ઞાનની ઉપયોગિતા અવલબેલી છે આત્માના ભાવ પલટવા માટે એટલે અનાદિના મિથ્યાભાવો ટાળીને સમ્યગ્ ભાવો કરવા માટે બીજા સર્વ શાસ્ત્રો અને બીજા સર્વ મત્રો કરતા 'નવકાર' શાસ્ત્ર અને 'નવકાર' મત્ર વધારે ઉપકારક છે તેના બે કારણો છે એક તો નવકારની રચના સક્ષિપ્ત હોવાથી તે આબાલગોપાલ સર્વ-જન-ગ્રાહ્ય શાસ્ત્ર-રૂપ છે અને બીજુ તે સર્વ-મત્ર-રત્નોનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેથી સર્વ-મત્ર-સગ્રાહક સ્વરૂપ છે જગતમા જેટલા સત્ય અને સફળ મંત્રો છે, તે બધામાં બીજ તરીકે 'નવકાર' કે તેનો અશ રહેલો જ હોય છે અને તેથીજ તેઓ ફળદાયક બને છે સર્વ લોકોત્તર મત્રો કે સર્વ લોકોત્તર શાસ્ત્રોનુ અતિમ તાત્પર્ય આત્માનો મોહ નાશ કરવાનુ હોય છે એ મોહ નાશ કરવાનુ કાર્ય જેટલી સહેલાઇથી અને જેટલી ઝડપથી નવકાર' દ્વારા સિદ્ધ થાય છે તેટલી સહેલાઇથી અને તેટલી ઝડપથી અન્ય કોટિ શાસ્ત્રોથી પણ થવુ શકય

નથી બધાં પ્રામાણિક શાસ્ત્રો અને જૈન દર્શનના બધા પ્રામાણિક મહાપુરૂષો આ વાતનો એકી અવાજે સ્વીકાર કરે છે તેથી 'નવકાર' એ સર્વદેશ અને સર્વ કાળમા જૈન સઘનો પ્રાણ બની રહ્યો છે

ત્રણે ફીરકાનો જૈન સઘ આજે પણ 'નવકાર'ને સવારે ઉઠવાથી માંડીને રાત્રે સુઇ જાય ત્યાસુધીમાં એક વાર નહિ પણ સેકડો અને હજારો વાર ગણે છે અને તેને ગણનાર બધાના પ્રતિદિનની સમગ્ર સખ્યાનુ પ્રમાણ કાઢવામા આવે તો કેવળ લાખો જ નહિ બલ્કે ક્રોડો અને તેથી પણ અધિક સખ્યાનુ પ્રમાણ થવા જાય છે જો કે તે ગણનારા બધા જ 'નવકાર'નુ માહાત્મ્ય સમજીને કે વિચારીને જ ગણે છે, એમ નથી તો પણ જૈન સઘમા બધી વસ્તુઓ કરતાં 'નવકાર'નુ સ્થાન કેટલુ વિશિષ્ટ છે, તે સમજવા માટે તે એક પ્રતીક છે જો લાખો અને ક્રોડોની સખ્યામાં રોજ નવકાર ગણાય જ છે તો તે શુદ્ધ રીતિએ અર્થ સમજીને, ભાવાર્થ અને પરમાર્થ પર્યંત પહોચીને ગણાય એવી ભાવના અને મમતા કોની ન હોય? સૌ કોઇની હોય તે કાર્યની સિદ્ધિ આ પુસ્તકદ્વારા જેટલા અશે થાય, તેટલા અશે તેને તૈયાર કરવામા થયેલો શ્રમ લેખે ગણાશે.

અહીં એક વાત લક્ષ્યમા લેવાની છે કે–શાસ્ત્રકારોએ નવકારનુ જે અપૂર્વ ફળ અને માહાત્મ્ય વર્ણવ્યુ છે, તે 'ભાવ નમસ્કાર'ને અગે છે 'ભાવ નમસ્કાર' 'પરમાર્થ નમસ્કાર,' અદ્વૈત નમસ્કાર' 'નિશ્ચય નમસ્કાર' એ બધા એક જ અર્થને કહેનારા શબ્દો છે 'દ્રવ્યનમસ્કાર' 'નામ નમસ્કાર' 'દ્વૈત નમસ્કાર' 'વ્યવહાર નમસ્કાર' એ બધા એનાથી વિપરીત અર્થને કહેનારા છે આ પુસ્તકના પહેલા સોળ પ્રકરણોમા મુખ્યત્વે નમસ્કારનુ વ્યવહારિક સ્વરૂપ બતાવવામાં

આવ્યુ છે અને છેવટના સત્તરમા પ્રકરણમાં તેનુ નિશ્ચય સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે નિશ્ચય એ પરમાર્થ છે વ્યવહાર તેનુ સાધન છે એમાંથી કોઈની પણ ઉપેક્ષા, મૂળ વસ્તુની જ ઉપેક્ષામા પરિણમે છે તેથી નવકારના પારમાર્થિક સ્વરૂપને આત્મસાત્ કરવા માટે, બન્ને સ્વરૂપ તરફ આદરભાવવાળા બની, બન્નેનો યથોચિત અભ્યાસ કરી, અનાદિનો શત્રુ જે મોહ–તેનો નાશ કરવા ઉદ્યત બનવુ જોઈએ

છેવટે એક અગત્યની બીના કહેવાની રહે છે અને તે એ છે કે–જૈન સઘના બે ફીરકા ‘ નવકાર ’ને પહેલા પાચ પદ સ્વરૂપ કેવળ પાંત્રીસ અક્ષરવાળો માનીને ગણે છે અને મૂર્તિપૂજક શ્વેતાબર સપ્રદાય પાત્રીસ અક્ષરવાળો મૂળ મત્ર અને તેની ચૂલિકાના (તેત્રીસ અક્ષરવાળા) ચાર પદ સહિત કુલ અડસઠ અક્ષરવાળો માનીને ગણે છે મૂળ મત્ર ‘ પાત્રીસ અક્ષર ’ અને ‘પાંચ પદ’ પ્રમાણ છે, એ સબધમા કોઈને કશો પણ મત ભેદ નથી જે મતભેદ છે, તે ચૂલિકાના ચાર પદ અને તેના તેત્રીસ અક્ષરોને મૂળ મત્રમા ગણવા કે નહિ, તે વિષયમા છે આ પુસ્તકના ત્રીજા પ્રકરણમા છેલ્લા દશ પૂર્વધર શ્રી વજ્ર **સ્વામી** અને તેમણે શ્રી **મહાનિશીથ** સૂત્રની અદર કરેલ ઉલ્લેખની સાખ આપી સમગ્ર નવકાર મત્રને નવપદ, આઠ સપદા અને અડસઠ અક્ષરવાળો બતાવ્યો છે * કેટલાક તેને ‘અડસઠ’ અક્ષરપ્રમાણ માનવાના બદલે ‘ સડસઠ ’ અક્ષરપ્રમાણ માને છે પાંચ પદરૂપ કે (‘ સડસઠ ’ અક્ષરમય) નવપદરૂપ માનીને

* દિગબર સપ્રદાયના સાહિત્યમા ‘ મૂલાચાર ’ નામનો એક પ્રાચીન ગ્રન્થ છે તેની ૫૧૪ મી ગાથા પણ ‘ નમસ્કાર મત્ર ’ ની ચૂલિકાને બરાબર મળતી છે અને તે નીચે મુજબ છે

“ एसो पंचनमोयारो, सव्वपावपणासणो ।
मगलेसु य सव्वेसु पढम हवदि मगल ॥ १ ॥ ”

પણ જેઓ નવકારને પરમ આદરથી ગણે છે અને નવકાર પ્રત્યે પોતાની હાર્દિક ભક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે તેઓ અભિનન્દનીય છે છતા આ વિષયમાં જે વસ્તુ અમને વિચારણીય લાગી છે, તે વસ્તુ તેના કારણો સહિત અહીં ટૂંકમા રજુ કરીએ છીએ

'સર્વ શાસ્ત્રોની આદિમા મગળ અભિધેય સબધ અને પ્રયોજન, એ ચાર વસ્તુ બતાવવામા આવે છે એ ચારને અનુબંધચતુષ્ટય' કહેવામાં આવે છે સર્વ શિષ્ટ પુરુષોએ માન્ય ગણેલો એ નિયમ છે એ ચારમા એકેયની પણ હાનિથી શુ દોષો આવે છે તેનુ વર્ણન તે તે ગ્રથોમા તે તે સ્થળોએ વિસ્તારથી કરવામા આવ્યુ છે જે ગ્રન્થોમા એ ચાર કે ચારમાથી કોઈપણ એકનું વર્ણન નથી હોતુ ત્યાં તેને ઉપલક્ષણથી કે ગ્રન્થકારની શિષ્ટતાના પ્રામાણ્યથી સ્વીકારી લેવામા આવે છે આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે નવકાર' એ કેવળ શાસ્ત્ર જ' નહિ પણ 'મહાશાસ્ત્ર' છે એટલુ જ નહિ પણ શાસ્ત્રકારોએ જ્યારે બીજા બધા શાસ્ત્રોને શ્રુતસ્કધ તરીકે સંબોધ્યા છે ત્યારે, નવકારને મહા શ્રુતસ્કધ તરીકે સબોધેલ છે તેથી તેમા પણ અનુબધચતુષ્ટય' હોવા અનિવાર્ય છે નવકાર એ સર્વ જગ-જન-હિતકારી શાસ્ત્ર છે તેથી સર્વ કોઈ તેને સહેલાઈથી સમજી શકે તેવી રીતે તેની રચના હોવી જોઈએ ઉપલક્ષણથી કે શિષ્ટજનપ્રામાણ્યથી 'નવકાર માં 'અનુબધચતુષ્ટય' ગર્ભિત રીતે રહેલાં છે એમ વિદ્વદ્ વર્ગ સિવાય બીજા ભાગ્યે જ સમજી શકે તેથી પ્રગટપણે તે (અનુબન્ધચતુષ્ટય)ને સ્થાન હોવુ જોઈએ મગલ સબધ અને અભિધેય તો મૂલમત્રમા આવી જાય છે, માત્ર પ્રયોજન બાકી રહે છે કોઈપણ શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે શાસ્ત્રનુ પ્રયોજન અને ફળ' અવશ્ય બતાવવુ જોઈએ જ્યાં સુધી પ્રયોજન જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મદબુદ્ધિવાળો પણ

તેમા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી કહ્યુ છે કે 'प्रयोजनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि न प्रवर्तते ।' વળી બુદ્ધિશાળી પુરુષો હમેશ પ્રધાન ફળવાળી અર્થાત શ્રેષ્ઠ ફળવાળી પ્રવૃત્તિમા જ આદર કરે છે કહ્યુ છે કે, 'फलप्रधाना समारम्भा ।' એ રીતે મદથી માડીને બુદ્ધિમાન પર્યન્ત સર્વ જીવોને સદાકાળ માટે ' નવકારમા પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે નવકારનુ પ્રયોજન અને ફળ નવકારમા સાક્ષાત્ કહેવુ જોઈએ, જેથી સૌ કોઈની તેમા સુખે પ્રવૃત્તિ થઈ શકે મદ પ્રવૃત્તિમા તીવ્રતા લાવવા માટે તથા શિથિલ પ્રવૃત્તિમા દૃઢતા ઉત્પન્ન કરવા માટે પણ તેની જરૂર છે એ કારણે ચૂનિકાના પ્રથમ બે પદમાં નવકારનુ પ્રયોજન અને છેલ્લા બે પદમા નવકારનુ ફળ સાક્ષાત્ કહીને તેને મૂળમત્રમાં સામેલ કરેલ છે મદથી માડી બુદ્ધિમાન પર્યંત સર્વ જનની શ્રદ્ધાને તથા ભાવનાને દૃઢ કરવા માટે તથા ' પચ પરમેષ્ટિ નમસ્કાર ' મત્રના સ્મરણ તથા જાપના પુરુષાર્થમા અપૂર્વ વેગ લાવવા માટે તે અત્યત કાર્યસાધક બને છે પ્રત્યેક મત્ર અનુષ્ઠાન તેટલુ જ ફળી શકે કે જેટલુ અનુષ્ઠાન કરનારની શ્રદ્ધા, ભાવના કે પુરુષાર્થમા જોર હોય નમસ્કાર મત્ર નિષ્પ્રયોજન કે નિષ્ફળ નથી પણ મહાપ્રયોજન અને મહાફળને સાધનારો છે કારણ કે-તેનાથી સર્વ પાપોના નાશ થાય છે તથા તે સર્વ મગળોમાં શ્રેષ્ઠ મગળ જે આત્મ લાભ, તેની પ્રાપ્તિ કરાવે છે એ જાતિની શ્રદ્ધા અને ભાવના પુરુષાર્થમા પ્રબળ વેગ અને બળ લાવનારી થાય છે ચાર ગતિરૂપ સસારમાં ભમતા જીવોને માટે સર્વ પાપના નાશથી અધિક શ્રેષ્ઠ-કોઈ પ્રયોજન નથી તથા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના લાભથી અધિક મોટુ-કોઈ ફળ નથી પાપ નાશથી ફરી કદિપણુ ન ઉપજે તે રીતે દુ ખ નાશ થાય છે અને આત્મલાભથી ફરી કદી પણ નાશ ન પામે તે રીતે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે 'दु ख पापात्

सुखं धर्मात्, सर्वशास्त्रेषु मस्थिति ।' અર્થાત્ પાપથી દુઃખ અને ધર્મથી સુખ એ સર્વ શિષ્ટ-જન-માન્ય સિદ્ધાંત છે નવકારની ચૂલિકામાં તે પ્રગટપણે બતાવેલ છે તેથી ચૂલિકા સહિત સમગ્ર નવકાર મંત્ર સર્વ જગત્ હિતકારી મહામંત્રની ગણનામાં નિર્બાધ રીતે આવી શકે છે

દિક્સૂચનરૂપ આટલુ જણાવીને કેવળ કથારૂપે કે બીજા સામાન્ય પુસ્તકરૂપે આ પુસ્તકને નહિ ગણના આત્મ-લાભનુ પરમ સાધન માનીને તેના વાંચન મનન અને અભ્યાસમા પ્રયત્નશીલ થવા વિનવીએ છીએ

સિદ્ધક્ષેત્ર,
ભાદ્રપદ શુક્લા ચતુર્થી
વીર સવત ૨૪૭૪

મુનિ ભદ્રંકરવિજય.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

અમારા તરફથી બહાર પડતી શ્રી વિજયકમળ સૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળાનો આ નવમો મણકો છે પૂ૦ મુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબે અમારી વિનતિને ધ્યાનમાં લઇ 'ધર્મશ્રદ્ધા,' 'જૈન માર્ગની પિછાન,' વગેરે પુસ્તકો સુંદર અને ગંભીર શૈલીમાં લખી આપવા કૃપા કરી છે

તેમજ ગ્રન્થમાળાનું નૂતન પ્રકાશન 'શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર' ૨૫ ફર્માનું પુસ્તક પૂ૦ મહારાજશ્રીએ તૈયાર કરી આપી અમારા ઉપર તેમજ વાચકો ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે

પુસ્તકની ઉપયોગિતા તો વાચકોને પુસ્તક જોયા પછી માલુમ પડશે એટલે તત્સંબંધી અમારે લખવું ઉચિત નથી

'ધર્મશ્રદ્ધા,' 'જિનભક્તિ,' 'દેવદર્શન,' 'પ્રતિમા પૂજન' વગેરે પુસ્તકો પૂ. મહારાજશ્રીની કલમથી લખાએલા છે, તે વાચકવર્ગને ઘણા ઉપયોગી નિવડ્યા છે ઘણા પુસ્તકોની હાલ માગણી હોવા છતાં અમારે ગ્રાહકોને 'ના' લખવી પડે છે

આ પુસ્તક પ્રકાશનમાં જે જે મહાશયો તરફથી મદદ મળી છે, તે સર્વેનો આભાર માનવામાં આવે છે

'શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર' પુસ્તક બહાર પાડતા અમને ઘણો આનંદ થાય છે આશા રાખીએ છીએ કે, સૌ કોઇ ધર્માત્માઓ પુસ્તકનો સદુપયોગ કરી આત્મકલ્યાણ સાધે એજ પ્રકાશકની મહેચ્છા

પાટણ
વીર સં ૨૪૭૩

લી. સંઘનો સેવક,
સંઘવી નગીનદાસ કરમચંદ
વ્યવસ્થાપક
શ્રીકેશરબાઇ જૈન જ્ઞાનમંદિર

અનુક્રમણિકા.

---

૧ મંગલમ્	૧
૨ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર	૨
૩ શ્રી નવકાર મંત્રનો છંદ	૪
૪ પંચ-પરમેષ્ઠિ-ગીતા	૯
૫ નમસ્કાર સ્તુતિ	૧૪
૬ નમસ્કાર મહામંત્ર (સંક્ષિપ્ત પરિચય)	૨૫
૭ નમસ્કાર મહામંત્ર આવશ્યક વિચાર	૪૪
૮ શ્રી નવકાર મંત્રનો વિસ્તૃત પરિચય	૯૧
૯ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ	૧૩૧
૧૦ નમસ્કારની પ્રરૂપણા	૧૪૯
૧૧ નમસ્કારની વસ્તુ	૧૬૬
૧૨ નમસ્કારનું પ્રયોજન અને ફળ	૧૯૨
૧૩ શ્રી નવકારના ઉપધાન	૨૦૬
૧૪ નમસ્કારનું ધ્યાન	૨૨૫
૧૫ સર્વોત્કૃષ્ટ-ભાવ-મંગલ	૨૪૭
૧૬ નમસ્કારનો અધિકારી	૨૫૯
૧૭ નમસ્કારનાં સ્તોત્રો	૨૭૨
૧૮ નમસ્કારના પ્રભાવ ઉપર કથાઓ	૩૧૧
૧૯ શ્રી નવકારના ગીતો	૩૩૪
૨૦ શ્રી નમસ્કાર મહાત્મ્ય [ભાવાનુવાદ]	૩૪૫
૨૧ નમસ્કારનું નિશ્ચય સ્વરૂપ [ઉપસંહાર]	૩૬૭

પુસ્તકોની યાદી

પૂ૦ મુનિરાજશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા સંપાદન કરાયેલા તથા લખાયેલા પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે તેમાંના ઘણાખરા પુસ્તકો મળતા નથી છતા જિજ્ઞાસુ વાચકો પાટણ, ખભાત, અમદાવાદ આદિ મોટા સ્થળોના જ્ઞાનમંદિરોમાંથી વાચવા માટે મેળવી શકશે

ક્રમ	ગ્રંથનું નામ	નકલ	સંવત	પૃષ્ઠ સંખ્યા
×૧	યશોવિજય ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ ૧ લો	૧૦૦૦	૧૯૯૨	૬૦૬
૨	ભાગ ૨ જો	૧૦૦૦	૧૯૯૪	૩૯૬
×૩	નમસ્કાર મહામંત્ર	૧૦૦૦	૧૯૯૪	૩૬૨
×૪	નાસ્તિકવા નું નિરસન	૧૦૦૦	૧૯૯૫	૨૧૨
×૫	આરાધનાનો માર્ગ	૧૦૦૦	૧૯૯૫	૨૧૩
×૬	આસ્તિકતાનો આદર્શ	૧ ૦૦	૧૯૯૬	૩૩૨
×૭	પ્રતિમાપૂજન	૧૦૦૦	૧૯૯૭	૩૪૩
×૮	દેવદર્શન	૨૦૦	૧૯૯૮	૨૨૬
×૯	જિનભક્તિ	૧૦૦૦	૧૯૯૮	૨૦૩
×૧૦	ધર્મશ્રદ્ધા	૧૦૦૦	૧૯૯૮	૮૯૭
૧૧	પ્રાર્થના	૨૦૦૦	૨૦૦૦	૫૬
૧૨	જૈનમાર્ગની પિછાન	૧૦૦૦	૨૦૦૧	૧૭૨
×૧૩	સાધના	૧૦૦૦	૨૦૦૩	૬૪
૧૪	નમસ્કાર મહામંત્ર (આવૃત્તિ બીજી)	૨૦૦૦	૨૦૦૩	૪૦૦

× આ નિશાનીવાળા પુસ્તકો હાલ મળતાં નથી

પ્રાપ્તિસ્થાન—કેસરબાઈ જ્ઞાનમંદિર,
ઠે પંચાસરા પાસે, નગીનભાઈ હોલ
પાટણ (ઊ. ગુજરાત)

હળવદનિવાસી સ્વ. ધર્મપ્રેમી શેઠ ચુનીલાલ કમળશી [મામા] ની આછી-

જીવન રૂપરેખા

ધર્મપ્રેમી શ્રેષ્ઠિવર્યના અનુકરણીય ગુણોને ઉચિત શબ્દોમા ગોઠવવામા આવે તે ખોટુ નથી અને એથી ઊગતી જૈન યુવાન પ્રજાને એમાથી કઇ ને કઇ મળી રહેશે, એ શુભ આશયપૂર્વક બહુ થોડા જીવનપ્રસગો ની નોધ લઇએ છીએ

'મામા 'ના ઉપનામથી ગુજરાત-કાઠિયાવાડમા ખ્યાતિને પામેલા સ્વ શેઠશ્રી ચુનીલાલ કમળશીનો જન્મ સ ૧૯૪૭ ના ભાદરવા શુદિ ૧૩ ના મ ગલદિને થયો હતો

ચુનીમામાએ ગુજરાતી છ ચોપડીનુ' જ્ઞાન મેળવી, મુબઇ જઇ, નોકરીથી શરૂઆત કરી ધીમે-ધીમે શેઠ વગેરે સૌ કોઇનો પોતાના નિખાલસ અને કૃતજ્ઞ સ્વભાવથી પ્રેમ સપાદન કર્યો કેટલાક વર્ષો વીત્યા બાદ ધર્મપ્રેમી સઘવી શેઠશ્રી નગીનદાસ કરમચદના પરિચય અને પ્રેરણાથી જીવનમા ધર્મશ્રદ્ધા અને ધર્મની લાગણી ખૂબ જાગૃત બની પછી તો 'ચુની મામા ' એ લાડકવાયા નામથી સૌ કોઇ સબોધતા

તેમના જીવનમા લાગણીપ્રધાનતા, ધર્મવૃત્તિ,

ધર્મશ્રદ્ધા, સદાચાર, ઉદારતા અને નીતિ- ન્યાય વગેરે ગુણો સૂર્યના કિરણની જેમ ઝળકી રહ્યા હતા નાનુ કે મોટુ, ગરીબ કે તવગર, જૈન કે ઇતર, સ્ત્રી કે પુરુષ ગમે તે માણસ ગમે તે વખતે, ગમે તેવી મૂઝવણનો ઉકેલ કરવા તેમની પાસે પહોચી જાય ત્યારે આવનારને યોગ્ય શબ્દોમા આવકાર આપી, બેસાડી તેની બધી વાતને બહુ શાતિ ને ગભીરતાપૂર્વક યોગ્ય માર્ગ દર્શન આપતા

કોઇનુ ય જરા પણ બૂરૂ થાય એ જાતની ભાવના એમના હૃદયમા ક્યારે ય ન હતી પોતાનાથી ભલુ થાય અને બીજાનુ સારૂ દેખાય એ જાતના વાણી, વર્તન અને વિચારો હતા એ એમના પરિચયમા આવેલા સૌ કોઇ એકી અવાજે કબૂલે છે

પોતાના પરિચયમા આવેલો આત્મા કઇ ને કઇ પામી જાય, એ દૃષ્ટિ એમની સતેજ હતી દેવ, ગુરુ અને ધર્મનો ભક્તિભાવ કોઇ અજોડ હતો ગમે તે ગચ્છના સાધુ-સાધ્વી મહારાજો હોય પણ તેમની સેવા-ભક્તિ કરવી અને પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવવુ, એ એમનામા એક મોટો ગુણ હતો સાધર્મિ ભક્તિ કર વાની ભાવના પણ જીવનમા વિશેષ તરી આવતી હતી

જ્યારે જ્યારે પોતાના ઘેર વ્યવહારિક પ્રસગો ઉપસ્થિત થયા છે ત્યારે પણ સાથે ધાર્મિક મહોત્સવોને ઉજવી વ્યવહારિક દિવસોને દીપા યા છે જીવનમા જૈન ધર્મ જાણે રોમેરોમ પરિણમી ગયો હતો જૈન ધર્મની કેમ સુદર પ્રભાવના ને આરાધના થાય, એ જ તેમનુ લક્ષ્યબિન્દુ રહેતુ

શુભ અનુષ્ઠાનની ટૂંક નોંધ

૧ રોજ નવકારશી, દેવદર્શન, અષ્ટપ્રકારી પૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગરે

૨ પર્વતિથિએ શક્તિ પ્રમાણે તપ અને અવસરે પોષધ

૩ ગુરુમહારાજની હાજરીમા રોજ વ્યાખ્યાન શ્રવણ

૪ સ ૧૯૯૦ ની સાલમા પૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી** મહારાજ સાહેબની નીશ્રામા કુટુબ અને સગાવહાલાની સાથે ઉપધાન તપની આરાધના કરી

૫ સ ૧૯૯૫ ના દુષ્કાળના કારમા પ્રસંગે પોતે સારી રકમ કાઢી અને બીજાઓની પાસેથી સારી રકમ કઢાવરાવી, જનતાને સારી રીતે રાહત આપી

૬ સ ૧૯૯૬ મા કુટુબ અને સગાવહાલા સાથે શ્રી **સિદ્ધક્ષેત્રની** વિધિપૂર્વક નવાણું યાત્રા કરી

બીજા નાના મોટા અનેક અનુષ્ઠાનો અને શુભ-પ્રવૃત્તિઓની અહીં નોધ લેવામા આવી નથી

દ્રવ્યનો સદુપયોગ

રૂા ૧૫૦૦૦ હજાર ખર્ચી, હળવદમા જૈન ઉપાશ્રય બ ધાવી આપ્યો

રૂા ૧૧૦૦૦, હજાર ખર્ચી, હળવદમા શ્રી વર્ધમાન તપ આય બિલ ખાતુ શરૂ કરાવ્યુ

રૂા ૧૦૦૦૦ હજાર ખર્ચી, નવાણુ યાત્રા કરતી વખતે શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રમા ચતુર્વિધ સઘની ભક્તિ કરી

રૂા ૧૦૦૦૦, શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રમા કુટુંબ સાથે ચોમાસુ કર્યું, તે વખતે સદ્વ્યય કર્યો.

રૂા ૧૦૦૦૦ સ ૧૯૯૫મા દુકાળ વખતે આપ્યા

રૂા ૨૦૦૦ હળવદ જૈન દેરાસરમા ઘીનો અખડ દીવો રાખવા માટે આપ્યા

આ સિવાય બીજી નાની મોટી રકમોનો સદ્વ્યય કર્યો છે પૂ સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવિકા વગેરેની સેવા ભક્તિ કરવામા કે અનુકમ્પાદાન કરવામા કમીના રાખી નથી પોતાની ભત્રીજી કુમારિકાએ સોળ વર્ષની ઉમ્મરે ભાગવતી પ્રવજ્યા અ ગીકાર કરી તે વખતે સારી રકમનો સદુપયોગ કરી દીક્ષાના પ્રસગને ઉજવ્યો હતો

અતિમ આરાધના

જીવનમા શુભ ભાવપૂર્વક કરેલી ધર્મની આરાધના અ તિમ સમયે સમાધિ આપવામા ખૂબ જ મદદાયક બને છે એ જ્ઞાનીઓના કથનનો અનુભવ પુન્યશાળી આત્માને બરાબર થયો

સ ૨૦૦૩ ના મહા સુદી ૧૩ ની સવારે ચુની મામાને માનવ દેહ છોડીને ચાલ્યા જવાનુ હતુ અને તેના આગલા દિવસે એટલે બારસના દિવસે ધ્રાગધ્રા, વઢવાણ કેમ્પથી કેટલાક ભાઈઓ આવ્યા હતા કારણ કે, ચુની મામાને ૧૩ ના દિવસે ઘર દહેરાસરમા પ્રભુજી ફરી પધરાવવાના હતા એટલે સૌ સાજે પ્રતિક્રમણ કરીને બેઠા હતા ત્યારે ૧૩ ના દિવસનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો અને બીજી કેટલીક ધર્મચર્ચા કરી દરેક પોતપોતાની પથારીમા સૂઈ ગયા

પથારીમા સૂતા સૂતા **પ્રાગપ્રાનિવાસી કાંતિલાલ** ગાધીએ કહ્યુ કે, ' **ચુની** મામા મારા કુટુબી કાકાના દીકરા **વજુભાઇ** ટી બી ના રોગથી ૩૨ વર્ષની ભર યુવાન વયે અવસાન પામ્યા પણ છેલ્લા એક માસથી તેમના મુખમા 'અરિહ ત નમો, ભગવ ત નમો,' એનુ જ રટણ હતુ અને અરિહ તનુ નામજ લેતા હતા ટી બી ના રોગથી બચવાની આશા ઓછી હતી પણ ભાવના સુ દર હતી **વજુભાઇએ** કહ્યુ હતુ કે જો હુ આમાથી બચી જઉ તો હવે પછીની જિ દગી ચારિત્ર ધર્મ લઇ પૂરી કરવા ભાવના છે સૌ કોઇ તેમના કુટુબી જનોએ વ્રત, તપ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે કહી તેમના આત્માની શાતિ ઇચ્છી અને **વજુભાઇને** આત્મા ' અરિહ ત નમો ભગવ ત નમો ' એના રટનમા જ દેહને છોડી પરલોક સીધાવી ગયો **કાંતિલાલ** ગાધીની આ વાત સાભળી ઊર્મિપૂર્વક **ચુની** મામાએ કહ્યુ કે, **વજુભાઇનુ** જેવુ સમાધિ મૃત્યુ થયુ તેવુ આપણું થાય તો કેવુ સારૂ ? ત્યારબાદ શેઠ **છોટાલાલ જમનાદાસ** મૃત્યુની અનુમોદના કરી વાતો કરતા કરતા સૌ સુઇ ગયા

ચુની મામા સવારના ચાર વાગે જાગ્યા પાગ વાગ્યા એટલે પોતે કહ્યુ કે, સવારમા વરઘોડા વગેરેનુ મોડુ થશે, માટે સૌને જગાડો બધા પ્રતિક્રમણ કરવા બેસી ગયા પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે 'મામા'ને હૃદયમા ગભરામણ થવા લાગી પણ પ્રતિક્રમણ તો પૂરુ કર્યું પ્રતિક્રમણ કરીને પોતે પથારીમા સુઇ ગયા પણ ગભરામણ વધવા લાગી મામાએ કહ્યુ કે, મને કઇ સ ભળાવો ?

કાન્તિલાલ ગાંધી ' અરિહંત નમો, ભગવંત નમો,' ' અરિહંત થવા અરિહંત નમો, ' ' ભગવંત થવા ભગવંત નમો ' અને શ્રી નવમંગ મ ા સ ભળાવવા લાગ્યા

ત્યાં તો ગભરામણે વધુ જોર પકડયુ મામાએ કહ્યુ કે, મને પચ્ચકખાણ કરાવો પાસે બેઠેલા બાઈએ અભિગ્રહનુ પચ્ચકખાણ કરાવ્યુ

સ્થિતિ ગંભીર બનતી જોઇ પોતાના સુપુત્ર શ્રી કાન્તિલાલે તથા તેમના ધર્મપત્નીએ પરભવ માટે ધર્મનુ ભાતુ બંધાવ્યુ

ગણત્રીની મીનીટોમા તો ' અરિહંત નમો 'ની આરાધનાપૂર્વક પોતાનો દેહ ૨૦૦૩ ના મહા શુદિ ૧૩ ની વહેલી સવારે છોડી દીધો કેવુ સમાધિમૃત્યુ! પુણ્યવાન જીવોને ભવોભવ માગવા જેવુ મૃત્યુ શેઠ **ચુનીલાલ કમળશી** પામી ગયા

મૃત્યુબાદ લોકો શુ કરે? બારમુ, તેરમુ કે લાડુ કરે પણ ધર્મી કુટુંબે પૂ મુનિરાજ શ્રીમદ્ **ભદ્રંકર વિજયજી** મહારાજશ્રીની નિશ્રામા ધર્મ મહોત્સવ કર્યો અને શેઠના મૃત્યુને ઉજવ્યુ રોવા–કુટવાના વ્યવહારો તો આવા ધર્મી કુટુંબમા હોયજ કયાથી? એટલે સગા-વહાલાઓને પણ રોવા–કુટવાની ના લખી દીધી અને અઠ્ઠાઈમહોત્સવ ઉપર પધારવા માટેનુ આમ ત્રણ આપ્યુ

કેવુ મૃત્યુ, કેવો આત્મા અને કેવુ ધર્મીકુટુંબ કે જેનુ અનુકરણ કરવાથી પણ ભાગ્યશાળી આત્માઓનો બેડો પાર થઇ જાય

શ્રી
નમસ્કાર મહામંત્ર

' मंगलम् '

" अर्हन्तो भगवन्त इन्द्रमहिताः
सिद्धाश्च सिद्धिस्थिता·,
आचार्या जिनशासनोन्नतिकराः
पूज्या उपाध्यायकाः ।
श्रीसिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा
रत्नत्रयाराधका ,
पञ्चैते परमेष्ठिनः प्रतिदिन
कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १ ॥ "

ઇન્દ્રોવડે પૂજ્ય એવા અરિહંત ભગવતો, સિદ્ધિસ્થાનમા રહેલા સિદ્ધ ભગવતો, જિનશાસનની ઉન્નતિ કરનારા પૂજ્ય આચાર્ય ભગવતો, શ્રી સિદ્ધાન્તને સારી રીતે ભણાવનારા ઉપાધ્યાય ભગવતો અને રત્નત્રયને ધારણ કરનારા મુનિ મહતો, એ પાચે પરમેષ્ઠિઓ પ્રતિદિન તમારુ મગળ કરો ૧

卐

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

नमो अरिहंताणं ॥ १ ॥

नमो सिद्धाणं ॥ २ ॥

नमो आयरियाण ॥ ३ ॥

नमो उवज्झायाणं ॥ ४ ॥

नमो लोए सव्वसाहूणं ॥ ५ ॥

પદ (૫), સંપદા (૫) ગુરૂઅક્ષર (૩) લઘુઅક્ષર (૩૨) અને કુલઅક્ષર (૩૫)

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની ચૂલિકા

एसो पंचनमुक्कारो ॥ ६ ॥

सव्वपावप्पणासणो ॥ ७ ॥

मंगलाण च सव्वेसिं ॥ ८ ॥

पढमं हवइ मंगलं ॥ ९ ॥

પદ (૪) સંપદા (૩), ગુરૂઅક્ષર (૪), લઘુઅક્ષર (૨૯) અને કુલ અક્ષર (૩૩)

ચૂલિકા સહિત સમગ્ર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના કુલ અક્ષર (૬૮)

પ્રકરણ પહેલું

શ્રી નવકાર મંત્રનો છંદ

દુહા

વાંછિત પૂરે વિવિધ પરે, શ્રી જિનશાસન સાર,
નિશ્ચે શ્રી નવકાર નિત્ય, જપતા જયજયકાર ૧
અડસઠ અક્ષર અધિક ફલ, નવ પદ નવે નિધાન,
વીતરાગ સ્વયં મુખ વદે, પંચ પરમેષ્ઠી પ્રધાન ૨
એક જ અક્ષર એક ચિત્ત, સમર્યાં સંપત્તિ થાય,
સંચિત સાગર સાતના, પાતિક દૂર પલાય ૩
સકલ મંત્ર શિર મુકુટમણિ, સદ્ગુરુ ભાષિત સાર,
સો ભવિયા મન શુદ્ધશું, નિત્ય જપીયે નવકાર ૪

છંદ

નવકાર થકી શ્રીપાલ નરેસર, પામ્યો રાજ્ય પ્રસિદ્ધ,
સ્મશાન વિષે શિવ નામ કુમરને, સોવન પુરસો સિદ્ધ

નવ લાખ જપતા નરક નિવારે, પામે ભવનો પાર,
સો ભવિયાં ભત્તે ચોકૂખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૧

બાધી વડશાખા શિકે બેસી, હેઠળ કુંડ હુતાશ,
તસ્કરને મંત્ર સમર્પ્યો શ્રાવકે, ઊડયો તે આકાશ;
વિધિ રીતે જપતા વિષધરવિષ ટાળે, ઢાળે અમૃતધાર,
સો ભવિયા ભત્તે ચોકૂખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૨

બીજોરા કારણ રાય મહાબલ, વ્યંતર દુષ્ટ વિરોધ,
જેણે નવકારે હત્યા ટાલી, પામ્યો યક્ષ પ્રતિબોધ,
નવ લાખ જપતા થાયે જિનવર, ઈસ્યો છે અધિકાર,
સો ભવિયા ભત્તે ચોકૂખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૩

પલ્લીપતિ શિખ્યો મુનિવર પાસે, મહામંત્ર મન શુદ્ધ,
પરભવ તે રાજસિંહ પૃથિવીપતિ, પામ્યો પરિગલ રિદ્ધ,
એ મંત્ર થકી અમરાપુર પોહોતો, ચારૂદત્ત સુવિચાર,
સો ભવિયા ભત્તે ચોકૂખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૪

સન્યાસી કાશી તપ સાધતો, પચાગ્નિ પરજાલે,
દીઠો શ્રી પાર્શ્વકુમારે પન્નગ, અધબલતો તે ટાલે

સંભલાવ્યો શ્રી નવકાર સ્વયં મુખ, ઇન્દ્રભુવન અવતાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોક્ખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૫

મન શુધ્ધે જપતા મયણાસુંદરી, પામી પ્રિય સંયોગ,
ઇણ ધ્યાનથકી કષ્ટ ટળ્યું ઉંબરનુ, રક્તપિત્તનો રોગ
નિશ્ચેં સુજપતા નવ નિધિ થાયે, ધર્મતણો આધાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોક્ખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૬

ઘટમાંહિ કૃષ્ણ ભુજંગમ ઘાલ્યો, ઘરણી કરવા ઘાત,
પરમેષ્ઠીપ્રભાવે હાર ફૂલનો, વસુધામાંહિ વિખ્યાત
કમલનતીયે પિંગલ કીધો, પાપ તણો પરિહાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોક્ખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૭

ગયણાગણ જાતિ રાખી ગ્રહીને, પાડી બાણપ્રહાર,
પદ પંચ સુણતા પાંડુપતિ ઘર, તે થઇ કુંતા નાર
એ મંત્ર અમૂલક મહિમા મંદિર, ભવદુઃખ ભંજણહાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોક્ખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૮

કંબલ સંબલે કાદવ કાઢ્યા, શકટ પાંચસે માન,
દીધે નવકારે ગયા દેવલોકે, વિલસે અમર વિમાન

એમ મંત્ર થકી સંપત્તિ વસુધામાં લહી, વિલસે જૈન વિહાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોકખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૯

આગે ચોવીસી હુઈ અનંતી, હોશે વાર અનંત,
નવકાર તણી કોઈ આદિ ન જાણે, એમ ભાખે અરિહંત
પૂરવ દિશિ ચારે આદિ પ્રપંચે, સમરે સંપત્તિ થાય,
સો ભવિયા ભક્તે ચોકખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૧૦

પરમેષ્ઠિ સુરપદ તે પણ પામે, જે કૃત કર્મ કઠોર,
પુંડરિકગિરિ ઉપર પ્રત્યક્ષપેખ્યો મણિધરને એક મોર
સદ્દગુરૂ સન્મુખ વિધિયે સમરતા, સફલ જનમ સંસાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોકખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર ૧૧.

શૂલિકારોપણ તસ્કર કીધો, લોહખરો પરસિદ્ધ,
તિહા શેઠે નવકાર સુણાવ્યો, પામ્યો અમરની રિદ્ધ,
શેઠને ઘર આવી વિઘ્ન નિવાર્યા, સુરે કરી મનોહાર,
સો ભવિયા ભક્તે ચોકખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર. ૧૨

પંચ પરમેષ્ઠી જ્ઞાન જ પંચહ, પંચ દાન ચારિત્ર,
પંચ સજ્ઝાય મહાવ્રત પંચહ, પંચ સમિતિ સમકિત

પંચ પ્રમાદ વિષય તજો પંચહ, પાલો પંચાચાર,
એ ભવિયા ભત્તે ચોકૂખે ચિત્તે,
નિત્ય જપીયે નવકાર.

કલશ (છપ્પય)

નિત્ય જપીયે નવકાર, સાર સંપત્તિ સુખદાયક,
સિદ્ધમંત્ર એ શાશ્વતો, એમ જંપે શ્રી જગનાયક
શ્રી અરિહંત સુસિદ્ધ, શુદ્ધ આચાર્ય ભણીજે,
શ્રી ઉવજ્ઝાય સુસાધુ, પંચ પરમેષ્ઠી થૂણીજે
નવકાર સાર સંસાર છે, કુશલલાભ વાચક કહે,
એક ચિત્તે આરાધતા, વિવિધ ઋદ્ધિ વાંછિત લહે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી વિરચિત
પંચ-પરમેષ્ઠિ-ગીતા
(થોડાક પદ્યો)

ચાલિ

નમસ્કાર અરિહંતને વાસિત જેહનુ ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્યને, જીવિત તાસ પવિત્ત,
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતા રે સમરતા, લહીએ સુકૃતિ અભ્યાસ ૧

ચાલિ

નમસ્કાર તે સિદ્ધને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તે કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત,
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતા રે સમરતા, લહિયે સુકૃત ઉલ્લાસ ૨

ચાલિ

આચારય નમુક્કારે, વાસિત જેહનુ ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃત-પુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;

આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવ-ક્ષય કરતા રે સમરતા, લહિયે સુકૃત ઉલ્લાસ ૩

ચાલિ

નમસ્કાર ઉવજ્ઝાયને, વાસિત જેહનુ ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત,
આર્ત્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતા સમરતા, લહિયે સુકૃત ઉલ્લાસ ૪

ચાલિ

નમસ્કાર અણગારને, વાસિત જેહનુ ચિત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત,
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુર્ગતિ વાસ,
ભવખય કરતા રે સમરતા, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ ૫

દુહા

પચ નવકાર એ સુપ્રકાશ, એહથી હોએ સવિ પાપ નાશ,
સર્વ મગલતણુ એહ મૂલ, સુજશ વિદ્યા વિવેકાનુકૂલ ૬

નવકાર મત્રનો મહિમા

ચાલિ

શ્રી નવકાર સમો જગિ, મત્ર ન યત્ર ન અન્ય,
વિદ્યા નવિ ઔષધ નવિ, એહ જપે તે ધન્ય;
કષ્ટ ટલ્યા બહુ એહને, જાપે તૂરત સિદ્ધ,
એહના બીજની વિદ્યા, નમિ-વિનમીને સિદ્ધ ૭

દુહા

સિદ્ધ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય,
તિમજ નવકાર એ ભણે ભવ્ય,
સર્વ શ્રતમા વડો એ પ્રમાણ્યો, -
મહાનિશીથે ભલિ પરિ વખાણ્યો ૮

ચાલિ

ગિરિમાહિ જિમ સુરગિરિ, તરુમાહિ જિમ સુરસાલ,
સાર સુગધમા ચદન, નદન વનમા વિશાલ,
મૃગમા મૃગપતિ ખગપતિ, ખગમા તારા ચદ્ર,
ગગ નદીમા અનગ સરૂપમા દેવમા ઇદ્ર ૯

દુહા

જિમ સ્વયભૂરમણ ઉદધિમાહિ,
શ્રી રમણ જિમ સકલ સુભટમાહિ,
જિમ અધિક નાગમાહિ નાગરાજ,
શબ્દમા જલદ ગભીર ગાજ ૧૦

ચાલિ

રસમાહિ જિમ ઇક્ષુરસ, ફુલમા જિમ અરવિદ,
ઔષધમાહિ સુધા વસુધા-ધવમા રઘુનદ;
સત્યવાદિમા યુધિષ્ઠિર, ધીરમા ધ્રુવ અવિકપ,
મગલમાહિ જિમ ધર્મ, પરિચ્છદ સુખમા સપ ૧૧

દુહા

ધર્મમાહિ દયા ધર્મ મોટો, બ્રહ્મવ્રતમાહિ વજ્જર કછોટો,
દાનમાહિ અભયદાન રૂડુ, તપમાહિ જે કહેવુ ન કુડુ ૧૨

ચાલિ

રતનમાહિ સારો હીરો, નીરોગી નરમાહિ,
શીતલમાહિ ઉસીરો, ધીરો વ્રત-ધરમાહિ,
તિમ સવિ મંત્રમા સારો, ભાખ્યો શ્રી નવકાર,
કહ્યા ન જાયેરે એહના, જેહ છે બહુ ઉપકાર ૧૩

દુહા

તજે એ સાર નવકાર મંત્ર,
જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર,
કર્મ પ્રતિકૂલ બાઉલ સેવે,
તેહ સુરતરૂ ત્યજી આપ દેવે ૧૪

ચાલિ

એહને બીજેરે વાસિત, હોયે ઉપાસિત મંત,
બીજે પણિ ફલદાયક, નાયક છે એ તંત,
અમૃત ઉદધિ કુસારા, સારા હરત વિકાર,
વિષના તે ગુણ અમૃતનો, પવનનો નહીંરે લગાર ૧૫

દુહા

જેહ નિર્બીજ તે મંત્ર જૂઠા,
ફલે નહીં સાહમૂ હુઇ અપુઠા,
જેહ મહામંત્ર નવકાર સાધે,
તેહ દોઅ લોક અલવે આરાધે ૧૬

ઢાલ.

રતનતણી જિમ પેટી, ભાર અલ્પ બહુ મૂલ,
ચૌદ પૂરવનુ સાર છે, મત્ર એ તેહને તુલ્લ,
સકલ સમય અભ્યતર, એ પદ પચ પ્રમાણ,
મહસુઅ-ખધ તે જાણો, ચૂલા સહિત સુજાણ ૧૭

દુહા

પચ પરમેષ્ઠિ ગુણ ગણ પ્રતીતા,
જિન ચિદાનદ મોજે ઉદ્દીતા,
શ્રી યશોવિજય વાચક પ્રણીતા,
તેહ એ સાર પરમેષ્ઠિ ગીતા. ૧૮

પ્રકરણ બીજું

નમસ્કાર સ્તુતિ

શ્રુતસ્થવિર મહર્ષિપ્રણીત શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય

" निसाविरामंमि विबुद्धएण
सुसावएण गुणमायरेण ।
देवाहिदेवाण जिणुत्तमाण
किच्चो पणामो विहिणायरेण ॥ १ ॥ "

ચાર ઘડી રાત્રિ બાકી રહે ત્યારે નિદ્રા રહિત થઈને, અક્ષુદ્રતાદિ ઘણા ગુણોને ધારણ કરનાર સુશ્રાવકે, ભવનપતિ આદિ દેવો અને તેમના અધિપતિ ઇંદ્રોને પણ પૂજનિક તથા સામાન્ય કેવલિઓમાં ઉત્તમ એવા દેવાધિદેવ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોને, બહુમાનપૂર્વક પ્રણામ કરવો ૧

" सिज्झाट्ठाणं पमुत्तूण
चिट्ठिज्जा धरणीयले।
भावबंधु जगन्नाह
नमुक्कार तओ पढे ॥ २ ॥ "

શય્યાસ્થાન–પલ્યકાદિને છોડીને ઊભો થાય અથવા ધરણીતલ ઉપર બેસે અને સર્વત્ર સહાયકારક હોવાથી પરમાર્થ બધુ તુલ્ય, અપ્રાપ્ત ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનારા અને પ્રાપ્ત જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ રક્ષણ કરનારા વિશ્વસ્વામિને નમસ્કાર ભણે અથવા પરાવર્તન કરે ૨

" मताण मत्तो परमो इमुत्ति,
धेयाण धेय परम इमुत्ति।
तत्ताण तत्त परम पवित्त,
ससारसत्ताण दुहाहयाण ॥ ३ ॥ "

(શારીરિક અને માનસિક દુ ખોથી તથા રાગદ્વેષાદિક તાપોથી સતપ્ત થયેલા ચાર ગતિમા રહેલા ભવ્ય જીવોને માટે) આ નવકાર દ્રવ્ય–ભાવ ઉભય પ્રકારના વિષને હરનારો હોવાથી ગારૂડિકાદિ સર્વ મત્રોમા પ્રધાન મત્ર છે, સર્વ અર્થનો સાધક હોવાથી સકલ ધ્યેયોમા પરમ ધ્યેય છે અને કર્મમલના કલકને દૂર કરનાર હોવાથી સર્વ તત્ત્વોમા એટલે પરમાર્થભૂત પદાર્થોમા, પરમ એટલે અતિશય પવિત્ર તત્ત્વ છે ૩

" ताण अन्न तु नो अत्थि,
जीवाण भवसायरे ।
बुड्डताण इम मुत्तु,
नमुक्कार सुपोयय ॥ ४ ॥"

ભવસાગરમા બૂડતા એવા જીવોને, આ નવકારરૂપી નાવને છોડીને, બીજુ કોઈ ત્રાણ એટલે રક્ષણ આપનાર નથી ૪

" अणेगजमतरसचियाण,
दुहाण सारीरियमाणसाण ।
कत्तो अ भव्वाण भविज्ज नासो,
न जाव पत्तो नवकारमतो ॥ ५ ॥"

ભવ્ય જીવોના અનેક જન્માતર સચિત શારીરિક અને માનસિક રોગ-શોકાદિ દુખો અને તેના કારણભૂત કર્મો, જ્યા સુધી નવકાર મત્ર પ્રાપ્ત નથી થયો, ત્યા સુધી કેવી રીતે નાશ પામે ? ૫

આગમમા કહ્યુ છે કે—

" जलणाइ भए सव्व (सेस)
मुत्तु एगपि जहा महारयण ।
यहवाऽरिभए गिन्हइ
अमोहसत्थ जह तहेह ॥ ६ ॥"

" मुत्तुपि बारसंग,
 स एव मरणमि कीरए जम्हा ।
अरिहंतनमुक्कारो,
 तम्हा सो बारसंगत्थो ॥ ७ ॥ "

અગ્નિ આદિના ભય વખતે, કણ–કપાસાદિ સઘળુ મૂકીને જેમ વૈડૂર્યાદિ એક મહારત્નને અથવા દુશ્મનના ભય વખતે, શકૃત્યાદિ અમોઘ શસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામા આવે છે, તેમ શ્રુતકેવલી પણ મરણસમયે દ્વાદશાગ શ્રુતને છોડીને તેનુ જ એક સ્મરણ કરે છે તેથી આ અરિહત નમસ્કાર અને ઉપલક્ષણથી સિદ્ધાદિ પરમેષ્ઠિઓનો નમસ્કાર એ દ્વાદશાગનો અર્થ, રહસ્ય અથવા સાર છે ૬–૭

" तप्पणईण तम्हा
 अणुसरियव्वो सुहेण चित्तेण ।
एसो व नमुक्कारो
 कयन्नुय मन्नमाणेण ॥ ८ ॥ "

તેટલા માટે આ નમસ્કારને, સૂત્રથી પ્રણયન કરનારા ગણધર ભગવતો અને અર્થથી પ્રકાશન કરનારા તીર્થંકર ભગવતો પ્રત્યે આત્માની કૃતજ્ઞતા અથવા કૃતાર્થતા માનવાવડે, શુભ ચિત્તથી સ્મરવો જોઇએ, ધ્યાવવો જોઇએ ૮

" नवकारओो अन्नो
सारो मंतो न अत्थि तियलोए ।
तम्हा हु अणुदिण चिय
पढियव्वो परमभत्तीए ॥ ९ ॥"

ત્રણુ લોકમાં નવકારથી સારભૂત અન્ય કોઈ મંત્ર નથી તેટલા માટે તેને પ્રતિદિન પરમ ભક્તિથી ભણુવો જોઇએ ૯

" उरगाईण वि मंता
अविहीए उ अहिज्जिया ।
विस जओ न नासंति
तम्हा उ विहिणा पढे ॥ १० ॥"

સર્પાદિના મંત્રો પણુ અવિધિથી ભણેલા વિષ વિગેરેનો નાશ કરતા નથી, તેથી વિનયબહુમાનાદિ વિધિવડે નવકારનું પઠન, સ્મરણુ, પરાવર્તન કે અધ્યયન કરવું ૧૦

" इहलोगंमि तिदंडी
सादिव्व माउलिंगवणमेव ।
परलोए चंडपिंगल-
हुंडियजक्खो य दिट्ठंता ॥ ११ ॥"

નવકારનો પાઠ કરનારને આજ જન્મમાં ત્રિદંડીથી ઉપલક્ષિત શિવકુમાર નામના શ્રાવકપુત્રને સુવર્ણ

પુરુષ, **શ્રીમતી** નામની શ્રાવક પુત્રીને, દેવતાનુ સાન્નિધ્ય અને બીજોરાના વનથી સૂચિત **જિનદાસ** નામના શ્રાવકને જીવિતવ્ય મળ્યુ હતુ, એ આ લોકના ફલનુ પ્રતિપાદન કરનારા દષ્ટાતો કહ્યા પરલોકમા એટલે અન્ય ભવમા ફળનુ પ્રતિપાદન કરનારા દષ્ટાતો ચડપિગલ નામને ચોર અને હુડિક નામનો યક્ષ, તેના છે આ સર્વ ઉદાહરણોનો ભાવાર્થ પુલિદમિથુનના કથાનકથી જાણી લેવો ૧૧

મલ્લધારીય શ્રી હેમચન્દ્રસુરિકૃત ઉપદેશમાલા અથવા પુષ્પમાલા.

" उक्कोसो सज्झाओ,
चउदसपुव्वीण बारसगाइ ।
तत्तो परिहाणीए,
जाव तयथ्थो नमोक्कारो ॥ १ ॥"

ઉત્કૃષ્ટ સ્વાધ્યાય ચૌદ પૂર્વધરોને બાર અગનો હોય છે મહાપ્રાણધ્યાન વિગેરેના પ્રભાવે ચૌદ પૂર્વધરો અતર્મુહૂર્ત આદિ કાળમા ચૌદે પૂર્વોનુ પરાવર્તન કરે છે દશપૂર્વધરોને દશ પૂર્વોનો સ્વાધ્યાય, નવ પૂર્વધરોને નવ પૂર્વનો, એમ અનુક્રમે ઘટતા ઘટતા ત્યા સુધી જાણવું કે જેને બીજુ કાઇ પણ નથી આવડતુ, તેને પચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો સ્વાધ્યાય હોય છે; કારણ કે તે દ્વાદશાગનો અર્થ અથવા સાર છે (૧)

" जलणाइ भए सेस,
मोत्तु इक्कपि जह महारयणं ।
घिप्पइ संगामे वा,
अमोहमत्थं जह तहेह ॥ २ ॥

मोत्तुपि बारसंग
स एव मरणंमि कीरए जम्हा ।
अरहन्तनमोक्कारो,
तम्हा सो बारसंगत्थो ॥ ३ ॥ "

અગ્નિ આદિનો ભય આવી પડે ત્યારે શેષ વસ્તુ મૂકીને એક પણ મહારત્નને ગ્રહણ કરાય છે કારણ કે તેમ કરવાથી પલાયન આદિ ક્રિયા સુખ પૂર્વક થઈ શકે છે અથવા સંગ્રામની અંદર લાકડી, તલવાર, ભાલા વિગેરેને છોડી અમોઘ એવા બાણને કે શક્તિ આદિ શસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેમ અહીં પણ મરણ આવી પડે ત્યારે તે અવસ્થામાં સ્મરણ કરવાને અશક્ય એવા દ્વાદશાંગને છોડીને, તે જ અર્હદ્ આદિ પરમેષ્ઠિઓનો નમસ્કાર કરવામાં આવે છે દ્વાદશાંગના સ્થાને જે કરાય તેને દ્વાદશાંગનો અર્થ માનવો જોઈએ (૨-૩)*

---

* અથવા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એજ બાર અંગનો સાર છે અને તે અરિહંત આદિ પાંચમાંજ રહેલા છે, પણ બીજે

" सव्वपि बारसंग
परिणामविशुद्धिहेउमित्ताग ।
तक्कारणमित्ताओ
किह न तयथ्थो नमोक्कारो ? ॥ ४ ॥"

સર્વ પણ દ્વાદશાગ પરિણામની વિશુદ્ધિ માટેજ રચાયેલુ છે, તેથી પરિણામવિશુદ્ધિ માત્રના કારણુ ભૂત એવા નમસ્કારને દ્વાદશાગાર્થ કેમ ન કહેવાય? નમસ્કાર એ પરમપુરુષ પરમેષ્ઠિઓના નામોત્કીર્તન-રૂપ હોવાથી પરિણામવિશુદ્ધિના કારણમાત્ર સ્વરૂપ છે, તેથી તેને બાર અગના અર્ધભૂત કે રહસ્યભૂત અવશ્ય કહેવાય (૪)

" न हु तमि देसकाले,
सक्को बारसविहो सुयक्खन्धो ।
सव्वो अणुचिन्तेउ,
घन्तपि समत्थचित्तेण ॥ ५ ॥"

જ્યારે મરણ આદિ આવે છે ત્યારે તે દેશ-કાળમા અત્યત સમર્થ ચિત્તવાળાથી પણ સઘળા દ્વાદશાગ શ્રુતસ્કન્ધનુ અનુચિ તન થઇ શકતું નથી,

નહીં અહીં પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમાં નમસ્કાર દ્વારાએ તે અરિહત આદિ પાચને નમાય છે, તેથી આ નમસ્કારમાં દ્વાદશાગાર્થતા એટલે બાર અગનુ સારપણુ પરમાર્થથી ગ્રહેલુ છે, એ વિગેરે વિચારીને પરમ મહર્ષિઓએ નવકારની દ્વાદશાગાર્થતા માનેલી છે

તેથી તે અવસ્થામા બાર અંગથી સાધ્ય અર્થનો સાધક હોવાથી અને સુખપૂર્વક સ્મરણ કરી શકાય તેવો હોવાથી, નમસ્કાર એ જ સ્મરણ કરવા લાયક છે (૫)

" नामाइ मगलाण,
पढम चिय मगल नमोक्कारो ।
अवणेइ वाहितक्कर-
जलणाइ मयाइ सव्वाइ ॥ ६ ॥"

નામમંગળ–સ્થાપનામંગળ–દ્રવ્યમંગળ વિગેરે મંગળોમા આ નમસ્કાર એ પ્રથમ મંગળ છે તથા વ્યાધિના ભયો, ચોરના ભયો અને અગ્નિ આદિના સર્વ ભયોને દૂર કરે છે (૬)

" हरइ दुह कुणइ सुह,
जणइ जस सोसए भवसमुद्द-
इहलोयपारलोइय,
सुहाण मूल नमोक्कारो ॥ ७ ॥"

દુખને હરે છે, સુખને કરે છે, યશને ઉત્પન્ન કરે છે, ભવસમુદ્રને શોષવે છે તથા આ નમસ્કાર આ લોક અને પરલોકના સઘળા સુખોનું મૂળ છે (૭)

" नमिऊण असुरसुरगरुलभुयगपरिवन्दिय ।
गयकिलेसअरिह, सिद्धायरियवज्झायसाहूय ॥१॥

અસુર, સુર, ગરૂડ અને ભુજગોવડે પરિવરિત તથા ક્લેશ રહિત એવા અરિહંતો, સિદ્ધો, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓને નમસ્કાર કરીને (૧)

મંગળાચરણ-શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર

શ્રી રત્નશેખર સૂરિવિરચિત શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ.

नासेइ चोरसावय,
विसहरजलजलणबंधणभयाइ ।
चिन्तिज्जन्तो रक्खस-
रणरायभयाइ भावेण ॥ १ ॥

ભાવથી ચિંતન કરાતો આ નમસ્કાર ચોર-શ્વાપદ-વિષધર-જલ-અગ્નિ-બંધન-રાક્ષસ રણસંગ્રામ અને રાજા તરફથી થતા ભયોને નાશ કરે છે (૧)

(શ્રી મહાનિશીથ)

सिज्जाठाणे पमुत्तूण,
चिट्ठिज्जा धरणीयले ।
भावबन्धु जगन्नाह,
नमोक्कार तवो पढे ॥ २ ॥

સુવાના સ્થાનને છોડીને તથા ધરણીતલ ઉપર-

બેમીને પરમાર્થ બન્ધુભૂત અને ત્રણ જગતના નાથ શ્રી પરમેષ્ઠિ ભગવતોને નમસ્કાર ભણે (૨)

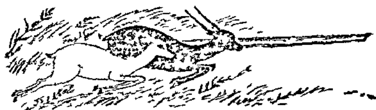
(શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય)

जामिणि पच्छिम जामे,
सव्वे जग्गन्ति बालवुड्ढाइ ।
परमिट्ठिपरममत,
भणन्ति सत्तट्ठवाराओ ॥ ३ ॥

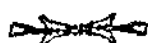
રાત્રિના પાછલા પ્રહરે બાલ, વૃદ્ધ આદિ સઘળા મુનિઓ જાગ્રત થઇ જાય છે અને પરમેષ્ઠિ-પરમ મંત્રને સાત આઠ વાર ભણે છે (૩)

(યતિદિનચર્યા)

પ્રકરણ ત્રીજું

નમસ્કાર મહામન્ત્ર (સંક્ષિપ્ત પરિચય)*

પંચપરમેષ્ઠિમહામન્ત્રરૂપ નમસ્કાર સૂત્રમાં અક્ષરો અડસઠ છે. પાંચ પદોના પાંત્રીસ અક્ષર અને ચૂલિકાના ચાર પદોના તેત્રીસ અક્ષર મળીને કુલ અડસઠ અક્ષરોમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મહામન્ત્ર સમાપ્ત થાય છે. નવકારના નવ પદો ગણાય છે, તે 'विमकत्यन्त पदम् ।' 'જેને છેડે વિભક્તિ છે, તે પદ ગણાય છે' એ અર્થમાં નહિ, કિન્તુ 'नमो अरिहंताणं' ઇત્યાદિ વિવક્ષિત અવધિયુક્ત પદો નવકારમાં નવ છે, એમ સમજવાનું છે. નવકારના નવ પદોના પ્રથમ પદમાં સાત અક્ષર, બીજા પદમાં પાંચ, ત્રીજા પદમાં સાત, ચોથા પદમાં સાત, પાંચમા પદમાં નવ, છઠ્ઠા પદમાં

---

* શ્રી મહાનિશિથ આદિ સિદ્ધાંતોને આધારે

આઠ, સાતમા પદમા આઠ, આઠમા પદમા આઠ ને નવમા પદમા નવ અક્ષર છે એ રીતે પ્રત્યેક પદના અક્ષરો મળીને કુલ સખ્યા અડસઠની થાય છે નવ પદોવાળા નવકારની સપદાઓ આઠ છે સપદા એટલે વિશ્રાન્તિસ્થાનો અથવા મહાપદો એ કારણે નવકારના ઉપધાનની વિધિમા નવકારને આઠ અધ્યયનસ્વરૂપ ગણીને, પ્રત્યેક અધ્યયન દીઠ એકેક આયબિલ કરવા દ્વારા, કુલ આઠ જ આયબિલ કરવા ફરમાન કર્યું છે નવ પદોની આઠ સપદાઓ કેવી રીતે ગણવી? એનો ઉત્તર બે પ્રકારે છે પ્રથમ ઉત્તરમા સાત સપદાઓ પ્રથમના સાત પદોની પદ સમાન છે અને આઠમી સપદા છેલ્લા બે પદોની મળીને સત્તર અક્ષર પ્રમાણ છે જેમકે 'मगलाण च सव्वेसिं, पढम हवइ मगल।' બીજા ઉત્તરમા છઠ્ઠી સપદા બે પદ પ્રમાણ સોળ અક્ષરવાળી છે, જેમકે–'एसो पच नमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो।' એ રીતે નવપદમય, અને પાત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ મૂળ મત્ર અને તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ ચૂલિકા, કુલ અડસઠ અક્ષર પ્રમાણ પચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મહામત્રને, આઠ સપદાઓ વડે ભક્તિ સહિત ભણવાથી, શાશ્વત સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ શ્રી **ચૈત્યવદનભાષ્ય, શ્રી પ્રવચનસારોદ્ધાર, શ્રી નમસ્કારપજિકા** આદિ અનેક શાસ્ત્રોમા ફરમાવ્યુ છે શ્રી **મહાનિશીથ** સિદ્ધાતમા પણ નવકારને સ્પષ્ટ રીતિએ અડસઠ અક્ષરવાળો જણાવ્યો છે ત્યા

કહ્યુ છે કે-'એ રીતે પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનુ વ્યાખ્યાન મહાપ્રબંધવડે સૂત્રથી પૃથગ્ભૂત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિવડે અનંત ગમપર્યવ સહિત, જેવી રીતે અનંતજ્ઞાન દર્શનને ધારણ કરનાર તીર્થંકર દેવોવડે કરાયેલું છે, તેવી રીતે સંક્ષેપથી કરાયુ હતુ પરંતુ કાલપરિહાણિના દોષથી તે નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિઓ વિચ્છેદ પામી છે વ્યતીત થતા કાલ સમયમા મોટી ઋદ્ધિને વરેલા, પદાનુસારીલબ્ધિ અને દ્વાદશાંગશ્રુતને ધારણ કરનારા શ્રી **વજ્રસ્વામી** થયા તેમણે આ શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનો ઉદ્ધાર મૂલસૂત્ર (**શ્રી મહાનિશીથ**)ના અંદર લખ્યો મૂલસૂત્ર, સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોએ અને અર્થથી ત્રૈલોક્ય પૂજ્ય ધર્મતીર્થંકર અરિહંત ભગવંત શ્રી**વીર-જિનેન્દ્રે** પ્રરૂપેલુ છે, એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે મૂલ સૂત્રમા જ્યા સૂત્રાલાપકો એક પદની સાથે બીજા પદને અનુલગ્ન ન મલે, ત્યા ઓછુ લખ્યુ છે, એવો દોષ શ્રુતધરોએ ન દેવો, પરન્તુ **મથુરા** નગરીમા **સુપાર્શ્વનાથ** સ્વામીના સ્થુભ-સ્તૂપ આગળ પંદર ઉપવાસ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલ શાસનદેવતાએ, ઉધેહી આદિ વડે ખંડ ખંડ થયેલી અને સડી ગયેલા પત્તા વાળી પૂર્વ પ્રતને જેવી આપી તેવી ગ્રહણ કરી અને આચાર્ય **હરિભદ્રસૂરિએ** અચિન્ત્યચિન્તામણિકલ્પ આ શ્રી **મહાનિશીથ** શ્રુતસ્કંધને સમસ્ત પ્રવચનના સારભૂત, પરમતત્ત્વભૂત, અને અતિશયવાળા અત્યંત

મહાન્ અર્થોના સમુદાયવાળું જાણીને, પ્રવચનવત્સલતાથી તથા ભવ્ય સત્વોના ઉપકારની બુદ્ધિથી આત્મહિત અર્થે જેવું તે પ્રતમાં જોયું, તેવું સર્વ સ્વમતિથી શોધીને લખ્યું છે. તેનું બીજા પણ **શ્રી સિદ્ધસેન, વૃદ્ધવાદી, યક્ષસેન, દેવગુપ્ત, યશોવર્ધન** ક્ષમાશ્રમણ શિષ્ય **રવિગુપ્ત, નેમિચંદ્ર,** જિનદાસ ગણિ ક્ષમાશ્રમણ, **સત્યશ્રી** વગેરે યુગપ્રધાન શ્રુતધરોએ બહુમાન કરેલું છે. શ્રી **મહાનિશીથ** સિવાયના બીજા વર્તમાન આગમમાં આ રીતે નવ પદ અને આઠ સંપદાદિ પ્રમાણવાળો નમસ્કાર બીજી કોઈ જગ્યાએ કહેલો દેખાતો નથી. શ્રી **ભગવતી** સૂત્રની આદિમાં માત્ર પાંચ જ પદો કહ્યાં છે. **પ્રત્યાખ્યાન** નિર્યુક્તિમાં '*नमो अरिहंताण* ।' એમ કહી નવકારસીનું પચ્ચખ્ખાણ પારવાનું કર્યું છે. તે નિર્યુક્તિની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે તે નવકારના અનુક્રમે પદો દશ અથવા છ છે. છ પદો 'नमो अरिहंतसिद्धआयारियउवज्झायसाहूण ।' એ પ્રમાણે અને દશ પદો 'नमो अरिहंताण, नमो सिद्धाण ।' એ રીતે 'नमो' સહિત પાંચ પદો સમજવાં. નમસ્કાર નિર્યુક્તિમાં એંશી (૮૦) પદ પ્રમાણ બીજી વીશ ગાથાઓ છે, જેમકે 'अरिहंतनमुक्कारो, जीव मोएइ भवसहस्साओ ।'-ઇત્યાદિ તે તો નવકારના માહાત્મ્યને પ્રતિપાદન કરનારી ગાથાઓ છે પણ નવકાર રૂપ થવાને યોગ્ય નથી, કારણ કે તે ઘણાં પદ સ્વરૂપ છે અને નવકાર તો કેવળ નવપદ સ્વરૂપ જ છે

એ રીતે પંચમાગમસૂત્રાન્તર્ગત શ્રી **વજ્રસ્વામી** વગેરે દશ પૂર્વધરાદિ બહુશ્રુત સંવિગ્ન સુવિહિતસૂરિ પુરંદરોએ કરેલી વ્યાખ્યાઓ દ્વારા આદર કરાયેલો, અને અંતિમ પદમાં 'हवइ' એ પ્રમાણેના પાઠયુક્ત અડસઠ વર્ણ પ્રમાણ પરિપૂર્ણ નવકારસૂત્રનું અધ્યયન કરવું જોઈએ તે આ મુજબ—

नमो अरिहंताणं ॥ १ ॥
नमो सिद्धाणं ॥ २ ॥
नमो आयरियाणं ॥ ३ ॥
नमो उवज्झायाणं ॥ ४ ॥
नमो लोए सव्वसाहूणं ॥ ५ ॥
एसो पंच नमुक्कारो ॥ ६ ॥
सव्वपावप्पणासणो ॥ ७ ॥
मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥
पढमं हवइ मंगलं ॥ ९ ॥

એનું વ્યાખ્યાન શ્રી **વજ્રસ્વામી** આદિ શ્રુતધરોએ જે રીતે છેદગ્રન્થાદિ આગમોમાં લખ્યું છે તે રીતે ભક્તિ બહુમાનના અતિશયથી અને ભવ્ય પ્રાણીઓને વિશેષે કરીને ઉપકારક છે, એમ જાણીને અહીં બતાવીએ છીએ—

પ્રશ્ન—હે ભગવન્! આ અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ કલ્પ શ્રી **પંચમંગલમહાશ્રુતસ્કંધ** સૂત્રનો શો અર્થ કહેલો છે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! આ અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ કલ્પ શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેવો છે આ પંચમંગલ મહાશ્રુત સ્કંધ જેમ તલમાં તેલ, કમલમાં મકરંદ અને સર્વ લોકમાં પંચાસ્તિકાય રહેલ છે, તેમ સકલ આગમોમાં અંતર્ગત રહેલ છે અને તે યથાર્થક્રિયાનુવાદસદ્ભુત ગુણકીર્તન સ્વરૂપ તથા યથેચ્છફલપ્રસાધક પરમસ્તુતિ વાદરૂપ છે પરમસ્તુતિ સર્વજગતમાં ઉત્તમ હોય તેની કરવી જોઇએ સર્વ જગતમાં ઉતમ જે કોઇ થઇ ગયા, જે કોઇ થાય છે અને જે કોઇ થશે, તે સર્વે અરિહંતાદિ પાંચ જ છે તે સિવાય બીજા નથી જ તે પાંચ અનુક્રમે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ છે તે પાંચેનો ગર્ભાર્થસદ્ભાવ એટલે પરમ રહસ્યભૂત અર્થ નીચે મુજબ છે

અરિહંત

આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોની પૂજા વડે (દેવાસુરમનુષ્ય સહિત) સમસ્ત જગતને વિષે પ્રસિદ્ધ, અનન્યસદૃશ, અચિન્ત્ય, અપ્રમેય, કેવલાધિષ્ઠિત અને પ્રવર-ઉત્તમ તત્ત્વરૂપ અરિહંત છે કહ્યુ છે કે-' વંદન નમસ્કારને યોગ્ય, પૂજા સત્કારને યોગ્ય અને સિદ્ધિગમનને યોગ્ય હોય, તે અરિહંત છે ' વચનવડે સ્તુત્યાદિ, તે વંદન છે અને કાયાવડે અવનામનાદિ, તે નમન છે વંદન-નમન વખતે બહુમાનાદિ યુક્ત પ્રણિધાનાદિ

તે સમ્યગ્ ધ્યાનાદિ છે પુષ્પમાલ, સુગંધી ધૂપ, વાસ્ર અને પ્રદીપાદિવડે થાય તે પૂજા છે વસ્ત્રભૂષણાદિ-વડે કરાય તે સત્કાર છે અને તથાભવ્યત્વપરિપાકાદિ-વડે પરમ અરિહંત પદવીના ઉપભોગપૂર્વક સિદ્ધિ પામનારા હોય છે, માટે તેઓ અહન્ત કહેવાય છે તેમને મારો નમસ્કાર થાઓ

નમસ્કાર બે પ્રકારનો છે દ્રવ્ય સંકોચરૂપ અને અને ભાવ સંકોચરૂપ કરશિરાદિનો સંકોચ તે દ્રવ્ય નમસ્કાર છે નમસ્કારના યોગમા ચતુર્થી વિભક્તિના બદલે ષષ્ઠી વિભક્તિ વાપરી છે, તે પ્રાકૃત ભાષાના કારણે છે સર્વકાલના અરિહંતોનુ ગ્રહણ કરવાને માટે બહુવચન છે, અતીત કાલમા થઈ ગયેલા **કેવલજ્ઞાની** વગેરે, અનાગત કાલમા થનારા **પદ્મના-ભાદિ** અને વર્તમાન કાલમા થયેલા **ઋષભાદિ** અથવા વિદ્યમાન **સીમંધરાદિ**

અથવા અર્હંતોને એટલે સ્તવનાદિને યોગ્ય, સર્વને વિષે પ્રધાનપણે સ્તુતિ કરવાને લાયક– 'देवासुरमणुएसु अरिहा, पुआरुहुत्तमा जम्हा ।' 'દેવ અસુર અને મનુષ્યોને વિષે પૂજાને યોગ્ય અને ઉત્તમ છે, માટે અર્હંત છે ' સર્વ ગુણથી સંપૂર્ણ હોવાથી સર્વોત્તમ અથવા ગુણપ્રકર્ષને પામેલા હોવાથી સ્તુતિ કરવાને લાયક અથવા ભયંકર ભવાટવીમા પરિભ્રમણ કરવાથી ભયભીત થયેલા પ્રાણીઓને અનુપમ આનંદ-

રૂપ પરમપદના પથને દેખાડવા વડે કરીને સાર્થવા હાદિ સ્વરૂપ હોવાથી પરમ ઉપકારી શ્રી નમસ્કાર નિર્યુક્તિમા કહ્યુ છે કે —

" अडवीइ देसिअत्त, तहेव निज्जामया समुद्दमि ।
छक्कायरक्खणट्ठा, महगोवा तेण वुच्चंति ॥ १ ॥ "

અર્થાત્—ભવ અટવીમા સાર્થવાહ, ભવ સમુદ્રમા નિર્યામક અને છકાય જીવના રક્ષક હોવાથી મહા ગોપ કહેવાય છે

ભવઅટવીમા સાર્થવાહ —પ્રત્યવાય સહિત અટવીમા માર્ગદર્શકના કહેવા મુજબ ચાલવાથી જેમ ઇચ્છિત પુરની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ ભવાટવીમા પણ જીવો જિનેશ્વરોએ ઉપદેશેલા માર્ગે ચાલવાથી નિવૃત્તિપુરને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી જિનેશ્વરોનુ ભવ અટવીમા માર્ગદેશકપણુ સિદ્ધ થાય છે નિર્વિઘ્નપણે અટવીના પારને પામવાની ઇચ્છાવાળો જેમ સાર્થ વાહને પરમ ઉપકારી માનીને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે, તેમ મોક્ષાર્થિઓને પણ રાગ-મદ-મોહથી રહિત શ્રી જિનેશ્વરદેવ ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનથી મોહિત માર્ગ વાળી સસાર-અટવીમા જેમણે માર્ગદેશકપણુ કર્યુ છે, તે અરિહંતોને હુ નમસ્કાર કરૂ છુ સમ્યગ્ દર્શનથી જોઇને, સમ્યગ્જ્ઞાનથી સારી રીતે ઓળખીને તથા ચરણકરણરૂપ સમ્યક્ચારિત્રથી પ્રકર્ષેણ ચાલીને

શ્રી જિનેશ્વરદેવો સિદ્ધિ સ્થાનને-નિર્વાણ સુખને તથા શાશ્વત, અવ્યાબાધ અને અજરામર ધામને પ્રાપ્ત થયેલા છે

ભવસમુદ્રમા નિર્યામક —જેમ નિર્યામકો સમ્યક્ પ્રકારે સમુદ્રના પારને પામે છે, તેમ શ્રી જિનેન્દ્રો ભવસમુદ્રના પારને પામે છે, તેથી તેઓ પૂજાને યોગ્ય છે મિથ્યાત્વ રૂપી કાલિકાવાત-પ્રતિકૂળ વાયુના વિરહમા તથા સમ્યક્ત્વ રૂપી ગર્જભવાત-અનુકૂળ વાયુની વિદ્યમાનતામા શ્રી જિનવરેન્દ્રો એક જ સમયમા સિદ્ધિસ્થાન રૂપી પત્તનને પ્રાપ્ત થયા છે અમૂઢજ્ઞાન અને મતિરૂપી કર્ણધાર, ત્રિવિધે ત્રણ દડથી વિરામ પામેલા, શ્રેષ્ઠ નિર્યામક એવા શ્રી જિનવરેન્દ્રોને વિનયથી નમ્ર બનેલો એવો હુ ભક્તિપૂર્વક વદન કરૂ છુ

છકાય જીવોના ગોવાળ—જેમ ગોપાલકો શ્વાપદાદિ દુર્ગોથી ગાયોનુ રક્ષણ કરે છે, અને પ્રચુર તૃણ અને જલયુક્ત વનોને વિષે તેને પહોચાડે છે, તેમ શ્રી જિનવરેન્દ્રો ષડ્જીવનિકાયરૂપી ગાયોનુ જરા-મરણના ભયથી રક્ષણ કરે છે, તથા નિર્વાણસુખને પમાડે છે તેથી મહાગોપ-પરમ ગોવાળ કહેવાય છે એ રીતે ભવ્ય જીવલોકના પરમોપકારી હોવાથી તથા સર્વ લોકોને વિષે ઉત્તમ હોવાથી શ્રી જિનવરેન્દ્રો સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે પચપરમેષ્ઠિમા પહેલો

નમસ્કાર અરિહંતોને એટલા માટે છે કે અરિહંતોના ઉપદેશથી જ સિદ્ધાદિનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે

'अरिहंत' **શબ્દના પાઠાંતરો**—અરિહંત શબ્દના ત્રણ પાઠાંતર છે અરહંત, અરિહંત અને અરુહંત અરહંત એટલે સર્વ લોકમાં ઉત્તમ હોવાથી પ્રથમ પૂજાને યોગ્ય અરિહંત એટલે અત્યંત દુર્જય એવા સમસ્ત આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી શત્રુઓને હણ નારા, નિર્દયપણે દલી નાખનારા, પીલી નાખનારા, શમાવી અને હરાવી દેનારા અરુહંત એટલે અશેષ કર્મનો ક્ષય થવાથી ભવમાં ઉત્પન્ન કરનાર અંકુર જેમનો બળી ગયો છે, તેથી હવે ફરીને ભવમાં નહિ ઉત્પન્ન થનારા—નહિ જન્મ લેનારા એ રીતે અરિહંત પદનું વ્યાખ્યાન અનેક પ્રકારે થાય છે **શ્રી ભગવતી** આદિ સૂત્રોમાં અરિહંત પદનું આખ્યાન, પ્રખ્યાન, પ્રરૂપણ, પ્રજ્ઞાપન, દર્શન, ઉપદર્શન, નિદર્શન આદિ અનેક પ્રકારે કર્યું છે તેમાનું કાંઇક અહીં બતાવ વામાં આવે છે

અરિહંત પદનું વિશેષ આખ્યાન

૧ 'अरहयदृग्य ।' જેમને 'रह' એટલે એકાન્ત રૂપ સ્થાન તથા અંતર એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ, પ્રચ્છન્ન નથી સર્વવેદી હોવાથી સમસ્ત વસ્તુસમૂહ, તેના પર-અપર ભાગ ઇત્યાદિ જેમને પ્રગટ છે, તે અરિહંત છે

૨ 'अरहंत।' એ શબ્દના નિરુક્તિ–પદભંજન વશાત્ નીચે મુજબ અનેક અર્થો નીકળે છે —

(અ) 'अत्यर्थं राजन्ते।' સમવસરણાદિ બાહ્ય લક્ષ્મી અને સજ્જ્ઞાનાદિ આંતર લક્ષ્મી વડે જેઓ અત્યંત શોભે છે

(र) 'रान्ति सद्दर्शनादि।' સમ્યગ્દર્શનાદિ જેઓ આપે છે

(ह) 'घ्नन्ति मोहादीन्।' મોહાદિને જેઓ હણે છે

(ह) 'गच्छन्ति भव्योपकृत्यै ग्रामानुग्राम।' ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જેઓ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરે છે

(त) 'तन्वन्ति धर्मदेशना।' ભવ્ય જીવોના બોધ માટે જેઓ નિરંતર ધર્મદેશના આપે છે

(ता) 'तायन्ते तारयन्ति वा सर्वजीवान्।' જેઓ મોહાદિ શત્રુઓથી સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરે છે, અથવા સર્વ જીવોને જેઓ ભવસમુદ્રથી તારે છે

(૩) 'अरहयद्भ्य।' 'क्वचिदपि आसक्तिमगच्छद्भ्य' 'रह गतौ' इति वचनात्। પ્રકૃષ્ટ રાગાદિના હેતુભૂત મનોજ્ઞ–અમનોજ્ઞ વિષયોનો સંપર્ક થવા છતાં કોઈ પણ સ્થળે આસક્તિ નહીં ધારણ કરનારા–ક્ષીણરાગ અને ક્ષીણમોહ

૪ अरहयदृभ्य । ' आत्मस्वभावमत्यजद्भ्य रह स्याग ' इति वचनात् । સિદ્ધિ ગતિને વિષે જ્ઞાનાદિ આત્મસ્વભાવને નહીં છોડનારા-અનંત જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા

૫. ' अरहयद्भ्य ।' भवमप्येऽतिष्टद्भ्य रह स्थितौ इति वचनात् ।' સર્વ કર્મ ક્ષય થવાના અનંતર સમયે જ લોકાગ્રે જનાર હોવાથી ભવમાં નહિ રહેનારા

૬ ' अरथांतेभ्य । રથ શબ્દ સકલ પરિગ્રહના ઉપલક્ષણભૂત છે અંત એટલે વિનાશ શબ્દ જરાદિના ઉપલક્ષણભૂત છે જેઓ સકલ પરિગ્રહના ત્યાગી છે, તથા જરા મરણાદિને જીતી જનારા છે

૭ अरममानेभ्य ।' રમ એટલે રાજસિક વૃત્તિ આદિથી નિવૃત્ત થયેલા, અતુચ્છ સ્વચ્છતાદિ પરમ વિશુદ્ધ ભાવને વરેલા

અહીં સુધી ' अरहत ' પદના અર્થ લખ્યા હવે अरिहत ' અને ' अरुहंत ' પદના કેટલાક અર્થ જણાવે છે

૮ अरिहतृभ्य ।' ઇંદ્રિય, વિષય, કષાય, પરિષહ, વેદના, ઉપસર્ગ, રાગ, દ્વેષ અને કર્મ આદિ ભાવ શત્રુઓને હણનારા

૯ ' अरिणा-धर्मचक्रेण भांत ।' અરિ એટલે ધર્મ-

ચક્ર વડે શોભતા ધર્મચક્ર શબ્દથી ઉપલક્ષિત અન્ય સકલ શસ્ત્રોને ત્યાગ કરનારા

૧૦ 'अरुहंताणं।' સર્વથા બીજ બળી જવા પછી જેમ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ કર્મબીજ બળી જવાથી ભવરૂપી અંકુર જેઓને ઊગતો નથી

૧૧ 'अरुरुपलक्षितपीडादि तत्कारणकर्मानादिभूतं च घ्नन्ति।' અરુ શબ્દથી ઉપલક્ષિત સઘળી પીડાઓ અને તેના કારણભૂત અનાદિ કર્મસંતતિને હણનારા

૧૨ 'अरुधद्भ्य ।' સંસારમાં હવે જેમને કોઇ રૂંધનાર-રોકનાર નથી અર્થાત્ ભવનો ત્યાગ કરનારા

સિદ્ધપદનું વિશેષ આખ્યાન.

૧ 'निरुवमसुखाणि सिद्धाणि एसिं ति सिद्धा ।' નિરૂપમ સુખો જેમના સિદ્ધ થયા છે, અર્થાત્ નિષ્પ્રકંપ શુક્લધ્યાનાદિના અચિન્ત્ય સામર્થ્યથી સ્વજીવવીર્યરૂપ યોગનિરોધ નામના મહાપ્રયત્ન વડે જેમને પરમાનંદ સ્વરૂપ મહાન ઉત્સવ અને કલ્યાણના કારણભૂત નિરૂપમ સુખો સિદ્ધ થયા છે, તે સિદ્ધો

૨ 'अट्ठपयारकम्मक्खएण सिद्धीसद्धाम एसिं ति सिद्धा ।' આઠ પ્રકારના કર્મનો ક્ષય થવાથી સિદ્ધિને પામેલા તે સિદ્ધો

૩ 'सिय-बद्ध कम्म, झाय-भसमीभूयमेएसिमिति

સિદ્ધા ।' દીર્ઘકાળથી ઉપાર્જન કરેલા આઠ પ્રકારના કર્મ જેઓના ભસ્મીભૂત થયા છે, તે સિદ્ધો

૪ 'सिद्धे निट्ठिए सयलप्पओयणजाए एएसिमिति सिद्धा ।' સિદ્ધ અર્થાત નિષ્ઠિત, પરિપૂર્ણિત થયા છે સકલ પ્રયોજનજાત-સર્વ પ્રયોજનોનો સમુદાય જેમનો, તે સિદ્ધો તે તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થસિદ્ધ, જિનસિદ્ધ, અજિન સિદ્ધ, ગૃહિલિંગસિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ, મુનિલિંગસિદ્ધ, સ્ત્રીસિદ્ધ, પુરુષસિદ્ધ, નપુંસકસિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ, અનેકસિદ્ધ, એકસિદ્ધ, ઇત્યાદિ અનેક ભેદોવાળા છે

૫ (ક) 'षिधू गत्यां ।' ફરી પાછુ ન આવવું પડે તે રીતે નિર્વૃતિપુરીમાં ગયેલા

(ખ) 'षिधू संराद्धौ ।' સિદ્ધ થયેલા, નિષ્ઠિતાર્થ થયેલા

(ગ-ઘ) षिधू शास्त्रमाङ्गल्ययो ।' જેઓ અનુશાસ્તા થયા અથવા સ્વયં માંગલ્ય રૂપતાને પામ્યા, તે સિદ્ધો

(ઙ) सिद्धा-नित्या ।' અપર્યવસાન સ્થિતિવાળા હોવાથી નિત્ય

(ચ) 'सिद्धा- प्रख्याता ।' શુભ્રસંદોહને પામેલા હોવાથી ભવ્ય જીવોને વિષે પ્રસિદ્ધ

ઉપર્યુક્ત છ અર્થોને કહેનાર નીચેની એક ગાથા છે

"ध्मात सित येन पुराणकर्म्म,
यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो,
यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमंगलो मे ॥ १ ॥

સિદ્ધો અવિનાશી જ્ઞાન, સુખ, વીર્યાદિ ગુણ યુક્ત હોવાથી, ભવ્ય આત્માઓને સ્વ વિષયક અતીવ પ્રમોદના પ્રકર્ષને ઉત્પન્ન કરનારા છે, અને એ રીતે ભવ્ય જીવોને પરમ ઉપકાર કરનારા છે, તેથી નમસ્કરણીય છે

આચાર્યપદનુ વિશેષ આખ્યાન.

૧ જ્ઞાનાદિ છત્રીસ આચારોને અહર્નિશ પ્રતિ ક્ષણ આચરવાથી, તથા ઉપદેશવાથી ભાવાચાર્ય

૨ બીજાઓનુ તથા પોતાના આત્માનુ હિત આચરનારા હોવાથી આચાર્ય

૩ સર્વ સત્ત્વો અથવા શિષ્યગણોનુ હિત આચરનારા હોવાથી આચાર્ય

૪ પ્રાણુપરિત્યાગે પણ પૃથ્વીકાયાદિના સમારભને જેઓ આચરતા નથી, બીજા પાસે આચરાવતા નથી અને આચરનારાને મનથી પણ સારા જાણુતા નથી, તેથી આચાર્ય

૫ પોતા ઉપર અત્યત કોપ કરનાર પ્રત્યે પણ મનથી જે પાપને આચરતા નથી, તે આચાર્ય

૬ 'आ मर्यादया चर्यन्त-सेव्यन्ते इत्याचार्या' । શ્રી જિનશાસન સંબંધી તત્ત્વોના ઉપદેશકો હોવાથી તેના અર્થી આત્માઓ વડે જેઓ વિનયાદિ મર્યાદા પૂર્વક સેવાય, તે આચાર્ય

૭ 'आचारो ज्ञानाचारादि तत्र साधव आचार्या ।' જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ પ્રકારનો ભાવ આચાર, તેનું સ્વયં પાલન કરવામાં અને અન્ય અર્થી આત્માઓને પાલન કરાવવામાં સાધુ–કુશળ, તે આચાર્ય

૮ 'आ मर्यादया मासकल्पादिरूपया चारा विहार तत्र साधव । માસકલ્પાદિરૂપ મર્યાદા વડે જે ચાર એટલે વિહાર, તેમાં સાધુ અર્થાત્ નિપુણ, તે આચાર્ય

૯ 'आ ईषत् अपरिपूर्णा इत्यर्थे चारा –हेरिका चार कल्पा इत्यर्थ, तेषु साधव ।' યુક્તાયુક્ત વિભાગનું નિરૂપણ કરવામાં અસમર્થ એવા જે અનિપુણ શિષ્યો, તેને વિષે શાસ્ત્રોક્ત ઉપદેશને દેનારા હોવાથી સાધુ–સુંદર, તે આચાર્ય

૧૦ ઉપર્યુક્ત વર્ણન ભાવાચાર્યનું છે એ સિવાય નામાચાર્ય, સ્થાપનાચાર્ય, દ્રવ્યાચાર્ય આદિ અનેક પ્રકારના આચાર્યો છે, તેમાં જે ભાવાચાર્યના કારણ રૂપ આચાર્ય છે તે ઉપાદેય છે, શેષ અનુપાદેય છે ભાવાચાર્યો ભવ્ય જીવોને જ્ઞાનાદિ આચારના ઉપદેશક હોવાથી ઉપકારી છે, નમસ્કરણીય છે અને પૂજનીય છે.

ઉપાધ્યાયપદનુ વિશેષ આખ્યાન.

૧ આશ્રવના દ્વારોને સારી રીતે રોકીને તથા મન વચન કાયાના યોગોને સારો રીતે વશ કરીને જેઓ વિધિ પૂર્વક સ્વર, વ્યજન, માત્રા, બિંદુ, પદ અને અક્ષરવડે વિશુદ્ધ એવુ દ્વાદશાગશ્રુતનુ અધ્યયન અને અધ્યાપન કરે છે, તથા તે દ્વારા સ્વ પરના મોક્ષના ઉપાયોને ધ્યાવે છે, તે ઉવજ્ઝાય

૨ ચિરપરિચિત એવા દ્વાદશાગ શ્રુતજ્ઞાનને જેઓ અનત ગમપર્યયો વડે ચિતવે છે, વારવાર સ્મરણ કરે છે અને એકાગ્ર મનથી ધ્યાન કરે છે, તે ઉવજ્ઝાય

એ રીતે અનેક પ્રકારે ઉપાધ્યાય પદનું આખ્યાન કરાય છે સૂત્રપ્રદાન દ્વારા ભવ્ય જીવોના ઉપકારક હોવાથી નમસ્કરણીય છે

સાધુપદનુ વિશેષ આખ્યાન.

અત્યત કષ્ટકારી, ઉગ્રતર અને ઘોર તપશ્ચરણાદિ અનુષ્ઠાનો કરવા વડે અનેક વ્રતો, નિયમો, ઉપવાસો અને વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો યુક્ત સયમનુ પાલન કરવા વડે તથા સમ્યક્ પ્રકારે પરિષહ ઉપસર્ગાદિ કષ્ટોને સહન કરવા વડે જેઓ સર્વ દુખોનો અત કરનાર મોક્ષને સાધે છે, તે સાધુઓ

અન્ય રીતે પણ સાધુ પદનુ આખ્યાન થાય છે સયમના પાલન વડે સયમમા સહાયકારક હોવાથી સયમના અર્થી આત્માઓને નમસ્કરણીય છે

નમસ્કારમત્રની ચૂલિકાનુ આખ્યાન.

એ પાચેને કરેલો નમસ્કાર શું કરે ? સર્વ પાપ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશેષ કર્મોનો પ્રકર્ષે કરીને, ખડો ખડ કરીને દિશોદિશ નાશ કરે છે ચૂલિકાનો આ પહેલો ઉદ્દેશો છે વળી એ નમસ્કાર કેવો છે ? માર્ગ એટલે નિર્વાણ સુખને સાધવાને સમર્થ એવો, સમ્યગદર્શનાદિની આરાધના સ્વરૂપ અહિંસાલક્ષણ ધર્મ, તેને લાવે, તે મગલ અથવા મને ભવથી સસારથી ગાળે-તારે, તે મગલ અથવા બદ્ધ, સ્પષ્ટ, નિધત્ત અને નિકાચિતાદિ આઠ પ્રકારની મારી કર્મ રાશિને ગાળે-શમાવે, તે મગલ આ સર્વ અને બીજા પણ મગલો, તેને વિષે પ્રથમ એટલે આદિ મગલ, કારણ કે-અરિહતાદિની સ્તુતિ પરમ મગલ રૂપ છે તથા ઐકાન્તિક અને આત્યન્તિક ફળદાયી હોવાથી ભાવમગલ છે

સર્વ પાપનો પ્રણાશ કરનાર અને મગલ રૂપ કહેવાથી પ્રયોજનાદિ પણ કહેવાઇ ગયા પચ પરમેષ્ઠિનમસ્કારનુ પ્રયોજન-અનતરકાર્ય, કર્મનો ક્ષય અને મગલનુ આગમન છે તથા ફળ-પરપરકાર્ય, આ લોક અને પરલોકને વિષે એમ બે પ્રકારનુ છે

આ લોકમા અર્થ, કામ, આરોગ્ય અને અભિરતિની નિષ્પત્તિ તથા પરલોકમા સિદ્ધિ, સ્વર્ગ, સુકુળમા ઉત્પત્તિ અને બોધિની પ્રાપ્તિ વળી કહ્યુ છે કે—

" ताव न जायइ चित्तेण,
चिंतिय पत्थिय च वायाए ।
काएण समाढत्त,
जाव न सरिओ नमुक्कारो ॥ १ ॥ "

ચિત્તથી ચિતવેલુ, વચનથી પ્રાર્થેલુ અને કાયાથી આરભેલુ કાર્ય ત્યાસુધી જ સિદ્ધ થતુ નથી કે જ્યા સુધી શ્રીપચપરમેષ્ઠિનમસ્કારને સ્મરવામા નથી આવ્યો

પ્રકરણ ચોથું.

નમસ્કાર મહામંત્ર આવશ્યક વિચાર*

પ્રશ્ન૦ 'શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર '-એ પદનો અર્થ શું ?

ઉત્તર૦ પરમ પદે વિરાજમાન શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સાધુ-, એ પાંચ પરમેષ્ઠિઓને નમવાની ક્રિયાનું નામ, શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર છે

પ્રશ્ન૦ એ પાંચને પરમેષ્ઠિઓ કેમ કહેવાય છે?

ઉત્તર૦ પરમ અર્થાત્-ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનમાં સ્થિત હોવાથી, શ્રી અરિહંતાદિ પાંચેયને પરમેષ્ઠિઓ કહેવામાં આવે છે

* આવશ્યક નિર્યુક્તિ આદિ પ્રાચીન શાસ્ત્રોના આધારે

પ્રશ્ન૦ શ્રી પચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મત્રને 'નવ-કાર મત્ર' કેમ કહેવાય છે ?

ઉત્તર૦ 'नवसु पदेपु कारा क्रिया यस्मिन् स नवकार ।' અથવા 'नव कारा क्रिया यस्मिन् स नवकारः।' અર્થાત્-"જેના નવે પદોમા (પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વી દ્વારા ગણવારૂપ) ક્રિયામા ભેદ છે અથવા જેમા (ગણવારૂપ) નવ ક્રિયાઓ છે, તેને નવકાર કહે છે એ કારણે શ્રી પચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામત્રનુ બીજુ નામ 'શ્રી નવકાર મત્ર' પણ છે "

પ્રશ્ન૦ શ્રી નવકાર મત્રમા 'नमो।' એ પદનો પ્રથમ અક્ષર 'न।' સમજવો કે 'ण।' સમજવો ?

ઉત્તર૦ પ્રાકૃતમા સર્વત્ર (આદિમા તથા અન્તમા) 'નકાર'ના સ્થાનમા 'ણકાર' આદેશ વિકલ્પે થાય છે, તેથી 'नमो।' અને 'णमो।' એ બને પદો શુદ્ધ હોવા છતા 'ણકાર' એ (છન્દ શાસ્ત્રમા નિષિદ્ધ) દગ્ધાક્ષર છે, તેથી 'नमो।' પદનુ ઉચ્ચારણ જ શુદ્ધ માનેલુ છે કેટલાક 'ણકાર'ને જ્ઞાનનો વાચક માની, દગ્ધાક્ષર હોવા છતા તેને મગલસ્વરૂપ માને છે અને 'णमो।' પદનુ ઉચ્ચારણ કરે છે, પરન્તુ તે બહુ પ્રચલિત નથી

પ્રશ્ન૦ 'नमः।' એ પદનો સંક્ષેપમા શુ અર્થ છે ?

ઉત્તર૦ 'नम ।' એ નૈપાતિક પદ દ્રવ્ય અને ભાવના સંકોચ (સંક્ષેપ) અર્થમાં વપરાયેલું છે હાથ, પગ અને મસ્તકાદિ શરીરના અવયવોની ગ્રહણ, કમ્પન અને ચલનાદિ ક્રિયાઓને રોકવી, નિયમિત કરવી, એ દ્રવ્યસંકોચ છે અને વિશુદ્ધ મનનો નિયોગ (મનનું શુદ્ધ પ્રણિધાન) એ ભાવસંકોચ છે અર્થાત્–'नमः।' એ પદથી દ્રવ્ય અને ભાવ ઉભય પ્રકારના નમસ્કારનું દ્યોતન થાય છે

પ્રશ્ન૦ 'नमो अरिहंताण।' એ પાઠની જગ્યાએ 'अरहंताण।' અને 'अरुहंताण।' પાઠ પણ મળે છે, તો એ ત્રણમાંથી કયો પાઠ સાચો છે?

ઉત્તર૦ 'नमो अरिहंताण।' એ જ પાઠ સાચો છે, તો પણ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના જુદા જુદા ગુણોની અપેક્ષાએ અર્થથી ત્રણે પાઠો એક જ અર્થને કહેનારા છે તો પણ પાઠભેદ ન થવાની ખાતર 'नमो अरिहंताण।' પદનું ઉચ્ચારણ જ શુદ્ધ માનેલું છે

પ્રશ્ન૦ અરિહંત, અરહંત અને અરુહંત–એ ત્રણે પદોના અર્થોમાં શું તફાવત છે?

ઉત્તર૦ પ્રથમ શ્રી 'અરિહંત' પદનો સંક્ષિપ્ત અર્થ વિચારીએ 'अरि' એટલે 'દુશ્મન' તેને 'हंत'

એટલે 'હણનાર'–એવો અર્થ થાય છે એ સબધી શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે–

"अठविहपि य कम्म, अरिभूअ होइ सव्वजीवाण।
त कम्ममरिं हता, अरिहता तेण वुचन्ति ॥१॥"

"આઠ પ્રકારના કર્મ એજ સર્વ જીવોને અરિભૂત છે તે કર્મ રૂપ શત્રુઓનો નાશ કરનારા હોવાથી શ્રી 'અરિહત' કહેવાય છે"

—અથવા—

"रागद्दोसकसाए, इदियाणि अ पच वि।
परिसहउवसग्गे, नामयता नमोऽरिहा ॥ १ ॥"

"રાગ, દ્વેષ, કષાય, પાચ ઇન્દ્રિયો, પરિષહ અને ઉપસર્ગોને નમાવનારા શ્રી અરિહતો નમસ્કારને યોગ્ય છે"

—અથવા—

"इदियविसयकसाये परीसहे वेयणा उवसग्गे ।
एए अरिणो हता, अरिहता तेण वुचन्ति ॥१॥"

"ઇન્દ્રિય, વિષય, કષાય, પરિષહ, વેદના અને ઉપસર્ગ, એ દુશ્મનો છે એ દુશ્મનોને હણનારા હોવાથી શ્રી અરિહત કહેવાય છે"

આ ત્રણે ગાથાઓનો સમુચ્ચય અર્થ એ છે કે-" આ સંસારરૂપી ગહન વનમાં જીવોને અનેક પ્રકારના દુઃખો દેવાવાળા રાગ-દ્વેષ-મોહાદિક દોષો છે તેથી એ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર ઇંદ્રિયોના વિષયો, ક્રોધાદિક કષાયો, બાવીસ પ્રકારના પરિષહો, અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક વેદનાઓ તથા દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચાદિના ઉપસર્ગો, એ જીવોના પારમાર્થિક શત્રુઓ છે તેના યોગે જીવ અનન્ત ભવમાં ભ્રમણ કરાવનાર જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારનાં દુષ્ટ કર્મોનો બંધ કરે છે, તથી જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું, મેઘથી જેમ સૂર્યમંડલનું આચ્છાદન થાય તેમ, આચ્છાદન થાય છે અને એ આચ્છાદન જ જીવને અભિભૂત છે તેનું સર્વથા ઉમૂલન કરનારા હોવાથી 'અરિહંત' કહેવાય છે

હવે બીજા શ્રી 'અરહંત' પદનો વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ અર્થ વિચારીએ તે એ છે કે-

"अशोकादिअष्टमहाप्रातिहार्यरूपपूजामर्हन्तीति अर्हन्त'।"

"સુરવરનિર્મિત અશોકવૃક્ષાદિ આઠ મહાપ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજાને જે યોગ્ય છે, તે 'અર્હંત' છે"

એ સંબંધી શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે-

"अरिहंति वंदणनमसणाइं, अरिहंति पूयसक्कारं।
सिद्धिगमणं च अरिहा, अरहंता तेण वुच्चंति ॥ १ ॥"

"વન્દન–નમસ્કારાદિને જેઓ યોગ્ય છે, જેઓ પૂજા અને સત્કારને યોગ્ય છે, તથા જેઓ સિદ્ધિગમનને યોગ્ય છે, તેઓ અરહત (અર્હત) કહેવાય છે"

શ્રી 'ચતુઃશરણપ્રકીર્ણક' મા કહ્યુ છે કે-

"थुइवंदणमरहंता, अमरिंदनरिंदपूयमरहंता ।
सासयसुहमरहंता, अरहंता हुंतु मे सरणं ॥ १ ॥"

"જેઓ સ્તુતિ અને વન્દનને યોગ્ય છે, અમરેન્દ્રો અને નરેન્દ્રોની પૂજાને યોગ્ય છે તથા શાશ્વત સુખને યોગ્ય છે, તે શ્રી અરહત ભગવતો મને શરણ આપનારા થાઓ"

'अरहन्त' શબ્દના પ્રાકૃતમા 'अरहोन्त' અને 'अरहान्त' રૂપો પણ બની શકે છે તેનો ભાવ એ છે કે 'रह' એટલે એકાન્ત સ્થાન અને 'अन्त' એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ, જેઓની દૃષ્ટિથી પર નથી અર્થાત્-જેઓ અતિ ગુપ્ત વસ્તુસમૂહને પણ જાણી શકે છે, તેઓ 'अरहोन्त' કહેવાય છે અથવા 'रह' એટલે રથ (બાહ્ય પરિગ્રહ) અને 'अन्त' એટલે વિનાશના કારણ (જરા-મૃત્યુ આદિ અવસ્થા) જેને નથી, તેને 'अरहान्त' કહેવાય છે અથવા 'अरहंताणं' એ પ્રાકૃત પદનું સસ્કૃતમા 'अरहयद्भ्यः।' એવુ રૂપ થાય છે તેનો

અર્થ બે રીતે થાય છે એક 'अरहयद्म्य ।' એટલે 'अत्यजद्रूय ।' પ્રકૃષ્ટ રાગાદિના કારણભૂત મનોજ્ઞ વિષયોનો સંપર્ક થવા છતા પણ, જેઓ પોતાના વીત રાગતાદિ સ્વભાવનો ત્યાગ કરતા નથી, તે અરહંત છે અને બીજો 'अरहयद्म्य ।' એટલે 'अगच्छद्रूयः ।' ગત્યર્થક ધાતુઓ પ્રાપ્ત્યર્થક પણ બને છે, તેથી વીતરાગતાદિ સ્વભાવને છોડી સરાગતાદિને કદી પણ નહિ પામનારા હોવાથી શ્રી અરહંત કહેવાય છે

આ રીતે 'અરહંત' શબ્દના બીજા પણ નિર્યુક્તિસિદ્ધ અનેક અર્થો થાય છે, કિન્તુ વિસ્તારભયથી તે સઘળા અહીં આપવામા આવતા નથી પંડિત **શ્રી ગુણરત્નમુનિજી**એ એક સ્થળે શ્રી 'અરહંત' પદ ના ૧૧૦ અર્થ કરેલા છે

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન **શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ પૃષોદરાદિક ll પેઠે શ્રી અરહંત પદના ત્રણ સામાસિક અર્થો કર્યા છે 'अरिहननात् ।'-'रजोहननात् ।' તથા 'रहस्याऽभावात् ।' ઉપરથી 'અરહંત' પદ સિદ્ધ થાય છે તેનો અર્થ 'અરિહંત' પદનો અર્થ કર્યો, તેને લગભગ મળતો છે તેમા પ્રથમ 'अरिहननात्' અરહંતનો અર્થ એ છે કે-"સંસારરૂપ ગહન વનને વિષે મોહાદિક શત્રુઓને હણનાર હોવાથી 'અરહંત' છે" બીજો 'रजोहननात् ।' અરહંતનો અર્થ એ છે કે-"જેમ

વાદલા સૂર્યમંડળને ઢાંકી મૂકે છે, તેમ ચાર ઘાતિ કર્મરૂપી રજ આત્માના સ્ફટિક જેવા સ્વચ્છ જ્ઞાનાદિ ગુણોને ઢાંકી મૂકે છે તે ઘાતિકર્મોરૂપી રજને દૂર કરનારા હોવાથી ' અરહંત ' છે " ત્રીજો ' रहस्याऽभावात् ।' અરહન્તનો અર્થ એ છે કે-" નિરવશેષ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનું પારતંત્ર્ય દૂર થવાથી અને કોઇથી પણ ન હણી શકાય એવું અત્યદ્ભુત કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રગટ થવાથી લોકાલોકના સમસ્ત ભાવોને નિરન્તર પ્રત્યક્ષપણે જાણનારા અને જોનારા શ્રી અરહન્ત ભગવન્તોને રહસ્ય એટલે કોઇ પણ ગુપ્ત વાતનો સર્વથા અભાવ છે અર્થાત્-જેઓના જ્ઞાનથી કાંઇ પણ છાનું નથી, તે અરહન્ત છે "

હવે ત્રીજા ' અરૂહન્ત ' પદનો સંક્ષિપ્ત અર્થ વિચારીએ તે એ છે કે-" બીજ બળી જવા પછી જેમ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ કર્મરૂપ બીજ સર્વથા દગ્ધ થઇ જવાથી જેઓને હવે ભવરૂપ અંકુર ઉગતો નથી, તેઓ શ્રી ' અરૂહન્ત ' કહેવાય છે "

પ્રશ્ન૦ ઉપર્યુક્ત લક્ષણોથી યુક્ત શ્રી અરિહંત ભગવન્તોને નમસ્કાર કરવાનું પ્રધાન પ્રયોજન શું છે ?

ઉત્તર૦ સંસારરૂપ મહાભયંકર ગહન વનમાં ભ્રમણ કરી કરીને સંતપ્ત (દુઃખિત-શ્રમિત) થયેલા જીવોને શ્રી અરિહન્ત ભગવંતો પરમ પદનો માર્ગ બતાવે છે, એ કારણે સર્વ જીવોના ' ~

પકારી હોવાથી, શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓ પ્રથમ પદે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે આ સબધમા શ્રી 'નમસ્કારનિર્યુક્તિ'મા કહ્યુ છે કે—

"अडवीए देसियत्त, तहेव निज्झामया मसुद्दमि।
छक्कायरक्खणट्ठा, महगोवा तेण वुचति ॥ १ ॥"

"શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓ ભવાટવીમા માર્ગ-દેશક હોવાથી, ભવસમુદ્રમા નિર્યામકો હોવાથી તથા ષટ્કાય જીવોરૂપી ગાયોના પાલક હોવાથી મહાગોપ, મહાનિર્યામક અને મહાસાર્થવાહ કહેવાય છે"—એ કારણે તેઓ નમસ્કાર કરવાને પરમ પાત્ર છે

પ્રશ્ન૦ વ્યાકરણના નિયમાનુસાર 'नमस्।' શબ્દના યોગમા ચતુર્થી વિભક્તિ આવવી જોઈએ, છતા અહીં ષષ્ઠી વિભક્તિનો પ્રયોગ કેમ કરાયો છે?

ઉત્તર૦ પ્રાકૃતમા ચતુર્થી વિભક્તિ થતી જ નથી, કિન્તુ ચતુર્થીના સ્થાને ષષ્ઠી વિભક્તિનો જ પ્રયોગ કરવામા આવે છે કહ્યુ છે કે—

"बहुवयणेण दुवयण,
छट्ठिविभत्तीए भण्णइ चउत्थी।
जह हत्था तह पाया,
नमोत्थु देवाहिदेवाण ॥ १ ॥"

"પ્રાકૃતમા દ્વિવચનના સ્થાને બહુવચનનો

તથા ષષ્ઠી વિભક્તિના સ્થાને ચતુર્થી વિભક્તિનો પ્રયોગ થાય છે જેમ કે–'हस्तौ' અને 'पादौ'ના બદલે 'हत्था' અને 'पाया'નો પ્રયોગ થાય છે તથા ચતુર્થીના અર્થમા 'नमोत्थु देवाहिदेवाण।' એ રીતિએ ષષ્ઠીનો પ્રયોગ થાય છે ”

પ્રશ્ન૦ 'नमो अरिहंताण।' એ પદમા ષષ્ઠી વિભક્તિના બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે, તેનુ પ્રયોજન શુ છે?

ઉત્તર૦ બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામા ત્રણ મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ છે:—

૧—'અરિહંત' એક નથી કિન્તુ ઘણા (અનન્તકાળની અપેક્ષાએ અનન્ત) છે, એ દર્શાવવા માટે

૨—વિષયબહુત્વ દ્વારા નમસ્કાર કરનારને ફલાતિશય(અતિશયફલ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ બતાવવા માટે તથા–

૩—ગૌરવ બતાવવા માટે પણ—

બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે

આ જ ત્રણ કારણો ષષ્ઠીના પદોમાના પણ બહુવચનના પ્રયોગ માટે સમજી લેવા અને તેવા જ બીજા પણ સંભાવિત કારણો પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પી લેવા જેમ કે–'અદ્વૈતવાદનો વ્યવચ્છેદ' વિગેરે.

પ્રશ્ન૦ શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર કરવાનુ પ્રયોજન શુ છે ?

ઉત્તર૦ શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માઓ જેમ ભવરૂપ અટવીમા 'માર્ગદેશક' હોવાથી ઉપકારક છે, તેમ શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓ અવિનાશી એવા અનન્ત ચતુષ્ટય(અનન્તજ્ઞાન, અનન્તદર્શન, અનન્તચારિત્ર અને અનન્તવીર્ય)ને ધારણ કરનારા હોવાથી, ભવ્ય આત્માઓને અતિશય પ્રમોદ ઉત્પન્ન કરનારા છે એ કારણે તેઓ ભવ્ય આત્માઓના અત્ય ત ઉપકારક છે અને એથી તેઓ પણ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે

પ્રશ્ન૦ શ્રી સિદ્ધ ભગવતોનુ ધ્યાન કેવા પ્રકારે કરવુ જોઈએ ?

ઉત્તર૦ શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓનુ ધ્યાન ઉદય પામતા સૂર્યના વર્ણ સમાન રક્ત વર્ણે કરવુ જોઈએ

પ્રશ્ન૦ 'नमो आयरियाण।' એ ત્રીજા પદમા શ્રી આચાર્યોને નમસ્કાર કરાયો છે, તેમનુ સ્વરૂપ કેવુ છે ?

ઉત્તર૦ 'आ।' એટલે મર્યાદાએ 'चयते' એટલે સેવાય અર્થાત્-શ્રી જિનશાસનના ઉપદેશક હોવાથી, તે ઉપદેશની આકાક્ષા કરનારા આત્માઓ વડે જેઓ વિનયપૂર્વક સેવા કરાય, તેઓ આચાર્ય છે એ સ ળ ધમા કહ્યુ છે કે—

"सुत्तत्थविऊ लक्खण,-जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ अ।
गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ ॥१॥"

"સૂત્ર-અર્થ ઉભયના જાણ, લક્ષણ યુક્ત, ગચ્છના નાયક હોવાથી ગચ્છને માટે મેઢિ (સ્થભ) સમાન અને ગચ્છની તપ્તિ(ચિન્તા)થી સર્વથા વિમુક્ત એવા આચાર્ય 'અર્થ'નો ઉપદેશ આપે છે" અથવા 'આ।' એટલે મર્યાદાએ 'ચાર' એટલે 'વિહાર' તે આચાર તેને પાળવામા સાધુ તે આચાર્ય અથવા પાચ પ્રકારના જ્ઞાનાચારાદિ આચારને પાળવામા સાધુ એટલે ચતુર તે આચાર્ય તથા બીજાને તે આચાર પાળવાનો ઉપદેશ દેનાર હોવાથી અને સાધુ પ્રમુખને તે આચારને દેખાડનાર હોવાથી 'આચાર્ય' છે એ સબધી શ્રી આવશ્યક સૂત્રાન્તર્ગત નમસ્કાર નિર્યુક્તિમા કહ્યુ છે કે—

" पचविह आयार, आयरमाणा तहा पभासता।
आयार दसता, आयरिया तेण वुच्चति ॥ १ ॥"

"પાચ પ્રકારના આચારને સ્વય આચરનારા, પ્રયત્નપૂર્વક બીજાની આગળ તે આચારને પ્રકાશ નાર (ઉપદેશનારા) તથા સાધુ પ્રમુખને પાચ પ્રકારના આચારને દેખાડનારા હોવાથી 'આચાર્ય' કહેવાય છે" અથવા 'આ।' એટલે ઈષત્ (અપરિ-પૂર્ણ) જે ચાર।' કહેતા 'ચરણ' (ચારિત્ર) તેને

પાળનાર, અર્થાત્-યુક્તાયુક્તના વિભાગનુ નિરૂપણ કરવામા અનિપુણ એવા વિનેય (શિષ્ય) પ્રત્યે સાધુ, યથાર્થ-શાસ્ત્રાર્થ-ઉપદેશકપણાએ કરીને ઉપકારક, તે આચાર્ય છે

ઉક્ત લક્ષણવાળા આચાર્ય નિત્ય અપ્રમત્તપણે ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે, વિકથાઓના ત્યાગી હોય છે, દેશ-કાલને ઉચિત ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ઉપાયો દ્વારા શિષ્યોને પ્રવચનનો અભ્યાસ કરાવે છે અને શ્રી તીર્થંકરદેવરૂપી સૂર્ય તથા સામાન્ય કેવળીરૂપી ચદ્ર શ્રી જૈનશાસનરૂપી ગગનમડળમાથી અસ્ત પામી ગયા બાદ, ત્રણ લોકમા રહેલા પદાર્થોને પ્રકાશિત કરવા માટે જેઓ દીપકની ગરજ સારે છે, તે શ્રી આચાર્ય ભગવતોને નમસ્કાર કરવાનુ સૌભાગ્ય ધન્યપુરુષોને જ પ્રાપ્ત થાય છે એ સૂરિ પુગવોને કરેલો નમસ્કાર, શીઘ્રાતિશીઘ્ર ભવભયનો ક્ષય કરનારો થાય છે

પ્રશ્ન૦ શ્રી આચાર્યભગવતોનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવુ ?

ઉત્તર૦ શ્રી આચાર્યભગવતોનું ધ્યાન સુવર્ણના વર્ણ સમાન પીત વર્ણથી કરવુ જોઇએ

પ્રશ્ન૦ ' नमो उवज्झायाण । ' એ પદથી શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાનોને નમસ્કાર થાય છે, તો શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાનોનુ સ્વરૂપ શુ છે ?

"ઉત્તર૦ 'ઉપા' ઉપસર્ગ સમીપ અર્થમાં આવેલા છે જેઓની સમીપમા રહીને અગર આવીને શિષ્યજન અધ્યયન કરે છે, તેઓને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે અથવા જેઓ સમીપમા રહેલા અગર આવેલા સાધુ આદિ જનોને સિદ્ધાન્તનુ અધ્યયન કરાવે છે, તે 'ઉપાધ્યાય' કહેવાય છે અથવા જેઓના સમીપપણાથી સૂત્રના અધ્યયન દ્વારા શ્રી જિનપ્રવચનનુ અધિક જ્ઞાન તથા સ્મરણ થાય છે, તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે એ સબધમા શ્રી જિનાગમમા કહ્યુ છે કે—

"बारसगो जिणक्खाओ, मज्झाओ कहिओ बुहेहिं।
त उवइसन्ति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चति ॥१॥"

શ્રી જિનેશ્વરદેવકથિત "શ્રી દ્વાદશાગી (ના અધ્યયન) ને પડિતપુરુષો સ્વાધ્યાય કહે છે તેનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી 'ઉપાધ્યાય' કહેવાય છે" અથવા "उप उपयोगेन आ समन्तात् ध्यायन्तीति उपाध्याया।"

અર્થાત્—"જેઓ ઉપયોગપૂર્વક ધ્યાન કરે છે, તેમનુ નામ ઉપાધ્યાય છે

શ્રી આવશ્યકનિર્યુક્તિમા શ્રુતકેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજાએ પણ ફરમાવ્યુ છે કે—

" उत्ति उवओगकरणे,
    ज्झत्ति अ झाणस्स होइ निद्देसे ।
एएण होइ उज्झा,
    एसो अन्नोऽवि पज्झाओ ॥ १ ॥"

" ઉવજ્ઝાય (ઉપાધ્યાય) નો ' ઉજ્ઝા ' એવો પણ પર્યાય શબ્દ છે તેમા ' उ ' એ ' ઉપયોગકરણ ' અર્થમા વપરાયેલ છે અને 'ज्झ' એ 'ધ્યાન' અર્થનું કથન કરે છે અર્થાત્-જેઓ ઉપયોગપૂર્વક ધ્યાન કરે છે, તેઓ ' ઉજ્ઝા ' (ઉપાધ્યાય) કહેવાય છે " અથવા " उप समीपे अधिवसनात् श्रुतस्यायो लाभो भवति येभ्यस्ते उपाध्यायाः। "

અર્થાત્—" જેમની સમીપે નિવાસ કરવાથી શ્રુતનો આય, અર્થાત્ લાભ થાય છે, તેઓને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે " અથવા 'उपाधेरायो येभ्यस्ते उपाध्याया.।'

અર્થાત્–" જેમના દ્વારા ઉપાધિ (શુભ વિશેષણાદિયુક્ત પદવી) ની પ્રાપ્તિ થાય, તેમને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે "

અથવા–" उपहन्यते आधेर्मानस्या व्यथाया आय प्राप्तिर्यस्ते उपाध्याया । " યદ્વા " उपहन्यते अधिय कुबुद्धेराय प्राप्तिर्यस्ते उपाध्याया । " યદ્વા " उपहन्यते अध्यायो दुर्ध्यानं यैस्ते उपाध्यायाः। '

"જેઓ દ્વારા (વડે) માનસિક પીડા, કુબુદ્ધિ અને દુર્ધ્યાન નાશ પામે છે, તે ઉપાધ્યાયો છે"

પ્રશ્ન૦ ઉક્ત લક્ષણોવાળા શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવતોને નમસ્કાર કરવાનુ શું પ્રયોજન છે?

ઉત્તર૦ ઉક્ત લક્ષણોવાળા શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવન્તો શ્રી જિનોક્ત દ્વાદશાગીનુ અધ્યયન કરનારા હોવાથી તથા સૂત્ર અને અર્થ ઉભયનો વિસ્તાર કરવામા રસિક હોવાથી તથા ગુરુપરમ્પરાએ પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી જિનવચનનુ અધ્યાપન કરાવવામા તત્પર હોવાથી, ભવ્ય આત્માઓ ઉપર મહાન ઉપકારને કરનારા છે શિષ્યોને વિનય ગુણને શીખવાડનાર છે, એ કારણે પણ તેઓ ભવ્ય જીવોવડે નમસ્કાર કરવા લાયક છે

પ્રશ્ન૦ શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાનોનુ ધ્યાન કયી રીતે કરવુ?

ઉત્તર૦ શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાનોનું ધ્યાન મરકત-મણિ સમાન નીલ વર્ણથી કરવુ જોઈએ

પ્રશ્ન૦ 'नमो लोए सव्वसाहूण।' એ પદનો અર્થ–'લોકમા રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ' એવો છે, તો એ સાધુઓનુ શુ સ્વરૂપ છે? અર્થાત્–સાધુઓ કોને કહે છે?

ઉત્તર૦ જેઓ જ્ઞાનાદિ શક્તિઓ દ્વારા મોક્ષ

માર્ગને સાધે તે સાધુઓ છે અથવા જેઓ ત્રસસ્થાવર સર્વ પ્રાણિઓ ઉપર સમાનબુદ્ધિને ધારણ કરનારા છે, તે સાધુઓ છે એ સબધી શ્રી આવશ્યકનિર્યુક્તિ મહાશાસ્ત્રમા પ્રતિપાદન કરેલુ છે કે—

"निव्वाणसाहए जोगे, जम्हा साहन्ति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ॥१॥"

" નિર્વાણસાધક યોગો(સયમક્રિયાઓ)વડે જેઓ મોક્ષનુ સાધન કરે છે અને સર્વ પ્રાણિઓ ઉપર સમવૃત્તિને ધારણ કરે છે, તે કારણ માટે તેઓ 'ભાવ સાધુ' કહેવાય છે "

—અથવા—

"विसयसुहनियत्ताण, विसुद्धचारित्तनियमजुत्ताण ।
तच्चगुणसाहगाण, सदा य किच्चुज्जयाण नमो॥१॥"

"સાધુઓ પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખથી નિવર્તેલા હોય છે, વિશુદ્ધ મૂલ-ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરનારા હોય છે, તથ્ય (સત્ય) ગુણોને સાધનારા હોય છે તથા મુક્તિમાર્ગમા સહાય કરવાના કૃત્યમા નિરતર ઉદ્યમી હોય છે તેવા સાધુપુરુષોને વારવાર નમસ્કાર થાઓ !"

—અથવા—

" असहाए सहायत्त, करंति मे सजम करिन्तस्स ।
एएण कारणेण, नमामिऽह सव्वसाहूण ॥ १ ॥"

"(ધર્મકૃત્યમાં) અસહાય એવા મને સંયમ-પાલનમાં સહાય કરનારા હોવાથી હું સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરું છું."

પ્રશ્ન૦ ઉક્ત ગુણવિશિષ્ટ સાધુઓને નમસ્કાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે?

ઉત્તર૦ સાધુપુરુષો મોક્ષમાર્ગમાં સહાયક હોવાથી, ભવ્ય આત્માઓને પરમ ઉપકારક છે, એ કારણે સર્વ સાધુઓને નિરંતર નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે.

વળી જેમ ભ્રમર વૃક્ષના સુગન્ધિત પુષ્પો ઉપર બેસીને તેની થોડીક પરાગ ગ્રહણ કરે છે અને પછી બીજા પુષ્પ ઉપર ચાલ્યો જાય છે તથા ત્યાંથી થોડીક પરાગ લઈ અન્ય પુષ્પ ઉપર જાય છે. એ રીતે અનેક પુષ્પો ઉપર ભ્રમણ કરીને તથા પ્રત્યેકની થોડી પરાગ ગ્રહણ કરીને પોતાના આત્માને સન્તો-ષિત કરે છે, કિન્તુ કોઈ પણ પુષ્પને બાધા (કિલા-મણા) ઉત્પન્ન કરતો નથી. તેની જેમ સાધુઓ પણ ગૃહસ્થોના અનેક ઘરોમાં પરિભ્રમણ કરી બેતાલીસ દોષરહિત શુદ્ધ આહારની ગવેષણા કરે છે અને સંયમસાધક પોતાના શરીરનું પોષણ કરે છે. પાંચે ઇંદ્રિયોના ત્રેવીસ વિષયો અને તેના બસો બાવન (૨૫૨) વિકારોને વશ થતા નથી. અર્થાત્-શુભાશુભ વિષયોમાં રાગદ્વેષયુક્ત પ્રવૃત્તિનો

ત્યાગ કરે છે ષટ્કાય જીવોનું પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક સંરક્ષણ કરે છે તથા બીજાઓ પાસે કરાવે છે સત્તર ભેદોથી વિશિષ્ટ સંયમનું સમ્યગ્ આરાધન કરે છે સર્વ જીવો ઉપર નિરન્તર દયાના પરિણામ રાખે છે અઢાર હજાર શીલાંગરૂપ રથ ઉપર આરૂઢ થઈને તેને અસ્ખલિતપણે ચલાવે છે નવ પ્રકારની બ્રહ્મગુપ્તિ(બ્રહ્મચર્યની વાડો)નું પાલન કરે છે બાર પ્રકારના તપમાં પુરુષાર્થને ફોરવે છે આત્માના કલ્યાણ તરફ સદા લક્ષ્ય રાખે છે તેમજ જનરંજન અને લોકપૂજનની કામનાથી સર્વથા વિરક્ત રહે છે તેવા સાધુ–સત્પુરુષોને નમસ્કાર કરવો, એ સર્વથા સમુચિત છે

પ્રશ્ન૦ સાધુઓનું ધ્યાન કયી રીતે કરવું ?

ઉત્તર૦ સાધુઓનું ધ્યાન અષાઢી મેઘના સમાન શ્યામ વર્ણથી કરવું જોઈએ

પ્રશ્ન૦ 'नमो लोए सव्वसाहूण ।' એ પદમાં 'लोए ।' શબ્દનો સન્નિવેશ શા માટે કર્યો છે ?

ઉત્તર૦ 'लोए ।' એ પદ મધ્ય મંગળને માટે છે 'लोकृ दर्शने ।' એ ધાતુથી 'લોક' શબ્દ બનેલો છે તથા સઘળા 'દર્શનાર્થક' ધાતુઓ 'જ્ઞાનાર્થક' હોય છે અને જ્ઞાન એ મંગળસ્વરૂપ છે એટલા માટે મધ્ય મંગળ કરવાને અર્થે 'लोए ।'

પદ મૂકવામા આવ્યુ છે 'लोए।' પદનો બીજો ભાવ એ છે કે-અઢી દ્વીપ પ્રમાણુ લોકમા સાધુઓ નિવાસ કરે છે, તે સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ

પ્ર૰ન૰ 'नमो लोए सव्वसाहूण।' એમા 'सव्व।' પદની શુ જરૂર છે? 'साहूण।' એ બહુવચનનો પ્રયોગ જ સર્વ સાધુઓનો સગ્રહ કરનાર છે અને એ જ કારણે પહેલા ચાર પદોમા 'सव्व।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો નથી

ઉત્તર૰ 'सव्व।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવાના અનેક કારણો પૈકી કેટલાક નીચે જણાવવામા આવે છે –

૧—પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, સ્થવિરકલ્પિક, જિન કલ્પિક, પ્રતિમાકલ્પિક, યથાલન્દકલ્પિક, પરિહારવિ શુદ્ધિકલ્પિક, સ્થિતકલ્પિક, સ્થિતાસ્થિતકલ્પિક, તથા કલ્પાતીત આદિ સર્વ ભેદવાળા સાધુઓનુ સ્પષ્ટતયા ગ્રહણુ થઈ શકે, તે માટે 'सव्वसाहूण।' પદ વાપર વામા આવ્યુ છે તદુપરાત 'सव्व।' શબ્દથી પ્રત્યેક બુદ્ધ, સ્વય સ બુદ્ધ તથા બુદ્ધબોધિત આદિ ભેદવાળા, ભરત, ઐરવત, મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રોવાળા તથા સુષમદુ ષમાદિકાલવાળા સર્વ સાધુઓનુ ગ્રહણુ થઇ શકે છે 'સર્વ' શબ્દ મૂકવામા ન આવ્યો હોત તો એ રીતે અપ્રમત્તાદિ અને ભરત-અરવતાદિ સર્વ ભેદો યુકત મુનિસમુદાયનો સ્પષ્ટતયા બોધ થઈ શકત નહિ

અહીં એટલુ યાદ રાખવુ જોઇએ કે-" શ્રી આચાર્ય પદ અને શ્રી ઉપાધ્યાયપદમા તે તે પદે રહેલા માત્ર સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓનો જ સમાવેશ થાય છે "

૨—' सव्वसाहूण । ' એ પ્રાકૃત પદનો અનુવાદ સસ્કૃતમા અનેક રીતે થઇ શકે છે ' सव्व । ' શબ્દ નહિ મૂકવાથી એમાના એક પણ અર્થનુ ગ્રહણ થઇ શકત નહિ

' सव्वसाहूण । ' એનો અનુવાદ સસ્કૃતમા ' सार्वसाधूनाम् । ' એવો પણ થઇ શકે છે सर्वेभ्यो हिता सार्वा । ' અર્થાત્-સર્વ જીવોને હિતકારી એવા સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ

—અથવા—

" सर्वैर्नयैर्विशिष्टत्वात् सर्वोऽर्हद्धर्म , तत्र भवाः (तत्स्वीकर्तारः) सार्वाः । "

અર્થાત્-' સાર્વ ' એટલે સર્વ નયોથી વિશિષ્ટ જે ' અર્હદ્ધર્મ ' છે, તેનો સ્વીકાર કરનારા સાધુઓ, તેમને નમસ્કાર થાઓ

—અથવા—

" साधनरूपत्वात्सर्वेषु (शुभेषु योगेषु) ये वर्तन्ते ते सार्वा , अर्हन्त , तान् दुर्नयनिरासेन साधयन्ति, आराधयन्ति, प्रतिष्ठापयन्ति चेति सार्वसाधवस्तेभ्यो नमः । "

અર્થાત્-સર્વ શુભ યોગોને જેઓ સિદ્ધ કરે

છે, તે 'સાર્વ' એટલે 'અરિહન્ત' કહેવાય છે એવા શ્રી અરિહંતોનુ જે સાધન કરે અર્થાત્ આજ્ઞા પાલન દ્વારા તથા દુર્નયોના નિરાકરણ દ્વારા શ્રી અરિહંતોની આરાધના તથા પ્રતિષ્ઠાપના કરે, તે સાર્વસાધુઓને નમસ્કાર થાઓ

'सव्वसाहूण ।' એ પ્રાકૃત પદનો 'श्रव्यसाधूनाम् ।' તથા 'सव्यसाधूनाम् ।' એવો પણ સંસ્કૃતમા અનુવાદ થાય છે તેમા 'श्रव्य ।' શબ્દનો અર્થ 'શ્રવણ કરવા યોગ્ય' એવો થાય છે અર્થાત્-શ્રવણ કરવા યોગ્ય જે વાક્ય, તેને વિષે સાધુ (સાવધાન), તે 'શ્ર ય સાધુ' છે

'सव्य ।' શબ્દનો અર્થ દક્ષિણ અથવા અનુકૂલ થાય છે અર્થાત્ મોક્ષને અનુકૂળ કાર્યને વિષે જેઓ 'સાધુ' એટલે 'નિપુણ' છે, તેઓને નમસ્કાર થાઓ

૩—'नमो लोए सव्वसाहूण ।' એ પદમા 'લોક' શબ્દથી અઢી દ્વીપવર્તી મનુષ્યલોકનુ ગ્રહણ થાય છે, કે જે ઊર્ધ્વભાગમા નવસો યોજન પ્રમાણ છે તથા અધોભાગમા એક હજાર યોજનપ્રમાણ છે એટલે કેટલાક લબ્ધિવિશિષ્ટ સાધુઓ યાવત્ મેરુપર્વતની ચૂલિકા પર્યંત તપસ્યા કરે છે, તે સહિત મનુષ્યલોકમા જ્યા જ્યા સાધુઓ છે, તે સર્વને નમસ્કાર થાઓ, એ સર્વ શબ્દનુ તાત્પર્ય છે

પ્રશ્ન૦ આ શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર સંક્ષેપથી કર્તવ્ય છે કે વિસ્તારથી ? જો સંક્ષેપથી કર્તવ્ય છે, તો કેવલ 'સિદ્ધ' અને 'સાધુ' એ બે પદને જ નમસ્કાર કરવો જોઈએ કારણ કે-અરિહંત, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો 'સાધુ' પદથી સંગ્રહ થઈ જાય છે. અર્થાત્ શ્રી અરિહંતાદિ ત્રણમાં સાધુત્વનો ત્યાગ થતો નથી તથા જો વિસ્તારપૂર્વક નમસ્કાર કર્તવ્ય હોય તો શ્રી 'ઋષભાદિ' ચોવીસ તીર્થંકરો, શ્રી 'પુંડરીકાદિ' (૧૪૫૨) ગણધરો આદિ પ્રત્યેકનું વ્યક્તિશ: ઉચ્ચારણપૂર્વક ગ્રહણ કરવું જોઈએ અર્થાત્-પૃથક્ પૃથક્ નામ લઈને સર્વને નમસ્કાર કરવો જોઈએ

ઉત્તર૦ શ્રી અરિહન્તને નમસ્કાર કરવાથી જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ફલની પ્રાપ્તિ સાધુઓને નમસ્કાર કરવાથી થઈ શકતી નથી જેમકે-રાજાદિકને નમસ્કાર કરવાથી જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે મનુષ્ય માત્રને નમસ્કાર કરવાથી થઈ શકતી નથી એ કારણે ફલની વિશેષતાને લઇને સાધુઓને નમસ્કાર કરવા છતા શ્રી અરિહન્તને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો યોગ્ય છે

પ્રશ્ન૦ પ્રથમ નમસ્કાર જે સૌમા મુખ્ય હોય તેને કરવો જોઇએ શ્રી અરિહંતાદિ પાંચે પરમેષ્ઠિ ઓમાં સર્વથા કૃતકૃત્ય હોવાથી શ્રી સિદ્ધો મુખ્ય છે, તેથી 'યથાપ્રધાન' ન્યાયને અનુસરીને પ્રથમ શ્રી સિદ્ધ

નમસ્કાર કર્યા બાદ રાજાને પ્રણામ કરવાનો રીવાજ નથી, કિંતુ રાજાને પ્રણામ કર્યા બાદ જ પર્ષદને પ્રણામ કરવાનો રીવાજ છે તે જ રીતે અહીં પણ પર્ષદારૂપ શ્રી આચાર્ય આદિને નમસ્કાર કરીને રાજારૂપ શ્રી અરિહન્તને પછી નમસ્કાર કરવો તે યોગ્ય નથી કિન્તુ રાજારૂપ શ્રી અરિહંતને નમસ્કાર કર્યા બાદ જ પર્ષદારૂપ શ્રીઆચાર્ય આદિને નમસ્કાર કરવો, એ યુક્તિયુક્ત છે એ સંબંધમાં કહ્યુ છે કે-

" पुव्वाणुपुव्वि न कमो,
नेव य पच्छाणुपुव्वि एस भवे ।
सिद्धाइआ पढमा,
बीआए साहुणो आई ॥ १ ॥

अरहन्तुवएसेण, सिद्धा नज्जन्ति तेण अरिहाई ।
नवि कोई परिसाए, पणमित्ता पणमइ रण्णो ॥२॥ "

શંકા—" શ્રી નમસ્કાર મંત્રનો ક્રમ પૂર્વાનુપૂર્વી હોય તો 'સિદ્ધો' ને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો જોઈએ અને પશ્ચાનુપૂર્વી હોય તો 'સાધુઓ' ને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો જોઈએ " ૧

સમાધાન—" શ્રી અરિહન્તોના ઉપદેશથી સિદ્ધાત્માઓનુ જ્ઞાન થાય છે તથા પરિષદને પ્રણામ કરીને કોઈ રાજાને પ્રણામ કરતુ નથી, એ કારણે

રાજાના સ્થાને શ્રી અરિહંતોને જ આદિ નમસ્કાર કરવો યોગ્ય છે " ૨

પ્રશ્ન૦ ' एसो पचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो।
मगलाणं च सव्वेसिं, पढम हवइ मंगल ॥'

અર્થાત્-'એ પાચોને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો પ્રણાશ (પ્રકર્ષે નાશ) કરનાર છે તથા સર્વ પ્રકારના મગળોમા પ્રથમ મગળ છે '-એ ચાર પદોમા નમસ્કારના ફળનુ વર્ણન છે આમ ફળના વર્ણનને મૂળ મત્ર કહેવો, એ શુ યોગ્ય છે?

ઉત્તર૦ શ્રી નમસ્કાર મત્રના છેલ્લા ચાર પદો, એ શ્રી નમસ્કાર મત્રની ચૂલિકા છે ચૂલિકાને મૂળ મત્રથી ભિન્ન ગણવી, એ યોગ્ય નથી ફળનુ વર્ણન, એ પણ શ્રી નમસ્કારનુ જ વર્ણન છે અન્યત્ર નામ સ્તવાધ્યયનાદિમા પણ ફળવર્ણન સહિત સઘળા પદો અધ્યયનરૂપ ગણાયા છે ' फलप्रधाना समारम्भा ।' એ ન્યાયે જેના ફળનુ જ્ઞાન નથી, તેમા વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ પણ થતી નથી એ કારણે ચૂલિકા સિવાયનો શ્રી નમસ્કાર મત્ર, એ અપૂર્ણ અને વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ માટે અયોગ્ય છે શ્રી આગમ ગ્રન્થોમા પણ ચૂલિકા સહિત સમગ્ર શ્રી નવકાર મત્રનુ મહામત્ર તરીકે પ્રતિપાદન કરેલુ છે

પ્રશ્ન૦ શ્રી નમસ્કાર મત્ર, કોઇ પણ વર્તમાન

આગમ સૂત્રમાં નવ પદ, આઠ સંપદા અને અડસઠ અક્ષર પ્રમાણુ છે, એમ કહેલું નથી, પરન્તુ શ્રી **ભગવતી** આદિ સિદ્ધાન્તમાં શ્રી નમસ્કારના પાંત્રીસ અક્ષર પ્રમાણુ પ્રથમ પાંચ જ પદો કહેલાં છે તેથી કેટલાકો શ્રી નમસ્કાર મંત્રને નવપદાત્મક નહિ કિંતુ પંચપદાત્મક જ માને છે, તો તે વ્યાજબી છે ?

ઉત્તર૦ ભગવાન શ્રી **વજ્રસ્વામિજી** વિગેરે દશપૂર્વધરાદિ બહુશ્રુત, સંવિગ્ન અને સુવિહિત મહર્ષિઓએ છેદસૂત્રાદિની વ્યાખ્યા પ્રસંગે શ્રી નમસ્કાર મંત્રને નવ પદ, અષ્ટ સંપદા અને અડસઠ અક્ષરાત્મક કહેલો છે તેથી તેને પંચપદાત્મક નહિ પણ નવપદાત્મક માનવો તે જ વ્યાજબી છે શ્રી **મહાનિશીથ** નામના શ્રુતસ્કંધની અંદર પદાનુસારી લબ્ધિને ધરનારા દશપૂર્વધર ભગવાન શ્રી **વજ્રસ્વામિજીએ** શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધને અડસઠ અક્ષર અને નવપદાત્મક વર્ણવેલો છે શ્રી **મહાનિશીથ** સૂત્ર, શ્રી જિનમતમાં સમસ્ત પ્રવચનના પરમ સારભૂત તથા અતિશયવાળા મહાન અર્થોથી ભરેલું છે શ્રી **મહાનિશીથ** સૂત્રને ભગવાન શ્રી **હરિભદ્રસૂરિજીએ** સ્વયં સ્વમતિ અનુસાર શોધીને લખેલું છે, અને બીજા પણ શ્રી **સિદ્ધસેન દિવાકર, વૃદ્ધવાદી, યક્ષસેન, દેવદત્ત, રવિગુપ્ત, નેમિચંદ્ર, જિનદાસ** ગણિ, **સત્યશ્રી** આદિ યુગપ્રધાન અને શ્રતધર સૂરિપુંગવોએ

તેનું અતિશય બહુમાન કરેલુ છે, તેથી શ્રી જિન-
મતમા તે એક પરમ પ્રામાણિક સૂત્રગ્રન્થ છે

પ્રશ્ન૦ મગળ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર૦ 'मगति हितार्थं सर्पतीति मगलम् ।' અથવા 'मगति दुरदृष्टमनेन अस्माद्वेति मगलम् ।' અર્થાત્-જે સર્વ પ્રાણિઓના હિતને માટે દોડે છે અથવા જેના દ્વારા (જેનાથી) દુરદૃષ્ટ (દુર્દૈવ-દુર્ભાગ્ય) દૂર ચાલ્યુ જાય છે, તેને મગલ કહેવાય છે અર્થાત્-હિતાર્થની પ્રાપ્તિ અને અહિતાર્થની નિવૃત્તિ, એ મગળનુ કાર્ય છે

પ્રશ્ન૦ 'શ્રી પચ પરમેષ્ઠિને કરેલો નમસ્કાર સર્વ મગળોમા પ્રથમ મગળ છે'–એ અર્થને જણાવનારા પદોનુ શુ તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર૦ મગળ બે પ્રકારના છે દ્રવ્ય (લૌકિક) મગળ અને ભાવ (લોકોત્તર) મગળ દધિ, દૂર્વા, અક્ષત, શ્રીફળ, ચન્દન, કેસર, કુકુમાદિ લૌકિક મગળ છે અર્થાત્-ફળ આપવામા તે ઐકાન્તિક (અવશ્ય) કે આત્યન્તિક (સર્વશ્રેષ્ઠ) નથી એ જ રીતિએ નામમગળ અને સ્થાપનામગળ (મગળ એનુ નામ અથવા મગળની સ્થાપના) પણ વાછિત અર્થની સિદ્ધિ પ્રત્યે અનૈકાતિક (વ્યભિચારી) તથા અનાત્યતિક (અપૂર્ણ) છે એથી વિપરીત લોકોત્તર

(ભાવ) મંગળ સર્વ અભિપ્રેત અર્થની સિદ્ધિ માટે ઐકાંતિક (અવ્યભિચારી) અને આત્યન્તિક (સંપૂર્ણ) છે અર્થાત્-સર્વથા અને સર્વદા મંગળરૂપ છે એ કારણે નામ, સ્થાપના યા દ્રવ્ય મંગળની અપેક્ષાએ ભાવ મંગળ એ પૂજનીય અને પ્રધાન છે એ ભાવમંગળ તપ, જપ, યમ, નિયમાદિ અનેક પ્રકારે છે એ સર્વમાં પણ 'શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર' એ ઉત્કૃષ્ટ (સૌથી મોટું) મંગળ છે કારણ કે-એમાં જે પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે, તે પરમેષ્ઠિઓ પરમ મંગળરૂપ, પરમ લોકોત્તમરૂપ અને પરમ શરણાગત વત્સલરૂપ છે એ સંબંધી શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

' चत्तारि मंगलं । अरिहंता मंगलं, सिद्धा मंगलं, साहू मंगलं, केवलिपन्नत्तो धम्मो मंगलं । "

"चत्तारि लोगुत्तमा । अरिहंता लोगुत्तमा, सिद्धा लोगुत्तमा, साहू लोगुत्तमा, केवलिपन्नत्तो धम्मो लोगुत्तमो । "

"चत्तारि सरणं पवज्जामि । अरिहंते सरणं पवज्जामि, सिद्धे सरणं पवज्जामि, साहूसरणं पवज्जामि, केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि । "

અર્થાત્-" ચાર વસ્તુઓ મંગળરૂપ છે શ્રી અરિહંતો મંગળરૂપ છે, શ્રી સિદ્ધો મંગળરૂપ છે, શ્રી સાધુઓ મંગળરૂપ છે, કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત (કેવલિ કથિત) ધર્મ મંગળરૂપ છે

"ચાર વસ્તુઓ લોકોત્તમ છે શ્રી અરિહંતો લોકોત્તમ છે, શ્રી સિદ્ધો લોકોત્તમ છે, શ્રી સાધુઓ લોકોત્તમ છે, કેવલિકથિત ધર્મ લોકોત્તમ છે"

"ચાર વસ્તુઓ શરણરૂપ છે શ્રી અરિહંતો શરણરૂપ છે, શ્રી સિદ્ધો શરણરૂપ છે, શ્રી સાધુઓ શરણરૂપ છે, કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મ શરણરૂપ છે"

પ્રશ્ન૦ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના અક્ષરો કેટલા છે?

ઉત્તર૦ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના કુલ અક્ષરો ૬૮ છે તેમાં પ્રથમના પાંચ પદો એ મૂલ મંત્ર સ્વરૂપ છે તેમાં વ્યંજનસહિત લઘુ (૩૨) અને ગુરુ (૩) મળી કુલ '૩૫' અક્ષરો છે છેલ્લા ચાર પદો ચૂલિકાના છે તેમાં મૂલ મંત્રના પ્રભાવનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં વ્યંજનસહિત લઘુ (૨૯) અને ગુરુ (૪) મળી કુલ '૩૩' અક્ષરો છે એ બંને સંખ્યાને જોડવાથી શ્રી નમસ્કાર મંત્રના કુલ અડસઠ અક્ષરો થાય છે

પ્રશ્ન૦ કેટલાક લોક 'हवइ मंगलं' ના સ્થાને 'હોઇ મંગલં' કહે છે, તે બરાબર છે?

ઉત્તર૦ 'हवइ' શબ્દના સ્થાને 'હોઇ' કહેવાથી યદ્યપિ અર્થમાં કોઈ ભેદ થતો નથી, તો પણ 'હોઇ' શબ્દ બોલવાથી ચૂલિકાના '૩૩' વર્ણના બદલે '૩૨' વર્ણ થાય છે તેથી શ્રી નવકારના કુલ

'૬૮' અક્ષરની સંખ્યા મળતી નથી શ્રી 'મહા નિશીથ' સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–

'तहेव इक्कारसपयपरिच्छिन्नतिआलावगत्ति त्तीसअक्खरपरिमाणं, एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपाव प्पणासणो, मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं तिचूलम्।'

અર્થાત્–"શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ–નમસ્કારરૂપ મૂલ મંત્ર અગિયાર પદો તથા તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ ત્રણ આલાવાથી યુક્ત છે અર્થાત્ મૂલ મંત્રના પ્રભાવને બતાવનાર પાછલા ચાર પદોના અક્ષરોનું પરિમાણ 'તેત્રીસ' છે, અને આલાપક 'ત્રણ' છે."

શ્રી 'નમસ્કારાવલિકા' ગ્રન્થમાં પણ કહ્યું છે કે–"કોઈ કાર્યવિશેષ ઉપસ્થિત થવાથી જ્યારે ચૂલિકાનાં જ માત્ર ચાર પદોનું ધ્યાન કરવું હોય, ત્યારે બત્રીસ પાખડીનું કમલ કલ્પીને એક એક અક્ષરને એક એક પાખડી ઉપર સ્થાપન કરવો અને તેત્રીસમો અક્ષર મધ્ય કર્ણિકામાં સ્થાપન કરીને ધ્યાન કરવું જોઇએ."

'होइ मंगलं।' એવો પાઠ માનવામાં આવે, તો એ ધ્યાન કદાપિ થઇ શકે નહિ, કારણકે અક્ષરો બત્રીસ થઇ જાય એ કારણે 'हवइ मंगलं।' એ પાઠ જ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન૦ શ્રી નવકાર મંત્રની ચૂલિકાના તેત્રીસ અક્ષરો માનવાથી છન્દોભંગનો દોષ આવતો નથી?

ઉત્તર૦ બત્રીસ વર્ણના શ્લોકની જેમ તેત્રીસ વર્ણના શ્લોક પણ છન્દ શાસ્ત્રમા માનેલા છે શ્રી આગમગ્રંથોની અદર એ રીતે તેત્રીસ વર્ણના શ્લોકો અનેક આવે છે દાખલા તરીકે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની નીચેની ગાથાઓ —

" जहा दुमस्स पुप्फेसु, भमरो आवियइ रस ।
न य पुप्फ किलामेइ, सो अ पीणेइ अप्पय ॥१॥
अह च भोगरायस्स, त च सि अधगवण्हिणो ।
मा कुले गधणा होमो, सजम निहुओ चर ॥२॥"

ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન૦ ' શ્રી પચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર મત્રનો ૧૦૮ વાર જાપ કરવો જોઈએ, કારણકે શ્રી પચ પરમેષ્ઠિઓના ગુણ ૧૦૮ છે ' એમ જે કહેવામા આવે છે, તો તે શ્રી પચ પરમેષ્ઠિઓના એકસો ને આઠ ગુણો કયા અને કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર૦ શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે—

" बारमगुण अरिहन्ता, सिद्धा अट्ठेव सूरि छत्तीस।
उवज्झाया पणवीसं, साहू सत्तवीस अट्ठसय ॥१॥ "

અર્થાત્-" શ્રી અરિહતોના બાર ગુણ છે, શ્રી સિદ્ધોના આઠ ગુણ છે, શ્રી આચાર્યોના છત્રીસ ગુણ છે, શ્રી ઉપાધ્યાયોના પચીસ ગુણ છે અને શ્રી

સાધુઓના સત્તાવીસ ગુણ છે પાચે પરમેષ્ઠિના કુલ ગુણ એકસો ને આઠ છે ”

એ એકસો આઠ ગુણોનુ વર્ણન વિસ્તારથી શ્રી નવપદ આરાધન વિધિ આદિ પુસ્તકોમા ઘણી જગ્યાએ છપાઇ ગયેલુ છે, તેથી અહીં આપતા નથી

પ્રશ્ન૦ ‘नमस्कार’નો શબ્દાર્થ શુ છે ?

ઉત્તર૦ “ नमस्कारो नतिकरणमुच्यते । तत्तु कर्तशिरःसयोगादिस्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषः ।” અર્થાત્-નમનક્રિયાનુ નામ નમસ્કાર છે એના દ્વારા નમસ્કાર્યની સન્મુખ પોતાની હીનતા (ન્યૂનતા-નમ્રતા) પ્રગટ કરાય છે એ નમ્રતા પ્રગટ કરવાની ક્રિયાને નમસ્કાર કહેવાય છે અર્થાત્-હાથ, પગ અને મસ્ત કાદિના સયોગ દ્વારા પોતાની ન્યૂનદશાને પ્રગટ કર વાવાળો એક પ્રકારનો વ્યાપાર (ચેષ્ટા વિશેષ) તે નમસ્કાર છે

પ્રશ્ન૦ શ્રી નવકાર મત્રમા ‘अरिहंताण नमो ।’ ઇત્યાદિ પાઠ નહિ રાખતા, ‘नमो अरिहंताणं’ ઇત્યાદિ પાઠ કેમ રાખવામા આવ્યો છે ? પ્રથમ નમસ્કાર્યનુ પ્રતિપાદન કરી, પછી ‘नम ।’ શબ્દનો પ્રયોગ ઘણા સ્થળે જોવામા આવે છે

ઉત્તર૦ ‘न ।’ કાર અક્ષર જ્ઞાનનો વાચક છે અને જ્ઞાન એ મગલરૂપ છે, તેથી આદિમગલના હેતુભૂત ‘न ।’ કારને આદિમા રાખવામા આવ્યો છે

જગત્-કલ્યાણકારી પ્રતિપાદ્ય વિષયનુ પ્રતિપાદન કરતી વખતે આદિ, મધ્ય અને અતમા મગલ કરવુ જોઈએ, એવુ આપ્તકથન છે એ રીતે ત્રિવિધ મગલ કરવાથી એના પઠક, પાઠક અને ચિન્તકોનુ સદૈવ મગલ થાય છે તથા પ્રતિપાદ્ય વિષયની નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્તિ થઈને સદૈવ તેની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે છે 'ન।' કાગ દ્વારા જેમ આદિ મગલ કરવામા આવ્યુ છે, તેમ 'લોએ।' એ પદ દ્વારા મધ્ય મગલ કરવામા આવ્યુ છે અને 'મગલ।' એ પદ દ્વારા અતિમ મગલ કરવામા આવ્યુ છે

પ્રશ્ન૦ પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ શ્રી નમસ્કાર મત્રના પાચે પદોમા જ્યેષ્ઠાનુજ્યેષ્ઠ ક્રમ રાખવામા આવ્યો છે, તે જરા વિગતથી સમજાવો

ઉત્તર૦ શ્રી અરિહન્તોના ઉપદેશથી જ શ્રી સિદ્ધોનુ જ્ઞાન થાય છે તથા ભવ્યાત્માઓ ચારિત્રનો આદર કરી કર્મરહિત થઈ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે તથા શ્રી આચાર્યાદિકને ઉપદેશ દેવાનુ સામર્થ્ય પણ શ્રી અરિહન્તોના ઉપદેશથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી શ્રી અરિહન્ત પ્રથમ છે દેશથી કૃતકૃત્યની અપેક્ષાએ સર્વથા કૃતકૃત્ય હોવાથી શ્રી સિદ્ધ બીજા છે શ્રી આચાર્યોથી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને શ્રી ઉપાધ્યાયો સ્વકર્ત્તવ્યનુ પાલન કરે છે, તેથી આચાર્ય ત્રીજા છે તથા સાધુજન શ્રી આચાર્ય અને શ્રી ઉપાધ્યાય તર-

કૃથી દશવિધ યતિધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સ્વકર્તવ્યનું પાલન કરે છે, તેથી શ્રી ઉપાધ્યાય ચોથા છે અને શ્રી સાધુ પાચમા છે એ રીતે શ્રી અરિહંત આદિ પાચેમા ઉત્તર-ઉત્તરની અપેક્ષાએ પૂર્વપૂર્વની પ્રધાનતા દ્વારાએ જ્યેષ્ઠાનુજ્યેષ્ઠ ક્રમનો સ્વીકાર કરી પ્રથમ શ્રી અરિહન્તોને, પછી શ્રી સિદ્ધોને, પછી શ્રી આચાર્યોને, પછી શ્રી ઉપાધ્યાયોને અને છેવટે શ્રી સાધુઓને નમસ્કાર કર્યો છે

પ્રશ્ન૦ 'एसो पचनमुक्कारो ।' એ પદના બદલે કેટલાકો 'एसो पचनमोक्कारो ।' એ પદ બોલે છે, તો બેમા સત્ય શુ સમજવુ ?

ઉત્તર૦ સંસ્કૃતમા नमस्कार।' શબ્દ છે તેના પ્રાકૃતમા બે રૂપો થાય છે એક તો–'नमोक्कार।' અને બીજુ नमुक्कार। બે માથી એક પણ રૂપ અસત્ય નથી, કિન્તુ બને રૂપો વ્યાકરણના નિયમથી સિદ્ધ છે તો પણ પાઠભેદ ન થાય એ કારણે 'एसो-पचनमुक्कारो।' એ એક જ પાઠ બોલવો વ્યાજબી લાગે છે મંત્રાક્ષરોના ઉચ્ચારણમા વારવાર પાઠભેદ કરવો, એ ઉચિત નથી

પ્રશ્ન૦ 'नमो अरिहताण।' એ પદમા અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિ બાર ગુણે યુક્ત શ્રી તીર્થંકરદેવોનુ ગ્રહણ થાય છે, તો પછી શ્રી તીર્થંકરદેવો સિવાયના શ્રી કેવલજ્ઞાની મહર્ષિઓનું ગ્રહણ કયા પદથી સ્વીકારવું ?

ઉત્તર૦ સામાન્ય કેવલજ્ઞાનિઓનુ ગ્રહણ 'नमो लोए सव्वसाहूण।' એ પદથી થઇ જાય છે એ પદમા 'लोए।' અને 'सव्व।' એ બે શબ્દો લોકમા રહેલા સર્વ પ્રકારના મુનિવરોના સગ્રહ અર્થે વપરાયેલ છે તેમા કેવલજ્ઞાનિઓ, પરમાવધિજ્ઞાનિઓ, વિપુલમતિ અને ઋજુમતિ મન પર્યાય-જ્ઞાનિઓ, ચતુર્દશપૂર્વધરો, દશપૂર્વધરો, એકાદશાગના ધારક, શ્રી જિનકલ્પને ધરનારા ક્ષીરાસ્રવી, મધ્વાસ્રવી, સર્પિરાસ્રવી, સભિન્નસ્રોત-આદિ લબ્ધિઓના ધારક, કોષ્ઠબુદ્ધિ, બીજબુદ્ધિ, પદાનુસારિ-લબ્ધિ, ચારણ-લબ્ધિ, વૈક્રિય-લબ્ધિ આદિને ધરનારા સઘળા મુનિવરોનો સગ્રહ થઇ જાય છે એટલે તે માટે જુદા પદની આવશ્યકતા નથી

પ્રશ્ન૦ અર્હદાદિ પાચ નમસ્કાર્ય પરમેષ્ઠિઓમા પ્રત્યેકની સાથે 'नमो।' પદ રાખ્યુ છે, તેના બદલે આદિમા એકવાર 'नमो।' પદનુ કથન કરવામા આવે, તો શેષ પદોમા સ્વય 'नम।' એ પદ અધ્યાહાર થઇ શકે છે, તો પછી પ્રત્યેક વખત 'नमः।' પદનુ કથન કરવાનુ પ્રયોજન શુ છે?

ઉત્તર૦ શ્રી નમસ્કાર મત્રને ગણવાની રીત ત્રણ પ્રકારની છે પૂર્વાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી એ ત્રણ રીતિએ શ્રી નવકારનો જાપ થઇ

શકે છે તેમા પૂર્વાનુપૂર્વીની રીતિએ ગણુતા પ્રથમ પદના 'નમસ્ર।' શબ્દનો પ્રયોગ શેષ ચારે પદોમા અધ્યાહારથી આવી શકે છે, પરન્તુ પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વીએ ગુણન કરતી વખતે આદિના 'નમ ।' પદનો અન્વય પાચે નમસ્કાર્યોની સાથે દરેક ભગોમા થઈ શકતો નથી, એ કારણે પાચે પદોમા 'નમ ।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જરૂરી છે

પ્રશ્ન૦ ત્રણ પ્રકારની ગણવાની રીત (આનુપૂર્વી) કહી, તેનો અર્થ શુ છે?

ઉત્તર૦ ક્રમથી પદોનુ ગુણન કરવું, તે પૂર્વાનુપૂર્વી છે જેમકે, ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯ ઉત્ક્રમથી પદોનું ગુણન કરવુ, તે પશ્ચાનુપૂર્વી છે જેમકે, ૯-૮-૭-૬-૫-૪-૩-૨-૧ તથા ક્રમ અને ઉત્ક્રમને છોડી બાકીના સર્વ ભગોની ગુણનક્રિયાનુ નામ અનાનુપૂર્વી છેઃ જેમકે, ૯-૭-૮-૫-૬-૩-૪-૧-૨ ઇત્યાદિ નવ પદની પૂર્વાનુપૂર્વીનો એક ભગ છે, પશ્ચાનુપૂર્વીનો એક ભગ છે અને અનાનુપૂર્વીના ત્રણ લાખ, બાસઠ હજાર, આઠ સો ને અઠોત્તેર (૩૬૨૮૭૮) ભગો છે કુલ ૩૬૨૮૮૦ ભગો નવપદના થાય છે કેટલા પદના કેટલા ભગ થાય, તેને કાઢવાની ગણિતની રીત નીચે મુજબ છે જેટલા પદ હોય તેને પરસ્પર ગુણવા જોઇએ જેમકે-પાચ ભગ હોય તો-

૧×૨×૩×૪×૫=૧૨૦

છ ભગ હોય તો ૧૨૦×૬=૭૨૦ એ રીતે જેટલા પદ હોય તેનો પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી જેટલી સખ્યા આવે, તેટલા તેના ભગ થાય છે તેમા પ્રથમનો અને છેવટનો પૂર્વાનુપૂર્વીનો તથા પશ્ચાનુપૂર્વીનો ભગ છોડીને બાકી બધા ભગ અનાનુપૂર્વીના ગણાય છે આ સબધી વિશેષ માહિતી ગુરુગમથી સમજવા પ્રયત્ન કરવો

પ્રશ્ન૦ 'पंचो पचनमुक्कारो।' એ પદનો શો અર્થ છે?

ઉત્તર૦ 'पंचो पचनमुक्कारो।' એ તત્પુરુષ સમાસ છે, કિન્તુ દ્વિગુ (સમાહાર-દ્વન્દ્વ) સમાસ નથી 'पञ्चाना सम्बन्धे, पञ्चभ्यो वा नमस्कार इति पञ्चनमस्कार।' અર્થાત્-'પાચેને કરેલો નમસ્કાર' એવો અર્થ થાય છે એના બદલે 'એ પાચ નમસ્કાર' એવો અર્થ કરવામા આવે, તો સમાસ સમાહાર-દ્વિગુ-દ્વન્દ્વ બની જાય એ અવસ્થામા દ્વિગુ સમાસનો પ્રયોગ સ્ત્રીલિગ યા નપુસકલિગમા કરવો જોઇએ જેમકે-'त्रिलोकी।' 'त्रिभुवनम्।' 'पञ्चपात्रम्।' ઇત્યાદિ પરન્તુ અહીંયા તો પુલ્લિગનો નિર્દેશ છે, એ કારણે એને તત્પુરુષ સમાસ સમજી 'એ પાચેને કરેલો નમસ્કાર-' એવો અર્થ કરવો જોઇએ

પ્રશ્ન૦ ઉક્ત પદમા 'पञ्च।' શબ્દનો પ્રયોગ નિરર્થક છે, કારણ કે-'एसो नमुक्कारो।' કહેવાથી પણ 'પાચેને નમસ્કાર' એવો બોધ થઇ શકે છે

ઉત્તર૦ 'पञ्च।' શબ્દનો પ્રયોગ સ્પષ્ટતાને માટે છે બીજુ કારણ એ પણ છે કે-'एसो।' એ 'एतद्।' સર્વનામનુ રૂપ છે તથા 'एतद्।' શબ્દ પ્રત્યક્ષ અને આસન્નવર્તી પદાર્થનો વાચક છે કહ્યુ છે કે —

"इदमस्तु सन्निकृष्टे, समीपतरवर्ति चैतदोरूपम्।"

એ કારણે 'पञ्च।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા ન આવ્યો હોત, તો સમીપતરવર્તી સાધુઓને નમસ્કારની જ સમ્ભાવના થાત જ્યારે 'पञ्च।' શબ્દના પ્રયોગથી નિર્ભ્રાન્ત રીતિએ પાચેના નમસ્કારની સમ્ભાવના થઇ શકે છે

પ્રશ્ન૦ સાતમુ પદ 'सव्वपावप्पणासणो।' છે, એ પદના કથનની શુ આવશ્યક્તા છે? આઠમા અને નવમા પદમા કહ્યુ જ છે કે-(આ પાચ નમસ્કાર) સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે તેથી અર્થાપત્તિ પ્રમાણદ્વારા એ વાત સ્વય સિદ્ધ થઇ જાય છે કે-'નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશક છે'-કારણ કે સર્વ પાપોનો નાશ થયા વિના મગળ થઇ શકતુ જ નથી એ કારણે સાતમા પદનો પ્રયોગ નિરર્થક જેવો લાગે છે

ઉત્તર૦ અર્થાપત્તિ પ્રમાણદ્વારા–' સર્વ પાપોનો નાશ થાય છે ' એ વાત સમજી શકાય તેવી હતી, તો પણ એ પાપોનો સમૂલ ક્ષય થાય છે કે અશક્ષય થાય છે, એ વાત નિશ્ચિત થઈ શકતી નહોતી નાશ ત્રણ પ્રકારનો છે ક્ષય, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એના સમૂલ નાશને ક્ષય કહેવામા આવે છે શ્રી નદીસૂત્રમા કહ્યુ છે કે–' क्षयो निर्मूलमपगम ।' અર્થાત્–નિર્મૂલ નાશનું નામ ક્ષય છે, કે જે થવાથી પાપનો ફરી ઉદ્ગમ થતો નથી ઉપશમ શાન્તાવસ્થાને કહેવામા આવે છે જેમકે–' अनुद्रेकावस्थोपशम ।' અગ્નિના અગારાને રાખથી દબાવી દેવામા આવે તેના જેવી શાન્તાવસ્થા છે રાખના હઠી જવાથી એજ અગ્નિ વાયુસસર્ગ આદિથી પ્રબળ બની દહન કરવાનુ કાર્ય કરે છે, તેની માફક ઉપશમ અવસ્થાને સમજવી જોઈએ જેમા વસ્તુના એક દેશ(ભાગ)નો ક્ષય (નિર્મૂલ નાશ) થાય અને બીજા દેશની ઉપશામાવસ્થા થાય, તે ક્ષયોપશમ છે એ અવસ્થામા પણ કારણ–સામગ્રી મળી જાય તો ફેર પાપની વૃદ્ધિ થાય છે એ કારણે સાતમુ પદ કથન કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે–આ નમસ્કાર સમસ્ત પાપોનો ઉપશમ યા ક્ષયોપશમ કરતો નથી, કિન્તુ ' प्पणासणो ।' પ્રકર્ષે નાશ–નિર્મૂલ કરે છે, કે જેથી એ પાપોનો ફરી ઉદ્ભવ કદી પણ થઈ શકે નહિ

પ્રશ્ન૦ 'सव्वपावप्पणासणो।' એ પદમા 'सव्व।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા ન આવે, તો પણ 'पापानि प्रणाशयति।' એ વ્યુત્પત્તિદ્વારા-'સર્વ પાપોનો સમૂલ નાશ કરનાર છે-' એવો અર્થ સિદ્ધ થઇ શકે છે, પછી 'सव्व।' શબ્દની શુ જરૂર છે?

ઉત્તર૦ અહીં પણ 'सव्व।' શબ્દ સ્પષ્ટતા માટે છે વ્યુત્પત્તિદ્વારા થનારા અર્થનુ જ્ઞાન વિદ્વદ્ ગમ્ય છે, એટલુ જ નહિ પણ-'पाप प्रणाशयति इति पापप्रणाशन।'-એવી વ્યુત્પત્તિ પણ થઇ શકે છે એ સ્થિતિમા-'એક પાપનો નાશ કરે છે, થોડા પાપોનો નાશ કરે છે કે સમસ્ત પાપોનો નાશ કરે છે?' એ શકા ઊભી જ રહે છે એ શકા ઊભી ન રહે એ ખાતર તથા સર્વસાધારણની બુદ્ધિમા પ્રતીત થાય એ ખાતર, 'सव्व।' શબ્દનો પ્રયોગ પરમ આવશ્યક છે

પ્રશ્ન૦ આઠમા પદમા 'सव्वेसिं।' પદનો પ્રયોગ નિરર્થક છે નવમા પદમા 'मगलाण।' એ બહુવચનાન્ત પદથી જ સર્વ શબ્દનુ ભાન થઇ શકે છે

ઉત્તર૦ જગદ્ધિતકારી વિષયનો સર્વ સાધારણને સુખપૂર્વક અને ભ્રમરહિત બોધ થવા માટે, અહીં-પણ 'सव्वेसिं।' પદની આવશ્યકતા છે બીજુ કારણ એ પણ છે કે-લોકમા મગલોની સખ્યા એક

નથી કિન્તુ અનેક છે તેમાથી કેટલાક મગલોનો બોધ કરાવવા માટે પણ 'મગલાણ ।' એ બહુવચનાન્ત પદનો પ્રયોગ થઇ શકે છે એ કારણે–કેટલાક મગલો નહિ, કિન્તુ સર્વ મગલોનુ ગ્રહણ કરવા માટે, એના વિશેષણ રૂપ 'સવ્વ ।' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો પરમ આવશ્યક છે

પ્રશ્ન૦ આઠમા પદનું કથન કર્યા સિવાય જ નવમા પદનું કથન કરવામા આવે, તો પણ (નવમા પદમા આવેલ પ્રથમત્વની અન્યથાસિદ્ધિથી જ) અર્થાપત્તિ પ્રમાણદ્વારા આઠમા પદના અર્થની પ્રતીતિ થઇ જાય છે જેમકે-'પ્રથમ મગલ છે' એનો અર્થ જ એ છે કે-'સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે'

ઉત્તર૦ અર્થાપત્તિ પ્રમાણદ્વારા અર્થની પ્રતીતિ કેવલ વિદ્વાનોને જ થઇ શકે છે સામાન્ય જનોને ઉક્ત અર્થની પ્રતીતિ કરાવવા માટે આઠમા પદની પણ પરમ આવશ્યકતા છે બીજુ કારણ એ પણ છે કે-આઠમા પદનુ કથન કર્યા સિવાય જ 'પઢમ હવઇ મગલ ।' એમ કહેવામા આવે, તો વ્યાકરણાદિ ગ્રન્થોના અનુસાર 'પ્રથમ।' શબ્દ ક્રિયાવિશેષણ પણ બની જાય અને તેનો એવો અર્થ પણ થાય કે-(આ પચ નમસ્કાર) પ્રથમ અર્થાત્ પૂર્વકાલમા (કિન્તુ ઉત્તરકાલમા નહિ) મગલરૂપ છે' એ અનિષ્ટ અર્થની સમ્ભાવના હોવાથી, પચનમસ્કારનું સાર્વ

કાલિક મંગલરૂપત્વ અસિદ્ધ ન બની જાય, એ ખાતર આઠમા પદની આવશ્યકતા છે

પ્રશ્ન૦ નવમા પદમા 'पढम हवइ मंगलं ।' એ પદદ્વારા 'પ્રથમ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો, તેના બદલે ઉત્તમ, ઉત્કૃષ્ટ કે પ્રધાન આદિ શબ્દોમાથી કોઈપણ એક શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હોત, તો શુ હરકત હતી ?

ઉત્તર૦ 'ઉત્તમ' આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ નહિ કરતા 'પ્રથમ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, એનુ કારણ એ છે કે–'પ્રથમ' શબ્દ 'पृथु विस्तारे ।' એ ધાતુ ઉપરથી બનેલો છે તેથી એ ધ્વનિ નીકળે છે કે–આ પંચ નમસ્કાર એ સર્વ મંગલોમા ઉત્તમ મંગલ છે એટલું જ નહિ કિંતુ તે મંગલ પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈને વિસ્તીર્ણ થતુ રહે છે અર્થાત્–તેમા કદી પણ હ્રાસ (ન્યૂનતા–કમીપણું) થતુ નથી, પ્રત્યુત વૃદ્ધિ જ થયા કરે છે જો પ્રથમ શબ્દના પ્રયોગને બદલે ઉત્તમાદિ શબ્દોમાથી કોઈ એક શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હોત તો આ ધ્વનિ નીકળી શકત નહિ

પ્રશ્ન૦ નવમા પદમા हवइ ।' ક્રિયાપદનો પ્રયોગ ન કર્યો હોત તો પણ અધ્યાહારથી 'हवइ ।' ક્રિયાપદનો અર્થ જાણી શકાતો હતો વાક્યોમા પ્રાય 'अस्ति ।' 'भवति ।' ઈત્યાદિ ક્રિયાપદોનો અધ્યાહાર રહીને તેનો અર્થ જાણી શકાય છે

ઉત્તર૦ અધ્યાહારથી અર્થ જાણી શકાય છે, તો પણ 'हवइ।' ક્રિયાપદના પ્રયોગનુ પ્રયોજન છે અને તે એ છે કે-ઉક્ત મગલની ભવન (થવારૂપ) ક્રિયા, અર્થાત્-સત્તા, નિરન્તર વિદ્યમાન રહે છે તાત્પર્ય એ છે કે-આ પચ નમસ્કાર સર્વ મગલોમા વૃદ્ધિ પામતુ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે તથા તે મગલ નિરન્તર વિદ્યમાન રહે છે યદિ 'हवइ।' એ ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો ન હોત, તો આ અર્થ નીકળવો કદી પણ શકય નહોતો

પ્રશ્ન૦ નવમા પદના અન્તમા 'मगलं।' એ પદનો પ્રયોગ ન કર્યો હોત, તો પણ 'मगलं।' પદનો અધ્યાહાર થઇ શકતો હતો. અર્થાત્-'(આ પચ નમસ્કાર) સર્વ મગલોમા પ્રથમ છે' એમ કહેવાથી 'પ્રથમ મગલ છે'-એ વાત સિદ્ધ થઇ શકતી હતી જેમકે- 'कवीना कालिदास श्रेष्ठ।' ઈત્યાદિ વાક્યોમા 'કવિ' આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ (વ્યવહાર) નહિ કરવાથી પણ એના અર્થની પ્રતીતિ સ્વયમેવ થઇ શકે છે

ઉત્તર૦ 'मगलं।' એ પદનો પ્રયોગ કર્યા સિવાય પણ એના અર્થની પ્રતીતિ થઇ શકતી હતી, તો પણ આપણે ઉપર કહી આવ્યા છીએ કે-'જગત્ કલ્યાણકારી પ્રતિપાદ્ય વિષયના પ્રતિપાદનમા આદિ, મધ્ય અને અન્ત્ય મગલ કરવું, એ આપ્તનિર્દિષ્ટ

(આપ્તસમ્મત) છે એ કરવાથી ભણવાવાળાને, ભણાવવાવાળાને તથા ચિન્તવન કરવાવાળાને સદૈવ મંગલ થાય છે તથા પ્રતિપાદ્ય વિષયની નિર્વિઘ્ન પરિસમાપ્તિ થઇને તેની સદૈવ પ્રવૃત્તિ (પ્રચાર) ચાલુ રહે છે એ કારણે અહીં અંતિમ મંગલ કરવા માટે મંગલાર્થ વાચક ' મંગલ ' શબ્દનો સાક્ષાત પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે

પ્રકરણ પાંચમું

શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વિરચિત શ્રી વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્ય આદિ ગ્રન્થોના આધારે-

શ્રી નવકાર મંત્રનો વિસ્તૃત પરિચય.

પંચપરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવારૂપ મહામંત્ર, શ્રી 'નવકાર મંત્ર' તરીકે શ્રી જૈનશાસનમાં સુપ્રસિદ્ધ છે શ્રી જૈનશાસનના મંતવ્ય મુજબ, એ શ્રી 'નવકાર મંત્ર' સર્વ માંગલિકોનું મૂળ છે, સમસ્ત શ્રી જૈનશાસનનો સાર છે, અગિઆર અંગ અને ચૌદ પૂર્વનો ઉદ્ધાર છે તથા સદૈવ શાશ્વત છે

એ શ્રી 'નવકાર મંત્ર'નું વ્યાન આપતા શ્રી 'પ્રવચનસારોદ્ધાર' વૃત્તિકાર ફરમાવે છે કે—

" सर्वमन्त्ररत्नानामुत्पत्त्याकरस्य प्रथमस्य कल्पित पदार्थकरणैककल्पद्रुमस्य विषविषधरशाकिनीडाकिनी-याकिन्यादिनिग्रहनिरवग्रहस्वभावस्य, सकलजगद्वशीकरणाकृष्टयाद्यव्यभिचारिप्रौढप्रभावस्य, चतुर्दशपूर्वाणां सारभूतस्य, पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारस्य महिमाऽत्यद्भुत वरीवर्तते त्रिजगत्याकालमिति निष्प्रतिपक्षमेतत्सर्वे समयविदाम् ॥ "

" સવ મન્ત્રરત્નોની ઉત્પત્તિનુ મૂળ સ્થાન, સર્વ ઇચ્છિત પદાર્થોને પૂર્ણ કરવા માટે અદ્વિતીય કલ્પવૃક્ષ, વિષ–વિષધર–શાકિની–ડાકિની–યાકિની આદિ ઉપદ્રવોનો નિગ્રહ કરનાર, સકલ જગતનુ વશીકરણ કરવા માટે અવ્યભિચારી, પ્રૌઢપ્રભાવસપન્ન, ચૌદ પૂર્વના રહસ્યભૂત શ્રી પચપરમેષ્ઠિ–નમસ્કારનો મહિમા ત્રણે જગતમા સર્વ કાળ માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ અને અતિ અદ્ભુત છે, એ વાત સર્વ સિદ્ધાન્તવેદિઓ નિર્વિવાદ પણે સ્વીકારે છે

લોકમા જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડ્ દ્રવ્ય–પ્રસિદ્ધ અને સ્વયસિદ્ધ છે, તેમ શ્રી નવકાર મત્ર પણ સમસ્ત લોકમા પ્રસિદ્ધ અને સ્વયસિદ્ધ (અકૃત્રિમ) છે અતિ ગભીર એવા શ્રી **મહાનિશીથ** નામના છેદસૂત્રમા શ્રી નવકાર મત્રની ભારે પ્રશસા કરવામા આવી છે અને સર્વ શ્રુતસ્કધોમા, તેને મહાશ્રુતસ્કધ તરીકે વર્ણવવામા આવ્યો છે શ્રી **વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્ય**મા પણ પચમગલ મહાશ્રુતસ્કધાત્મક

શ્રી નવકાર મન્ત્રની સર્વશ્રુતાભ્યન્તરતા અનેક પ્રકારે સિદ્ધ કરવામા આવી છે 'પચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર' એ સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે, તેથી તે સર્વ શ્રુતની અભ્યતર સમાઈ જાય છે એટલુ જ નહિ પરન્તુ શ્રી નદીજી સૂત્રમા સર્વ શ્રુતસ્કન્ધોનુ વર્ણન કરતી વખત પચ નમસ્કારાત્મક પચમગલ મહા શ્રુતસ્કધને પૃથક્ શ્રુતસ્કધ તરીકે વર્ણવેલ નથી, તેથી પણ તે સર્વ શ્રુતાભ્યન્તર છે, એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે

શ્રી નવકાર મન્ત્રનો જે મહિમા શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલો છે, તેની કાઇક ઝાખી કરાવવા માટે પરમોપ કારી ઉપાધ્યાયજી શ્રી **યશોવિજયજી** મહારાજ ગૂર્જર ગિરામા ગુમ્ફિત પદ્યબદ્ધ શ્રી '**પચ-પરમેષ્ઠિ-ગીતા**' મા અલકારિક રીતે શ્રી નવકાર મન્ત્રનો મહિમા વર્ણવતા ફરમાવે છે કે—

"પર્વતમા જેમ મેરુ, વૃક્ષમા જેમ કલ્પતરુ, સુગન્ધમા જેમ ચન્દન, વનમા જેમ નન્દન, મૃગમા જેમ મૃગપતિ (સિહ), ખગમા જેમ ખગપતિ (ગરુડ), તારામા જેમ ચદ્ર, નદીઓમા જેમ સુરનદી (ગગા), રૂપવાનમા જેમ અનગ (કામદેવ), દેવમા જેમ ઇન્દ્ર, ઉદધિમા જેમ સ્વયભૂરમણ, સુભટમા જેમ ત્રિખડાધિપતિ શ્રીરમણ (વાસુદેવ), નાગમા જેમ નાગરાજ (શેષનાગ), શબ્દમા જેમ આષાઢી મેઘનો ગાજ (ગર્જના), રસમા જેમ ઇક્ષુરસ, ફૂલમા

જેમ અરવિંદ (કમલ), ઔષધિઓમા જેમ સુધા (અમૃત), વસુધાપતિ(રાજાઓ)મા જેમ રઘુનંદન (રામચંદ્રજી), સત્યવાદિમા જેમ યુધિષ્ઠિર, ધીરતામા જેમ નિષ્પ્રકમ્પ ધ્રુવ, માગલિક વસ્તુઓમા જેમ ધર્મ, સામુદાયિક સુખમા જેમ સુમ ૫, ધર્મમા જેમ દયા ધર્મ, વ્રતમા જેમ બ્રહ્મચર્યવ્રત, દાનમા જેમ અભયદાન, તપમા જેમ સત્ય, રત્નમા જેમ વજ્રરત્ન (હીરો), નરમા જેમ નિરોગી નર, શીતલતામા જેમ હિમ અને ધીરતામા જેમ ધીર વ્રતધર, તેમ સર્વ મંત્રોમા શ્રી નવકાર મંત્ર એ સારભૂત અને શ્રેષ્ઠ છે એના સઘળા ઉપકાર સહસ્ર મુખથી પણ કહી કહી શકાય તેવા નથી ”

સર્વશ્રેષ્ઠ એવા શ્રી નવકાર મંત્રની પ્રાપ્તિ થવા પછી પણ જે આત્માઓ અન્ય મંત્રોની અભિલાષા રાખે છે, તેઓની કરુણ દશાનો ચિતાર આપતા, તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

“ તજે એ સાર નવકાર મંત્ર,
જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર,
કર્મ પ્રતિકૂલ બાઉલ સેવે,
તેહ સુરતરુ ત્યજી આપ ટેવે. ”

‘એ સારભૂત નવકાર મંત્રનો ત્યાગ કરીને જેઓ સ્વતંત્ર રીતિએ અન્ય મંત્રોની ઉપાસના કરે છે, તેઓનુ કર્મ જ, ખરેખર! પ્રતિકૂલ છે અન્યથા,

સર્વ ઇચ્છિતોના દાતાર સુરતરુનો ત્યાગ કરી દુ:ખકર એવા કંટકોને દેનાર બાવલ વૃક્ષની ઉપાસના કરવાનું મન તેમને કેવી રીતે થાય ?'

બીજા જે કોઈ મંત્ર જગતમાં ફલને દેનારા છે, તે બધા એજ શ્રી નવકાર મંત્રના બીજથી વાસિત થયેલા છે અર્થાત્-શ્રી નવકાર મંત્રના બીજથી જે મંત્રો વાસિત નથી, તે અવ્યભિચારિ ફલ દેનાર પણ નથી એ જ વાતનું નિરૂપણ કરતા તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

એહને બીજે રે વાસિત, હોવે ઉપાસિત મંત,
બીજો પણ ફલદાયક, નાયક છે એહ તંત,
અમૃત ઉદધિ કુસારા, મારા હરત વિકાર,
વિષના તે ગુણ અમૃતનો, પવનનો નહિ રે લગાર.

સર્વ મંત્રોમાં શ્રી નવકાર મંત્ર, એ નાયક છે શ્રી નવકાર મંત્રના બીજથી વાસિત મંત્રની ઉપાસના કરવામાં આવી હોય, તોજ તે ફળદાયી થાય છે અન્યથા નિષ્ફળ જાય છે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞશાસ્ત્રોનું કથન છે અમૃતસાગરના કુસારાથી સર્વ પ્રકારના વિષના વિકાર નાશ પામે છે, તે ગુણ અમૃતનો છે, નહિ કે-કુસારાઓને લાવનાર પવનનો ! તેમ અન્ય મંત્રોને પણ ફળીભૂત કરનાર શ્રી નવકાર મંત્રનું બીજ છે અર્થાત્-બીજરૂપે રહેલ શ્રી નવકાર મંત્ર છે એ બીજથી રહિત મંત્રો નિસાર છે એ જ વાતને

તેઓશ્રી નીચેના શબ્દોમાં ફરમાવે છે—

"જેહ નિર્બીજ તે મંત્ર જૂઠા,
ફલે નહીં સાહસુ હુઈ અપૂઠા,
જેહ મહામંત્ર નવકાર સાધે,
તેહ દોઅ લોક અલવે આરાધે."

શ્રી નવકાર મહામંત્રરૂપી બીજથી રહિત મંત્ર સઘળા જૂઠા છે તે ફળતા તો નથી, કિન્તુ નુકશાન કરનારા પણ થાય છે એ કારણે જે આત્માઓ શ્રી નવકાર મહામંત્રનું આરાધન કરે છે, તે આત્માઓ ઉભય લોકને સંપૂર્ણ કૃતાર્થ કરનારા થાય છે

શ્રી નવકાર મંત્રના વિશેષ ગુણોનું વર્ણન કરતા, તેઓશ્રી છેલ્લે છેલ્લે ફરમાવે છે કે—

"રતન તણી જેમ પેટી, ભાર અલ્પ બહુ મૂલ્ય,
ચૌદ પૂરવનું સાર છે, મંત્ર એ તેહને તુલ્ય,
સકલ સમય અભ્યંતર, એ પદ પંચ પ્રમાણ,
મહસુઅખંધ તે જાણો, ચૂલા સહિત સુજાણ"

રત્નોથી ભરેલી પેટીનું વજન અતિ અલ્પ હોય છે, કિન્તુ મૂલ્ય અગણિત હોય છે, તેમ શ્રી નવકાર મંત્ર એ શબ્દોવડે ટૂંકો છે, કિન્તુ અર્થવડે અનન્ત છે, ચૌદ પૂર્વનો સાર છે, સર્વ સિદ્ધાન્તની અંદર એ પાંચ પદો પ્રમાણભૂત માનવામાં આવેલ છે અને ચૂલિકાસહિત સમસ્ત શ્રી નવકાર મંત્રને મહા

શ્રુતસ્કંધ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે શ્રી નવકાર સિવાય અન્ય શાસ્ત્રોને મહાશ્રુતસ્કંધ નહિ, કિન્તુ કેવળ શ્રુતસ્કંધ તરીકે વર્ણવેલ છે

શ્રી નવકાર મન્ત્રની ઉત્પત્તિ

શ્રી નવકાર મન્ત્ર શબ્દાત્મક છે અને શબ્દો એ દ્રવ્યતયા નિત્ય હોવા છતાં પર્યાયતયા અનિત્ય છે, તેથી શ્રી નવકાર મન્ત્ર પણ દ્રવ્યતયા નિત્ય માનવો જોઇએ અને પર્યાયતયા અનિત્ય માનવો જોઇએ દ્રવ્યભાષા એ પુદ્દગલાત્મક છે અને પુદ્દગલના પર્યાયો અનિત્ય હોવાથી ભાષાના દ્રવ્યો પણ અનિત્ય જ છે કિન્તુ ભાવભાષા, જે આત્માના ક્ષયોપશમરૂપ છે, તે આત્મદ્રવ્યની જેમ નિત્ય છે

આ સ્થળે એ સમજી લેવું જોઇએ કે–શ્રી જૈન દર્શને માનેલ કોઇ પણ નિત્ય પદાર્થ એ કૂટસ્થ નિત્ય નથી, કિન્તુ પરિણામી નિત્ય છે એટલે આત્મદ્રવ્ય પણ પરિણામી નિત્ય છે ભાવભાષા, એ આત્મગુણરૂપ હોવાથી તે પણ પરિણામી નિત્ય છે

શ્રી નવકાર મન્ત્ર દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય સ્વરૂપે શાશ્વત છે અથવા શબ્દથી અને અર્થથી તે નિત્ય છે, એમ જે કહેવાય છે, તેની પાછળ અનેક અપેક્ષાઓ રહેલી છે જૈન શાસ્ત્રકારો શ્રી નમસ્કાર મન્ત્રને શાશ્વત યાને અનુત્પન્ન માને છે, તે સર્વ સંગ્રાહી

નૈગમ નયની અપેક્ષાએ છે વિશેષગ્રાહી નૈગમ, ઋજુ સૂત્ર કે શબ્દાદિ નયોની અપેક્ષાએ થી નમસ્કાર મંત્ર, એ ઉત્પન્ન પણ છે આ વાતને વધારે સ્પષ્ટપણે સમજવા માટે નૈગમાદિ નયોનું સ્વરૂપ પણ ટૂંકમા સમજી લેવુ જોઇએ

કોઇપણ વસ્તુનું જ્ઞાન બે પ્રકારે થાય છે પ્રમાણ દ્વારા અને નયદ્વારા મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે પણ ઓળખી શકાય છે અને એ જ મનુષ્યને એક જૈન યા બ્રાહ્મણ યા અન્ય કોઈ તરીકે પણ ઓળખી શકાય છે એમા મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે ઓળખવો, એ પ્રમાણજ્ઞાન છે અને એને જૈન યા બ્રાહ્મણ આદિ તરીકે ઓળખવો, એ નયજ્ઞાન છે પ્રમાણ વસ્તુને પૂર્ણ રૂપથી ગ્રહણ કરે છે અને નય તે વસ્તુને તેના એકાદ અંશદ્વારા ગ્રહણ કરે છે પ્રમાણજ્ઞાન કોઇ પણ ઇન્દ્રિય યા મનદ્વારાએ થઇ શકે છે, જ્યારે નયજ્ઞાન કેવળ મનદ્વારાએ થઇ શકે છે

નય એ પ્રમાણ પણ નથી અને અપ્રમાણ પણ નથી, કિંતુ પ્રમાણનો જ એક અંશ છે જેમ સમુદ્રનું બિન્દુ એ સમુદ્ર નથી અને સમુદ્રની બહાર પણ નથી, કિન્તુ સમુદ્રનો એક અંશ છે કારણ કે—એક બિન્દુને જ જો સમુદ્ર માની લેવામા આવે, તો બાકીના બિન્દુઓ અસમુદ્ર બની જાય છે અને પ્રત્યેક બિન્દુને સમુદ્ર માની લેવામા આવે તો એક સમુદ્ર ક્રોડો

સમુદ્રરૂપ બની જાય છે એ કારણે સમુદ્રના એક બિન્દુને સમુદ્ર કે અસમુદ્ર કહેવાના બદલે સમુદ્રનો એક અંશ કહેવો, એજ વ્યાજબી છે

વસ્તુને પૂર્ણ રૂપથી વિષય કરનાર જ્ઞાન, એ પ્રમાણ છે અને અંશરૂપથી વિષય કરનાર જ્ઞાન, એ નય છે તે ઉપરથી વાકયોના પણ બે ભેદ પડી જાય છે એક પ્રમાણવાકય અને બીજું નયવાકય પ્રમાણવાકય અને નયવાકય વચ્ચેનું અંતર માત્ર શબ્દોથી નહિ, કિન્તુ ભાવોની વિવક્ષાઓથી સમજાય છે એક જ શબ્દદ્વારા જ્યારે સંપૂર્ણ વસ્તુનું કથન કરાય છે, ત્યારે તે સકલાદેશ યાને પ્રમાણવાકય બની જાય છે અને તેજ શબ્દદ્વારા જ્યારે વસ્તુનો એક જ ધર્મ કથન કરાય છે, ત્યારે વિકલાદેશ યાને નયવાકય બની જાય છે પ્રત્યેક શબ્દદ્વારા વસ્તુનો એક જ ધર્મ કથન કરી શકાય છે, પરન્તુ એ એક ધર્મદ્વારા અનેક ધર્મવાલા ધર્મીનો બોધ કરવો, તે પ્રમાણનો વિષય છે અને એ એક જ ધર્મનો બોધ કરવો, તે નયનો વિષય છે જેમ જીવ શબ્દથી જીવના જીવનધર્મના બોધનું પ્રયોજન હોય, ત્યારે તે વિકલાદેશ બની જાય છે અને જીવનધર્મ ઉપરાંત જાણવું, દેખવું આદિ અનેક ધર્મયુક્ત જીવ પદાર્થના બોધનું પ્રયોજન હોય, ત્યારે તે સકલાદેશ બની જાય છે

અહીં એ પ્રશ્ન થવો સંભવિત છે કે–' વસ્તુ

અનેક ધર્માત્મક છે અને નય વસ્તુના એક જ ધર્મને ગ્રહણ કરે છે, તો તેવા અધુરા જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કેવી રીતિએ કહી શકાય ? ' એનો જવાબ એ છે કે–' વસ્તુના એક અંશનુ જ્ઞાન પણ બાકીના અંશોનુ નિષેધક ન હોય, તો તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામા હરકત નથી જે અંશજ્ઞાન શેષ અંશોનુ નિષેધક હોય છે, તેજ મિથ્યાજ્ઞાન કહી શકાય છે એને શાસ્ત્રોમા નયાભાસ કે મિથ્યાનય કહેવામા આવે છે '

નયવાદ.

અનેક ધર્માત્મક વસ્તુને, અન્ય ધર્મોનો નિષેધ કર્યા સિવાય, એક ધર્મવડે જાણવી યા કથન કરવી, તેને નયજ્ઞાન યા નયવાદ કહેવામા આવે છે વસ્તુના મૂળ ધર્મો બે છે–એક દ્રવ્ય અને બીજો પર્યાય એ કારણે મૂળ નયો પણ બે છે એક દ્રવ્યાર્થિક અને બીજો પર્યાયાર્થિક એ બે મૂળ નયોના પેટાભેદ સાત અથવા સાત સો રણ છે અથવા તો જેટલા જેટલા જાણવાના યા કથન કરવાના પ્રકાર, તે સઘળા જ નયના પેટાભેદો છે છતા પણ તેને સ્પષ્ટપણે સમજવા માટે શાસ્ત્રકારોએ સર્વ નયોને સાત ભેદોમા સંગ્રહી લીધા છે એ સાત ભેદોના નામો છે–નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, સામ્પ્રત, સમભિરૂઢ અને એવંભુત આ સાત મુખ્ય નયો છે

અહીં એક વસ્તુનું સમાધાન કરી લેવુ જરૂરી

છે 'એક જ વસ્તુને એકી સાથે અનન્તધર્માત્મક માનવામા ન આવે તો હરકત શુ આવે છે ?'–આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવો સહજ છે પરન્તુ દ્રવ્ય–પર્યાય ઉભયાત્મક વસ્તુના સ્વરૂપને સમજનાર આત્માને, એનુ સમાધાન પણ તેટલુ જ સહજ છે વસ્તુ દ્રવ્ય–પર્યાય ઉભય ધર્મયુક્ત હોય છે અને વસ્તુના ત્રિકાલવર્તી પર્યાયો અનતા હોય છે એક કાળે પણ વસ્તુ અનેક પર્યાયવાળી હોય છે એક જ કેરીના રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શાદિ એ સહભાવી યાને યુગપદ્ભાવી પર્યાયો છે અને નવ પુરાણાદિ, એ ક્રમભાવી યાને અયુગપદ્ભાવી પર્યાયો છે એ રીતે એક જ વસ્તુના સ્વપરકૃત પર્યાયો, અપેક્ષાકૃત પર્યાયો, સબધકૃત પર્યાયો, શબ્દકૃત પર્યાયો અને અર્થકૃત પર્યાયો અનેકાનેક છે એ રીતે વસ્તુનુ એકી સાથે અનેક ધર્માત્મકપણુ સિદ્ધ થાય છે અને ત્રિકાલવર્તી પર્યાયો અનન્તાન્ત બને છે

એવી અનન્તાન્ત ધર્માત્મક વસ્તુને કોઇ પણ એક ધર્મવડે કથન કરવી, તે વચનાત્મક નય છે અને જાણવી એ જ્ઞાનાત્મક નય છે જ્ઞાનાત્મક નયને ભાવનય કહેવાય છે અને વચનાત્મક નયને દ્રવ્યનય કહેવાય છે દ્રવ્યનય એ ઔપચારિક છે અને ભાવનય એ તાત્ત્વિક છે

દ્રવ્યાર્થિક નય એ સામાન્યને વિષય કરે છે,

જ્યારે પર્યાયાર્થિક નય એ વિશેષને વિષય કરે છે વસ્તુ સામાન્ય-વિશેષ ઉભયાત્મક હોવાથી, નયજ્ઞાનના પણ બે ભેદો પડી જાય છે તેમા દ્રવ્યાર્થિક નયના પ્રથમના ત્રણ યા ચાર ભેદો છે અને છેલ્લા ચાર યા ત્રણ એ પર્યાયાર્થિક નયના ભેદો છે

નૈગમનય

સકલ્પ માત્રને વિષય કરવાવાળો નય, નૈગમનય કહેવાય છે 'નિગમ' શબ્દનો અર્થ સકલ્પ પણ થાય છે, તેથી સકલ્પને વિષય કરવાવાળા નયને પણ નૈગમ શબ્દથી સબોધવામા આવે છે એ નૈગમના ત્રણ ભેદ છે ભૂતનૈગમ, ભાવિનૈગમ અને વર્તમાનનૈગમ અતીત કાલમા વર્તમાનકાલનો સકલ્પ કરવો, તે ભૂતનૈગમ છે જેમકે–' આજે શ્રી વીરપરમાત્માનો જન્મદિવસ છે ' અહી ' આજ ' શબ્દનો અર્થ ' વર્તમાન દિવસ ' હોવા છતા, એનો સકલ્પ અઢી હજાર વર્ષ પહેલાના ચૈત્ર શુદિ ૧૩ મા કરવામા આવ્યો, માટે એ ભૂતનૈગમ કહેવાય છે ભવિષ્યકાલમા વર્તમાનકાલ યા ભૂતકાલનો સકલ્પ કરવો, તે ભાવિનૈગમ છે રાજકુવરને રાજા કહેવો, એ ભવિષ્યકાલમા થનાર રાજાનો વર્તમાનમા સકલ્પ છે અને ભૂતકાલમા થયેલ અરિહતને સિદ્ધ કહેવા, એ ભૂતકાલનો ભવિષ્યમા સકલ્પ છે કોઇ કાર્ય શરૂ કરવામા આવ્યુ હોય અને તે પૂર્ણ થયુ ન હોય, તે પહેલા તેને ' પૂર્ણ

થયુ ' એમ કહી દેવુ, તે વર્તમાનનૈગમ છે જેમકે-રસોઇની શરૂઆતમા જ એમ કહેવુ કે-' આજે કસાર બનાવ્યો છે '

'નિગમ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ બીજી પણ અનેક રીતિએ કરવામા આવી છે

" निगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते इति निगमा, लौकिका अर्था । तेषु निगमेषु भवो योऽध्यवसाय., ज्ञानाख्य: स नेगम । यथा लोको व्यवहरति तथानेन व्यवहर्तव्यम् । लोकश्चोपदिष्टे प्रकारे समस्तैर्व्यवहरति।"

અર્થાત્—" નિગમ એટલે જાણવા લાયક લૌકિક પદાર્થો તેને વિષે જ્ઞાનરૂપ અધ્યવસાય તે નૈગમ લોક જે કોઈ પ્રકારે વ્યવહાર કરે તે રીત વ્યવહાર કરવો, તે નૈગમનયનુ કાર્ય છે લોક ઉપદિષ્ટ સર્વ પ્રકારોવડે વ્યવહાર કરે છે, તેથી નૈગમ પણ સર્વ પ્રકારવડે વ્યવહાર કરે છે "

—અથવા—

" निगमेषु येऽभिहिता शब्दा तेषामर्थः शब्दार्थ परिज्ञान च देशसमग्रग्राही नैगम ।"

" નિગમ એટલે જનપદો (દેશો), તેમા થયેલા એટલે પ્રચાર પામેલા હોય, તે નૈગમ અર્થાત્-જુદા જુદા દેશોમા વપરાતા જુદા જુદા ઘટાદિ શબ્દો તે નૈગમ એ ઘટાદિ શબ્દોના અર્થોનુ જ્ઞાન અથવા

જલધારણાદિ સમર્થ અર્થનો વાચક આ ઘટાદિ શબ્દ છે એવુ જ્ઞાન, તે નૈગમ નય "

—અથવા—

" नेके गमा -बोधमार्गा यस्याऽसौ नैगमः । "

અર્થાત્—જેના બોધમાર્ગો એક નથી પણ અનેક છે, તે નૈગમ

શ્રી પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકારમા શ્રી વાદિદેવસૂરિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

" धर्मयोर्धर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जनभावेन यद्विवक्षण स नेकगमो नैगम । "

" ધર્મ એટલે પર્યાય, ધર્મી એટલે દ્રવ્ય અને ધર્મ-ધર્મી એટલે દ્રવ્ય અને પર્યાય બે પર્યાય, બે દ્રવ્ય અથવા એક દ્રવ્ય અને પર્યાયનુ ગૌણ-મુખ્ય ભાવે વિવક્ષણ તે નૈગમ "

અર્થાત્—નૈગમનય ધર્મ-ધર્મી ઉભયને ગ્રહણ કરે છે પ્રમાણજ્ઞાન પણ ધર્મ-ધર્મી ઉભયનુ ગ્રહણ કરે છ પરન્તુ તફાવત એટલો છે કે–પ્રમાણ એ ધર્મ અને ધર્મી ઉભયને મુખ્યરૂપે ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે નૈગમનય બેમાથી એકને મુખ્ય અને બીજાને ગૌણ બનાવી ગ્રહણ કરે છે

આ બધી વ્યુત્પત્તિઓનુ તાત્પર્ય એક જ છે

•

કે-શબ્દોના જેટલા અને જેવા અર્થ લોકમા મનાય છે, તે બધાને માન્ય રાખના, એ નૈગમ નયની દૃષ્ટિ છે, તથી તેનો વિષય પછીના બધા નયો કરતા મોટો હોય છે નૈગમ નય સામાન્ય-વિશેષ ઉભયની યથેચ્છ પ્રધાનતાએ વર્તે છે સામાન્ય ની પ્રધાનતા હોય, ત્યારે તે સમગ્રગ્રાહી ગણાય છે અને વિશેષની પ્રધાનતા હોય, ત્યારે તે દેશગ્રાહી ગણાય છે આ રીતે નૈગમનય લોકમા રહેલ જીવાજીવાદિ પદાર્થોને જાણવાના અનેક પ્રકારોમા કુશળ છે બીજા નયોને વસ્તુ જાણવાના પ્રકાર અનેક નથી કિન્તુ એક છે, જ્યારે નૈગમનયને વસ્તુ જાણવાનો પ્રકાર એક નથી પણ અનેક છે, એ બીજા નયો અને નૈગમનય વચ્ચેનો તફાવત છે

'નૈગમનયને વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રકાર એક નથી પણ અનેક છે'-એ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરવા માટે શાસ્ત્રકારો નીચેના ત્રણ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્તો આપે છે

'નિલયન' નુ ઉદાહરણ:

કોઇએ પ્રશ્ન કર્યો કે-'તમે કયા રહો છો?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહેવુ કે-'હુ લોકમા રહુ છુ' ફરી પ્રશ્ન કરે કે-'લોકમા કયા?' તો કહેવુ કે-'તિર્છાલોકમા' એ રીતે પ્રતિપ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યા કરવો, તે નૈગમનયને માન્ય છે 'તિર્છાલોકમા કયા?' 'મનુષ્ય ક્ષેત્રમા' તેમા પણ જબૂદ્વીપમા, ભરત

ક્ષેત્રમાં, મધ્યખંડમાં, પાટલિપુત્ર નગરમાં, અમુક શેરીમાં, અમુક મકાનમાં, અમુક ઓરડામાં, અમુક શય્યા ઉપર, અમુક આકાશપ્રદેશમાં તથા છેવટે જ્યાં મારો આત્મા છે, ત્યાં વસું છું । આ બધા પ્રકારો નૈગમનયને વસ્તુનો પરિચ્છેદ કરાવનાર તરીકે સ્વીકાર્ય છે

'પ્રસ્થક' નું ઉદાહરણ

કાષ્ઠનું બનાવેલું ધાન્ય માપવાનું જે માન વિશેષ, તેને 'પ્રસ્થક' કહેવાય છે એ માટે જંગલમાં લાકડું કાપતો હોય, ત્યારે કહે છે કે–" હું 'પ્રસ્થક' કાપું છું " એજ રીતે માર્ગમાં સ્કંધે ચઢાવેલ લાકડાને, એ લાકડાને ચીરતી વખતે, ઘડતી વખતે, છોલતી વખતે, સુંવાળું કરતી વખતે અને છેવટે ધાન્ય માપવા માટે તૈયાર થઇ ગયા બાદ યાવત્ ધાન્ય માપતી વખતે–" આ 'પ્રસ્થક' છે " એમ કહેવું તે નૈગમનયને માન્ય છે

'ગ્રામ' નું ઉદાહરણઃ

સીમાપર્યન્તની જમીન, કિલ્લા સુધીનો ભાગ, માત્ર પ્રજાનો સમૂહ અથવા પ્રજાનો કોઇ મુખ્ય પુરુષ,–આ સર્વ પ્રકારોમાં નૈગમનય 'ગ્રામ' તરીકેનો વ્યવહાર કરે છે અર્થાત્–એ સર્વને 'ગ્રામ' તરીકે માન્ય રાખે છે

વસ્તુને જાણવાના અનેક પ્રકારો હોવા છતાં,

નૈગમનય એકાશગ્રાહી છે કિન્તુ પ્રમાણની જેમ સર્વાશગ્રાહી નથી, એનુ કારણ ઉપર સમજાવવામા આવ્યુ છે, તો પણ તેની અધિક સ્પષ્ટતા માટે જરા વિગતમા ઉતરવાની આવશ્યકતા છે

વસ્તુપરિચ્છેદ કરવા માટે નૈગમનયના અનેક પ્રકારો હોવાથી, તેના અનુક્રમે મુખ્ય ત્રણ ભેદો પડી જાય છે સામાન્યવાદી નૈગમનય, સામાન્ય-વિશેષવાદી નૈગમનય અને વિશેષવાદી નૈગમનય પ્રથમ ભેદ નિર્વિકલ્પ મહાસત્તા નામનો છે, તે અશુદ્ધ છે બીજો ભેદ પશુત્વ, ગોત્વ, ગજત્વાદિ સામાન્ય-વિશેષવાદિનો શુદ્ધાશુદ્ધ છે અને ત્રીજો ભેદ વિશેષવાદિનો સર્વથા વિશુદ્ધ છે

નૈગમનય સામા ય-વિશેષ ઉભયને માને છે, પણ બન્નેને પરસ્પર ભિન્ન માને છે કારણકે-'સામાન્ય' એ 'સત્' 'સત્' એવા 'સામાન્ય'ના જ્ઞાન અને 'સામાન્ય'ના વચનનો હેતુ હોવાથી, વિશેષથી સર્વથા ભિન્ન છે એજ રીતે 'વિશેષ' એ 'વિશેષ' એવી બુદ્ધિ અને વચનનો હેતુ હોવાથી, સામાન્યથી સર્વથા ભિન્ન છે સામાન્ય અને વિશેષનુ કાર્ય આ રીતે ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી, ભિન્ન ભિન્ન કાર્યવાળા ઘટ પટાદિની જેમ અત્યન્ત ભિન્ન છે

સામાન્ય-વિશેષ જેમ પરસ્પર ભિન્ન છે, તેમ

સામાન્ય-વિશેષના આશ્રયભૂત ગાય, પરમાણુ આદિ દ્રવ્યોથી પણ સામાન્ય-વિશેષ ભિન્ન છે

" द्रव्यगुणकर्मसु सत्ता । "

એ વચન એમ સિદ્ધ કરે છે કે-પરસ્પર વિલક્ષણ એવા દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમા જે સતૂપણાની બુદ્ધિ થાય છે, તેનું કારણ એ ત્રણમા રહેલ સત્તાનો સમવાય છે એ સત્તા સામાન્ય જો દ્રવ્યાદિથી અભિન્ન જ હોય, તો પરસ્પરની જેમ (ભિન્ન હોવાથી) સર્વત્ર દ્રવ્યાદિમા 'સત્' એવી અભિન્ન પ્રતીતિ થવી જોઇએ નહિ ભિન્ન પદાર્થથી અભિન્ન-બુદ્ધિ કદી ઉત્પન્ન થાય જ નહિ ભિન્ન પદાર્થોથી પણ અભિન્ન-બુદ્ધિ જો ઉત્પન્ન થઇ શકતી હોય, તો ઘટ-પટ-સ્તમ્ભાદિથી પણ એવી અભિન્ન યાને એકતાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવી જોઇએ, પણ તે તો અનુભવ વિરુદ્ધ છે અને ભિન્ન પદાર્થોમા અભિન્ન-બુદ્ધિ તો અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય જ છે એ અભિન્ન-બુદ્ધિનું કારણ કોઇ માનવુ જ જોઇએ અને તે 'સત્'ની બુદ્ધિ કરાવનાર સામાન્ય સિવાય અન્ય કોઇ નથી, તેથી તે દ્રવ્યાદિ ત્રણથી ભિન્ન છે

એજ રીતે પશુત્વ, ગોત્વ, ગજત્વ આદિ અવાન્તર-સામાન્યો, સામાન્ય-વિશેષ ઉભયાત્મક છે કારણ કે-તે પોતાના આશ્રય પશુ, ગાય અને ગજ

આદિમા અનુગતાકાર બુદ્ધિ કરાવે છે અને મનુષ્ય, અશ્વ, મહિષાદિથી ભેદ પાડે છે એ અવાન્તર-સામાન્યો યાને સામાન્ય-વિશેષો પણ પોતાના આશ્રયભૂત દ્રવ્યોથી સર્વથા ભિન્ન છે

સામાન્ય-વિશેષ-ઉભયને માનવા છતા તે બેને પરસ્પર અત્યન્ત ભિન્ન અને પોતાના આધારથી પણ અલગ માનવાથી નૈગમનય એકાશગ્રાહી સિદ્ધ થાય છે અને તેથી સર્વાંશ-ગ્રાહી પ્રમાણનો વિષય અને તેનો વિષય એક બની શકતો નથી એટલુ જ નહિ પણ શેષ અશોનો તિરસ્કાર કરવા જાય, તો તેજ નૈગમનય નૈગમનયાભાસ બની જાય છે યાવત્-તે સમ્યગ્જ્ઞાન મટી મિથ્યાજ્ઞાન થઈ જાય છે

સામાન્ય અને વિશેષને પરસ્પર નિરપેક્ષ માનવાથી સામાન્યને વિશેષપણું અને વિશેષને સામાન્ય-પણુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી "द्रव्यगुणकर्मसु सामान्यम्।" એ વચન અસત્ય ઠરે છે

'अयंगौ।' 'अय गौ।' ઇત્યાદિ કથન સામાન્યની બુદ્ધિ અને સામાન્યના વચનનો હેતુ હોવાથી, તે સામાન્ય કહેવાતુ હોય તો 'अय विशेषः।' 'अय विशेष।' ઇત્યાદિ કથન પણ સામાન્ય બુદ્ધિ અને સામાન્ય વચનનો હેતુ હોવાથી વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે પરન્તુ તેમ માનવાથી 'સામાન્ય' ની

વૃત્તિ દ્રવ્યગુણ કર્મમા જ છે પણ વિશેષમા સામાન્ય હોતું નથી, એ મત ટકી શકતો નથી

વળી ' સત્તા-સામાન્ય ' પણ ગોત્વાદિ ' અવાન્તર-સામાન્ય ' થી બુદ્ધિ અને વચનમા ભેદ પાડે છે અને ' અવાન્તર-સામાન્ય ' ગોત્વાદિ પણ ' સત્તા-સામાન્ય ' થી બુદ્ધિ અને વચનમા ભેદ પાડે છે માટે ' સત્તા-સામાન્ય ' અને ' અવાન્તર-સામાન્ય ' પણ ભેદક-વિશેષક બનવાથી વિશેષ બની જાય છે

એ બે દોષો ઉપરાન્ત ત્રીજો દોષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે-ગોત્વ, ગજત્વાદિ ' અવાન્તર-સામાન્ય ' ને પણ ' સામાન્ય ' ની પ્રાપ્તિ થશે કારણ કે-' इद सामान्य । ' ' इदं सामान्य । ' એવી બુદ્ધિ અને વચનની પ્રવૃત્તિ તેમા થાય છે તેથી ' सामान्य सामान्यरहितम् । એ સિદ્ધાન્ત પણ બાધિત થાય છે

આ રીતે વિશેષને સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થવાથી, સામાન્ય પણ અન્ત્ય વિશેષની જેમ ભેદક બની જવાથી તથા સામાન્યને પણ સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થવાથી, સામાન્ય-વિશેષ-પરસ્પર અથવા તેના આશ્રયભૂત દ્રવ્યોથી સર્વથા ભિન્ન છે, એ મત આપો આપ અસત્ય ઠરે છે

અહીં વિશેષ પદાર્થ સબંધી નૈગમનયની માન્યતા શું છે, તે પણ જોઇ જવી પ્રસ્તુત છે સર્વ

પરમાણુઓ સમાન આકાર, ગુણ અને ક્રિયાવાળા છે, છતા તે પરમાણુ દ્રવ્યમા યોગિપુરુષોને જે અન્યત્વ બુદ્ધિ થાય છે, તેનુ કારણ અન્ત્ય વિશેષ છે અને એ અન્ત્ય વિશેષ જ સમાન ગુણ, ક્રિયા અને આકૃતિ વાળા પરમાણુઓમા અસમાન બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી, અણુઓથી સર્વથા ભિન્ન છે તમામ પાર્થિવ પરમાણુ ઓનો આકાર પરિમંડલ છે, સર્વેની પ્રથમ ક્રિયા અદૃષ્ટવડે જ કરાય છે તથા એકજ પ્રદેશમા થતું ગતાગત પણ તમામનુ સમાન છે

સત્તા એટલે સામાન્ય, તેને એક સ્વતંત્ર પદાર્થ મા ી, એ સત્તાના સમવાયથી પદાર્થોને 'સત્' માનવાથી બીજા પણ અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે તેમાના કેટલાક ઉપર નજર નાખી જવી અહીં અપ્રસ્તુત નથી

પહેલો દોષ—સત્તાના યોગથી સત્પણું પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે સત્પણું સ્વરૂપે વિદ્યમાન પદાર્થનું પ્રાપ્ત થાય છે કે અવિદ્યમાન પદાર્થનુ પ્રાપ્ત થાય છે ? અવિદ્યમાન પદાર્થનુ પ્રાપ્ત થતુ હોય તો અવિદ્યમાન એવા 'ખપુષ્પ'ને પણ સત્પણુ પ્રાપ્ત થશે વિદ્ય માન પદાર્થનુ માનવામા આવતુ હોય તો સ્વરૂપથી વિદ્યમાનને બીજી સત્તાની શી જરૂર છે ? અર્થાત્ સત્તાને માન્યા સિવાય જ વસ્તુનુ સત્પણું છે, તો 'સત્તા'ને માનવાની કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી

બીજો દોષ—સત્તા-સામાન્યને એક, નિત્ય, નિરવયવ, નિષ્ક્રિય અને સર્વગતત્વાદિ ધર્મયુક્ત માનવામા આવે છે અને દરેક વસ્તુમા તે વિદ્યમાન છે એમ પણ માનવામા આવે છે, તેથી નીચેના દોષો ઉભા થાય છે

(ક) 'સત્તા-સામાન્ય' દરેક વસ્તુમા હોય, તો તે દરેક વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી એક નહિ કહી શકાય

(ખ) ઘણા દ્રવ્યોમા રહેલ છતા તે એક જ છે એમ કહેવાથી, તેને સાવયવપણું પ્રાપ્ત થશે નિરવયવીની વૃત્તિ ઘણા દ્રવ્યોમા પરમાણુની પેઠે હોઇ શકે નહિ

(ગ) સાવયવી માનવાથી તેને સામાન્ય જ નહિ કહેવાય કારણકે-અવયવનો ભેદ થતા તેનાથી અભિન્ન એવા અવયવીનો પણ ભેદ થાય છે છતા—

(ઘ) સામાન્ય દરેક વસ્તુમા વર્તે છે અને એક છે એમ કહેવામા આવે, તો તે દરેક વસ્તુથી ભિન્ન જણાતું નહિ હોવાથી, 'ખરશૃંગ' ની જેમ અસત્ છે એટલુ જ નહિ પણ—

(ઙ) જે આકાશની પેઠે સર્વગત અને વસ્તુથી સર્વથા ભિન્ન હોય, તે કોઈનુ પણ ઉપલક્ષણ (ઓળખાવનાર) બની શકતુ નથી

ત્રીજો દોષ—સામાન્ય-વિશેષકૃત જ્ઞાન અને વચન, સામાન્ય-વિશેષથી પ્રવર્તે છે કે સામાન્ય અને વિશેષયુક્ત પદાર્થથી પ્રવર્તે છે? સામાન્ય અને

વિશેષથી જ પ્રવર્તતા હોય, તો ઉપર જણાવી ગયા મુજબ સામાન્યમા પણ અન્ય સામાન્ય અને વિશે-ષમા પણ અન્ય વિશેષની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમકે 'गोत्व, गजत्वादि ।' સામાન્યમા પણ 'इद सामान्य' 'इद सामान्य ।' ઈત્યાદિ જ્ઞાન અને વચન તથા વિશેષમા પણ 'अय विशेष ।' 'अय विशेष ।' એવુ જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે એ દોષનુ નિવારણ કરવા માટે સામાન્ય-વિશેષ સિવાય તેના વિષયભૂત પદાર્થોથી જ સામાન્ય-વિશેષનુ જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, એમ કહેશો તો તે સામાન્ય-વિશેષ-નિમિત્તક ન થયા પણ 'પર-નિમિત્તક' એટલે પદાર્થ-નિમિત્તક થયા તેથી એ નિયમ ન રહ્યો કે-'સામાન્ય-વિશેષની પ્રતીતિ સામાન્ય-વિશેષવિષયક જ્ઞાન અને વચનથી જ થાય છે'-પરન્તુ એમ નક્કી થયુ કે-તેના આશ્રયભૂત પદાર્થોથી પણ સામાન્ય-વિશેષ[ની] બુદ્ધિ અને વચન થાય છે

આ રીતે એકાન્ત નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી અનેક દૂષણો આવે છે તત્ત્વથી વસ્તુસ્વરૂપ એવુ છે કે-ગાય આદિ પદાર્થના ખરી, સ્કધ, પુચ્છ, શૃગ, કમ્બલાદિ રૂપ જે સદૃશ પર્યાયો, તેજ સામાન્ય છે અને એજ ગાય વગેરે પદાર્થના શ્યામતા, શ્વેતતાદિ અન્ય વિસદૃશ પર્યાયો, એજ વિશેષ છે આ સામાન્ય-વિશેષરૂપ પર્યાયો ગાય આદિ

પદાર્થોથી ભિન્નાભિન્ન છે, કિન્તુ એકાન્તે ભિન્ન યા એકાન્તે અભિન્ન નથી આથી એક, નિત્ય, નિરવયવ, નિષ્ક્રિય અને સર્વગતત્વાદિ ધર્મથી યુક્ત 'સામાન્ય' અને કેવળ વિશેષક 'અન્ત્ય વિશેષ' નિર્વિષય હોવાથી 'ખપુષ્પ 'ની જેમ અસત્ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે

અહીં એ વાત પણ સમજી લેવી જોઈએ કે–'પ્રત્યેક વસ્તુ અનન્ત ધર્માત્મક હોવાથી અને નય એ વસ્તુના એક દેશ (અશ)ને જણાવનાર હોવાથી નયો પણ અનન્તા છે, તો પણ સર્વસગ્રાહી સત્તાને વિષય કરનાર સગ્રહ નયના અભિપ્રાયથી તે અનન્ત નયોને સાત નયોમા સગ્રહી લેવામા આવ્યા છે તેથી એ સાત નયો પણ સર્વ અભિપ્રાયોનો સગ્રહ કરનારા બની જાય છે કારણ કે–અભિપ્રાય બે રીતે પ્રવર્તે છે અર્થદ્વારા અથવા શબ્દદ્વારા અભિપ્રાય પ્રવર્તવાની આ સિવાય ત્રીજી કોઈ રીત છે નહિ અર્થ બે પ્રકારના છે એક સામાન્યરૂપ અને બીજા વિશેષરૂપ શબ્દ પણ બે પ્રકારના છે એક રૂઢિથી પ્રવર્તનારા અને બીજા વ્યુત્પત્તિથી પ્રવર્તનારા વ્યુત્પત્તિ પણ બે પ્રકારની છે એક સામાન્ય-નિમિત્ત-પ્રયુક્ત અને બીજી તત્કાલ-ભાવિ-નિમિત્ત-પ્રયુક્ત તેમા જેટલા અર્થનિરૂપણમા તત્પર અભિપ્રાયો છે, તે સર્વે નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર, એ ચાર નયોમા અતર્ભાવ પામે છે

નૈગમ-નય સામાન્ય-વિશેષ ઉભય સ્વરૂપ અર્થને ઇચ્છે છે, પરન્તુ તે બન્ને પરસ્પર સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માને છે.

સંગ્રહ-નય કેવલ સામાન્યને ઇચ્છે છે

શાસ્ત્રીય સામાન્ય-વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના, કેવળ લોકવ્યવહારમાં આવતા ઘટપટાદિક પદાર્થોને ઇચ્છનાર વ્યવહાર-નય છે

કેવળ ક્ષણક્ષયી-પરમાણુલક્ષણ-સ્વલક્ષણને માનનાર ઋજુસૂત્ર-નય છે

શબ્દ-નય રૂઢિથી શબ્દોની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છે છે

વ્યુત્પત્તિથી શબ્દોની પ્રવૃત્તિને ઇચ્છનાર સમભિરૂઢ-નય છે

અને જે કેવળ વર્તમાનકાલભાવિ-વ્યુત્પત્તિ-નિમિત્તને ઉદ્દેશીને જ શબ્દોના પ્રવૃત્તિ ઇચ્છે છે, તે એવંભૂત-નય છે

આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-વસ્તુવિષયક કોઇ પણ એવો વિકલ્પ કે અભિપ્રાય બાકી રહી જતો નથી, કે જે સાત નયોમાં અંતર્ભાવ પામતો ન હોય તેથી આ સાત નયોને સર્વ અભિપ્રાયોનો સંગ્રહ કરનાર તરીકે માનવામાં આવેલા છે

× ×

સગ્રહનય

નૈગમનયનું સ્વરૂપ આપણે ઉપર વિસ્તારથી જોઈ આવ્યા, તમ સગ્રહાદિ નયોની પણ માન્યતા કાઇક વિગતથી જોઇ જવી આવશ્યક છે 'એક' શબ્દ દ્વારાએ 'અનેક' પદાર્થોનુ ગ્રહણ કરવું, તે સગ્રહનય છે જેમકે-'જીવ' શબ્દ કહેવાથી સર્વ પ્રકારના ત્રસ-સ્થાવર જીવોનુ ગ્રહણ કરવું એ 'સગ્રહ'ના બે ભેદ છે એક 'પર' અને બીજો 'અપર' 'પર' સગ્રહને 'સામાન્ય' પણ કહેવાય છે અને 'અપર' સગ્રહને 'વિશેષ' પણ કહેવાય છે સર્વ દ્રવ્યોનુ ગ્રહણ કરવાવાળો નય 'સામાન્ય-સગ્રહનય' છે જેમકે-'દ્રવ્ય' શબ્દથી જીવ, અજીવ સર્વનો સગ્રહ થઇ જાય છે થોડા દ્રવ્યોનો સગ્રહ કરનાર નયને 'વિશેષ-સગ્રહનય' કહેવાય છે જેમકે-'જીવ' શબ્દ કહેવાથી સર્વ 'જીવ-દ્રવ્યો'-નો સગ્રહ તો થઇ જાય છે, પરન્તુ 'અજીવ-દ્રવ્યો' બાકી રહી જાય છે, તેથી તેને વિશેષ સગ્રહ કહેવાય છે

સગ્રહનય એ માત્ર 'સામાન્ય'ને માને છે તેના મતે સામાન્યરહિત વિશેષોનો 'ખકુસુમવત્' અભાવ છે 'સત્' એમ કહેવાથી ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે વિશ્વમા કોઇ એવી વસ્તુ નથી, કે જે સત્ કહેવાથી બુદ્ધિમા પ્રતિભા

સમાન ન થતી હોય, માટે સત્તાથી અતિરિક્ત બીજું કાંઈ છે નહિ

'સામાન્ય'ના પર-અપર એમ જે બે ભે પડે છે, તેમા અપર-સામાન્ય, અનુગમ અને વ્યતિરે ઉભયસ્વરૂપ છે અનુગત સામાન્ય આકારનું પ્રતિપાદ તે 'અનુગમ' છે અને પરપણાનો નિષેધ કરના વિશેષનું પ્રતિપાદન તે 'વ્યતિરેક' છે ટૂકમા સગ્રહ નય સર્વ વસ્તુઓને સામાન્યરૂપે એકઠી કરે અથવા સગ્રહનયવડે સર્વ ભેદો સામાન્યરૂપે સગ્ર હાય છે અથવા-સગ્રહિત અને પીંડિતાર્થવાળુ વચન તે સગ્રહનય છે સગ્રહિત એટલે સામાન્યાભિમુખ પણે ગ્રહણ કરાએલ અને પીંડિત એટલે એક જાતિ પણાને પમાડાયેલ અથવા સત્તારૂપ મહાસામાન્ તે સગ્રહિત અને ગોત્વાદિ અવા તર-સામાન્ય પીંડિત સગ્રહનયના મતે 'સામાન્ય' એક, નિત્ય નિરવયવિ, અક્રિય અને સર્વગત છે સર્વત્ર હોવાથ એક છે, અવિનાશી હોવાથી નિત્ય છે, દેશરહિ હોવાથી નિરવયવિ છે, દેશાન્તરગતિશૂન્ય હોવાથ અક્રિય છે અને અક્રિય હોવાથી સર્વગત છે

વ્યવહારનય

સગ્રહનયથી ગ્રહણ કરાયેલ પદાર્થોના ભેદક યોગ્ય રીતિથી વિભાગ કરવાવાળો વ્યવહાર નય છે

એના પણ બે ભેદ છે એક સામાન્યભેદક અને બીજો વિશેષભેદક સામાન્ય સંગ્રહમાં ભેદ કરવાવાળો સામાન્યભેદક વ્યવહાર છે જેમકે-દ્રવ્યના બે ભેદ છે એક જીવ અને બીજો અજીવ વિશેષ સંગ્રહમાં ભેદ કરવાવાળો વિશેષભેદક વ્યવહાર છે જેમકે-જીવના બે ભેદ છે એક સંસારી અને બીજો મુક્ત આ રીતે વ્યવહાર એ સામાન્યનો તિરસ્કાર કરે છે, તેથી પણ તેને વ્યવહાર કહેવાય છે અથવા લોક એ વિશેષથી વ્યવહારમાં જ તત્પર છે, તેને વિષય કરનાર હોવાથી પણ એ નય વ્યવહાર કહેવાય છે આ નયના મતે 'સત્' એ વિશેષોથી જુદુ નથી કારણ કે-'સત્' શબ્દથી વ્યવહાર કરવા લાયક વિશેષોનું જ ગ્રહણ થાય છે વિશેષોથી ભિન્ન સામાન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી, તેથી વિશેષ એ 'ખકુસુમવત્' અસત્ છે, એમ આ નય માને છે ઘટપટાદિ વિશેષો એ સૌને સ્વપ્રત્યક્ષ છે તથા જલાહરણાદિ લોકવ્યવહાર પણ વિશેષોવડે જ કરાય છે આ નય વ્યવહારને જ મુખ્ય માનતો હોવાથી, પાંચ વર્ણવડે યુક્ત હોવા છતાં, ભ્રમરાદિનો શ્યામવર્ણ સ્પષ્ટ હોવાથી, તેને માત્ર શ્યામવર્ણવાળો જ માને છે

ઋજુસૂત્રનય

ઋજુ એટલે અવક્ર, અર્થાત્-વસ્તુને અવક્રપણે

સરળતાથી, સૂત્ર એટલે કહે તે ઋજુસૂત્ર અવકનો અર્થ અહીં 'પ્રત્યુત્પન્ન (વર્તમાનકાલીન) અને 'સ્વકીય' (પોતાની) એવો વિવક્ષિત છે વર્તમાન-કાલીન સ્વકીય વસ્તુ, એ આ નયનો વિષય છે અતીત વસ્તુ નાશ પામેલ છે, અનાગત વસ્તુ ઉત્પન્ન થયેલ નથી તથા પરકીય વસ્તુ 'પર-ધન'ની જેમ ઉપયોગમા આવતી નહિ હોવાથી નિષ્પ્રયોજન છે, તેથી એ ત્રણે પ્રકારની વસ્તુને આ નય 'અસત્' યાને 'અવસ્તુ' માને છે તે કહે છે કે-જો સવ્યવહારો પલબ્ધિ-રહિત હોવાથી સામાન્યને 'અસત્' માનવામા આવતું હોય, તો અતીત, અનાગત અને પરકીય પણ અનુપયોગી હોવાથી 'અસત્' જ માનવુ જોઇએ વસ્તુનો વર્તમાનકાલીન સ્વકીય પર્યાય માત્ર જ 'સત્' છે એના બે ભેદ છે એક સૂક્ષ્મ અને બીજો સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય 'સમય' માત્રના વર્તમાન પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે અને માને છે જેમકે-ક્ષણક્ષયી પદાર્થ સ્થૂલ ઋજુસૂત્ર નય અનેક સમયના વર્તમાન પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે અને માને છે જેમકે-સો વર્ષનો મનુષ્યપર્યાય એ રીતે સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ સાંપ્રત-કાલીન, નામ-સ્થાપનાદિયુક્ત સ્વકીય વસ્તુને જ ઋજુસૂત્ર નય વસ્તુ તરીકે સ્વીકારે છે

અહીં સુધીના ચાર નયો, એ અર્થનય છે અને હવે પછીના ત્રણ નયો, એ શબ્દનય છે જો કે-સાતે

નયો જ્ઞાનાત્મક અને શબ્દાત્મક છે, (પરાર્થ–પ્રતિ પાદનમા શબ્દાત્મક બની જાય છે અને સ્વાર્થ–પ્રકાશનમા જ્ઞાનાત્મક રહે છે) તો પણ અહીં બાકીના ત્રણ નયો શબ્દનય છે, એમ જણાવવામા આવ્યું છે એનું તાત્પર્ય એ છે કે–નૈગમાદિ ચાર નયો ' અર્થ 'પ્રધાન છે અને શબ્દાદિ ત્રણ નયો ' શબ્દ 'પ્રધાન છે જો કે–સાતે નયો અર્થનુ જ પ્રતિપાદન કરે છે, તો પણ નૈગમાદિ નયો શબ્દના લિંગાદિનું પરાવર્તન થઇ જવા માત્રથી અર્થમા પરાવર્તન માનતા નથી, જ્યારે શબ્દાદિ ત્રણ નયો શબ્દના લિંગાદિના પરાવર્તનથી અર્થનુ પણ પરાવર્તન સ્વીકારે છે

શબ્દનય

શબ્દોમા લિંગાદિના ભેદે અર્થનો ભેદ બતાવનાર ' શબ્દ ' નય છે શબ્દમા જે લિંગાદિનો વ્યવહાર થાય છે, તે અર્થની અપેક્ષાએ હોય છે અર્થમા જે લિંગ હોય છે, તેના સમાન લિંગનો વ્યવહાર પ્રાય શબ્દમા પણ થાય છે અને એજ લિંગને શબ્દનું લિંગ માની લેવામા આવે છે એ કારણે શબ્દનયની એ માન્યતા છે કે–' જ્યા લિંગ આદિકનો ભેદ છે, ત્યા અર્થમા પણ અવશ્ય ભેદ પડી જાય છે જેમકે–પહાડ અને પહાડી, નદ અને નદી, નળો અને નળી ઇત્યાદિ મોટા પહાડને પહાડ અને

નાના પહાડને પહાડી કહેવાય છે એજ રીતિએ મોટી નદીને નદ અને નાની નદીને નદી તથા મોટા નળાને નળો અને નાના નળાને નળી કહેવામા આવે છે એથી સિદ્ધ થાય છે કે–લિંગભેદ એ અર્થભેદમા કારણુ છે ' એજ રીતે સખ્યા, પુરુષ ઉપસર્ગ, કાળ, કારક આદિના ભેદથી અર્થભેદને સ્વીકારનાર આ નય છે

વર્તમાનકાલીન–પ્રત્યુત્પન્ન વસ્તુને ઋજુસૂત્ર નય માને છે તેને જ શબ્દનય વિશેષતર માને છે એને શબ્દનય એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે–તે પ્રધાન પણે શબ્દના વાચ્યાર્થને ગ્રહણુ કરે છે અર્થાત્ શબ્દના વાચ્યાર્થને ગ્રહણુ કરનાર નયને પણુ ઉપચારથી શબ્દનય કહેવામા આવે છે આ નય શબ્દના વાચ્યાર્થને જ પ્રધાનપણે માનતો હોવાથી, તેના મતે 'ઘટ' શબ્દવડે કેવલ 'ભાવ' ઘટનું જ ગ્રહણુ થાય છે આ નયના મતે 'જલાહરણાદિ' ક્રિયામા સમર્થ હોય તે જ 'ઘટ' કહેવાય નામાદિ ઘટો 'જલાહરણાદિ' ક્રિયામા સમર્થ નથી, માટે તેને 'ઘટ' ન કહેવાય જો અતીત, અનુત્પન્ન અને પરકીય, એ નિષ્પ્રયોજન હોવાથી ઘટરૂપ 'વસ્તુ' ન મનાય, તો નામ–સ્થાપનાદિ ઘટો પણુ 'જલાહરણાદિ' સ્વપ્રયોજન માટે અસમર્થ હોવાથી, ઘટરૂપ ન જ મનાય અર્થાત્–આ નયના મતે 'ઘટ' શબ્દથી નામ–

સ્થાપનાદિરહિત કેવળ 'ભાવ ઘટ' નું જ ગ્રહણ થાય છે

તદુપરાન્ત સામાન્યપણે પ્રત્યુત્પન્ન વસ્તુને વસ્તુ તરીકે માનનાર ઋજુસૂત્ર નય કરતા શબ્દનય તેને 'સપ્તભગી'-'ભિન્નલિગ'-'ભિન્નવચન' આદિ વડે વિશેષતર માને છે તો પણ 'સમભિરૂઢ' નયની જેમ શબ્દના પર્યાયભેદે વસ્તુનો ભેદ શબ્દનય માનતો નથી

સમભિરૂઢ નય

જ્યા શબ્દનો ભેદ છે, ત્યા અર્થનો ભેદ અવશ્ય છે, એમ માનનાર સમભિરૂઢ નય છે શબ્દનય તો અર્થભેદ ત્યા જ કહે છે, કે જ્યા લિગ આદિનો ભેદ હોય પરન્તુ આ નય તો પ્રત્યેક શબ્દના અર્થ જુદા જુદા માને છે પછી ભલે તે શબ્દો પર્યાયવાચી હોય અને તેના લિગ, વચન આદિ પણ સમાન હોય 'ઇન્દ્ર' શબ્દથી ઐશ્વર્યનો અનુભવ કરનાર અને 'પુરન્દર' શબ્દથી પુર–નગરીનો ભાગ નાર, એવો બોધ થાય છે ઇન્દ્ર અને પુરન્દર, એ બે શબ્દોનો આધાર એક જ વ્યક્તિ હોવાથી તે પર્યાયવાચી બની જાય છે, તો પણ તે બનેના અર્થ જુદા જુદા છે એ રીતે પ્રત્યેક શબ્દમા પૃથક્ અર્થ બતાવવાનુ સામર્થ્ય છે, એમ આ નય માને છે

'ઘટ' શબ્દથી જે અર્થ વાચ્ય છે, તે અર્થ કુટ, કુમ્ભ, કલશાદિ શબ્દોથી વાચ્ય હોતો નથી અને જો તેમ માનવામા ન આવે તો સકરાદિ અનેક દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે એક 'ઘટાદિ' વસ્તુનો અન્ય 'કુટાદિ' વસ્તુમા સક્રમ થઇ શકતો હોય, તો ઘટાદિ અર્થમા પટાદિ અર્થનો પણ સક્રમ થતો માનવો જોઈએ અને એ રીતે થાય તો સશય, વિપર્યય, એકતા અને સકીર્ણતાદિ અનેક દોષોનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે જેમકે-'આ ઘટ છે કે પટ છે?'-એવો સશય અગર 'ઘટમા જ પટના નિશ્ચયરૂપ' વિપર્યય અથવા ઘટપટાદિ પદાર્થોનો ભેદાભાવ-એકતા અથવા મેચક મણિની જેમ ઘટપટાદિ અર્થની સકીર્ણતા આવીને ઉભી રહે છે

તાત્પર્યાર્થ એ છે કે-ઘટ, કુટ, કુમ્ભાદિ શબ્દોથી વાચ્ય પદાર્થનો પરસ્પર 'અભેદ' માનવો, એ યોગ્ય નથી કિન્તુ ભેદ માનવો એજ યુક્ત છે કારણ કે-જેમ વાચક(શબ્દ)ના ભેદથી ઘટ, પટ, સ્તમ્ભાદિ શબ્દોથી વાચ્ય ઘટ, પટ, સ્તમ્ભાદિ પદાર્થો ભિન્ન છે, તેમ ઘટ, કુટ, કુમ્ભાદિમા પણ વાચક શબ્દોનો ભેદ છે, માટે તે ભિન્ન છે બીજી વાત એ છે કે-લિગ અને વચનાદિની વિભિન્નતાથી જો અર્થની વિભિન્નતા સ્વીકારમા આવે છે, તો પછી ઘટ, કુટ, કુમ્ભ, કલશાદિ શબ્દોના ભેદથી વાચ્ય અર્થોનો ભેદ

શા માટે સ્વીકારવામા ન આવે ? ધ્વનિનો ભેદ ઉભ યત્ર સમાન છે અથવા તો એક શબ્દમા અનેક અર્થોની પ્રવૃત્તિ જ સભ્વી શકતી નથી, એવો સમભિ રૂઢ નયનો સિદ્ધાન્ત છે એ સિદ્ધા ત સ્વીકારવાનુ પ્રયોજન આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા છીએ

આ નય દેશ-પ્રદેશાદિની ભિન્ન કલ્પનામા 'ષષ્ઠી' સમાસ માનતો નથી, કિન્તુ 'કર્મધારય' સમાસ માને છે એના મતે ધર્માસ્તિકાય વગેરે 'દેશી' તેજ 'દેશ' છે 'દેશ' એ દેશીથી અત્યત ભિન્ન–સ્વતત્ર વસ્તુ નથી 'દેશી'થી 'દેશ' ભિન્ન માનવામા આવે, તો અત્યન્ત ભિન્ન વિન્ધ્ય અને સહ્યની જેમ બન્નેનો સબધ કેવી રીતે ઘટે ?

એજ રીતે આ નય કર્તાથી ક્રિયાને અવ્યતિરિક્ત માને છે કુમ્ભકારથી કુમ્ભ કરવાની ક્રિયા ભિન્ન નથી કર્તા સબધી ક્રિયાનો સબધ કર્તાથી વ્યતિરિક્ત 'ઘટરૂપ કર્મ' મા પણ માનવામા આવે, તો પરસ્પર 'એકતાદિ' દોષોની પ્રાપ્તિ થાય માટે કર્તા સબધી ક્રિયાનો સબધ કર્તામા જ માનવો, કિન્તુ કર્માદિમા ન માનવો, એવો સમભિરૂઢ નયનો સિદ્ધાન્ત છે

એવભૂત નય

જે શબ્દનો અર્થ જે ક્રિયાને દર્શાવતો હોય, તે ક્રિયામા તત્પર પદાર્થને જ તે શબ્દનો વાચ્ય

માનવો, એ એવભૂત નયનો વિષય છે જેમકે-પૂજા કરતી વખતે જ તેને 'પૂજારી' માનવો, સેવા કરતી વખતે જ તેને 'સેવક' માનવો, અને યુદ્ધ કરતી વખતે જ તેને 'યોદ્ધો' માનવો પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ કોઇને કોઇ ક્રિયાની સાથે સબધ રાખનાર હોય જ છે **શાકટાયનનો** મત છે કે-પ્રત્યેક શબ્દની ઉત્પત્તિ કોઇ ને કોઇ ધાતુ ઉપરથી જ થયેલી છે કોઇપણ ભાષામા મોટે ભાગે ધાતુથી સબધ નહિ રાખનાર શબ્દ મળી શકવો અશકય છે તાત્પર્ય કે-પ્રત્યેક શબ્દ કોઇ ને કોઇ ક્રિયાથી સબધ રાખે છે જ સમભિરૂઢ નય કોઇ એક સમયે ક્રિયા જોઇને, એ વસ્તુ માટે, એજ શબ્દનો પ્રયોગ સર્વદા કરશે, પરન્તુ એવભૂત નય, જ્યારે અને જ્યા સુધી ક્રિયા થઇ રહી હોય, ત્યારે અને ત્યા સુધી જ તેને તે શબ્દથી બોલાવશે આ નય શબ્દના અર્થમા શબ્દ-નય અને સમભિરૂઢ-નય કરતા વિશેષ તત્પર છે એવભૂત-નય ઘટ શબ્દને ચેષ્ટાવાન અર્થવડે અને તે 'ચેષ્ટારૂપ અર્થને' 'ઘટ' શબ્દવડે નિયત કરે છે જેવો અભિધાયક હોય, તેવા જ અભિધેયની પ્રતિપત્તિ થાય છે જો શબ્દ પ્રમાણે અર્થબોધ ન થતો હોય, તો સશય, વિપર્યય, એકત્વ અને સકીર્ણતાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થવી જોઇએ માટે 'શબ્દ' ના વશથી 'અભિધેય' છે અને 'અભિધેય' ના વશથી 'શબ્દ' છે, એવો એવભૂત નયનો સિદ્ધાત છે 'ઘટ' શબ્દ

થી વાચ્ય એવા અર્થને 'ઘટન ચેષ્ટા' રહિત દશામા 'ઘટ' રૂપે માનવાની આ નય સાફ ના પાડે છે ઘટ, કુટ, કુમ્ભાદિ પર્યાય-શબ્દોથી અર્થનો ભેદ માન્ય હોય, તો 'ચેષ્ટા' રહિત અવસ્થામા પણ તેને ઘટ કેવી રીતે માની શકાય? આ નયના મતે 'જીવ' શબ્દથી દશવિધ પ્રાણ ધારણ કરનાર જીવને જ જીવ કહી શકાય સિદ્ધના જીવોને જીવ નહિ પણ સત્ત્વ, આત્મા આદિ 'અન્વર્થ' નામોથી જ સંબોધી શકાય

આ નયના મતે 'દેશી' અને 'દેશ' બે ભિન્ન નથી, તેમ એક પણ નથી કિન્તુ સર્વ વસ્તુઓ અખંડ સ્વરૂપવાળી છે સમભિરૂઢ નયના મતે જો દેશીને જ દેશ માનવામા આવે, તો તે બંનેને દેશી-દેશ એવા પર્યાયવચનની પ્રાપ્તિ થાય છે એથી પુનરૂક્તિ, આનર્થ્ય, વસ્તુનો સંક્રમ, સ્વપક્ષવિઘાતાદિ દોષો આવીને ઉભા રહે છે

આ સાતે નયોમા પહેલા પહેલાનો નય, સ્થૂલ યાને ઘણા વિષયવાલો છે અને પછી પછીનો નય સૂક્ષ્મ યાને અલ્પ વિષયવાળો છે નૈગમ નય 'સત્' અને 'અસત્' ઉભય પદાર્થોને વિષય કરે છે કારણકે-સંકલ્પ 'સત્'-'અસત્' ઉભયમા થઈ શકે છે સંગ્રહ નયમા માત્ર 'સત્'ને જ વિષય કરવામા આવે છે વ્યવહાર 'સત્'ના જ એક વિભાગને જાણે છે ઋજુસૂત્રમા ફક્ત વર્તમાન કાલનો

સ્થૂલ યા સૂક્ષ્મ પર્યાય જ વિષય થાય છે 'શબ્દ' નય ઋજુસૂત્રથી પણ અલ્પ વિષયને ગ્રહણ કરે છે, કારણ કે ઋજુસૂત્રમા તો લિંગ આદિકનો ભેદ હોવા છતા અર્થભેદ માનવામા નથી આવતો, જ્યારે શબ્દમા તે માનેલો છે શબ્દથી સમભિરૂઢ અને સમભિરૂઢથી એવભૂતનો વિષય તો તદ્દન અલ્પ બની જાય છે, એ વાત ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે

ઋજુસૂત્ર પર્યન્તના ચાર નયો અર્થને મુખ્ય માની અને શબ્દને ગૌણ માની વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે પછીના શબ્દાદિ ત્રણ નયો શબ્દને મુખ્ય માની તથા અર્થને ગૌણ માની વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે

પરસ્પર વિરોધનુ સમાધાન

સર્વ નયો પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવા છતા, જેમ રાજા સેવકોને તથા ન્યાયાધીશ (મધ્યસ્થ) વાદીપ્રતિવાદીને વિરોધરહિત બનાવે છે, તેમ અહીં પણ સમ્યગ્જ્ઞાની શ્રી તીર્થંકરદેવ યા જૈનમુનિ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ઘણા નયોને, તેમના એકાન્ત નિશ્ચયરૂપ વિરોધના કારણોને દૂર કરીને એકઠા કરે છે. અથવા પ્રૌઢ મત્રવાદી વિષના અશોને વિષરહિત બનાવે છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાની પણ નયોના પરસ્પર એકાન્ત આગ્રહરૂપી વિષને હઠાવી, તેમને નિર્વિષ બનાવે છે લોકમા પણ એ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે–મત્રવાદીનો યોગ મળી જાય તો વિષ પણ અમૃતપણું પામી જાય છે અને કુષ્ઠાદિ

રોગોને દૂર કરનારૂ થાય છે, તેમ નયોનુ એકાત વિષ પણ દૂર થઈ જવાથી, તે સમ્યગ્જ્ઞાન બની જાય છે

દરેક નય વસ્તુને એક દેશ (અશ) થી જણાવનાર હોવાથી, મતિશ્રુતાદિક જ્ઞાનની જેમ એક જ વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન રીતે જણાવનાર બને છે તથા એકઠા થયેલા તે સર્વ નયો કેવળજ્ઞાનની પેઠે સમસ્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે

અથવા હાથીના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમા હાથીની પ્રતિપત્તિ કરનાર અ ધપુરૂષોની જેમ અનન્તધર્માત્મક વસ્તુના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો-અ શોમા પણ સ પૂર્ણ વસ્તુની પ્રતિપ્રત્તિ કરનાર નયો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને સમુદિત થયેલા એજ નયો, હાથીના સર્વ અવયવસમુદાયને હાથી કહેનાર દેખતા મનુષ્યની જેમ, સમસ્ત પર્યાયાત્મક વસ્તુને જણાવનાર હોવાથી, સમ્યગ્વાદી છે

અથવા જેમ છૂટા પડેલા મણિરત્નો, એ રત્નમાળા કહેવાતા નથી, તેમ જૂદા જૂદા નયો સ્વતત્ર પણે વસ્તુના દીપક બની શકતા નથી પરન્તુ તેજ રત્નો એકત્રિત કરીને સૂત્રમા પરોવેલા હોય તો રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદિત નયો પરસ્પર સાપેક્ષ બનવાથી સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક થઈ શકે છે

અનેક ધર્મોથી યુક્ત પદાર્થને ગ્રહણ કરનાર

જ્ઞાન એ પ્રમાણ છે અને તેજ પદાર્થના એક ધર્મ દ્વારાએ પરામર્શ કરનાર તથા બાકીના ધર્મોનો સ્વીકાર યા તિરસ્કાર નહિ કરનાર નય છે ધર્મો અનન્ત હોવાથી નયો પણ અનન્ત છે, તો પણ સર્વસંગ્રાહક અભિપ્રાયની કલ્પનાએ તેના સાત ભેદ માન્યા છે એજ નય સ્વાભિપ્રેત ધર્મના અવધારણથી અને શેષ ધર્મોના તિરસ્કારથી પ્રવર્તે, ત્યારે દુર્નય સંજ્ઞાને પામે છે

જેટલા ઇતર દર્શનો પ્રવર્ત્યા છે, તે બધા આ દુર્નયોના પ્રતાપે જ પ્રવર્ત્યા છે જેમકે-નૈયાયિક અને વૈશેષિક દર્શન નૈગમ નયના અભિપ્રાયે પ્રવર્ત્યુ છે સઘળાય અદ્વૈતવાદો અને સાંખ્યદર્શન એ સંગ્રહ નયના અભિપ્રાયથી પ્રવર્તેલા છે ચાર્વાક દર્શન મોટે ભાગે વ્યવહાર નયને અનુસરનારૂ છે બૌદ્ધ દર્શન ઋજુસૂત્ર નયના અભિપ્રાયે પ્રવર્તેલુ છે; રૂઢિથી શબ્દોની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છનાર મીમાંસક દર્શન શબ્દ નયથી પ્રવર્તેલુ છે અને વ્યુત્પત્તિ આદિ દ્વારાએ શબ્દોની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છનારા વૈયાકરણાદિ પ્રવાદો સમભિરૂઢ અને એવભૂત નયોથી પ્રવર્તેલા છે

નયવિજ્ઞાનમા કુશળ આત્મા આ રીતે એક એક નયના અભિપ્રાયથી પ્રવર્તેલા દર્શનોની અયથાર્થતાને સારી રીતિએ જાણી શકે છે, તેથી તે

સ્વસિદ્ધાન્તમા સ્થિર રહી શકે છે અને બીજાઓને સ્થિર કરી શકે છે

જ્ઞેય વસ્તુમા કોઇ પણ જાતિનો સદેહ થવા ન પામે, તે ખાતર સર્વ નયોનુ જ્ઞાન મેળવવું-એ અતિ આવશ્યક બને છે નયોનુ યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા સત્યાસત્યના વિભાગને કરી શકે છે અને એક નયાનુસારી દર્શનોનુ અસત્ય જાણી શકે છે એટલુ જ નહિ કિન્તુ સત્યનો જ એક પક્ષ કરનાર સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તને ખોટી રીતે દૂષિત કરનાર વ્યક્તિઓના ઉલ્લેખશેખરોનો યુક્તિપૂર્વક નિરાસ કરી શકે છે અને એ રીતે સત્ય સિદ્ધાન્તની આશાતનાથી સ્વય બચી શકે છે અને બીજાને બચાવી શકે છે

પ્રકરણ ૬ ઠું

નમસ્કારની ઉત્પત્તિ

સર્વસગ્રાહી નૈગમ નય નમસ્કારને અનુત્પન્ન માને છે, જ્યારે બીજા સર્વ નયો નમસ્કારને ઉત્પન્ન માને છે સર્વસગ્રાહી નૈગમ અને સગ્રહ નય સામાન્ય માત્રનુ જ અવલબન કરતા હોવાથી, તેના અભિપ્રાયે સર્વ કાઈ ઉત્પાદ-વ્યયરહિત છે શેષ નયો એટલે વિશેષગ્રાહી નૈગમ અને વ્યવહારાદિ બીજા નયો વિશેષગ્રાહી હોવાથી, વસ્તુને ઉત્પાદ-વ્યયસહિત માને છે

નમસ્કારને 'ઉત્પન્ન' માનનાર નયોમાના પ્રથમના ત્રણ નયો-નૈગમ, સગ્રહ અને વ્યવહાર, તેની ઉત્પત્તિના ત્રણ કારણો માને છે સમુત્થાન, વાચના અને લબ્ધિ સમુત્થાન એટલે જેનાથી સમ્યગ્ ઉત્પત્તિ થાય તે પ્રકૃતમા નમસ્કારના આધારરૂપ દેહ, એટલે

શરીર, વાચના એટલે ગુરુ સમીપે શ્રવણાદિ અને લબ્ધિ એટલે તદાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ

ઋજુસૂત્ર નયના મતે સમુત્થાન સિવાય માત્ર વાચના અને લબ્ધિથી જ નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે–વાચના અને લબ્ધિરૂપ કારણની ભીન હયાતિમા શરીર રૂપ કારણના સદ્ભાવ માત્રથી નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા વ્યભિચાર છે

શબ્દાદિ ત્રણ નયો એક લબ્ધિને જ કારણ માને છે કારણ કે–લબ્ધિ રહિત એટલે તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમરહિત અભવ્ય જીવને વાચના અને દેહ ઉભય કારણોની હયાતિ હોવા છતા નમસ્કારની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને લબ્ધિયુક્ત પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ મહા પુરુષોને વાચનાના અભાવે પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે

સામાન્ય વાદિનો મત

સત્તા–માત્ર–ગ્રાહી સર્વસગ્રાહી નૈગમ અને સગ્રહના મતે 'નમસ્કાર' સર્વદા 'સત્' યાને વિદ્યમાન છે જે સર્વદા 'સત્' છે, તે આકાશની પેઠે કદી ઉત્પન્ન થતું નથી જો નિત્યનો પણ ઉત્પાદ માનવામા આવે તો ઉત્પન્નનો પણ ઉત્પાદ થવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય અને તેથી 'અનવસ્થા' નામના મહાદોષની આપત્તિ આવે વળી જો નિત્ય વિદ્યમાન

હોય તે કદી પણ નાશ પામે નહિ કારણ કે–નાશ અને નિત્યતાનો નિત્ય વિરોધ છે

શંકા૦ નમસ્કાર વિદ્યમાન છે, તો તે જીવની મિથ્યાત્વદશામા દેખાતો કેમ નથી ?

સમાધાન૦ વિદ્યમાન એવો પણ નમસ્કાર નહિ દેખાવાનુ કારણ, તદાવારક કર્મનો સદ્ભાવ છે અતીન્દ્રિય જ્ઞાનિપુરુષો મિથ્યાત્વદશાયુક્ત જીવમા પણ પ્રચ્છન્નપણે રહેલા નમસ્કારને જોઇ શકે છે તે સિવાયના આત્માઓ જોઈ શકતા નથી સર્વદા વિદ્યમાન 'આત્મસ્વરૂપ' અમૂર્ત હોવાથી, જેમ કેવળજ્ઞાની મહર્ષિઓ સિવાય તેને કોઇ જોઇ શકતું નથી, તેમ મિથ્યાત્વ અવસ્થામા પણ જીવની અદર સત્તારૂપે રહેલ નમસ્કાર કેવળજ્ઞાનાવરણથી આવૃત્ત (છદ્મસ્થ) આત્માઓવડે જોઈ શકાતો નથી

વિશેષ વાદિઓનો મત

જે વસ્તુ 'સત્' છે, તે ઘટની પેઠે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યયુક્ત જ છે ઉત્પાદ-વ્યયરહિત વસ્તુ 'ખપુષ્પવત્' 'અસત્' છે વિદ્યમાન નમસ્કાર આવરણના ઉદયથી નથી જણાતો એમ નથી, કિન્તુ છે નહિ માટે જણાતો નથી આવરણાદિની કલ્પના એ કલ્પિત છે

પ્રશ્ન૦ નમસ્કાર અવિદ્યમાન જ હોય તો કોઇ

પણ જગ્યાએ તે દેખવામાં આવવો જોઈએ નહિ, કિંતુ અન્યત્ર તે દેખાય છે જ: તો તેનો નહિ દેખાવા માત્રથી સર્વથા અભાવ છે, એમ કેમ મનાય? અન્યત્ર પણ સત્તા હોય તે વસ્તુ વિદ્યમાન જ હોય અસત્‌ની સત્તા કોઈ પણ જગ્યાએ હોય નહિ

ઉત્તર૦ અન્ય સન્તાનવર્તિ વસ્તુ અન્યની છે, એમ કહેવાય નહિ તેમ માનવાથી ધનવાનના ધન વડે નિર્ધનને પણ ધનવાળો માનવો જોઈએ કિંતુ અન્યના ધન વડે અન્ય ધનવાન બનતો નથી કે કહેવાતો નથી અન્યત્ર વિદ્યમાનની સત્તા અન્યત્ર સ્વીકારવામાં આવે, તો એક નમસ્કારવાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની અર્હદાદિ-ભક્તિનું ફળ, નમસ્કારરહિત સર્વ મિથ્યાદૃષ્ટિઓને પ્રાપ્ત થવું જોઈએ એટલું જ નહિ કિંતુ દાન-ધ્યાન અને હિંસા-મૃષાવાદ આદિ શુભ-અશુભ ક્રિયાઓનું ફળ પણ સર્વસાધારણ બની જવું જોઈએ એમ થવાથી તો કૃતનાશ અને અકૃતાભ્યાગમાદિ અનેકાનેક દોષોની પ્રાપ્તિ થયા સિવાય રહે નહિ

અથવા-સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોના સંતાનપ્રવાહની અપેક્ષાએ પણ નમસ્કાર નિત્ય નથી કારણ કે-સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનો સંતાન પણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યયુક્ત છે તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અભિન્ન એવો

નમસ્કાર પણ ઉત્પાદવ્યયાદિને પામનારો જ છે, કિન્તુ સર્વથા નિત્ય નથી

નિત્યાનિત્યત્વ–સિદ્ધિ

આ વસ્તુ વિગતથી સમજવા માટે–' નમસ્કાર ' એ શું છે, એ સમજવું જોઈએ આત્માના શ્રુતોપયોગ રૂપ નમસ્કાર એ જ્ઞાનરૂપ છે 'नमो अरिहंताण।' ઇત્યાદિ પદોચ્ચારણરૂપ નમસ્કાર એ શબ્દ રૂપ છે અને શિરોનમન, હસ્તયોજન, અવયવસંકોચનાદિ ક્રિયારૂપ નમસ્કાર, એ ક્રિયારૂપ છે એ રીતે જ્ઞાન, શબ્દ અને ક્રિયારૂપ નમસ્કારત્રિકના સંયોગ રૂપ નમસ્કાર પણ ચાર પ્રકારનો છે જેમકે–(૧) જ્ઞાન અને શબ્દ રૂપ, (૨) જ્ઞાન અને ક્રિયા રૂપ, (૩) શબ્દ અને ક્રિયા રૂપ તથા (૪) જ્ઞાન, શબ્દ અને ક્રિયા રૂપ એ રીતે કુલ સાત પ્રકારનો નમસ્કાર છે એ જ્ઞાન–શબ્દાદિ નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે, તેથી નમસ્કાર પણ નિત્યાનિત્ય ઉભયસ્વરૂપ છે

જ્ઞાનની નિત્યત્વ સિદ્ધિ.

નિત્ય જીવથી જ્ઞાન અભિન્ન છે, તેથી જ્ઞાન પણ નિત્ય છે જ્ઞાન આકાશની પેઠે અમૂર્ત હોવાથી ઉત્પાદાદિરહિત અર્થાત્ નિત્ય છે સર્વ જીવોને અક્ષર (કેવળજ્ઞાન) નો અનન્તમો ભાગ નિત્ય ઉઘાડો છે, તેથી પણ તે નિત્ય છે આકાશદ્રવ્યના

અવગાહગુણની પેઠે, જ્ઞાન એ અરૂપી આત્મદ્રવ્યનો ગુણ હોવાથી નિત્ય છે અથવા 'જ્ઞાન' 'શબ્દ' ઈત્યાદિ સર્વ કાંઈ આવિર્ભાવ-તિરોભાવ ધર્મવાળુ હોવાથી સર્વદા નિત્ય છે

શબ્દની નિત્યત્વ-સિદ્ધિ

(૧) શબ્દપ્રયોગ પરપ્રત્યાયક હોવાથી શબ્દ સદા અવસ્થિત (નિત્ય) છે જે બીજા માટે વપરાય તે વ્યાપારકાળની પૂર્વે અવશ્ય હોય જ છે વૃક્ષ છેદવા માટે વપરાતો કુહાડો, એ છેદન-ક્રિયા-કાળની પૂર્વે અવશ્ય હયાતિ ધરાવે છે તેની જેમ, શબ્દ પણ પરપ્રત્યાયન ક્રિયા કરાવનાર હોવાથી, એ ક્રિયાકાળની પૂર્વે પોતાની હયાતિ સિદ્ધ કરે છે

(૨) મેરૂ, સ્વર્ગાદિ શાશ્વત પદાર્થો અભિધેય રૂપ હોવાથી, તેના અભિધાયક શબ્દો પણ કેવળજ્ઞાનની જેમ નિત્ય છે જો શબ્દ સ્વય અનિત્ય હોય તો નિત્ય એવા મેરૂ આદિ પદાર્થોની સાથે વાચ્ય-વાચક ભાવ સબધ ધરાવી શકે નહિ સકેતના વશથી વાચ્ય-વાચકભાવનો સબધ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ઘટપટાદિ અનિત્ય પદાર્થોમાજ શકય છે અનીન્દ્રિય પદાર્થોમા સકેત થઈ શકતો નથી તેથી મેરુ આદિ પદાર્થો સાથે શબ્દનો અનાદિસિદ્ધ, અકૃતક વાચ્ય-વાચક સબધ રહેલો છે એક જગ્યાએ શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ છે,

તો અન્યત્ર પણ તેનું નિત્યત્વ સિદ્ધજ છે: કારણકે— શબ્દપણું સર્વત્ર સમાન છે

(૩) સૂર્ય-ચન્દ્રાદિ નિત્ય અને ઘટપટાદિ અનિત્ય પદાર્થોના વાચક સઘળાય શબ્દો અનાદિકાળથી તદ્વાચકપણે સિદ્ધ છે, તેથી તે નિત્ય છે ઘટાદિ વાચક શબ્દો સાંકેતિક હોવાથી અનાદિકાળ સસિદ્ધ નથી, એમ કહેવુ યુક્તિરહિત છે કારણ કે-સંકેત કરી શકાતો જ નથી જે શબ્દવડે સંકેત કરાય, તે શબ્દ બીજા સંકેતકારક શબ્દની અપેક્ષા રાખેજ છે એમ પ્રત્યેક સંકેતકારક શબ્દ અન્ય અન્ય શબ્દોની અપેક્ષા રાખનો હોવાથી, અનવસ્થા (અપ્રામાણિક અનંત પદાર્થોની કલ્પના) નો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પ્રત્યેક શબ્દોના સંકેત અનાદિકાળથી સ્વયંસિદ્ધ જ માનવા યુક્તિયુક્ત છે

ઉપર્યુક્ત રીતિએ ઘટાદિ પદાર્થો સાથે શબ્દનો વાચ્ય-વાચકભાવ સંબધ નિત્ય છે, તેથી તે સંબધનો સંબધી શબ્દ પણ નિત્ય સિદ્ધ થાય છે સંબધી 'શબ્દ' નિત્ય હોય, તો વાચ્ય-વાચકભાવ સંબધ પણ નિત્ય ઘટી શકે છે.

જ્ઞાનની અનિત્યત્ન સિદ્ધિ

જે કારણથી જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, તે

કારણુથી જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, કારણુ કે-જીવ પણુ દેવાદિભાવે વારવાર ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી જ્ઞાન પણુ ઉત્પન્ન થાય છે અક્ષરનો અનન્તમો ભાગ નિત્ય ઉઘાડો-અનાવૃત્ત કહ્યો છે, તે અવિશિષ્ટ જ્ઞાનસામાન્યને ઉદ્દેશીને કહ્યુ છે અહીં સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રસંગમા તેનો અધિકાર નથી 'નમસ્કાર' સમ્યગ્જ્ઞાનાત્મક હોવાથી તે ઉત્પન્ન થાય છે આકાશ દિના અવગાહના વગેરે ગુણો, ગુણો હોવાથી નીલરક્તાદિ ગુણોની પેઠે ઉત્પાદાદિધર્મવાળા છે, તેથી નમસ્કારાદિ જીવના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે અથવા અવગાહક દ્રવ્ય ની અનિત્યતા સિદ્ધ થયા પછી અવગાહની અનિત્યના આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે આકાશની સાથે ઘટપટાદિનો સંયોગ તે અવગાહ છે અને એ સંયો। 'બે આગળીના સંયોગ'ની પેઠે અવશ્ય ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળો છે એજ પ્રમાણે 'ગતિઉપકારાદિ' ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા જ છે આકાશનો ઘટાદિ સાથે સંયોગ તથા પરમાણુના વર્ણગંધાદિ પર્યાયો, આકાશ અને પરમાણુ દ્રવ્યથી એકાન્ત ભિન્ન નથી, કિન્તુ કથંચિત્ અભિન્ન પણ છે પર્યાયનો નાશ થવાથી પર્યાયી દ્રવ્યનો પણ નાશ માનવો જ જોઈએ કારણુ કે-પર્યાય પર્યાયીથી સર્વથા ભિન્ન નથી, કિન્તુ કથંચિત્ અભિન્ન છે તેથી આકાશાદિ

દ્રવ્યો પણ સર્વથા નિત્ય છે એમ કહેવુ એ સર્વથા ખોટુ છે

શબ્દાદિની અનિત્યત્વ સિદ્ધિ

શબ્દ નિત્ય નથી, કિન્તુ ઉત્પાદ-વ્યયયુક્ત છે કારણુ કે-શબ્દ એ ઘટપટાદિ પદાર્થોની જેમ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય છે, પ્રયત્નજન્ય છે અને પુદ્ગલસમૂહાત્મક છે

શબ્દની જેમ જ્ઞાન પણ અનિત્ય છે નિમિત્તના સદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થનારી વસ્તુઓ ઘટપટાદિની જેમ હમેશા અનિત્ય જ હોય છે

શબ્૦ અને જ્ઞાનની જેમ શિરોનમનાદિ ક્રિયા પણ અનિત્ય છે કારણુ કે-તે પણ સ્વ-સ્વ-નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થનારી હોય છે અને જે નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઘટપટાદિની જેમ અનિત્ય જ છે

જ્ઞાન, શબ્દ અને ક્રિયા એ ઉત્પત્યાત્મક સિદ્ધ થવાથી, તદાત્મક નમસ્કાર પણ ઉત્પત્તિ આદિ ધર્મથી યુકત છે, એ આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે ઉત્પત્તિમત્ વસ્તુ પોતાની ઉત્પત્તિમા કોઇ ને કોઇ નિમિત્તની અપેક્ષા અવશ્ય રાખે છે એ કારણે નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા ત્રિવિધ નિમિત્તો ઇચ્છેલા છે, જે આપણે ઉપર જોઇ આવ્યા છીએ તો પણ અધિક સ્પષ્ટતા માટે તેને જરા વિસ્તારથી જોઇ જવાની આવશ્યકતા છે

ઉત્પત્તિના ત્રિવિધ નિમિત્તો :

દેહ, વાચના અને લબ્ધિ, એ નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા નિમિત્ત છે, એમ આદિના નૈગમાદિ ત્રણ નયો માને છે ઘટાદિ પદાર્થો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો પણ તેને પ્રગટ કરવા માટે દીપકાદિની આવશ્યક્તા પડે છે તેમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલ 'નમસ્કાર'ને પણ આ ભવમા ઉત્પન્ન થવા માટે, આ ભવના શરીરની આવશ્યકતા રહે છે જ ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનને જેમ ભવધારણીય દેહનુ સમુત્થાન હેતુરૂપ છે, તેમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા 'નમસ્કાર'ને પણ વર્તમાન ભવના દેહનુ સમુત્થાન અર્થાત્ શરીર એ હેતુ છે

ઋજુસૂત્ર નયનો મત એવો છે કે-'નમસ્કાર' જો પૂર્વભવમા ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પછી તેને આ ભવનુ શરીર (સમુત્થાનરૂપ કારણ) કાઈ ઉપકાર કરી શકતું નથી તેના મતે ઉત્પન્ન થયેલાને કારણની અપેક્ષા હોતી નથી જે 'નમસ્કાર' આ ભવમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમા વાચના અને લબ્ધિ સિવાય બીજા કોઇ કારણની આવશ્યકતા રહેતી નથી નમસ્કારનો લાભ કા સ્વથી થનારો હોય છે, કા પરથી થનારો હોય છે એ સિવાય ત્રીજી ગતિ નથી જો પરથી થાય તો વાચના કારણ છે અને સ્વથી થાય તો ક્ષયોપશમ કારણ છે પૂર્વજન્મમા 'નમસ્કાર'

ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તે પણ વાચના અને લબ્ધિ સિવાય કોઇ ત્રીજા કારણથી નથી થયો, એમ જ માનવુ રહ્યું કારણ કે–તે જન્મમા પણ જો પરથી લાભ થયો હોય તો વાચનાથી અને સ્વથી એટલે સ્વય લાભ થયો હોય, તો લબ્ધિથી થયો છે એ બે સિવાય ત્રીજુ સમુત્થાનાદિ કારણ માનવાની કોઇ આવશ્યકતા રહેતી નથી : કારણ કે–વાચના અને લબ્ધિ સિવાય, કેવલ દેહથી, નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા પ્રત્યક્ષ વ્યભિચાર છે

શબ્દાદિ ત્રણ નયોનો મત એવો છે કે–'બહુલ કર્મી જીવ વાચના છતા પણ નમસ્કાર નથી પામતો અને લઘુકર્મી આત્મા વાચના વિના પણ ક્ષયોપશમથી અવશ્ય પામે છે, માટે લબ્ધિ જ હેતુ છે કિન્તુ વાચના હેતુ નથી' 'નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા વાચનાજન્ય મતિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ કારણ છે અને તેથી પરપરાએ વાચના પણ નમસ્કારનું કારણ છે'–એમ જો કહેવામા આવે, તો તે અયોગ્ય છે કારણ કે–ગુરુકર્મી આત્માને વાચના પણ યથોક્ત ક્ષયોપશમ કરનારી થતી નથી તેથી વાચના એ નમસ્કારની ઉત્પત્તિમા એકાન્તિક નથી કિન્તુ અનેકાન્તિક છે અથવા જેને વાચનાથી ક્ષયોપશમ થાય છે, તેને તે વાચના પણ માત્ર મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમનું કારણ છે, કિન્તુ

નમસ્કારાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય 'નમસ્કાર' નુ કારણ નથી

નમસ્કારાવરણીય કર્મનો અર્થ અહીં 'નમસ્કાર' રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનને આવરનાર કર્મ વિવક્ષિત છે કારણનું કારણ હોવાથી નમસ્કારનુ કારણ છે, એમ કહેવામા આવે, તો ભૂમિ, શયન, આસન, આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓ ક્ષયોપશમને ઉપકારી હોવાથી, પરમ્પરાએ નમસ્કારનુ કારણ થશે 'વાચના નિકટનું ઉપકારી છે, માટે તે કારણ છે અને આસન-શયનાદિ નિકટના ઉપકારી નથી, માટે તે કારણ નથી' એમ કહેવામા આવે, તો એક લબ્ધિ જ તેનુ નિકટનુ અને એકાન્તિક કારણ છે, એમ સ્વીકારી લેવુ એજ વ્યાજબી છે કારણકે-તેજ એક નમસ્કારનુ અનન્તર અને અવ્યભિચારિ કારણ છે જો એમ માનવામા ન આવે, તો કારણ તરીકે વાચના માત્રનો નિયમ સિદ્ધ થતો નથી, કિન્તુ પરમ્પરાએ ઉપકારી ભૂમિ, વસ્ત્ર, પાત્રાદિ સર્વને કારણ માનવાનો પ્રસગ ઊભો થાય છે

એ રીતે પ્રથમના ત્રણ નયો ત્રણ પ્રકારના કારણોને, ઋજુસૂત્ર નય બે પ્રકારના કારણોને અને શબ્દાદિ ત્રણ નયો એક લબ્ધિ (ક્ષયોપશમ) ને જ 'નમસ્કાર' નુ કારણ માને છે

નિક્ષેપ દ્વાર.

નિક્ષેપ શબ્દનો અર્થ 'સ્થાપન કરવુ' એવો

થાય છે સ્થાપન કરવુ, આરોપણુ કરવુ, ન્યાસ કરવો, ઇત્યાદિ નિક્ષેપના જ પર્યાયશબ્દો છે શબ્દનો અર્થમા અથવા અર્થનો શબ્દમા આરોપ કરવો, એનુ નામ નિક્ષેપ છે 'પ્રત્યેક શબ્દના કમનીમા કમતી કેટલા અર્થ થઇ શકે છે ?'–એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નિક્ષેપદ્વારા મળી શકે છે કોઇ શબ્દના ભલે સેકડો• અર્થ થતા હોય, અર્થાત્ સેકડો અર્થોમા એનો નિક્ષેપ કરવામા આવે, તો પણુ એના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ,–એ ચાર અર્થો તો અવશ્ય થાય જ છે એનેજ ચાર નિક્ષેપ કહેવામા આવે છે 'નમસ્કાર' શબ્દના પણુ નામ–નમસ્કાર, સ્થાપના–નમસ્કાર, દ્રવ્ય–નમસ્કાર અને ભાવ–નમસ્કાર,–એ ચાર અર્થો થઇ શકે છે અર્થાત્–એ ચાર અર્થોમા 'નમસ્કાર' શબ્દ વાપરી શકાય છે

નામ અને સ્થાપના

'नमः।' એવુ નામ, તે નામ નમસ્કાર છે અને 'नमः।' એવા બે અક્ષરો લખવા અથવા નમસ્કાર કરવાને પ્રવર્તેલા સાધુ આદિનો 'સંકોચિત કર-ચરણાદિયુક્ત ચિત્રકર્માદિગત આકાર' તે સ્થાપના નમસ્કાર છે

દ્રવ્ય–નમસ્કાર

દ્રવ્ય–નમસ્કાર બે પ્રકારનો છે આગમથી અને

નો-આગમથી ઉપયોગરહિત 'નમસ્કાર' એવો શબ્દ બોલનાર આગમથી દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે નો-આગમથી દ્રવ્ય-નમસ્કાર-'જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત-'-એમ ત્રણ પ્રકારે છે

૧ જ્ઞાતાનો મૃતદેહ, એ નો-આગમથી જ્ઞશરીર દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

૨ ભાવિષ્યમા જાણનારનુ શરીર, એ નો-આગમથી ભવ્યશરીર દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

૩ તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નમસ્કારના અનેક પ્રકારો છે જેમકે-

(ક) મિથ્યાત્વથી ઉપહત નિહ્નવાદિનો ભાવ-નમસ્કાર પણ દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

(ખ) ઉપયોગરહિત સમ્યક્ત્વવાનનો નમસ્કાર પણ દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

(ગ) પૌદ્ગલિક દ્રવ્યને માટે કરાતો દેવાદિકનો નમસ્કાર પણ દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

(ઘ) ભયાદિના કારણે ભિખારી રાજાને નમસ્કાર કરે, તે પણ દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

(ઙ) અસયતિને ભાવથી કરેલો નમસ્કાર પણ દ્રવ્ય-નમસ્કાર છે

ભાવ-નમસ્કાર*

ભાવ નમસ્કાર પણ બે પ્રકારે છે એક આગમથી અને બીજો નો-આગમથી 'નમસ્કાર' ના અર્થને જાણનાર અને તેમા ઉપયોગવાન આત્માનો નમસ્કાર, એ આગમથી ભાવ-નમસ્કાર છે

મન વડે 'નમસ્કાર' મા ઉપયોગવાન, 'નમો અરિહંતાણ।'-એમ વચન વડે બોલનાર તથા હાથ, પગ, મસ્તકાદિના સંકોચાદિ વડે કાયાથી નમનક્રિયા કરનારનો નમસ્કાર 'નો-આગમથી ભાવ-નમસ્કાર' છે અહીં 'નો' શબ્દ નિષેધવાચક નથી, કિન્તુ મિશ્રવાચક છે ઉપયોગ રૂપ 'આગમ' અને વચન-કાયાની ક્રિયારૂપ 'આગમાભાવ' ઉભયથી મિશ્ર હોવાથી, તેને નો-આગમથી ભાવ-નમસ્કાર કહેવાય છે

નિક્ષેપનો નયો વડે વિચાર.

શબ્દાદિ ત્રણ નયો વિશુદ્ધ હોવાથી, કેવળ 'ભાવ'ને જ ઇચ્છે છે અને ઋજુસૂત્રાદિ ચાર નયો અવિશુદ્ધ હોવાથી ચારે પ્રકારના નિક્ષેપને ઇચ્છે છે પ્રથમના ચારે નયો ચારે પ્રકારના નિક્ષેપને ઇચ્છે છે, તેનુ કારણ એ છે કે-નૈગમ નય વસ્તુને જાણવાના સર્વ પ્રકારોને ઇચ્છનારો છે તેના બે ભેદ છે એક સર્વસગ્રાહી અને બીજો અસર્વસગ્રાહી (દેશસગ્રાહી) સર્વસગ્રાહી નૈગમ સામાન્યવાદી છે અને અસર્વ

સંગ્રાહી નૈગમ વિશેષવાદી છે બીજા શબ્દોમા સર્વ સંગ્રાહી નૈગમ અને સંગ્રહ નય, એ બે એક જ માન્યતાવાળા છે તથા અસર્વસંગ્રાહી નૈગમ અને વ્યવહાર નય, એ બે પણ સમાન માન્યતાવાળા છે આથી નૈગમ નયનો સંગ્રહ-વ્યવહાર નયમા અંતર્ભાવ થઇ જાય છે અથવા સંગ્રહ અને વ્યવહાર નયનો નૈગમ નયમા અંતર્ભાવ થઇ જાય છે નૈગમ નય ચારે નિક્ષેપને ઇચ્છે છે, તો સંગ્રહ અને વ્યવહાર પણ તેનાથી અભિન્ન હોઇ ચારે નિક્ષેપને ઇચ્છે છે, એમ સુતરા સિદ્ધ થાય છે વિશેષ એટલો છે કે-સંગ્રહ નય 'સ્થાપના સામાન્ય'ને ઇચ્છે છે અને વ્યવહાર નય 'સ્થાપના વિશેષ'ને ઇચ્છે છે

ઋજુસૂત્ર નય પણ ચારે નિક્ષેપને ઇચ્છે છે કારણ કે-ઋજુસૂત્ર નય પણ વર્તમાન ક્ષણસ્થાયિ દ્રવ્યને માને જ છે જે નય 'અનાકાર' એવા દ્રવ્યને ભાવહેતુક માનીને ઇચ્છે, તે નય ભાવના વિશેષ હેતુભૂત 'સાકાર' એવી સ્થાપનાને કેમ ન માને ? એ જ રીતે ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્યને માનનાર હોવાથી, નામને પણ માને છે જ વાચ્યાર્થશૂન્ય સંજ્ઞા માત્ર નામને પણ ભાવનુ કારણ માની જે નય માને અને ઇચ્છે, તે નય ભાવના સવિશેષ કારણભૂત સ્થાપનાને ન માને, એ બને જ કેમ ? અથવા ઋજુસૂત્ર નય, ઇન્દ્રાદિકની સંજ્ઞારૂપ નામ ભાવઇન્દ્રમા છે, તેથી જો નામને ઇચ્છતો હોય તો દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ

ભાવઇન્દ્રમા નામ કરતા નજીકના હેતુ છે, માટે તેને સવિશેષપણે માનવા જોઇએ શબ્દરૂપ નામ, એ તો બાહ્યતર હેતુ છે, જ્યારે ઇન્દ્રમૂર્તિ રૂપ દ્રવ્ય અને તેની વિશિષ્ટ આકૃતિરૂપ સ્થાપના, એ બને ઇન્દ્રરૂપ પર્યાયની સાથે કથચિત્ તાદાત્મ્ય સબધે રહેલા હોવાથી વધારે નજીકના હેતુ છે શબ્દ રૂપ નામ અથવા નામ રૂપ શબ્દ, એ તો વાચ્ય-વાચકભાવ માત્રના સબધ રૂપે જ રહેલ છે છતા તે ભાવનુ કારણ બની શકે છે, તો પછી સ્થાપના અને દ્રવ્ય તો તેનાથી નજીકતર હોવાથી, તેથી પણ વિશેષ ભાવના હેતુરૂપ બને, એમા કશુ જ આશ્ચર્ય નથી અર્થાત્-નામ અને ભાવને માનનાર ઋજુસૂત્રનય સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપને ન સ્વીકારે, એ ચાલી શકે તેમ નથી

પદદ્વાર

જે વડે અર્થ જણાય તે ‘ પદ ’ કહેવાય છે તેના પાચ પ્રકાર છે નામિક, નૈપાતિક, ઔપસર્ગિક, આખ્યાતિક અને મિશ્ર જેમકે-‘ अश्व ।’-‘ गौ ।’ આદિ નામિક પદો છે ‘ एव ।’-‘ खलु ।’ ઇત્યાદિ નૈપાતિક પદો છે; ‘ अनु ।’-‘ परि ।’ આદિ ઔપસર્ગિક પદો છે ‘ गच्छति ।’-‘ धावति ।’ ઇત્યાદિ આખ્યાતિક પદો છે અને ‘ सयत ।’-‘ नियत ।’ આદિ મિશ્ર પદો છે ‘ नमः ।’ એ અહીં નૈપાતિક પદ છે પદની આદિમા તથા અતમા પડે તે નિપાત કહેવાય અને ‘ નિપાત ’ શબ્દને સ્વાર્થમા ‘ અ ’ પ્રત્યય આવવાથી નૈપાતિક બની જાય છે

પદાર્થદ્વાર

'પદાર્થ' એટલે પદનો અર્થ 'નમ !' એ પદ પૂજા અર્થમા છે તે પૂજા બે પ્રકારે છે દ્રવ્ય-સંકોચ રૂપ અને ભાવ-સંકોચ રૂપ હાથ, પગ, મસ્તક વગેરેનો સંકોચ તે દ્રવ્ય-સંકોચ અને 'અર્હદાદિના ગુણોમા વિશુદ્ધ મનનો પ્રવેશ' તે ભાવ-સંકોચ દ્રવ્ય-સંકોચ અને ભાવ-સંકોચની ચતુર્ભંગી બને છે (૧) દ્રવ્ય-સંકોચ હોય અને ભાવ-સંકોચ ન હોય (૨) દ્રવ્ય-સંકોચ ન હોય અને ભાવ-સંકોચ હોય (૩) દ્રવ્ય-સંકોચ હોય અને ભાવ-સંકોચ પણ હોય તથા (૪) દ્રવ્ય અને ભાવ-ઉભય સંકોચ ન હોય છેલ્લો ભંગ શૂન્ય છે બીજો અને ત્રીજો ભંગ આદરણીય છે અને પ્રથમ ભંગ અનાદરણીય છે

દ્રવ્ય અને ભાવ-સંકોચમા 'ભાવ-સંકોચ' એ જ પ્રધાન છે, કારણ કે-તે જ એક ઐકાંતિક ફળને આપનારો છે ભાવ-સંકોચ વિનાનો દ્રવ્ય-સંકોચ પાલકાદિની જેમ નિષ્ફળ છે તથા દ્રવ્ય-સંકોચ વિનાનો ભાવ-સંકોચ અનુત્તર સુરાદિની જેમ ફળવાળો છે, તો પણ દ્રવ્ય-સંકોચયુક્ત ભાવ-સંકોચવાનને પ્રાય જે વિશુદ્ધિ થાય છે, તે વિશુદ્ધિ દ્રવ્ય-સંકોચ રહિત કેવલ ભાવ-સંકોચવાનને થતી નથી તેથી ઉભય સંકોચ, એ જ ઇષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ છે તથા શાંબકુમારાદિની જેમ તત્કાળ ઇષ્ટસિદ્ધિને અર્પનાર થાય છે

પ્રકરણ સાતમું.

નમસ્કારની પ્રરૂપણા.

કોઈ પણ પદાર્થની પ્રરૂપણા કરવી હોય, ત્યારે તે છ પ્રકારે યા નવ પ્રકારે કરવી, એ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ છે એ પદ્ધતિની રીતિ એવી છે કે–તેમા પદાર્થને લગતી લગભગ સર્વ ચર્ચાઓ સમાઇ જાય છે 'પંચ-શત-પ્રકરણ' ના રચયિતા અને અપૂર્વ સંગ્રહકાર તરીકેની પ્રસિદ્ધિને પામેલા વાચકમુખ્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ શ્રી 'તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર'મા અધિગમના ઉપાય દર્શાવતા, એ ઉભય પ્રકારની પ્રરૂપણાઓને નીચેના સૂત્રોથી જણાવે છે –

"निर्देशस्वामित्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानतः।"

(અધ્યાય ૧, સૂત્ર ૭) તથા–

"सत्सङ्ख्याक्षेत्रस्पर्शनकालान्तरभावाल्पबहुत्वैश्च।"

(અધ્યાય ૧, સૂત્ર ૮)

કોઈ પણ વસ્તુનુ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવુ હોય તો તેના નિર્દેશાદિ જાણવા જોઇએ એ ન્યાયે 'નમસ્કાર'નુ પણ સાગોપાગ જ્ઞાન કરવા માટે અહીં તેના નિર્દેશાદિ જણાવવા માટે કિંચિત્ પ્રયાસ કરવામા આવે છે

નિર્દેશ

નિર્દેશ એટલે નમસ્કારનુ સ્વરૂપ અર્થાત્– 'નમસ્કાર એ શુ છે ?'–તેનુ જ્ઞાન 'નમસ્કાર'નુ જ્ઞાન કરવા માટે 'નમસ્કાર' એ જીવ છે કે અજીવ, એ જાણવુ જોઈએ અહીં 'નમસ્કાર' એ જીવનો ગુણ હોવાથી જીવ છે, કિન્તુ અજીવ નથી દ્રવ્યાર્થિક નયથી 'જીવદ્રવ્ય'રૂપ નમસ્કાર છે અને પર્યાયાર્થિક નયથી 'જીવગુણ' રૂપ નમસ્કાર છે સુવિશુદ્ધ નૈગમ અને સગ્રહ નય સમસ્ત વસ્તુને એક જ માનનાર હોવાથી, તેના મતે 'નમસ્કાર' એક જ છે અવિશુદ્ધ નૈગમ અને વ્યવહાર નય એક નમસ્કારવાન જીવને એક નમસ્કાર અને બહુ નમસ્કારવાન જીવોને બહુ નમસ્કાર ઇચ્છે છે ઋજુસૂત્રાદિ ચારે નયો વર્તમાન સમયવર્તિ સ્વકીય વસ્તુને જ માને છે, તેથી તે પ્રત્યેકના જુદા જુદા નમસ્કાર માને છે વિશેષ એટલો છે કે–શબ્દાદિ ત્રણ નયોના મતે નમસ્કારના પરિણામવાળો જીવ 'નમસ્કાર' કહેવાય છે અને શેષ નૈગમાદિ નયોના અભિપ્રાયે 'નમસ્કાર'મા

ઉપયોગરહિત હોય, તો પણ જો લબ્ધિસહિત હોય અથવા લબ્ધિને યોગ્ય હોય, તેવા જીવને પણ 'નમસ્કાર' કહેવાય છે

સ્વામિત્વ

સ્વામિત્વ એટલે નમસ્કારનો સ્વામી કોણ છે? અથવા નમસ્કાર કોનો છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે-નમસ્કારનો સ્વામી એક જીવ પણ છે અને અનેક જીવ પણ છે પ્રતિપદ્યમાન એક અથવા અનેક હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો અવશ્ય અનેક હોય છે માત્ર સંગ્રહ નય સામાન્યવાદી હોવાથી, 'પ્રતિપદ્યમાન અને પ્રતિપન્ન ઉભય પક્ષમા બહુત્વ નથી માનતો બીજી રીતે પણ સ્વામિત્વનો વિચાર કરી શકાય છે 'નમસ્કાર નમસ્કાર્યનો કે નમસ્કાર કરનારનો?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જુદા જુદા નયવાદિઓ જુદી જુદી રીતે આપે છે

નૈગમ-વ્યવહારનો ઉત્તર

નૈગમ નય તથા વ્યવહાર નયના અભિપ્રાયે નમસ્કારનો સ્વામી 'નમસ્કાર્ય' આત્મા છે, કિન્તુ નમસ્કાર કરનાર જીવ તેનો સ્વામી નથી કારણ કે-દાન કરાયા પછી વસ્તુ દાતારની કહેવાતી નથી કિન્તુ ગ્રાહકની કહેવાય છે તેમ નમસ્કારનુ પણ પૂજ્ય એવા નમસ્કાર્યને દાન કરવામા આવે છે એથી

તે પૂજ્યનો જ ગણાય છે અથવા 'નમસ્કાર' એ પૂજ્યની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી પૂજ્યનો ધર્મ છે જે જેની પ્રતીતિ કરાવે, તે તેનો ધર્મ છે ઘટનુ રૂપ ઘટની પ્રતીતિ કરાવે છે, માટે તેને ઘટનો ધર્મ કહેવામા આવે છે તેની જેમ 'નમસ્કાર' પણ 'નમસ્કાર્ય'ની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી, 'નમસ્કાર્ય' નો ધર્મ છે, નહિ કે-નમસ્કાર કરનારનો અથવા 'નમસ્કાર' નો પરિણામ 'નમસ્કાર્ય' નુ નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થાય છે ઘટના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતુ ઘટ-જ્ઞાન અને ઘટ-અભિધાન એ જેમ ઘટનુ કહેવાય છે, તેમ 'નમસ્કાર્ય'ના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થનાર 'નમસ્કાર'નો પરિણામ પણ 'નમસ્કાર્ય'નો જ પર્યાય માનવો વ્યાજબી છે અથવા નમસ્કાર કરનાર નમસ્કાર્યનુ દાસત્વ પામે છે, તેથી તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી 'મારા દાસે ખર ખરીદ્યો,' તેથી તે દાસ અને ખર ઉભય જેમ તેના સ્વામિના છે, તેમ 'ખર'ના સ્થાને 'નમસ્કાર' અને 'દાસ'ના સ્થાને તેનો 'કરનાર' ઉભય 'નમસ્કાર્ય' એવા પૂજ્ય અર્હદાદિકના જ છે એ કારણે પણ નમસ્કાર, નમસ્કાર કરનારનો નથી, કિન્તુ નમસ્કાર્યનો જ છે પૂજ્ય વસ્તુ બે પ્રકારની છે એક જીવરૂપ અને બીજી અજીવરૂપ જીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ શ્રી જિનેશ્વરાદિ અને મુનિવરાદિ છે અજીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ શ્રી જિનપ્રતિમાદિ અને ચિત્રપટાદિ છે

સંગ્રહ નયનો ઉત્તર

'નમસ્કાર કોનો છે?'—એ વિષયમાં સંગ્રહ નયનો ઉત્તર–'જીવ સામાન્યનો નમસ્કાર છે' –એ છે સંગ્રહ નય સામાન્ય માત્ર ગ્રાહી હોવાથી જીવનો નમસ્કાર, અજીવનો નમસ્કાર, સ્વનો નમસ્કાર કે પરનો નમસ્કાર, ઇત્યાદિ ભેદોને સ્વીકારતો નથી એ નય વિશેષરહિત સત્તા માત્ર રૂપે નમસ્કારને માને છે, તેથી તેના મતમાં સ્વ–પર આદિ ભેદયુક્ત નમસ્કાર છે નહિ સંગ્રહ નયના મતે પષ્ઠી વિભક્તિથી નિર્દિષ્ટ ભિન્નાધિકરણ છે જ નહિ કિન્તુ સામાનાધિકરણ્ય જ છે, તેથી સત્તા સામાન્ય રૂપે એક જ નમસ્કાર છે, એમ તે કહે છે 'જીવ સામાન્યનો નમસ્કાર છે'–એવો ઉત્તર જે ઉપર આપવામાં આવ્યો છે, તે પણ અશુદ્ધતર સંગ્રહ નયના મતનો છે

ઋજુસૂત્ર નયનો ઉત્તર

ઋજુસૂત્ર નય નમસ્કારને નમસ્કાર્યનો નહિ માનતા, નમસ્કારને તેના કરનારનો માને છે કારણ કે–નમસ્કાર ત્રણ પ્રકારનો છે એક જ્ઞાનરૂપ, બીજો શબ્દરૂપ અને ત્રીજો ક્રિયારૂપ જ્ઞાનરૂપ નમસ્કાર જીવથી અભિન્ન છે, તેથી જીવ સિવાય અન્ય જડ પ્રતિમાદિનો તે ન જ હોઇ શકે શબ્દરૂપ અને ક્રિયારૂપ નમસ્કાર પણ શબ્દ કરનાર અને ક્રિયા

કરનારનો ધર્મ છે તે ધર્મ અન્ય દ્રવ્યમા કેવી રીતે જઈ શકે ? અન્યના ધર્મ પણ અન્યમા જઈ શકતા હોય, તો સંકરાદિ મહાદોષોની પ્રાપ્તિ થાય એટલુ જ નહિ, પણ પૂજકે કરેલો નમસ્કાર પૂજ્યનો માનવામા આવે, તો કૃતનાશ, અકૃતાગમ આદિ દોષોની પણ પ્રાપ્તિ થઈ જાય

શંકા૦ અન્ય દ્રવ્યમા રહેલી વસ્તુ પણ અન્ય દ્રવ્યની કહી શકાય છે જેમકે–તિજોરીમા રહેલું દ્રવ્ય એ દેવદત્તનુ દ્રવ્ય છે, એમ કહી શકાય છે

સમાધાન૦ અન્યત્ર રહેલી વસ્તુ અન્યની છે, એવો વ્યવહાર માત્ર દ્રવ્યમા જ થઈ શકે છે કિન્તુ ગુણોની અંદર તેવો વ્યવહાર થઈ શકતો નથી નમસ્કાર, એ પૂજકનો ગુણ છે, તે પૂજ્યનો કેવી રીતે બની શકે ?

શંકા૦ અન્યના ગુણનો ભોગવટો અન્ય કરી શકે છે જેમકે–પટનો ભોક્તા દેવદત્ત છે, તો તે પટના શુક્લત્વાદિ ગુણોનો ભોક્તા પણ છે જ તેમ પૂજકના નમસ્કારનો માલીક પૂજ્ય કેમ કહી શકાય નહિ ?

સમાધાન૦પટના શુક્લત્વાદિ ગુણોનો ભોક્તા જેમ દેવદત્ત બની શકે છે, તેમ પૂજકના નમસ્કાર-ગુણનો ભોક્તા પૂજ્ય બની શકતો નથી કારણ કે

નમસ્કારનુ અનન્તર કે પરમ્પર ઉભય ફળ પૂજ્યને નહિ, પણ પૂજકને જ પ્રાપ્ત થાય છે

શંકા૦ પૂજકનુ પૂજારૂપ ફળ તો પૂજ્યને જ સાક્ષાત્ જણાય છે, કિન્તુ પૂજકને જણાતુ નથી તો પછી નમસ્કાર પૂજ્યનો માનવામા વાંધો શો?

સમાધાન૦ પૂજ્ય એ આકાશની જેમ પૂજારૂપ ફળના ઉપજીવી નથી, તેથી પૂજકની પૂજારૂપ ફળ પૂજ્યનુ નથી જે જેનો અનુપજીવી હોય, તેનુ તે ફળ ન કહેવાય જેમ દહ્યમાન અગરૂ કર્પૂરાદિનો ધૂપ પ્રસરે, તો તેની સુવાસાદિનુ ફળ આકાશનુ નથી કહેવાતુ, કિન્તુ તેના ઉપજીવક દેવદત્તનુ જ કહેવાય છે તેમ અહીં પણ શ્રી વીતરાગાદિ તેમની પૂજાના અનુપજીવક હોવાથી તેમની પૂજાનુ ફળ તેમનુ નથી, કિન્તુ પૂજકનુ જ છે પ્રત્યક્ષ દેખાતો નમસ્કાર પણ નમસ્કાર્યના ઉપકાર માટે થાય છે એમ નથી, કિન્તુ નમસ્કાર કરનારના ઉપકાર માટે જ થાય છે, તેથી તે નમસ્કાર કરનારનો જ છે નમસ્કારનુ અનન્તર ફળ પરિણામની વિશુદ્ધિ છે અને પરમ્પર ફળ સ્વર્ગાપવર્ગાદિની પ્રાપ્તિ છે એ ઉભય ફળ પૂજકને જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી નમસ્કાર એ પૂજ્યનો ન કહેવાય, કિન્તુ પૂજકનો જ કહેવાય એજ વાતને ટુંકાણમા નીચે મુજબ કહી શકાય

૧ નમસ્કાર કરનારનો છે કરનારને આધીન

હોવાથી જે જેને આધીન હોય તે તેનુ જ કહેવાય છે, ધનની જેમ

૨ નમસ્કાર કરનારનો છે કરનારના ગુણ (જ્ઞાન, ક્રિયા અને શબ્દ) રૂપ હોવાથી

૩ નમસ્કાર કરનારનો છે નમસ્કારના ફળનો ભોક્તા કરનાર હોવાથી

૪ નમસ્કાર કરનારનો છે નમસ્કારના કારણભૂત કર્મનો ક્ષયોપશમ કરનારમા જ હોવાથી કાર્ય કારણ સિવાય અન્યત્ર હોઇ શકે નહિ

૫ નમસ્કાર કરનારનો છે કરનારના પરિણામ રૂપ હોવાથી

શબ્દાદિ નયોનો ઉત્તર

શબ્દાદિ નયોના મતે નમસ્કારના ઉપયોગરૂપ જ્ઞાન એજ નમસ્કાર છે, કિન્તુ શબ્દ અને ક્રિયા એ નમસ્કાર નથી આ નયો માત્ર જ્ઞાનવાદી હોવાથી, શ્રી જિનેશ્વરાદિ યા તેમની પ્રતિમાદિનો નમસ્કાર છે, એમ વિશેષે કરીને માનતા નથી માત્ર તદુપયોગવાન પૂજકનો જ નમસ્કાર છે, એમ સ્વીકારે છે

સાધન

'નમસ્કારનુ સાધન શુ છે ?' અથવા 'નમસ્કાર શાથી પ્રાપ્ત થાય ?'–એ ત્રીજુ પ્રરૂપણાનુ દ્વાર છે

એનો ઉત્તર એ છે કે–' નમસ્કારાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે એ ક્ષયોપશમ નિસર્ગથી પણ થાય છે અને અધિગમથી પણ થાય છે '

પ્રશ્ન૦ નમસ્કારાવરણીય કર્મ એટલે શુ ?

ઉત્તર૦ નમસ્કારને આવરનાર કર્મ મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અને દર્શનમોહનીય છે એને જ નમસ્કારાવરણીય કર્મ કહેવામા આવે છે એ કર્મના સ્પર્ધકો (રસવિશેષો) બે પ્રકારના છે એક સર્વઘાતિ અને બીજા દેશઘાતિ સર્વઘાતિ સ્પર્ધકો સર્વથા નાશ પામવા જોઈએ દેશઘાતિ સ્પર્ધકોમા પણ ઉદિતનો ક્ષય અને અનુદિતનો ઉપશમ થવાથી, અનુક્રમે વિશુદ્ધિ થતા ' ન 'કારાદિ અક્ષરોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અધિક વિશુદ્ધિ થતા સમસ્ત નવકારની પ્રાપ્તિ થાય છે નમસ્કાર સ્વયશ્રુતરૂપ છે, શ્રુત મતિપૂર્વક હોય છે અને એ બને સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે તેથી નમસ્કારનો લાભ થાય ત્યારે એકી સાથે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે

અધિકરણ

' અધિકરણ' એટલે સ્થાન નમસ્કારને રહેવાનું સ્થાન કયુ ? ' અધિકરણ દ્વાર 'ને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા 'कस्मिन् द्वार।' પણ કહેવામા આવે છે આ વિષયમા નૈગમાદિ નયોનો, સ્વામિત્વ દ્વારની જેમ, જુદો જુદો

અભિપ્રાય છે નૈગમ તથા વ્યવહાર નયના મતે જીવ-અજીવાદિ (પૂજ્ય અને પૂજ્યોની પ્રતિમા આદિ) સર્વત્ર નમસ્કાર રહી શકતો હોવાથી પૂજ્યમા નમસ્કાર રહે છે, એમ માનવામા કોઈપણ જાતિની હરકત નથી

સગ્રહ નય સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી, નમસ્કારને અવિશિષ્ટ સામાન્ય આધારમા માને છે અથવા આ નયની-' જીવ એજ નમસ્કાર છે '-એવી સમાનાધિકરણની માન્યતા હોવાથી, ' જીવમા નમસ્કાર-' એવો વ્યધિકરણસમાસ તેને માન્ય નથી અશુદ્ધતર સગ્રહ નય-' જીવમા નમસ્કાર-' એમ માને છે, કિન્તુ જીવ સિવાય અન્યમા તો તે પણ માનતો નથી

ઋજુસૂત્ર નય નમસ્કારને કર્તાથી અર્થાન્તર (ભિન્ન) માનતો નથી ગુણ ગુણીથી બહાર હોય જ નહિ, કિન્તુ ગુણીની અદર જ હોય, અન્યથા સાકર્યાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય ઋજુસૂત્ર ભિન્ન આધારને માને છે, પરન્તુ તે દ્રવ્યની બાબતમા, નહિ કે-ગુણની બાબતમા એ વાત ઉપર સ્પષ્ટ થઈ ગઇ છે ગુણની બાબતમા તો તે ગુણ-ગુણીનુ ભિન્નાધિકરણ સ્વીકારતો નથી જ

શબ્દાદિ નયો જ્ઞાનને જ નમસ્કાર તરીકે સ્વીકારતા હોવાથી અને શબ્દક્રિયાત્મક નમસ્કારને

મસ્કાર તરીકે નહિ સ્વીકારતા હોવાથી, નમસ્કાર
રનારથી બાહ્ય અધિકરણમા નમસ્કારને માનતા નથી

શકા૦ તો પછી ઋજુસૂત્ર અને આ નયોની
માન્યતામા ભેદ શો ?

સમાધાન૦ ઋજુસૂત્ર ક્રિયારૂપ અને શબ્દરૂપ
નમસ્કારને પણ નમસ્કાર માને છે, તેથી તેના મતે
નમસ્કાર કરનારના શરીરમા પણ નમસ્કાર છે શબ્દાદિ
નયો નમસ્કારને ઉપયોગરૂપ જ માને છે, તેથી
તેઓના મતે નમસ્કાર શરીરની અદર નહિ, કિન્તુ
જીવની અદર જ રહે છે.

સ્થિતિ

સ્થિતિનો અર્થ અહીં કાળ છે નમસ્કારનો
કાળ કેટલો ? એનો ઉત્તર એ છે કે-ઉપયોગની
અપેક્ષાએ નમસ્કારની સ્થિતિ (જઘન્ય યા ઉત્કૃષ્ટ)
અન્તર્મુહૂર્ત જ છે લબ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય
સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગરો
પમથી પણ કાઇક અધિક છે

વિધાન

વિધાન એટલે પ્રકાર નમસ્કારના પ્રકાર કેટલા
છે ? એનો ઉત્તર એ છે કે-નમસ્કાર એ અરિહતાદિ
પાચ પ્રકારે છે કારણ કે-શ્રી અરિહતાદિ પદાર્થ
પાચ છે તે દરેકની આદિમા 'નમઃ ।' એવુ પદ

એક જ હોવા છતા, પાચ પ્રકારના પદાર્થમા તે પદ ઉપયુક્ત થતુ હોવાથી, તેના પ્રકાર પણ પાચ બની જાય છે શ્રી અરિહતાદિ પાચે પદાર્થોનુ નિરૂપણ આગળ ઉપર વિસ્તારથી કરવામા આવશે

નવ પ્રકારે પ્રરૂપણા

ઉપર્યુક્ત છ પ્રકાર ઉપરાન્ત આઠ પ્રકારે તથા નવ પ્રકારે પણ નમસ્કારની પ્રરૂપણા થઇ શકે છે તેમા પ્રથમ 'સત્પદપ્રરૂપણા' દ્વાર છે 'સત્' એટલે વિદ્યમાન નમસ્કાર એ વિદ્યમાન છે, કિન્તુ અવિદ્યમાન નથી ગતિ-ઇન્દ્રિયાદિ માર્ગણાઓમા કઇ કઇ માર્ગણાઓમા કેવી કેવી રીતે વિદ્યમાન છે, એનો વિચાર કરવો એ પ્રથમ સત્પદ-પ્રરૂપણાનો વિષય છે જેમકે-ચારે ગતિમા નમસ્કારના પૂર્વપ્રતિપન્ન (પૂર્વે પામેલા) અવશ્ય હોય છે અને પ્રતિપદ્યમાન (વર્તમાનમા પામતા) ની ભજના હોય છે એ રીતે ઇન્દ્રિયાદિ માર્ગણાઓમા પણ નમસ્કારની વિદ્યમાનતા-અવિદ્યમાનતાનો વિચાર કરવો તે સત્પદ-પ્રરૂપણા દ્વાર છે

સખ્યાદિ પ્રરૂપણા-દ્વારો

નમસ્કાર છે તો કેટલી સખ્યામા છે, એનો વિચાર કરવો એ સખ્યાપ્રરૂપણા દ્વારનો વિષય છે જેમકે-પ્રતિપદ્યમાન (પામતા) જઘન્યથી એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસખ્યેય

ાગના પ્રદેશ રાશિપ્રમાણ પૂર્વપ્રતિપન્ન (પામેલા) ઘન્યથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યેય ભાગ ા રાશિ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી વિશેષાધિક

ક્ષેત્રપ્રરૂપણા દ્વારમા નમસ્કારવાન જીવ ઊંચે નુત્તર વિમાનમા જતા, લોકના સાત ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા હોય અને નીચે છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમા જતા લોકના પાચ ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા હોય

સ્પર્શનપ્રરૂપણા દ્વારમા ક્ષેત્ર કરતા સ્પર્શના કાઇક અધિક સમજી લેવી જેમકે–એક પરમાણુનુ ક્ષેત્ર એક આકાશપ્રદેશ અને સ્પર્શના સાત આકાશ પ્રદેશ, એ રીતે સર્વત્ર ઘટાવી લેવુ

કાલપ્રરૂપણા દ્વારમા એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અપાર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત નાના (અનેક) જીવોની અપેક્ષાએ સર્વકાળ

અતરપ્રરૂપણા દ્વારમા નાના (અનેક) જીવોની અપેક્ષાએ અતર નથી એક જીવની અપેક્ષાએ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અપાર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત

ભાવપ્રરૂપણા દ્વારમા ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયિક, એ ત્રણ ભાવે નમસ્કાર હોય છે શેષ ભાવોએ હોતો નથી

ભાગપ્રરૂપણા દ્વારમા સર્વ જીવોના અનન્તમા

ભાગના જીવો નમસ્કારને પામેલા હોય છે અર્થાત્– પામેલા કરતા નહિ પામેલા અનન્તગુણા હોય છે

અલ્પબહુત્વપ્રરૂપણા દ્વારમા નમસ્કારને પામેલા ઉપશમભાવવાળા સૌથી અલ્પ હોય છે ક્ષયોપશમ ભાવવાળા તેથી વિશેષ છે અને ક્ષાયિકભાવવાળા, સિદ્ધોની અપેક્ષાએ, સર્વથી અધિક હોય છે સ સારીની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ભાવવાળા કરતા ક્ષયોપશમ ભાવ વાળા અધિક હોય છે ઇત્યાદિ વિચારણા કરવી તે છેલ્લુ અલ્પબહુત્વ પ્રરૂપણા દ્વાર છે

અન્ય પણ અનેક રીતીએ પ્રરૂપણા કરવાનો વિધિ છે, જેમકે—

" सहिता च पद चैव, पदार्थ· पदविग्रहः ।
चालना प्रत्यवस्थान, व्याख्या तन्त्रस्य षड्विधा॥१॥"

" સહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ (સમાસ), ચાલના (શકા) અને પ્રત્યવસ્થાન (સમાધાન)– એ છ, સૂત્રની વ્યાખ્યાના અગો છે ' અથવા આરોપણા (અવધારણ), ભજના (વિકલ્પના), પૃચ્છના (પ્રશ્ન), દાપના (ઉત્તર) અને નિર્યાપના (નિગમ)– એ પાચ પ્રકારે પણ પ્રરૂપણા થઈ શકે છે

પ્રકૃતિ, અકાર, નોકાર અને નોકાર–અકાર ઉભય, એમ ચાર પ્રકારે પણ પ્રરૂપણા થઈ શકે છે

જેમકે-' નમસ્કારના પરિણામથી પરિણત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ' એ નમસ્કાર છે, એ પ્રકૃતિ પ્રરૂપણા કહેવાય એથી વિપરીત, ' આત્મા નમસ્કાર નથી '—એ નિષેધવાચક અકારથી પ્રરૂપણા થઇ એ જ રીતે પ્રકૃતિને નોકાર અને નોઅકાર લગાડીને પણ પ્રરૂપણા થઇ શકે છે નોકારમા 'નો,'નો અર્થ દેશનિષેધ પણ થાય છે અને સર્વનિષેધ પણ થાય છે સર્વનિષેધ અર્થમા વપરાય ત્યારે પ્રથમ દ્વિતીય ભગ તુલ્ય થાય છે અને દેશનિષેધ અર્થમા વપરાય ત્યારે ઉભયનો અર્થ નમસ્કારનો, એક દેશ (અશ) થાય છે

પ્રકરણ આઠમું

નમસ્કારની વસ્તુ.

શ્રી અરિહંતાદિ પાચ પરમેષ્ઠી, એ નમસ્કારની પાચ વસ્તુ છે એ પાચ વસ્તુને નમસ્કાર કરવા માટે પાચ હેતુઓ છે માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાયતા એ પાચ કારણો માટે પાચને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે કહ્યુ છે કે—

" मग्गो अविप्पणासो, आयारो विणयया सहायत्त ।
पचविहनमोक्कार, करेमि एएहिं हेऊहिं ॥ १ ॥ "

" માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાયકતા,–એ પાચ કારણોવડે હુ પાચ પ્રકારનો નમસ્કાર કરૂ છુ "

પાચ હેતુઓમા પ્રથમ માર્ગહેતુ છે ભવઅટવીમા માર્ગદર્શક શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ હોવાથી, તેઓના એ માર્ગદર્શક ગુણને લઇ તેઓ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે કહ્યુ છે કે—

માર્ગહેતુ

अडवीए देसियत्त, तहेव निज्जामया समुद्दमि ।
छक्कायरक्खणट्ठा, महगोवा तेण वुच्चति ॥ १ ॥"

"ભવાટવીમા માર્ગદેશકપણું હોવાથી, ભવસમુદ્રમા નિર્યામકપણુ હોવાથી તથા ભવ-વનમા છકાય જીવોની રક્ષાર્થે મહાગોપપણુ હોવાથી, શ્રી અરિહંતદેવો મહા સાર્થવાહ, મહાનિર્યામક અને મહાગોપ કહેવાય છે" શ્રી અરિહંતદેવોનો એ મહાન ઉપકાર છે

સાર્થવાહ

શ્રી અરિહંતદેવ રૂપી સાર્થવાહો, ભવ્ય આત્મા રૂપી મુસાફરોને ધર્મકથારૂપી ઉદ્‌ઘોષણાદ્વારાએ, સાધુમાર્ગ અને શ્રાવકમાર્ગરૂપી સરળ અને વક્રમાર્ગે, ઇપ્સિત પુર શ્રી મુક્તિનગરમા લઇ જાય છે તે સાર્થવાહો ભવાટવીમા રાગદ્વેષરૂપી શ્વાપદોથી રક્ષણ કરે છે, ક્રોધાદિ કષાયોરૂપી દાવાગ્નિ આદિના ભયોથી ભવ્ય આત્માઓને બચાવી લે છે, વિષયો રૂપી વિષફળોનો આસ્વાદ કરવામા નિમગ્ન થયેલા આત્માઓને તેનાથી છોડાવી પરિણામહિતકર-તપસંયમરૂપી હિતકર ફળોનો આસ્વાદ લેતા બનાવે છે, બાવીશ પરીષહોરૂપી

પિશાચોથી રક્ષણ કરે છે, પાસત્થાદિ અકલ્યાણ મિત્રોરૂપી લૂટારાઓની લૂટમાથી છોડાવે છે અને નિત્યોદ્યમરૂપી અપ્રમાદી પ્રયાણવડે જ્ઞાનરૂપી અશ્વો અને ધ્યાનરૂપી હાથીઓથી જોડાયેલા પાચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયરૂપી રથમા બેસાડી નિર્વિઘ્ને મોક્ષપુરીની પ્રાપ્તિ કરાવે છે

નિર્યામક

શ્રી અરિહતદેવો, એ ભવોદધિનુ ઉલ્લઘન કરાવવા માટે ભાવ-નિર્યામકો છે સમુદ્રમા જેમ અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ અનેક પ્રકારના વાયરાઓ હોય છે તેમ ભવસમુદ્રમા પણ મિથ્યાત્વરૂપી પ્રતિકૂલ વાયરાઓ અને સમ્યક્ત્વરૂપી અનુકૂળ વાયરાઓ વાઈ રહ્યા છે શ્રી અરિહતદેવોરૂપી નિપુણ નિર્યામકો મિથ્યાત્વરૂપી પ્રતિકૂળ વાયુથી બચાવી લઈ સમ્યક્ત્વરૂપી અનુકૂળ વાયુના યોગે ભવ્ય-જીવરૂપી પોતો-(નાવડીઓ)ને યથાવસ્થિત જ્ઞાનરૂપ કર્ણધારવડે ભયકર સસારસાગરનુ ઉલ્લઘન કરાવી ઇપ્સિત સ્થાનરૂપ મોક્ષબદરે પહોચાડી દે છે

મહાગોપ

ગોપાલકો જેમ સર્પ-શ્વાપદાદિથી ગાયોનુ રક્ષણ કરે છે અને પ્રચુર ઘાસ-પાણી આદિવડે પોષણ કરે છે, તેમ ષડ્જીવનિકાયરૂપ ગાયોને શ્રી અરિહત પરમાત્મારૂપી રક્ષકો વ્યાધિ, જરા, મૃત્યુ આદિ

શિકારી પ્રાણિઓથી રક્ષણ કરી નિર્વિઘ્ને નિર્વાણપથે પહોચાડે છે

આ રીતે સર્વ શ્રી અરિહતદેવો માર્ગદેશક, નિર્યામક અને મહાગોપ તરીકેનુ કાર્ય કરનારા હોવાથી ભવ્ય-જીવલોકના મહાઉપકારી છે અને એજ કારણે તેઓ લોકોત્તમ મહાપુરુષો પણ કહેવાય છે

રાગ-દ્વેષાદિને નમાવનારા

માર્ગદેશકતાદિ ગુણોવડે શ્રી અરિહતદેવો જેમ જગજ્જીવોના ઉપકારી છે, તેમ રાગ, દ્વેષ, કષાય, ઈન્દ્રિય, પરીષહ અને ઉપસર્ગોને નમાવનારા હોવાથી પણ, તેઓ જીવલોકને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે

તેમા પ્રથમ રાગ, એ નામાદિ ચાર પ્રકારનો છે નામ-રાગ, સ્થાપના-રાગ, દ્રવ્ય-રાગ અને ભાવ-રાગ નામ અને સ્થાપના સમજવા સુગમ છે દ્રવ્ય-રાગ બે પ્રકારે છે, એક આગમથી અને બીજો નોઆગમથી આગમથી દ્રવ્ય-રાગ, રાગપદાર્થને જાણનાર અનુપયુક્ત આત્મા નોઆગમથી દ્રવ્ય-રાગના ત્રણ પ્રકાર છે એક જ્ઞશરીર, બીજો ભવ્ય શરીર અને ત્રીજો તદ્દવ્યતિરિક્ત જ્ઞશરીર અને ભવ્યશરીર સુગમ છે વ્યતિરિક્તના બે પ્રકાર છે એક કર્મદ્રવ્ય-રાગ અને બીજો નોકર્મદ્રવ્ય-રાગ

કર્મદ્રવ્ય-રાગ એટલે રાગવેદનીય કર્મના પુદ્ગલો તેના ચાર પ્રકાર છે ૧-યોગ્ય (બન્ધ પરિણામા ભિમુખ), ૨-બધ્યમાનક (બન્ધ પરિણામપ્રાપ્ત), ૩-બદ્ધ (નિવૃત્ત-બંધ-પરિણામ અર્થાત્ જીવની સાથે આત્મસાત્ થયેલા), અને ૪-ઉદીરણાવલિકા પ્રાપ્ત (ઉદીરણા કરણવડે ખેંચીને ઉદીરણા આવ લિકામા આણેલા)

નોકર્મદ્રવ્ય-રાગ-એટલે રાગવેદનીય કર્મના પુદ્ગલોનો એક દેશ અથવા તદન્ય તદ યના બે પ્રકાર છે એક પ્રાયોગિક અને બીજો વૈસ્રસિક કુસુમ્ભરાગાદિ એ પ્રાયોગિક છે અને સન્ધ્યાભ્રરાગાદિ એ વૈસ્રસિક છે

ભાવ-રાગ

ભાવ-રાગ પણ બે પ્રકારે છે એક આગમથી અને બીજો નોઆગમથી રાગપદાર્થજ્ઞ ઉપયુક્ત આત્મા આગમથી ભાવ-રાગ છે અને નોઆગમથી ભાવ-રાગ રાગવેદનીયકર્મોદય-પ્રભવ-પરિણામવિશેષ છે તેના બે પ્રકાર છે એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત અપ્ર શસ્ત પરિણામવિશેષ ત્રણ પ્રકારે છે ૧-દૃષ્ટિરાગ (સ્વ-સ્વ-દર્શનાનુરાગ), ૨-શબ્દાદિ વિષય વિષયક રાગ તે કામરાગ, અને ૩-વિષયાદિ નિમિત્ત વિના જ અવિનીત અપત્યાદિ વિષયક રાગ તે સ્નેહ-રાગ

પ્રશસ્ત-રાગ તેથી વિપરીત છે શ્રી અરિહંત, શ્રી
સિદ્ધ, શ્રી સાધુ, શ્રી બ્રહ્મચારી આદિને વિષે સરાગ
આત્માઓને જે રાગ હોય છે, તે પ્રશસ્ત ભાવ-રાગ
છે એ ઉભય પ્રકારના પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત અથવા
દ્રવ્ય-ભાવ રાગને નમાવનારા અર્થાત્ દૂર કરનારા શ્રી
અરિહંતદેવો છે

દ્વેષને નમાવનારા .

રાગની જેમ દ્વેષ પણ ચાર પ્રકારે છે તેમ
નામ-સ્થાપના સુગમ છે નોઆગમથી દ્રવ્યદ્વેષ જ્ઞ
ભવ્ય અને તદ્વ્યતિરિક્ત,-એમ ત્રણ પ્રકારે છે
તદ્વ્યતિરિક્તના કર્મદ્રવ્ય-દ્વેષ અને નોકર્મદ્રવ્ય-દ્વેષ
એમ બે ભેદ છે કર્મદ્રવ્ય-દ્વેષના યોગ્ય, બધ્યમાન
બદ્ધ અને ઉદીરણાવલિકાપ્રાપ્ત,-એ ચાર પ્રકાર છે
નોકર્મદ્રવ્ય-દ્વેષના દુષ્ટ વ્રણાદિ અનેક પ્રકારો છે
ભાવ-દ્વેષ એટલે દ્વેષ મોહનીયકર્મનો વિપાક તે
પ્રકારે છે, એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત અજ્ઞાન
અવિરતિ, મિથ્યાત્વાદિ વિષયક દ્વેષ તે પ્રશસ્ત
અને સમ્યક્ત્વ, વિરતિ, જ્ઞાનાદિ વિષયક દ્વેષ
અપ્રશસ્ત છે

કષાયને નમાવનારા

કષાય ચાર પ્રકારના છે ક્રોધ, માન, માયા
અને લોભ તેમા સંગ્રહ નયના મતે ક્રોધ અ

માન, એ અપ્રીતિજાતિ સામાન્યવાળા હોવાથી, દ્વેષમા અન્તર્ભાવ પામે છે અને માયા તથા લોભ, એ પ્રીતિજાતિ સામાન્યવાળા હોવાથી રાગમા અન્તર્ભાવ પામે છે

વ્યવહાર નયના મતે ક્રોધ, માન અને માયા–એ ત્રણે દ્વેષ છે કારણ કે–માયા પણ પરોપઘાત માટે પ્રવૃત્ત થતી હોવાથી અપ્રીતિજાતિમા અન્તર્ભાવ પામે છે અને લોભ એ વ્યવહાર નયના મતે રાગ છે

ઋજુસૂત્ર નયના મતે માત્ર ક્રોધ એ જ અપ્રીતિરૂપ હોવાથી દ્વેષ છે માન, માયા તથા લોભ પ્રીતિ–અપ્રીતિ ઉભય વિષયક હોવાથી રાગ–દ્વેષ ઉભય રૂપ છે જેમકે–માન એ સ્વઅહકાર વિષયક હોય ત્યારે રાગ અને પરગુણ–દ્વેષવિષયક હોય ત્યારે દ્વેષ એજ રીતે માયા-લોભ માટે પણ સમજી લેવુ અર્થાત્–આત્માને વિષે મૂર્ચ્છાની પ્રધાનતા હોય, ત્યારે એ ત્રણે રાગ બને છે અને પરોપઘાતની પ્રધાનતા હોય, ત્યારે એ ત્રણે દ્વેષ બને છે

શબ્દાદિ ત્રણ નયોના મતે માન અને માયા સ્વગુણોપકારમૂર્ચ્છાત્મક હોવાથી લોભ અર્થાત્ રાગ સ્વરૂપ જ છે અને સ્વગુણોપકારરહિત એ જ માના દિના અશો અને ક્રોધ પરોપઘાતાત્મક હોવાથી દ્વેષ જ છે

ઇન્દ્રિયોને નમાવનારા

'इन्द्रस्य लिङ्गम् इन्द्रियम्।' ઇન્દ્ર એટલે જીવ-તેનું લિંગ એટલે ચિહ્ન અર્થાત્-જીવને ઓળખાવનાર તે ઇન્દ્રિય અથવા 'इन्द्रेण दृष्ट सृष्ट च।' એ પણ ઇન્દ્રિય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે આવરણનો અભાવ થવાથી સર્વ વસ્તુને જાણી શકે છે, તેમજ નાનાવિધ ભવોમા ભમતા સર્વ વસ્તુનો ઉપભોગ પણ તેને થાય છે, તેથી જીવ એ પરમૈશ્વર્યવાન કહેવાય છે એ પરમૈશ્વર્યના યોગથી તથા સર્વોપલબ્ધિના ભોગનો સબધ હોવાથી, જીવને ઇન્દ્ર કહેવાય છે તેનુ લિંગ અગર ચિહ્ન તે ઇન્દ્રિય છે અથવા બીજા શબ્દોમા જીવવડે દેખાયેલ યા સરજાયેલ તે ઇન્દ્રિય છે તેના પણ ચાર પ્રકાર છે. તેમા નામ અને સ્થાપના સુગમ છે

દ્રવ્યેન્દ્રિય

દ્રવ્યેન્દ્રિયના બે ભેદ છે એક નિર્વૃત્તિ અને બીજી ઉપકરણ નિર્વૃત્તિના પાછા બે ભેદ છે એક બાહ્ય અને બીજી અભ્યતર બાહ્ય નિર્વૃત્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ બધાને સરખી હોય છે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિય બધાની કદબ જાતિના પુષ્પ જેવી હોય છે ચક્ષુરિન્દ્રિય માસના ગોળા જેવી અથવા મસુરના ધાન્ય જેવી હોય છે ઘ્રાણેન્દ્રિય અતિમુકતક પુષ્પ જેવી હોય

છે રસનેન્દ્રિય ક્ષુરપ્ર એટલે અસ્ત્રાની ધાર જેવી હોય છે અને સ્પર્શનેન્દ્રિય સૌ સૌના શરીરની આકૃતિ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની હોય છે

આન્તર્ નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયની શક્તિ તે ઉપકરણે-ન્દ્રિય છે વાતપિત્તાદિ દોષોવડે તે શક્તિનો ઉપઘાત થાય, તો આન્તર્ નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયની હયાતિમા પણ શબ્દાદિ વિષયોનુ ગ્રહણ થઇ શકતું નથી

ભાવેન્દ્રિય

ભાવેન્દ્રિય બે પ્રકારે છે એક લબ્ધિસ્વરૂપ અને બીજી ઉપયોગસ્વરૂપ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ તે લબ્ધિઇન્દ્રિય છે અને શબ્દાદિ વિષયોમા ઇન્દ્રિ-યોને થતો પરિચ્છેદ (જ્ઞાન), તે ઉપયોગઇન્દ્રિય છે લબ્ધિઇન્દ્રિય હોય તો જ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થાય છે

ઉપયોગઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો એકે-ન્દ્રિય છે કારણ કે—એક કાળે બે ઇન્દ્રિયોનો ઉપ-યોગ કોઇને હોતો નથી

લબ્ધિઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો પચે-ન્દ્રિય છે કેમકે—બકુલાદિ વનસ્પતિઓને વિષે બીજી ઇન્દ્રિયોનો પણ ઉપલભ થાય છે

જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિ-વ્યવહાર દ્રવ્યેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ થાય છે

બાહ્યેન્દ્રિયરહિત છતા લબ્ધિઇન્દ્રિયવડે સર્વ જીવો પચેદ્રિય હોય છે કારણ કે-બકુલાદિ વનસ્પતિઓમા પાચે ઇન્દ્રિયોનો ક્ષયોપશમ પ્રત્યક્ષ થાય છે તેની વિશેષ સમજ એ છે કે—

બકુલવૃક્ષ—શૃગારયુક્ત સુંદર સ્ત્રી મદિરાનો કોગળો કરે અગર તેના શરીરવડે સ્પર્શ કરે અગર ઓષ્ઠવડે ચૂબન કરે તો ફળવાળુ બને છે એજ રીતે ચન્દનાદિના ગન્ધવડે, સારૂ રૂપ જોવાવડે અગર મધુર શબ્દોના ઉચ્ચારણવડે પણ તેને ફલવા પણુ દેખાય છે

ચપકવૃક્ષ—સુગધી જળના સિચનવડે પુષ્પો દ્રુગમાદિકને કરે છે

તિલકવૃક્ષ—સ્ત્રીના કટાક્ષવડે અકુરતિ થાય છે

વિરહકવૃક્ષ—પચમ સ્વરવડે પુષ્પ—અકુરાદિક નો ઉદ્ગમ કરે છે

ઇન્દ્રિયોની પ્રાપ્તિનો ક્રમ

પ્રથમ લબ્ધિઇદ્રિય પ્રાપ્ત થાય ત્યારબાદ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય દ્રવ્યેન્દ્રિયમા પ્રથમ બાહ્ય તથા આતરૂ નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય પછી આતરૂ નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયની શક્તિરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ થાય અને અન્તે ઇન્દ્રિયાર્થ પરિચ્છેદ (ઇન્દ્રિયને વિષયનો પરિચ્છેદ) અર્થાત્-ઉપયોગ (અવબોધ) થાય છે

પરીષહોને નમાવનારાઃ

માર્ગથી નહિ ડગવા અને વિશેષ નિર્જરા કરવા જે સહન કરવા યોગ્ય છે, તે ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણાદિ (૨૨) પ્રકારના પરીષહો છે તે સર્વ પરીષહોને શ્રી અરિહંતદેવો નમાવે છે

ઉપસર્ગોને નમાવનારા

પીડા પામવી અગર જે વડે પીડા પમાય, તે ઉપસર્ગ ઉપસર્ગ ચાર પ્રકારના છે એક દેવથી થનારા, બીજા મનુષ્યથી થનારા, ત્રીજા તિર્યંચથી થનારા અને ચોથા આત્મસંવેદનીય

તેમાં રાગ નિમિત્તે, દ્વેષ નિમિત્તે, તથા પરીક્ષા નિમિત્તે, અથવા એ ત્રણે નિમિત્તે દેવો તરફથી ઉપસર્ગ થાય છે

મનુષ્યો તરફથી પણ એ ત્રણ નિમિત્તો ઉપરાંત કુશીલ પ્રતિસેવન નિમિત્તે પણ ઉપસર્ગો થાય છે

તિર્યંચો તરફથી ભય નિમિત્તે, દ્વેષ નિમિત્તે, આહાર નિમિત્તે તથા સંરક્ષણ નિમિત્તે ઉપસર્ગો થાય છે

આત્મસંવેદનીય ઉપસર્ગ ચાર પ્રકારના છે ૧–નેત્રમાં પડેલા કણાદિ ખૂંચવા, ૨–અંગોનું સ્તંભિત થવું, ૩–ખાડા વગેરેમાં પડી જવું અને ૪–બાહુ

વગેરે અંગોનું પરસ્પર અથડાવું એ સર્વ પ્રકારના ઉપસર્ગોને શ્રી અરિહંતદેવો નમાવે છે, વશ કરે છે, યાવત્ સમૂલ નાશ કરે છે કહ્યુ છે કે—

"रागद्दोसकसाए, इंदियाणि अ पंच वि ।
परिसहे उवसग्गे, नामयंता नमोऽरिहा ॥१॥"

"રાગ, દ્વેષ, કષાય, પાંચ ઇન્દ્રિયો, પરીષહો અને ઉપસર્ગોને શ્રી અરિહંતદેવો નમાવનારા છે, તેથી નમસ્કારને યોગ્ય છે" વળી કહ્યુ છે કે—

"इंदियविसयकसाये, परिसहे वेयणाउवसग्गे ।
एए अरिणो हन्ता, अरिहंता तेण वुच्चंति ॥१॥"

"ઇન્દ્રિય, વિષય, કષાય, પરીષહ, વેદના અને ઉપસર્ગો એ દુશ્મનો છે એને હણનારા હોવાથી શ્રી 'અરિહંતો' કહેવાય છે"

એજ રીતે સર્વ જીવોને દુશ્મનભૂત આઠે પ્રકારના કર્મોને હણનારા હોવાથી પણ તેઓ અરિહંત કહેવાય છે અથવા વન્દન, નમસ્કાર, પૂજા, સત્કાર અને સિદ્ધિગમનને યોગ્ય હોવાથી તેઓ 'અર્હંત' કહેવાય છે અથવા દેવ, અસુર અને મનુષ્યોદ્વારા ઉત્તમોત્તમ પૂજાને પાત્ર હોવાથી તથા ક્રોધાદિ દુશ્મનો તથા બધ્યમાન કર્મરૂપી રજ અને બદ્ધકર્મરૂપી મલને હણનારા હોવાથી 'અરિહંત' કહેવાય છે

એ 'અરિહંતો'ને કરેલો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી છોડાવે છે તથા ભાવપૂર્વક કરાતો તે નમસ્કાર બોધિ(શ્રી જિનધર્મ)ની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે 'અરિહંતો'ને કરેલો નમસ્કાર ધન્યપુરુષોને ભવનો ક્ષય કરનારો થાય છે તથા હૃદયમા રહેલો તે વિશ્રોતસિકા(દુર્ધ્યાન)ને હરનારો થાય છે એ રીતે 'અરિહંત'ને કરેલો નમસ્કાર મહાઅર્થયુક્ત છે, એમ શ્રી જિનાગમોમા વર્ણવેલ છે અને મરણના અવસરે અન્ય સર્વ કાર્યોનો ત્યાગ કરીને અનર્ઘ્ય રત્નની જેમ એક તેને જ ગ્રહણ કરાય છે અથવા કોઈ પણ આપત્તિમા શ્રી અરિહંતનમસ્કાર વારવાર અને નિરન્તર સ્મરણ કરવામા આવે છે શ્રી અરિહંતોને કરેલો નમસ્કાર, એ સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે એટલું જ નહિ, કિંતુ સર્વ મંગળોમા તેજ એક પ્રથમ મંગળ છે એજ હકીકતને શાસ્ત્રોમા નીચેના શબ્દોથી ફરમાવેલી છે

" अरिहतनमुक्कारो, जीव मोयेइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए ॥१॥ "

આ ગાથામા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ, એ ચારે પ્રકારના નમસ્કારનુ વર્ણન છે જેમકે—

'अरिहत' શબ્દવડે 'અર્હદાકારવાળી બુદ્ધિ' તે સ્થાપના-નમસ્કાર છે

'नमुक्कार' શબ્દવડે નામ–નમસ્કાર છે

'मात्तेण' શબ્દવડે ભાવ–નમસ્કાર છે અને

'कीरमाणो' શબ્દવડે અંજલિગ્રહણાદિ દ્રવ્ય નમસ્કાર છે

એ રીતે એક જ ગાથામાં નામ–નમસ્કાર, સ્થાપના–નમસ્કાર, દ્રવ્ય–નમસ્કાર અને ભાવ–નમસ્કાર, –એ ચારે પ્રકારે કરાતો નમસ્કાર વર્ણવ્યો છે એ નમસ્કાર જીવને અનન્ત સંસારથી મૂકાવે છે અને જ્યાં સુધી મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી બોધિલાભ–શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે " ૧

"अरिहतनमुक्कारो,धन्नाण भवक्खय कुणताण ।
हियय अणुम्मुयतो, विसुत्तियावारओ होइ ॥२॥"

" હૃદયમાં રહેલો અર્હન્નમસ્કાર જ્ઞાનાદિ ધન-વાળા, પરિત્તસંસારી અને પ્રતનુકર્મવાન્ જીવોના પુનર્ભવનો ક્ષય કરનાર તથા ચિત્તનું વિસ્રોતગમન (અપધ્યાન) નિવારનાર થાય છે " ૨

"अरिहतनमुक्कारो, एस खलु वन्निओ महत्थोत्ति।
जो मरणमि उवग्गे अभिक्खणं कीरइ बहुसो॥३॥"

" અર્હન્નમસ્કાર, એ મહાઅર્થવાળો છે મૃત્યુ સમીપ આવે છતે નિરન્તર બહુ વાર કરાય છે અને

ગોગી આ ત્તિમા દ્વાદશાગીને છોડી તેનુ જ ધ્યાન અને સ્મરણ કરાય છે " ૩

અગ્નિ આદિના ભય વખતે ઘરમા રહેલી શેષ વસ્તુઓને છોડી, જેમ મહામૂલ્યવાળા રત્નો અગર રત્ન ગ્રહણ કરાય છે અથવા યુદ્ધમા, અતિશય આપત્તિ વખતે જેમ અન્ય શસ્ત્રો છોડી જે અમોઘ હોય તેજ શસ્ત્ર ગ્રહણ કરાય છે, તેમ અહીં પણ મરણાદિ મહાભયો વખતે દ્વાદશાગ શાસ્ત્રો છોડીને કેવળ એક અરિહતનમસ્કાર જ ગ્રહણ કરાય છે કારણ કે–તે નમસ્કાર એ દ્વાદશાગાર્થ છે

પ્રશ્ન૦ અરિહતનમસ્કાર એ દ્વાદશાગાર્થ શી રીતે ?

ઉત્તર૦ દ્વાદશાગી પરિણામવિશુદ્ધિના હેતુભૂત છે અને તેજ કાર્યને નમસ્કાર પણ કરે છે બનેવડે એક જ કાર્ય સિદ્ધ થતું હોવાથી, નમસ્કાર પણ દ્વાદશાગાર્થ છે, એમ કહેવામા કોઇ પણ જાતિની હરકત નથી અથવા તો શ્રી વીતરાગસિદ્ધાન્તમા એક પણ પદ, કે જે સવેગને પેદા કરનારૂ તથા મોહજાળને છેદનારૂ છે, તે નિશ્ચયથી દ્વાદશાગાર્થ માનેલ છે નમસ્કાર અનેકપદાત્મક હોવા છતા વ્યવહારથી એક પ૦ કહેવાય છે અને ઉપર્યુક્ત ન્યાયે તે દ્વાદશાગી, કે જે ગણિપિટક–ગણધરોની પેટી કહેવાય છે, તેના અર્થસ્વરૂ। હોવાથી અતિ

ાર્જરા માટે થાય છે માટે તેની મહાર્થતા કહેલી
અને એ જ કારણે અર્હન્નમસ્કાર, એ અસીક્ષ્ણ
ટલે નિરન્તર અને બહુશ એટલે વારવાર કરાય છે

" अरिहन्तनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मगलाण च सव्वेसिं, पढम हवइ मगलं ॥ ४ ॥ "

" અર્હન્નમસ્કાર, એ સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે અને સર્વ મગળોમા પ્રથમ મગળભૂત છે" અહીં 'પાપ' શબ્દની ત્રણ પ્રકારે વ્યુત્પત્તિ થાય છે જે જીવને મલિન કરે, જે જીવના હિતને પીયે અથવા જે જીવને સસારમા રાખે, તે પાપ કહેવાય છે તત્ત્વથી આઠ કર્મ એ જ પાપ છે અર્હન્નમસ્કાર તે સર્વ પાપનો નાશ કરે છે એટલું જ નહિ, કિન્તુ નામાદિ સર્વ મગળોમા અર્હન્નમસ્કાર પ્રથમ છે અથવા મોક્ષરૂપ મુખ્ય પુરુષાર્થને સાધનાર હોવાથી પ્રધાન છે અથવા શ્રી અરિહતાદિ પાચ ભાવ મગળોમા પ્રથમ ભાવમગળ હોવાથી પ્રથમ છે અથવા પ્રધાનતર પરોપકારસાધક હોવાથી અર્હન્નમસ્કાર એ પ્રથમ એટલે મુખ્ય મગળ છે

શ્રી સિદ્ધ-પરમાત્મા

'નમસ્કાર'ની બીજી વસ્તુ શ્રી સિદ્ધ પરમાત્મા છે 'સિદ્ધ' આત્માઓ અનેક પ્રકારના હોય છે કહ્યુ છે કે —

" कम्मे सिप्पे अ विज्जा य, मते जोगे अ आगमे ।
अत्थ-जत्ता-अभिप्पाए, तवे कम्मक्खए इय ॥ १ ।

" કર્મસિદ્ધ, શિલ્પસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ (ચૌદ પૂર્વધર), અર્થસિદ્ધ (મમ્મણશેઠ), યાત્રાસિદ્ધ, અભિપ્રાયસિદ્ધ (અભય કુમાર), તપસિદ્ધ (દઢપ્રહારી) અને કર્મક્ષયસિદ્ધ એમ અનેક પ્રકારના સિદ્ધ છે "

તેમા કર્મસિદ્ધાદિનું અહીં પ્રયોજન નથી કેવળ કર્મક્ષયસિદ્ધનુ જ પ્રયોજન છે જ્ઞાનાવરણી યાદિ આઠે કર્મોનુ સમૂલ ઉન્મૂલન કરનાર આત્મ ' કર્મક્ષય-સિદ્ધ ' કહેવાય છે કહ્યુ છે કે —

"दीहकालरय ज तु, कम्म से सियमट्टहा ।
सिय धत ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायइ ॥१॥ "

" દીર્ઘકાળના ઉપાર્જન કરેલા આઠ પ્રકારના કર્મ જેમણે બાળી નાખ્યા છે, તે આત્મા સિદ્ધપણાને પ્રાપ્ત કરે છે "

અથવા—

"ध्मात सित येन पुराणकर्म,
यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो,
यः सोऽस्तु सिद्ध कृतमगलो मे ॥१॥"

"બાંધેલ પુરાણકર્મ જેમણે બાળી નાખ્યા છે, અથવા "જેઓ નિર્વૃતિરૂપી પ્રાસાદના શિખર ઉપર આરૂઢ થયા છે, અથવા "જેઓ અનુશાસક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે, અથવા "જેમના સઘળા પ્રયોજનો સિદ્ધ થયાં છે—એવા જે સિદ્ધ પરમાત્માઓ છે, તે મને મંગલભૂત થાઓ."

શ્રી સિદ્ધોનું લક્ષણ દર્શાવતા શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-

"असरीरा जीवघणा, उवउत्ता दसणे अ नाणे अ।
सागारमणागार, लक्खणमेअं तु सिद्धाण ॥१॥
केवलनाणुवउत्ता, जाणती सव्वभावगुणभावे।
पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिऽणताहिं ॥२॥
नाणमि दसणमि अ, इत्तो एगयरमि उवउत्ता।
सव्वस्स केवलिस्स, जुगव दो नत्थि उवओगा॥३॥"

"શરીર વિનાના, જીવના પ્રદેશોવડે ઘન, દર્શન અને જ્ઞાનમા ઉપયુક્ત તથા આકારી અને અનાકારી, એ સિદ્ધોનું લક્ષણ છે ૧ કેવલજ્ઞાનમા ઉપયુક્ત હોવાથી સર્વ ભાવોના ગુણપર્યાયને જાણી રહ્યા છે તથા તેને જ અનન્ત એવી કેવળદૃષ્ટિ વડે જોઈ રહ્યા છે ૨ પ્રતિસમયે જ્ઞાનોપયોગ યા દર્શનોપયોગમા ઉપયુક્ત છે, (કારણ કે-) સર્વ કેવળજ્ઞાની

શ્રી સિદ્ધ-પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા, વધુમાં, જ્ઞાનિમહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-

"અવ્યાબાધપણાને પામેલા સિદ્ધાત્માઓને જે સુખ હોય છે, તે સુખ નથી હોતું મનુષ્યોને કે નથી હોતું સર્વ પ્રકારના દેવોને સમસ્ત દેવગણના સુખને સર્વ કાળના પ્રદેશોવડે અનન્તગુણ કરવામાં આવે અને તેને અનન્તાનન્ત વર્ગોવડે ગુણવામાં આવે, તો પણ તે મુક્તિસુખની તોલે આવી શકે તેમ નથી સિદ્ધના એક જીવનું સર્વ કાળનું સુખ એકત્ર કરવામાં આવે અને તેને અનન્ત ભાગો વડે ભાગવામાં આવે, તો પણ સર્વ આકાશપ્રદેશને વિષે સમાઈ શકે નહિ એટલે કે-સર્વ આકાશપ્રદેશની સંખ્યા કરતા સિદ્ધના જીવોનું સુખ અનંતગુણું છે"

જેમ કોઈ ગામડીઓ બહુ પ્રકારના નગરગુણોને જાણવા છતા, ઉપમાના અભાવે તેને કહી શકતો નથી, તેમ સિદ્ધોના સુખની કોઈ ઉપમા નહિ હોવાથી, તેને કહી શકાતું નથી તો પણ કાંઈક સમજમાં આવે તે ખાતર શાસ્ત્રોમાં ફરમાવ્યું છે કે-

"જેમ કોઈ પુરુષ સર્વ ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરનાર અમૃતતુલ્ય ભોજનનું ભક્ષણ કરી ક્ષુધા-તૃષાથી વિમુક્ત બનેલો અત્યંત તૃપ્તિના સુખને અનુભવે છે, તેમ અતુલ એવા નિર્વાણસુખને પામેલા સિદ્ધાત્માઓ

પણ સર્વકાલ માટે તૃપ્ત છે તથા શાશ્વત અને અવ્યાબાધ સુખને પામેલા હોવાથી સદાકાળ સુખી છે ”

શ્રી સિદ્ધાત્માઓ સર્વ કર્મથી નિર્મુક્ત થયેલા હોવાથી ‘ સિદ્ધ ’ છે અજ્ઞાનનિદ્રાથી પ્રસુપ્ત જગતને વિષે પારકાના ઉપદેશ વિના જીવાદિ તત્ત્વોને જાણનારા હોવાથી ‘ બુદ્ધ ’ છે સસારના અથવા સર્વ પ્રયોજન સમૂહના પારને પામેલા હોવાથી ‘ પારગત ’ છે અને અનુક્રમે ચતુર્દશ ગુણસ્થાનક ઉપર આરૂઢ થઇને અથવા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રનુ ક્રમપૂર્વક આસેવન કરીને મુક્તિસ્થાનને પામેલા હોવાથી ‘ પરમ્પરગત ’ છે કર્મકવચથી ઉન્મુક્ત છે તથા અજર, અમર અને અસગ છે અર્થાત્– શ્રી સિદ્ધના આત્માઓ સર્વ દુખથી રહિત થયેલા હોય છે, જન્મ–જરા–મરણાદિના બધનોથી વિમુક્ત બનેલા હોય છે અને સદાકાળ શાશ્વત અને અવ્યાબાધ સુખને અનુભવી રહ્યા હોય છે એવા સિદ્ધોને કરેલા નમસ્કારનુ ફળ દર્શાવતા પણ નિર્યુક્તિકાર ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી ફરમાવે છે કે—

“ सिद्धाण नमुकारो, जीन मोएइ भवसहस्साओ ।
मावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए ॥ १ ॥

सिद्धाण नमुकारो, धन्नाण भवक्खय कुणंताण ।
हिअय अणुम्मुयतो, विसोत्तियावारओ होइ ॥२॥

सिद्धाण नमुक्कारो, एम खलु वन्निओ महत्थोत्ति ।
जो मरणम्मि उवग्गे, अभिक्खण कीरइ बहुसो ॥३॥
सिद्धाण नमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मगलाण च सव्वेसिं, पढम हवइ मगल ॥ ४ ॥"

"શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓને કરેલો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી મૂકાવે છે ભાવપૂર્વક કરાતો તે નમસ્કાર વલી બોધિલાભને માટે થાય છે ૧ શ્રી સિદ્ધોને કરેલો નમસ્કાર ધન્યપુરુષોના ભવનો ક્ષય કરે છે હૃદયમા તેનુ અનુસ્મરણ કરવાથી દુર્ધ્યાનનો નાશ થાય છે ૨ શ્રી સિદ્ધોને કરેલો નમસ્કાર, ખરેખર, મહાઅર્થવાળો વર્ણવેલો છે, જે મરણ વખતે નિરન્તર અને વારવાર કરવામા આવે છે ૩ શ્રી સિદ્ધોને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપનો સર્વથા નાશ કરનાર છે અને સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે ૪ "

શ્રી આચાર્ય-ભગવંતો

આચાર્ય ચાર પ્રકારના છે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ નામ અને સ્થાપના સુગમ છે 'દ્રવ્યાચાર્ય' શિલ્પાદિ શાસ્ત્રોને શીખવનારા છે અને 'ભાવાચાર્ય' પાચ પ્રકારના આચારનુ પાલન કરનારા, કરાવનારા અને ઉપદેશનારા છે જ્ઞાનાદિ પાચ પ્રકારના ભાવાચારોમા ઉપયુક્ત હોવાથી, તેઓ

ભાવાચાર્યો કહેવાય છે એવા ભાવાચાર્યોને કરેલો નમસ્કાર પૂર્વસંચિત પાપોનો વિનાશ કરનાર થાય છે ભાવાચાર્ય એ શ્રી જિનશાસનનો આધાર છે, ચતુર્વિધ સંઘને ઉલ્લાસ પમાડનાર છે અને શ્રુતજ્ઞાનના બલે સકલ વસ્તુને પ્રકાશિત કરનારા છે શ્રી જિનેશ્વરદેવો મુક્તિમાર્ગ બતાવીને મુક્તિમા ચાલ્યા જાય છે, ત્યાર બાદ નિર્ગ્રંથપ્રવચનનુ ધારણ, પાલન અને પોષણ કરનાર આચાર્ય ભગવતો જ હોય છે ભાવાચાર્યો પાષાણમા પણ અંકુરા ઉત્પન્ન કરવાની જેમ મૂર્ખ શિષ્યોને પણ પડિત બનાવી દે છે સૂત્રોમા ભાવાચાર્યને શ્રી જિનેશ્વર સમાન કહ્યા છે અને તેમની આજ્ઞાનુ શ્રી જિનની આજ્ઞાની જેમ પાલન કરવાનુ ફરમાન કર્યું છે. ભાવાચાર્યોની આજ્ઞા વિના વિદ્યા કે મંત્ર ફળતા નથી પણ તે જ વિદ્યા અને મંત્ર તેમની આજ્ઞાથી તત્કાળ ફળે છે ધર્મોપદેશ આપવામા જેઓ નિરતર ઉદ્યત રહે છે તથા સૂરિ, ગણધર, ગણી, ગચ્છધારી, અનૂચાન, પ્રવચનધર, ભટ્ટારક, ભગવાન, મહામુનિ, સદ્ગુરુ, શ્રુતધર આદિ દિવ્ય નામોને ધારણ કરે છે તેવા આચાર્યોને કરેલો નમસ્કાર પણ શ્રી અરિહંત અને શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માને કરેલા નમસ્કારની જેમ અચિન્ત્ય ફળને આપનારો થાય છે

શ્રી આચાર્યનમસ્કારનું વર્ણન કરતા શ્રી નિર્યુક્તિકાર ભગવાન ફરમાવે છે કે—

" आयरियनमुक्कारो, जीव मोयेइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए ॥ १ ॥
आयरियनमुक्कारो, धन्नाण भवक्खय कुणताण ।
हिअय अणुम्मुयतो, विसोत्तियावारओ होइ ॥ २ ॥
आयरिनमुक्कारो, एस खलु वन्निओ महत्थोत्ति ।
जो मरणम्मि उवग्गे, अभिक्खण कीरइ बहुसो ॥३॥
आयरियनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मगलाण च मव्वर्सि, पढम हवइ मगल ॥ ४ ॥ "

" શ્રી આચાર્યભગવતોને કરેલો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવોથી છોડાવે છે અને ભાવપૂર્વક કરાતો તે બોધિના લાભને માટે થાય છે ૧ આચાર્યનમસ્કાર ધન્યપુરુષોને ભવનો ક્ષય કરાવનાર થાય છે તથા હૃદયમા અનુધ્યાન કરાતો તે ચિત્તના વિસ્રોતસિકાગ મનનો નિવારનાર થાય છે ૨. આચાર્યનમસ્કાર એ રીતે મહાઅર્થવાળો માનેલો છે, કે જે મરણાવસર પ્રાપ્ત થયે છતે નિરન્તર અને વારવાર કરાય છે ૩ આચાર્યનમસ્કા એ સર્વ પાપનો પ્રણાશ કરનાર છે અને સર્વ મગલોનુ મૂળ છ ૪ "

શ્રી ઉપાધ્યાય-ભગવતો

ઉપાધ્યાયનુ નામ ' उवज्झाय ' અથવા ' उज्झाय ' પણ છે જેની સમીપે શિષ્યો દ્વાદશાગ સૂત્રોનુ

અધ્યયન કરે, તે ઉપાધ્યાય છે દ્વાદશાગ સ્વા ધ્યાયકરણમા ઉપયુક્ત, પાપનુ પરિવર્જન કરનાર, ધ્યાનના ઉપયોગમા તલ્લીન અને કર્મનો વિનાશ કરવામા ઉદ્યમી ' ઉવજ્ઝાય ' કહેવાય છે ' ઉજ્ઝાય ' શબ્દ પણ ઉપયોગકરણમા તથા ધ્યાનના નિર્દેશમા વપરાયેલો છે અર્થાત્—શ્રી ઉપાધ્યાયભગવન્તો સદા ઉપયોગી અને નિરન્તર ધ્યાની હોય છે એજ રીતે શ્રી ઉપાધ્યાયભગવન્તો આચાર્યપદને યોગ્ય હોય છે, ગુરુના સઘળા ગુણોએ કરીને શોભતા હોય છે અને અગિયાર અગ તથા બાર ઉપાગનું અધ્ય યનાદિ તથા ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીનું પાલ-નાદિ કરનારા હોવાથી સદાય પચીસ ગુણોએ કરીને યુક્ત હોય છે ઉપાધ્યાય, વાચક, પાઠક, અધ્યાપક, શ્રુતવૃદ્ધ, શિક્ષક, સ્થવિર, અપ્રમાદી, સદા નિર્વિષાદી, અદ્રયાનદી, આદિ ઉત્તમ નામોને ધારણ કરનારા, નિરન્તર શ્રી જિનાજ્ઞાના પ્રતિપાલક તથા અગણ્ય ગુણોથી વિભૂષિત હોય છે એવા પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાય-ભગવતોને કરેલો નમસ્કાર, હૃદયના દુર્ધ્યાનાદિને દૂર કરી નાખે છે અને સર્વ મનોવાછિત સુખોને મેળવી આપે છે

શ્રી ઉપાધ્યાયનમસ્કાર સબધમા નિર્યુક્તિકાર ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

" उवज्झायनमुक्कारो, जीव मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए ॥ १ ॥
उवज्झायनमुक्कारो, धन्नाण भवक्खय कुणंताण ।
हिअय अणुम्मुयंतो, विसोत्तियावारओ होइ ॥ २ ॥
उवज्झायनमुक्कारो, एम खलु वन्निओ महत्थोत्ति ।
जो मरणम्मि उवग्गे, अभिक्खण कीरइ बहुसो ॥३॥
उवज्झायनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥"

" ઉપાધ્યાય-નમસ્કાર, એ જીવને હજારો ભવથી છોડાવે છે અને ભાવપૂર્વક કરાતો તે બોધિ લાભને માટે થાય છે ૧ ઉપાધ્યાયનમસ્કાર ધન્ય પુરુષોને ભવક્ષયને માટે થાય છે તથા હૃદયમા અનુસ્મરણ કરાતો તે અપધ્યાનને નિવારનારો થાય છે ૨ આ ઉપાધ્યાયનમસ્કાર મહાર્થવાળો છે, એમ વર્ણવાયેલ છે તથા જે મરણ નાસ થયે છતે નિરન્તર અને વારવાર કરાય છે ૪ ઉપાધ્યાયનમસ્કાર સર્વ પાપનો વિનાશ કરનાર છે અને સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે ૪ "

શ્રી સાધુ-ભગવન્તો

નિર્વાણસાધક યોગને સાધનારા હોવાથી અને સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આત્મ-સમાન બુદ્ધિને ધારણ

કરનારા હોવાથી, સાધુભગવન્તો ભાવ-સાધુઓ કહેવાય છે તેઓ વિષયસુખથી નિવર્તેલા હોય છે વિશુદ્ધ ચારિત્ર અને નિયમોને ધારણ કરનારા હોય છે તાત્ત્વિક ગુણોને સિદ્ધ કરનારા હોય છે તથા અન્ય મુક્તિસાધક પુરુષોને તેમની સાધનામા સહાય કરનારા હોય છે લોકસજ્ઞાનો ત્યાગ કરનારા, ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મને ધારણ કરનારા તથા લાભાલાભ, માનાપમાન અને કાચન-લોષ્ટને સમાન ગણનારા હોય છે ગુરુ-આજ્ઞામા તત્પર, પ્રાયશ્ચિત્તાદિ જલ-વડે પાપમલનુ ગાલન કરનાર, નિરતર શુદ્ધ સ્વાધ્યાય કરણમા તલ્લીન અને ભ્રમરપરે ગોચરચર્યામા ઉદ્યક્ત શ્રી સાધુ-ભગવતો, એ જગમ તીર્થ છે

શ્રી સાધુ-ભગવતો સબધમા ષટ્શાસ્ત્રવેત્તા પરમોપકારી ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ શ્રી પચપરમેષ્ઠિ ગીતામા ફરમાવે છે કે—

"કલેશનાશિની દેશના, દેત ગણે ન પ્રયાસ,
અસહીન જિમ દ્વીપ, તથા ભવિજન આશ્વાસ,
તરપ્ત તારણ કરણાપર, જગમ તીરથ સાર,
ધન ધન સાધુ સુહકર, ગુણ-મહિમા ભડાર ૧"

"નિરન્તર ધર્મોપદેશ આપવામા જેઓ પ્રયાસને ગણતા નથી તથા ભવ્ય આત્માઓને આશ્વાસન લેવા માટે જેઓ સ્થિર દ્વીપની ગરજ સારે છે, સ્વય તરે છે અને અન્યને તારવામા તત્પર છે, એવા

કરુણાથી ભરેલા ગુણકર સાધુપુરુષો નિરન્તર કરુણામા તત્પર હોવાથી અને ગુણો તથા મહિમાના ભડાર હોવાથી જગમ તીર્થ તુલ્ય છે અને જગતમા વારવાર ધન્યવાદને પાત્ર છે ”

એ સાધુ-ભગવતોના અનેક પવિત્ર નામો છે તેમાના કેટલાક અતિ પ્રસિદ્ધ છે અને કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે જેમકે–મુનિ, ભિક્ષુ, સ યાસી, નિર્ગ્રંથ, શાન્ત, દાન્ત, ક્ષાન્ત, મહાવ્રતધર, અણગાર, યોગી, તત્ત્વજ્ઞ, વાચયમ, ઋષિ, દીક્ષિત, અકિચન, શ્રમણ એ પ્રસિદ્ધ નામો છે સર્વસહ, સમતામય, નિષ્પ્રતિ કર્મ શરીર, ગુપ્તેન્દ્રિય, આત્મઉપાસી, મુક્ત, માહણ, મહાત્મા, અવધૂત, શુદ્ધલેશી, અશરણશરણ, અધ્યાત્મધામ, ઊર્ધ્વરેતા, અનુભવી, તારક, મહાશય, ભદત, મોહજયી, ગોપ્તા, પડિત, વિચક્ષણ, ઇત્યાદિ અપ્રસિદ્ધ નામો છે એ જાતિના માગલિક નામોને ધારણ કરનારા તથા નિષ્કલકિત જીવનને જીવનારા ગુણ સમુદ્ર સાધુ-ભગવતોને નમસ્કાર પણ, આચાર્ય ભગવતો તથા ઉપાધ્યાયભગવતોને કરેલા નમસ્કારના સમાન ફલને આપનારો થાય છે

એજ વાતને જણાવતા નિર્યુક્તિકાર ભગવાન **શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી** મહારાજ ફરમાવે છે કે–

" साहूण नमुक्कारो, जीव मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाओ ॥१॥

साहूण नमुक्कारो, धन्नाणं भवक्खय कुणंताणं ।
हिअयं अणुम्मुयंतो, विसोत्तिआवारओ होइ ॥२॥
साहूण नमुक्कारो, एम खलु वन्निओ महत्थोत्ति ।
जो मरणंमि उवग्गे, अभिक्खणं कीरइ बहुसो ॥३॥
साहूण नमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥"

"ભાવસહિત કરાયેલો સાધુનમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી મુક્ત કરાવે છે અને બોધિલાભ માટે થાય છે ૧ સાધુ નમસ્કાર ધન્ય આત્માઓના ભવનો ક્ષય કરે છે તથા હૃદયમાં રહેલો તે વિસ્રોતસિકાનું હરણ કરે છે ૨ આ સાધુનમસ્કાર મહાર્થવાળો છે-એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણવાયેલ છે અને મરણ વખતે તે નિરન્તર વારંવાર કરાય છે ૩ સાધુનમસ્કાર સર્વ પાપનો પ્રણાશ કરનાર છે તથા સર્વ મંગળોમાં પ્રથમ મંગળ છે ૪"

પ્રકરણ નવમું

નમસ્કારનું પ્રયોજન અને ફળ.

કર્મનો ક્ષય અને મંગળનું આગમન, એ નમસ્કારનું પ્રયોજન છે નમસ્કારનું ફળ બે પ્રકારનું છે આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી આ લોકમાં અર્થ, કામ, આરોગ્ય અને અભિરતિની પ્રાપ્તિ તથા પરલોકમાં સિદ્ધિ, સ્વર્ગ, ઉત્તમ કુળ અને જિન પ્રણિત ધર્મની પ્રાપ્તિ વગેરે ફળો છે નમસ્કાર સંબંધી સતત ઉપયોગ અને ક્રિયાવડે કર્મક્ષયાદિ ગુણનો લાભ થાય છે, તે 'અનન્તર-પ્રયોજન' છે અને તેના પરિણામે કાલાન્તરે યા જન્માંતરે અર્થકામાદિકની યા સ્વર્ગમોક્ષાદિકની પ્રાપ્તિ, તે 'પરમ્પર-પ્રયોજન' છે

નમસ્કાર, એ શ્રુત એટલે આગમરૂપ છે શ્રુતોપયોગરૂપ આત્મપરિણામ, આત્મહિત પરિજ્ઞા અને ભાવસંવરાદિ બહુ પ્રકારના લાભવાળો છે, તેથી

શ્રુતાત્મક નમસ્કારના ઉપયોગથી કર્મક્ષય થાય છે એ રીતે નમસ્કારના ઉપયોગથી પ્રતિસમયે કર્મનો ક્ષય થતો હોવાથી, તેને સર્વ કાર્યોમા મગળરૂપ તથા વિઘ્નવિનાશના અપ્રતિમ કારણ તરીકે માનેલ છે

શકા–કોપ–પ્રસાદરહિત શ્રી જિન અને શ્રી સિદ્ધ, એ પૂજાનુ ફળ આપનારા નથી, કારણકે–જેઓ પૂજાનુ ફળ આપનારા છે, તેઓ હમેશા રાજા વગેરેની જેમ કોપ–પ્રસાદ સહિત જ દેખાય છે

સમાધાન–શ્રી જિનો અને શ્રી સિદ્ધો પૂજાનુ ફળ આપે છે, એવુ અમે કહેતા જ નથી સર્વ જીવોને સ્વર્ગનરકાદિ કે સુખદુખાદિક ફળ સ્વકૃત પુણ્ય–પાપના બળે જ થાય છે પુણ્ય–પાપ યાને ધર્મ–અધર્મ, એ અપેક્ષાએ જ્ઞાનાદિકની જેમ આત્માના ગુણો હોવાથી, કોઇને આપી શકાય કે કોઇની પાસેથી લઇ શકાય એવા નથી આત્મગુણો પણ જો આપી કે લઈ શકાતા હોય, તો કૃતનાશ, અકૃતાગમ, સાકર્ય, એકત્વાદિ અનેક દોષો આવીને ઊભા રહે એ કારણે નમસ્કારનુ મુખ્ય ફળ અવ્યાબાધ–સુખરૂપ મોક્ષ છે અને સ્વર્ગાદિ ફળ એ આનુષગિક ફળ છે. તેમા મોક્ષરૂપ મુખ્ય ફળ એ ચૈતન્યાદિ ભાવોની જેમ આત્મપર્યાયરૂપ હોવાથી કોઇને પણ આપી શકાય કે કોઈની પાસેથી પણ લઈ શકાય તેમ નથી

શકા–મુખ્ય ફળરૂપ મોક્ષ ભલે આત્મપર્યાય

હોવાથી આપી કે લઈ શકાય નહિ, કિન્તુ સુંદર ભક્તપાનાદિ યા મનોહર અર્થકામાદિ તો બીજાને આપી શકાય કે લઈ શકાય તેવા છે, તો તેને શ્રી જિનો અને શ્રી સિદ્ધો કેવી રીતે આપે છે?

સમાધાન–અર્થકામાદિ કે ભક્તપાનાદિ બીજાને આપી શકાય તેવા છે, પણ પૂજાનો પ્રયત્ન ભક્તપાનાદિ માટે હોતો નથી, કિન્તુ મોક્ષ માટે જ હોય છે અથવા ભક્તપાનાદિ પણ જે પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્વકૃત કર્મના ઉદયથી જ થાય છે બીજા દાતા તો તેમાં નિમિત્ત માત્ર છે નિશ્ચયથી કોઈને કોઈ દાતા પણ નથી કે અપહર્તા પણ નથી સુખદુઃખાદિનો અંતરંગ હેતુ કર્મ જ છે શરીર એ બાહ્ય હેતુ છે, શબ્દાદિ વિષયો, એ એથી પણ વધારે બાહ્ય હેતુઓ છે, અને તેને આપનાર–લેનાર દાતા–અપહર્તાદિ તો અતિશય બાહ્યતર હેતુઓ છે માટે નિશ્ચયથી કર્મ સિવાય સુખદુઃખનો દાતાર અન્ય કોઈ જ નથી શરીર, વિષયો અને તેના આપનાર–લેનાર સુખદુઃખના નિમિત્તો માનેલા છે તે કર્મના લીધે જ માત્ર વ્યવહારથી માનેલા છે, તો પછી રાગદ્વેષરહિત શ્રી સિદ્ધાત્માઓ નમસ્કારના ફળને આપનારા છે, એમ કહી જ કેમ શકાય?

શંકા–જો સર્વ શુભાશુભ ફળ સ્વકૃત–કર્મજનિત

છે, તો દાન-અપહરણાદિનુ ફળ દાતા-હર્તાને ન જોઈએ

સમાધાન-કર્મ સ્વકૃત છે, તેથી જ તેનુ ફળ દાતા-હર્તાને ઘટે છે દાનાદિ સમયે પરાનુગ્રહ પરિણામ તથા હરણાદિ વખતે પરોપઘાતાદિ પરિણામ, એજ પુણ્ય-પાપના કારણ બને છે તે પુણ્ય-પાપ બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખે છે, કિન્તુ બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખીને પણ રહે છે આત્મામા અને કાળાન્તરે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખીને જ શુભાશુભ ફળને આપે છે, તેથી તે ફળ પરકૃત કહેવાય છે વસ્તુત સ્વકૃત-કર્મ સિવાય બીજાથી તે પ્રાપ્ત થતુ નથી

વળી જો તે ફળ બીજાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે એમ માનીએ, તો જેણે ગ્રહણ અથવા હરણ કર્યું—તે મોક્ષ અથવા કુગતિ પામે, તે વખતે તે ફળ કોનાથી પ્રાપ્ત થાય ? અર્થાત્-કૃતનાશ દોષ આવીને ઊભો રહે. જેને જે આપ્યુ હોય તેણે તે આપવુ જોઈએ અને જેનુ હરણ કરાયુ હોય તેનુ તે હરણ કરે, એ માન્યતા અયુક્ત છે એમ માનવાથી દાનાદિ નહિ આપનાર સાધુને જન્માન્તરમા ભૂખ્યા રહેવુ પડે અને પોતાને જ જો ભૂખ્યા રહેવુ પડે, તો પૂર્વ જન્મમા આપનાર દાતાને તો ક્યાથી જ આપી શકે ? એજ રીતે પૂર્વ જન્મમા કોઈનુ ધનાદિ હરણ કરીને

વર્તમાન જન્મમાં નિર્ધન થયેલ આત્મા ધનરહિત હોવાથી પૂર્વભવના ધનવાન વડે તેની પાસેથી શી રીતે હરણ કરાશે ?

શંકા—અન્ય અન્ય જન્મોના દાન-હરણાદિથી બધું ઘટી જશે.

સમાધાન—એમ કહેવું પણ અઘટિત છે. એમ માનવાથી અનવસ્થા (અપ્રામાણિક અનંત દાન-હરણાદિની કલ્પના) તથા સ્વર્ગમુક્તિ આદિ ફળોનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે.

વસ્તુતઃ દાન દેનાર કે હરણ કરનાર આત્મા પોતાના અનુગ્રહ-ઉપઘાતરૂપ પરિણામથી જ સ્વયં ફળ પામે છે, તેમ અહીં પણ શ્રી સિદ્ધો અને શ્રી જિનોની પૂજાનું ફળ પૂજકના પોતાના પરિણામથી જ સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી જિન નમસ્કાર અને શ્રી જિન પૂજા-પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી, દાનાદિક ધર્મોની પેઠે નિરન્તર કરવા યોગ્ય છે. અથવા તો શ્રી જિન નમસ્કાર અને પૂજા એ મોક્ષમાર્ગની પ્રભાવક હોવાથી, ધર્મકથનની માફક હંમેશા કરવા યોગ્ય છે.

કોપ-પ્રસાદરહિત વસ્તુ ફળપ્રદ થતી નથી, એમ કહેવું એ પણ સત્ય નથી. અન્નપાનાદિ વસ્તુ કોપ-પ્રસાદરહિત હોવા છતાં પણ ફળદાયિ પ્રત્યક્ષપણે જણાય છે. અમૃત-વિષ, કનક-પાષાણ, મણિ-કાચ

આદિ વસ્તુઓ કોપાદિરહિત છે, છતા અનુગ્રહ અને ઉપઘાત માટે થાય છે

શકા-કોપ વગેરે હરણ-પ્રદાનાદિના નિમિત્ત છે કે નહિ ?

સમાધાન-નિમિત્ત હોવા છતા તે બાહ્ય કારણ છે અતરગ કારણ તો સ્વકૃત-કર્મ-પુણ્ય-પાપ સિવાય બીજુ કોઈ નથી રાજા આદિનો કોપ અને પ્રસન્નતા, એ સ્વકૃત પુણ્યપાપનુ જ ફળ છે કારણ કે-કોપયુક્ત બનેલો કે પ્રસાદવાન બનેલો રાજા પણ સર્વ લોકોને સમાન ફળ આપનારો થતો નથી : વિષમ ફળ આપનારો થાય છે અગર નિષ્ફળ પણ જાય છે એ જ કારણે શ્રી અરિહતાદિનો નમસ્કાર કે અરિહતાદિની પૂજાનો આરભ કોઇને પ્રસન્ન કરવા માટે નથી, કિન્તુ પૂજકના જ ચિત્તની પ્રસન્નતા માટે છે બીજા પ્રસન્ન થાય એટલે ધર્મ થાય અને બીજા કૂપિત થાય એટલે અધર્મ થાય, એવો નિયમ નથી ધર્માધર્મ જીવના શુભાશુભ પરિણામને અનુસરવા વાળા છે શ્રી અરિહતાદિ આલબનો શુભ પરિણામના જનક છે શુભ પરિણામથી ધર્મ થાય છે અને ધર્મથી ભક્તપાન, અર્થકામ, સ્વર્ગઅપવર્ગાદિ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે

શકા-ધર્માધર્મ બીજાની પ્રસન્નતા કે કોપને

અનુમરાગ નથી, એ વાત જો સત્ય ન હોય તો લોકમા બીજાની પ્રસન્નતાદિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવામા આવે છે, તે કેમ બને ?

સમાધાન-લોકમા સુખી થવા માટે બીજાની પ્રસન્નતાદિ પર આધાર રાખવામા આવે છે, પરન્તુ તે અનૈકાન્તિક છે એટલુ જ નહિ, કિન્તુ સ્વકૃત પુણ્ય-પાપને અનુસારે જ ફળ દેનાર બને છે એમ નહિ માનતા, પરના કોપ-પ્રસાદાદિ ઉપર જ ધર્માધર્મ માની લેવામા આવે તો રાગદ્વેષરહિત મુનિની સ્તુતિ આદિ કરવાથી પુણ્યાત્માને ધર્મ નહિ થાય અને આક્રોશાદિ કરવાથી દુષ્ટાત્માને અધર્મ નહિ થાય કારણ કે-રાગ-દ્વેષરહિત મુનિને સ્તુતિ સાભળવાથી પ્રસન્નતા કે આક્રોશ સાભળવાથી કોપ થતો નથી વળી હિસા, જૂઠ, ચોરી, પરદારાગમનાદિ કાર્યોનુ કોઈ ચિત્તમા જ ચિતવન કરે, તો તેનુ પણ તેને ખરાબ ફળ મળવુ જોઈએ નહિ એજ રીતે દયા, દાન, બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મ કરવાની ઇચ્છા મનમા થાય, તેને શુભ ફળ પણ મળવુ જોઇએ નહિ કારણકે-શુભ અગર અશુભ કાર્યોનુ ચિત્તમા ચિતવન કરવા માત્રથી જે જે વ્યક્તિ વિષયક શુભ યા અશુભ ચિન્તવન થયુ હોય છે, તે તે વ્યક્તિનો કોપ યા પ્રસાદ થવાનો પ્રસગ બનતો નથી પરન્તુ હિસાદિ ચિન્તવનારને અધર્મ અને દયાદિ ચિન્તવનારને ધર્મ

થાય છે જ, માટે પરપ્રસાદ અને પરકોપથી જ ધર્માધર્મ થાય છે, એમ માનવું એ અઘટિત છે કિન્તુ સ્વપ્રસાદ અને સ્વકોપથી જ ધર્માધર્મ થાય છે, એમ માનવું એ યુક્ત છે

એમ નહિ માનવાથી એક ત્રીજો દોષ આવે છે પરપ્રસાદ કે પરકોપથી જ જો ધર્મા-ધર્મ થતા હોય, તો દયા, દાન, બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મકૃત્ય કરનાર ઉપર પણ અનાર્ય અને દુર્જન આત્માઓ કોપયુક્ત રહે છે, તથી તેઓનો ધર્મ નિષ્ફળ જવો જોઇએ એ જ રીતે હિંસા, જૂઠ, ચોરી આદિ અધર્મ કાર્યોને આચરનારાઓને જોઇને પણ તેવા પ્રકારના આત્માઓ આનન્દ પામે છે તો તેવાઓના આનન્દથી તેમને અધર્મ નહિ થવો જોઇએ, કિન્તુ ધર્મ થવો જોઇએ. એટલું જ નહિ, પરન્તુ પરના કોપથી અધર્મ થતો હોય તો મોક્ષે ગયેલા આત્માઓનું પણ કોઇના કોપથી પતન થવું જોઇએ, અને એમ થાય તો અકૃતાગમ અને કૃતનાશાદિ અસાધારણ દોષો આવીને ઊભા રહે એ વગેરે કારણોનો વિચાર કરતા, ધર્માર્થિ-આત્માએ એક સ્વપ્રસાદ માટે જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તે સ્વપ્રસાદ શ્રી જિન અને શ્રી સિદ્ધોની પૂજાથી અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે સ્વપ્રસાદનું ફળ અપ્રમેય છે, તેથી તે મેળવવા માટે શ્રી અરિહંતાદિની પૂજાનો પ્રયત્ન પરમ આવશ્યક છે

છતાં, શ્રી જિનાદિકની પૂજા બ્રહ્મચર્યાદિકની જેમ શુભ ક્રિયા અને શુભ પરિણામની વૃદ્ધિનો હેતુ છે, તેથી તે ફળદાયી છે પર-હૃદયગત મૈત્રી તદ્વિષયક જીવોને શું ઉપકાર કરે છે? અને દૂરસ્થ આત્માને અંગે થયેલો હિંસાદિકનો સંકલ્પ દૂર રહેલા આત્માને શું અપકાર કરે છે? અર્થાત્-કાંઈ જ નહિ છતાં તે ઉપકાર-અપકારરહિત મૈત્રી-હિંસાદિનો સંકલ્પ ધર્માધર્મનું કારણ બને જ છે તેવી જ રીતે પૂજાદિનો સંકલ્પ પણ શ્રી જિનાદિને ઉપકાર કરનારો નહિ હોવા છતાં પણ, ધર્મનું કારણ બને છે

શંકા-સાધુ આદિને દાન આપવામાં જે રીતે સ્વપર ઉભયને ઉપકાર થાય છે, તે રીતનો ઉપકાર શ્રી જિનપૂજાદિકમાં થતો નથી, માટે શ્રી જિનપૂજા કરતાં સાધુ આદિના દાનથી અધિક ફળની પ્રાપ્તિ કેમ નહિ?

સમાધાન-સાધુ આદિના દાનમાં પણ દાનકૃત ઉપકાર-અપકારથી ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી કિન્તુ પરાનુગ્રહરૂપ સંકલ્પ માત્રથી જ દાતાને ફળની નિષ્પત્તિ થાય છે અન્યથા, સાધુ આદિએ ભોજન કર્યા બાદ અજીર્ણાદિ થવાથી મૃત્યુ આદિ થાય, તેનો દોષ પણ દાતાને લાગવો જોઈએ પૂજ્યવડે પૂજાનું ગ્રહણ થાય તો જ ધર્મ થાય એવો નિયમ નથી પણ પૂજ્યની પૂજાથી થતી પરિણામવિશુદ્ધિથી ધર્મ થાય છે પૂજાનું ગ્રહણ ન થાય તો પણ તે વિશુદ્ધિ

અવશ્ય થાય છે અથવા શ્રી જિનાદિકની કરેલી પૂજાનું ગ્રહણ પણ તેઓ કરે છે કારણકે સંપ્રદાન ત્રણ પ્રકારે થાય છે, તેથી ગ્રહણ પણ ત્રણ પ્રકારે થાય છે જેમકે-પ્રેરક, અનુમોદક અને અનિષેધક, ત્રણે જુદી જુદી અપેક્ષાએ દાનને ગ્રહણ કરનારા છે માટે શ્રી જિનાદિક અનિષેધક હોવાથી, તેમની પૂજાનું ગ્રહણ જ થાય છે, એમ નથી અથવા શ્રી જિનાદિકની પૂજાથી શ્રદ્ધા, સંવેગ અને પરિણામની વિશુદ્ધિ થતી હોય, તો તે પૂજા પરિગ્રહિત છે કે અપરિગ્રહિત છે, એ ચર્ચા જ અનાવશ્યક બની જાય છે

શંકા-શ્રી સિદ્ધાદિકની પૂજાનું ફળ હોઈ શકે નહિ, કારણકે-તેઓ અમૂર્ત છે-ચક્ષુવડે જોઈ શકાતા નથી, તો પછી તેઓની પૂજા કેવી રીતે થઈ શકે ?

સમાધાન-શ્રી સિદ્ધપરમાત્માઓ મૂર્તિરહિત અમૂર્ત છે, તેથી તો વિશેષે કરીને પૂજ્ય છે રત્નત્રયી અમૂર્ત છે, છતાં મોક્ષમાર્ગ બની શકે છે તેમ શ્રી સિદ્ધપરમાત્માઓનું પૂજન પણ આત્માને પરમ ઉપકારક છે મૂર્તિમાનની મૂર્તિ પૂજાતી નથી, કિન્તુ તેના અમૂર્ત ગુણો જ પૂજાય છે શ્રી સિદ્ધભગવંતોના ગુણો તો વિશેષે કરીને અમૂર્ત છે, તેથી તેઓ વિશેષે પૂજ્ય છે

શંકા-મૂર્તિમાનના ગુણોની પૂજા તદ્‌ગુણ સંબંધને લીધે મૂર્તિની પૂજાથી થઈ શકે છે શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓના ગુણોને તો તે મૂર્તિ નથી

સમાધાન–પૂજા, મૂર્તિ કે ગુણોને અંગે જે ફળ મળે છે, તેમાં સ્વગતપરિણામની વિશુદ્ધિ સિવાય અન્ય કોઇ હેતુ નથી બાહ્ય અરિહંતાદિ આલંબનના નિમિત્તથી સ્વહૃદયગત જે શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ સર્વ ફળ આપે છે તે પરિણામનો સંબંધ મૂર્તિ સાથે નથી, પણ સ્વ–આત્મા સાથે છે માટે મૂર્તામૂર્તની ચિન્તા નિરર્થક છે

શંકા–શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓ અતિશય દૂર છે, માટે તેમની પૂજા કેવી રીતે ફળદાયી થઇ શકે?

સમાધાન–જેમ દૂર રહેલા બંધુજનને સુખી અગર દુઃખી સાંભળીને આનન્દ અને શોકાદિ સંકલ્પથી દેહપુષ્ટિ અને દેહદૌર્બલ્યાદિ ફળ થાય છે, તેવી રીતે દૂરસ્થ સિદ્ધાત્માઓ પણ વિશુદ્ધ પરિણામથી ધર્મ માટે અને અશુદ્ધ પરિણામથી અધર્મ માટે થાય છે આલંબન દૂર હોય કે નજીક હોય, તેથી ફળમાં કાંઇ ભેદ પડતો નથી અથવા તદ્ગુણબહુમાનરૂપ શુભ પરિણામ આત્મસ્વભાવરૂપ હોવાથી નજીક જ છે અને તેનાથી અન્ય જે કાંઇ વસ્તુ છે, તે અનાત્મરૂપ હોવાથી દૂર જ છે

શંકા—જો સ્વપરિણામથી જ ધર્માધર્મ થાય છે, તો પછી અરિહંતાદિ બાહ્ય આલંબનોની શી જરૂર છે?

આત્માના પરિણામની જેમ શુભ પરિણામ જ નથી કારણ કે તે વિપર્યાસથી ગ્રસ્ત છે

શકા—મુનિવેષથી ઢકાયેલા નિ શીલ મુનિને દાન આપનાર દાતા સ્વર્ગાદિ ફળ પામે છે, તેવી રીતે કુલિંગીને દાન આપનાર દાતાને મુનિદાનનુ ફળ કેમ ન મળે ?

સમાધાન—મુનિલિગ, એ ગુણોનુ સ્થાન છે તેથી તે ગુણોથી રહિત હોય તો પણ ગુણરહિત જાણવામા ન આવે ત્યા સુધી પ્રતિમાની પેઠે પૂજ્ય છે કુલિગ તો દોષનુ આશ્રયસ્થાન હોવાથી, સ્થાન-બુદ્ધિથી પણ તે પૂજવા યોગ્ય નથી

શકા—કુલિગમા પણ કેવળજ્ઞાન થાય છે, તો તે દોષનુ જ આશ્રયસ્થાન કેમ કહેવાય ?

સમાધાન—કેવળજ્ઞાન ભાવલિગથી થાય છે, કુલિગથી થતુ નથી મુનિલિગ તો ભાવલિગની જેમ કેવળજ્ઞાનનુ અગ થાય છે, માટે પૂજ્ય છે

એ વગેરે કારણોએ પરિણામની વિશુદ્ધિનો પ્રબળ હેતુ હોવાથી, શુભાલબનરૂપ શ્રી જિન અને શ્રી સિદ્ધાદિકની પૂજા અને નમસ્કાર નિરન્તર કરવા યોગ્ય છે અથવા શ્રી જિનાદિકની પૂજા, એ ભવ્યાત્માઓને બોધિબીજનુ નિમિત્ત થાય છે, એ કારણે અવશ્ય આદરણીય છે

પ્રકરણ દશમુ

શ્રી નવકારના ઉપધાન

નમસ્કાર અને નમસ્કાર્યનુ સ્વરૂપ

દરેક દર્શનોમા પોતપોતાના દર્શનના પ્રણેતા મહાપુરુષોને નમસ્કાર કરવાનુ વિધાન પ્રદર્શિત કરવામા આવ્યુ છે અને તે માગલિકનો હેતુ મનાયુ છે અનુયાયીઓ તરફથી પણ તેનુ શ્રદ્ધાપૂર્વક આચરણ કરવામા આવે છે નમસ્કાર, એ મન-વચન-કાયા ની પ્રશસ્ત અને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ છે અને તેથી 'નમસ્કાર્ય' અને 'નમસ્કાર કરનાર' વચ્ચે રહેલ અતર ક્રમશ ઓછુ થવા પામે છે પરિણામે નમસ્કાર કરનાર સ્વય નમસ્કાર્ય સ્વરૂપ બની જાય છે એ કારણે મગલનો હેતુ અને સફલ નમસ્કાર તે જ હોઇ શકે, કે જે શુદ્ધ સ્વરૂપવાળા નમસ્કાર્યને, તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કરવામા આવતો હોય આથી એ સ્પષ્ટ

થશે કે–આત્માની સપૂર્ણ શુદ્ધ દશાને પામેલા અને પામવા માટે સતત પ્રયાસ કરનારા મહાપુરુષો જ નમસ્કાર્યનુ સ્થાન લે, તો જ તેમને કરેલો નમસ્કાર, તેના કરનારને મગળરૂપ અને સફળ થાય એ દૃષ્ટિએ વિચારતા, શ્રી જૈનશાસનમા દર્શાવેલ પરમપદે સ્થિત પાચ પરમેષ્ઠિઓને છોડીને, બીજા કોઇને પણ કરેલો નમસ્કાર, તેની જેમ ઐકાન્તિક અને આત્યન્તિક મગલ અને કલ્યાણને આપનારો સભવી શકે નહિ

ભાવથી નમન કોણ કરી શકે?

એ પાચ પદોની વસ્તુઓ પ્રવાહથી શાશ્વત છે, તેથી તેને પ્રકાશિત કરનાર પાચ પદો પણ શાશ્વત છે એ પાચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવાની યોગ્યતા પણ અતિશય લઘુકર્મી આત્માઓને જ પ્રાપ્ત થાય છે થોડી પણ આત્મશુદ્ધિ જે આત્માઓની થવા પામી નથી, તે આત્માઓ પરમશુદ્ધ આત્મદશાને પામેલાઓને ભાવથી નમન કરી શકે એ શી રીતે શકય છે?

વન્દનાની મહત્તા

નમસ્કાર, એ નમસ્કાર્ય પ્રત્યે પ્રેમ અને ભક્તિનો સૂચક છે 'નમોઽત્થુણ' સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતા સુવિહિત શિરોમણિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

'धर्मं प्रति मूलभूता वन्दना।'

'વન્દના એ ધર્મ તરફ આત્માને આગળ વધવાનું મૂળ છે ' અર્થાત્-શુદ્ધ સ્વરૂપવાનને વન્દના કરવાથી, આત્મ-ક્ષેત્રમા ધર્મબીજનુ વપન થાય છે, અનુકૂળ સામગ્રીએ તેમાથી ધર્મચિન્તાદિ રૂપ અંકુરાઓ, શ્રુતાભ્યાસ તથા સદાચરણરૂપી શાખા-પ્રશાખાઓ અને સ્વર્ગાપવર્ગાદિ પ્રાપ્તિરૂપી ફૂલ અને ફળો પ્રગટ થાય છે

સર્વપ્રધાન શ્રી નમસ્કાર

વન્દનાનો બીજો પર્યાય નમસ્કાર છે અને એ પણ આશયશુદ્ધિપૂર્વક કરાતો સુમહત્ ફળને આપનારો થાય છે એ કારણે **'શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર-મંત્ર'** ને શ્રી જૈન શાસનમાં સર્વપ્રધાન સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે કેટલાકો તેને જૈન જનતાનો 'ગુરુમંત્ર' પણ કહે છે અને વાત પણ સાચી છે કારણ કે-**'નમસ્કાર મંત્ર'** થી મોટો મંત્ર સમસ્ત શ્રી જિનપ્રવચનમા બીજો કોઇ છે નહિ સર્વ શાસ્ત્રોની અભ્યન્તર રહેલો છે, તે કારણે તેને **નંદી** આદિ સૂત્રોમા પૃથક્ શ્રુતસ્કંધ તરીકે વર્ણવેલો નથી

નિર્યુક્તિ અને વ્યાખ્યામા પ્રથમ

શ્રુતકેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજે એ જ કારણે સૌથી પ્રથમ નિર્યુક્તિ શ્રી

ામસ્કાર મહામન્ત્રની રચેલી છે' અને તે પૂર્વે કે'
ચારપછી કોઇપણ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવા પહેલા તે
(નમસ્કાર મન્ત્ર)ની જ વ્યાખ્યા સૌપ્રથમ કરવાની
ાશેષ પ્રણાલિકા છે

અમોઘ અવલબન

નમસ્કાર મન્ત્રની એક વિશિષ્ટતા એ પણ છે કે-'સર્વકાલ અને સર્વ ક્ષેત્રોમા તેનો સૂત્રપાઠ એક સરખો જ રહે છે' અર્થાત્-સૂત્રથી પણ તેમા ફેર ફાર થતો નથી, તેથી જન્માતરમા જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તેનુ અવલબન અમોઘ નિવડે છે

જ્ઞાતા-અજ્ઞાતા ઉભયને ઉપકારક

એક અપેક્ષાએ બાર અગ અને ચૌદ પૂર્વ કરતા પણ શ્રી નમસ્કાર મન્ત્રનો મહિમા અધિક છે. કારણ કે-પ્રાણાન્ત આપત્તિ વખતે ચતુર્દશ પૂર્વધરોને પણ જે વખતે અન્ય શાસ્ત્રો સ્મરણ કરવા અશક્ય બને છે, તે વખતે આરાધનામા સહાયક થનાર માત્ર એક શ્રી નમસ્કાર મન્ત્ર જ છે સમર્થ શ્રુતધરોને પણ અન્તિમ સમયે માત્ર નવકાર મન્ત્ર જ સહાયક થાય છે, તો પછી અન્ય આત્માઓ માટે તો કહેવુ જ શુ? એ રીતે શ્રી નમસ્કાર મન્ત્ર શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા અને અજ્ઞાતા ઉભયને એક સરખો ઉપકારક છે

" से भयव सुदुक्कर पचमगलमहासुअक्खधस्स विणओवहाण पन्नत्त, एसा निअत्तणा कह बालेहिं किज्जइ ? । गो० । जेण केणइ न इच्छेज्जा एय नियतण, अविणओवहाणेण पचमगलसुअनाणमहिज्जइ, अज्झावेइ वा, अज्झावयमाणस्स वा अणुन्न पयाइ, से ण न भवेज्जा पिअधम्मे, न हवेज्जा दढधम्मे, न हवेज्जा भत्तिजुए, हीलिज्जा सुत्त, हीलिज्जा अत्थ, हीलिज्जा सुत्तत्थोभए, हीलिज्जा गुरु, जेण हीलिज्जा सुत्त, जाव हीलिज्जा गुरु, से ण आसाएज्जा अतीताणागयवट्टमाणे तित्थयरे, आसाएज्जा आयरिअ उवज्झायसाहुणो, जेण आसाएज्जा सुअनाणमरिहत सिद्धसाहू, तस्स ण अणतससारसागरमाहिंडेमाणस्स तासु तासु संवुडवियडासु चुलसीइलक्खपरिसकडासु सीओसिणमिस्सजोणिसु सुइर निअत्तणा इति ।"

પ્રશ્ન૦ હે ભગવન્ ! શ્રી પચમગલ-મહાશ્રુત સ્કન્ધનુ વિનયોપધાન (ઉપધાન તપ) અત્યત દુષ્કર કહ્યુ છે બાલ આત્માઓ આ નિયત્રણાને કેવી રીતે ઉઠાવી શકે ?

ઉત્તર૦ હે ગૌતમ ! જે કોઈ આત્મા આ નિયત્રણાને ન ઇચ્છે, અવિનયોપધાનવડે (ઉપધાન તપ કર્યા વિના) શ્રી પચમગલ શ્રુતજ્ઞાનને ભણે, ભણાવે

કે ભણતાને અનુમોદન આપે, તે પ્રિય ધર્મ નથી, દઢ ધર્મ નથી, ભક્તિયુક્ત નથી, સૂત્રની હીલના કરનારો છે, અર્થની હીલના કરનારો છે સૂત્રઅર્થ-તદુભયની હીલના કરનારો છે, ગુરુની હીલના કરનારો છે સૂત્ર, અર્થ યાવત્ ગુરુની હીલના કરનારો આત્મા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન તીર્થ કરોની આશાતના કરનારો છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓની આશાતના કરનારો છે શ્રુતજ્ઞાન, અરિહંત, સિદ્ધ અને સાધુનો આશાતના કરનારો છે અનન્ત સસાર-સાગરમા પરિભ્રમણ કરતા તે આત્માને સવૃત, વિવૃત, પરિસવૃત, શીત, ઉષ્ણ, મિશ્ર ઇત્યાદિ ચોરાસી લાખ યોનિઓને વિષે દીર્ઘકાળ સુધી નિયત્રણા સહન કરવી પડે છે ”

ઉપધાનને નહિ માનનાર આજ્ઞા વિરાધક

ઉપધાન વહન કર્યા પહેલા નમસ્કારાદિ સૂત્રોનુ જેઓએ અધ્યયન કરી લીધુ છે, તેઓએ પણ તેવા પ્રકારનો યોગ પ્રાપ્ત કરીને, ઉપધાન વહન કરી લેવા જોઈએ સાપ્રત કાળમા અશઠ પૂર્વાચાર્યોની આચરણાથી, (કે જે શ્રી જિનની આજ્ઞા સમાન છે) દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલાદિની અપેક્ષાએ લાભાલાભનો વિચાર કરીને, ઉપધાન તપ વિના પણ શ્રી નમસ્કારાદિ સૂત્રોનુ અધ્યયન કરાવવામા આવે છે, તો પણ જેઓ ઉપધાન તપની શ્રદ્ધાને ધારણ કરતા નથી તથા

છતી શક્તિએ પણ યોગ મળે ત્યારે તને આચરવાની રૂચિ ધરાવતા નથી, તેઓને શ્રી જિનાજ્ઞાના વિરાધક માનેલા છે

જીવનને એક અપૂર્વ લ્હાવો :

ઉપધાન તપ વહન કરવાથી શ્રી જિનાજ્ઞાનુ પ્રતિપાલન કરવાનો મહાન લાભ મળે છે, એટલુ જ નહિ પરતુ બીજા પણ અનેક પ્રકારના લાભો થાય છે મુક્તિના ઇરાદે અથવા શ્રી જિનાજ્ઞાનુ પાલન કરવાના વિશુદ્ધ ઇરાદે આરાધન કરનારાઓને એ લાભો અનુભવસિદ્ધ છે ઉપધાનના દિવસોમા સતત તપવડે ચીકણા પણ કર્મોનુ શોષણ થાય છે, અસારભૂત શરીરમાથી અમૂલ્યસાર ગ્રહણ થાય છે, શ્રુતની અપૂર્વ ભક્તિ થાય છે, દરરોજ પોસહ કરવાને હોવાથી મુનિપણાની તુલના થાય છે, ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ થાય છે, કષાયોનો સવર થાય છે, સમસ્ત દિવસ સવરની ક્રિયાઓમા જ પસાર થાય છે, દેવ વન્દનાદિવડે દેવભક્તિ અને ગુરુવન્દનાદિવડે ગુરુ ભક્તિ થાય છે, જીવનમા અભક્ષ્ય ભક્ષણ અને રાત્રિ ભોજનાદિનો ત્યાગ સુકર થાય છે, ઇત્યાદિ અનેકાનેક લાભો સાક્ષાત્ અનુભવાય છે ગૃહસ્થ દશાના જીવનમા ઉપધાન તપ એક ઉચ્ચમા ઉચ્ચ પ્રકારની ધર્મ કરણી છે અને તેનુ આરાધન કરવુ, એ શ્રાવક જીવનનો એકનો એક અપૂર્વ અને અમૂલ્ય લ્હાવો છે

શ્રી નમસ્કાર સૂત્રના અધ્યયનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ૧૬ દિવસમા બાર ઉપવાસ (પાચ ઉપવાસ, આઠ આયંબિલ અને ત્રણ ઉપવાસ) જેટલો તપ કરવાનો પ્રાચીન વિધિ હતો, પરન્તુ તે તપ અતિશય કઠિન પડી જાય તે ખાતર પૂર્વાચાર્યોએ વર્તમાનમા ૧૮ દિવસ સુધી એકાતરે ઉપવાસ અને એકાસણુ (નીવી) કરવાનો વિધિ રાખ્યો છે જેનો કુલ તપ ૧૨॥ ઉપવાસ થાય છે શ્રી નમસ્કાર મંત્રના પઠનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઓછામા ઓછા અઢાર દિવસ સુધી સાડાબાર ઉપવાસ જેટલો તપ ગુરુનિશ્રાએ રાત્રિદિવસ પૌષધમા રહીને કરવો જોઇએ, એ શાસ્ત્રીય મર્યાદા છે એ સબધી પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઉલ્લેખ શ્રી મહાનિશીથસૂત્રમા નીચે મુજબ છે

"से भयव ! कयराए विहीए पचमगलस्स ण विणओवहाण कायव्व ? गोयमा ! इमाए विहीए पच मगलस्स ण विणओवहाण कायव्व । त जहा-सुपसत्थे चेव सोहणे तिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगलग्गससि बले विप्पमुक्कजायाइमयासकेण सजायसद्धासवेगसु-तिव्वतरमहतुल्लसतसुहज्झवसायाणुगयभत्तिबहुमाणपु-व्व निन्नियाणदुवालसभत्तट्ठिएण चेइयालए जतुविर-हिओगासे भत्तिब्भरनिब्भररोमचियफुल्लवयणुससंतप-सतसोमथिरदिट्ठीणवणवसवेगसमुच्छलतसजायबहल-

पणणिरंतरअचिंतपरमसुहपरिणामविसेसुल्लसियसजी-
ववीरियाणुसमयविवड्ढतपमोयसुविसुद्धसुनिम्मलथिरद-
ढयरंतक्करणेण खितिणिहियजाणुसिरुत्तमंगकरकमल-
मउलमोहवजलिपुडेण सिरिउसमाइपवरवरधम्मतित्थ-
यरपडिमाविय णिवेसिय णयणमाणसेगग्गतग्गयज्झ
वसाएण समयन्नदिट्टचारित्ताइगुणसपयोववेअगुरु
सद्दत्था(सदिट्ठा)णुट्ठाणकरणेक्कबद्धलक्खेण, तथाहि—
गुरुवयणविणिग्गय विणयाइबहुमाणपरिओसाणुक
मोवलद्ध अणेगसोगसतावुव्वेगमहावाहिवेअणाघोर-
दुक्खदारिद्दकिलेसरोगसजोगजरामरणगब्भनिवासाइ-
दुट्ठसावगागाहभीमभवोदहितरडगभूय इणमो सयला-
गममज्झवत्तगस्स, मिच्छत्तनोसोवहयवुद्धिपरिकप्पिय-
कुभणियअघडमाणअसेसहेउदिट्टतजुत्तिविद्धमणिक्कप-
पवलस्स पचमंगलमहासुअक्खधस्स पचज्झयणेगचू-
लापरिक्खित्तस्स, पवरपवयणदेवयाहिट्ठिअस्स, तिपद-
परिच्छिन्नेगालावगसत्तक्खरपरिमाण अणतगमपज्ज
वत्थपसाहग सव्वमहामतपवरविज्जाण परमबीअभूअ
" नमो अरिहंताण " त्ति पढमज्झयण अहिज्जेयव्व,
तद्दिअहे अ आयबिलेण पारेअव्व, तहेव विइअ-
दिणे अणेगाइसयगुणसंपओववेय अणतरभणिअत्थप-
साहग अणतरुत्तेणेव कमेण दुपयपरिच्छिन्नेगालावग

पचक्खरपरिमाण 'नमो सिद्धाण' ति बीय मज्झयण अहिज्जेयव्व, तद्दिअहे अ आयविलेण पारेयव्व, तहेव तइयदिणे अणेगाइसयगुणसंपओयचेय, अणतरभणिअत्थपसाहग अणतरुत्तेणेव कमेण तिपयपरिच्छिन्नेगालावग सत्तक्खरपरिमाण 'नमो आयरियाण' ति तइयमज्झयण आयविलेण अहिज्जेयव्व, तहेव अणतरुत्तत्थपसाहग तिपयपरिच्छिन्नेगालावग सत्तक्खरपरिमाण 'नमो उवज्झायाण' ति चउत्थमज्झयण अहिज्जेयव्व तद्दिअहे अ आयविलेण पारेयव्व। एव 'नमो लोए सव्वसाहूण' ति पच मज्झयण पचमदिणे आयविलेण। तहेव तयत्थाणुगामिय एक्कारसपयपरिच्छिन्न तिआलावगतित्तीसक्खरपरिमाण 'एसो पचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो। मगलाण च सव्वेसि, पढम हवइ मगल।' ति चूलति, छट्ठसत्तट्ठमदिणे तेणेव कमविभागेण आयविलेहि अहिज्जेयव्व। एवमेव पचमगलमहासुअक्खध सरवन्नपयक्खरबिदुमत्ताविसुद्ध गुरुगुणोववेय गुरुवइट्ठ कसिणमहिज्जित्ताण तहा कायव्व, जहा पुव्वाणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अणाणुपुव्वीए जीहग्गे तरिज्जा, तओ तेणेवाणतरभणियतिहिकरणमुहुत्त ,करणजोगलग्गससिबलजतुविरहिओगासे चेइआल

गाइक्कमेण अट्ठमभत्तेण समणुजाणाविऊण गोयमा ! महया पबंधेण सुपरिफुढ निउण असंदिद्ध सुत्तत्थ अणेगहा सोऊण धारेयव्व । एयाए विहीए पंचमंगलस्स ण गोयमा ! विणओवहाण कायव्व इत्यादि श्रीमहानिशीथपंचमाध्ययने पदानुसारिलब्धिमता श्रीवज्रस्वामिना लिखितम् । ”

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુત સ્કંધનુ વિનયપૂર્વક ઉપધાન (તપ) કેવી વિધિવડે કરવુ જોઇએ ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! શ્રી પંચમંગલ મહાશ્રુત સ્કન્ધનુ વિનયપૂર્વક ઉપધાન (તપ) આ નીચે કહેલ વિધિવડે કરવુ જોઇએ

વિધિની રૂપરેખા

અત્યન્ત શ્રેષ્ઠ અને સુંદર તિથિ-કરણ-મુહૂર્ત-નક્ષત્ર-યોગ-લગ્ન અને ચન્દ્રબળ હોય તેવે સમયે, જાતિ મદાદિ દોષથી રહિત બનીને, શ્રદ્ધા અને સંવેગ વડે અતિ તીવ્રતર મહાન્ ઉલ્લસિત શુભ અધ્યવસાય યુક્ત થઇને, ભક્તિ બહુમાનપૂર્વક, આ લોક-પર લોકના પૌદ્ગલિક સુખોરૂપ નિયાણા રહિત પાંચ ઉપવાસ કરીને, જિનમન્દિરમા જન્તુ રહિત સ્થાને, ભક્તિના આવેશથી પરિપૂર્ણ અને રોમાંચિત શરીર

વાળા બનીને, પ્રસન્નમુખે શાન્ત, ઉપશાન્ત,
અને સ્થિર દૃષ્ટિવાળા બનીને, નવનવા સંવેગ
ઉછળતા અને ઉત્પન્ન થયેલા ઘણા સતત અ
વિનાના-અચિન્ત્ય પરમ શુભ પરિણામ વિ
ઉલ્લસિત જીવ વીર્યવાળા અને તેથી પ્રતિ
વધતા એવા પ્રમોદવડે સુવિશુદ્ધ, સુનિર્મળ સ્થિ
અને દૃઢતર અંતઃકરણવાળા બનીને ક્ષિતિનિ
એટલે પૃથ્વી પર સ્થાપન કરેલ છે સારી
બે જાનુ જેણે તથા મસ્તક પર કરકમલવડે ર
છે અંજલિપુટ જેણે, શ્રી ઋષભાદિ પ્રવરવરધ
તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ-બિંબોને વિષે નિવેશિત કર
છે નયન અને મન જેણે તથા એકાગ્રતાથી તદ્ગ
અધ્યવસાયવાળા બનીને તથા શાસ્ત્રોક્ત ચારિત્રાદિ
ગુણસંપદાઓથી યુક્ત એવા ગુરુનિર્દિષ્ટ અનુષ્ઠાન
કરવાને માટે બાંધ્યું છે એક લક્ષ્ય જેણે, જેમકે ગુરુના
મુખમાંથી નીકળેલું, વિનય બહુમાન પરિતોષાદિના ક્રમથી
મેળવેલું, અનેક શોક, સંતાપ, ઉદ્વેગ, મહાવ્યાધિ-વેદના,
ઘોર દુઃખ, દારિદ્ર, કલેશ, રોગ, સંયોગ, જરા-મરણ
અને ગર્ભનિવાસાદિરૂપ દુષ્ટ શ્વાપદોવડે અગાધ, એવા
ભીમ ભવોદધિને વિષે તરંડકભૂત (નાવા તુલ્ય), સકલ
આગમની મધ્યે રહેલ, મિથ્યાત્વ દોષથી ઉપહત બુદ્ધિ
વાળા જીવોથી પરિકલ્પિત કુભણિત (કુવચન) અને
અઘટિત (અયુક્ત) અશેષ હેતુ દૃષ્ટાંત અને યુક્તિઓનો
વિધ્વંસ કરવા માટે અત્યન્ત સમર્થ, પાંચ અધ્યયન

અને એક ચૂલાપરિમાણુ, પ્રવર પ્રવચનદેવતાવડે અધિષ્ઠિત જે પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધ તેનું પહેલું અધ્યયન 'नमो अरिहंताणं।' કે જે ત્રણપદ, એક આલાપક અને સાત અક્ષરથી યુક્ત, અનંત ગમ, પર્યવ અને અર્થનું પ્રસાધક, સર્વ મહામંત્રો અને પ્રવર વિદ્યાઓનું પરમબીજભૂત છે, તેને ભણવું જોઇએ અને તે દિવસે આયંબિલથી પારવું જોઈએ તેજ રીતે બીજે દિવસે અનેક અતિશયો અને ગુણસંપદાઓથી યુક્ત, અનંતર કહેલ અર્થનું પ્રસાધક, અનંતર કહેલ ક્રમવડે જ બે પદ, એક આલાપક અને પાંચ અક્ષરના પરિમાણવાળું 'नमो सिद्धाणं।' એ બીજું અધ્યયન ભણવું જોઈએ, તથા તે દિવસે આયંબિલથી પારવું જોઈએ તેજ રીતે ત્રીજે દિવસે અનેક અતિશય અને ગુણોની સંપદાઓથી યુક્ત, અનંતર ભણિત અર્થને સાધનારૂ, અનંતર કહેલ ક્રમવડે જ, ત્રણ પદ, એક આલાપક અને સાત અક્ષર પરિમાણવાળું 'नमो आयरियाणं।' એ ત્રીજું અધ્યયન આયંબિલ વડે ભણવું જોઇએ તેજ રીતે અનંતર કહેલ અર્થને સાધનારૂ ત્રણ પદ, એક આલાપક અને સાત અક્ષરના પરિમાણવાળું 'नमो उवज्झायाणं।' એ ચોથું અધ્યયન ભણવું જોઇએ અને તે દિવસે આયંબિલથી પારવું જોઇએ એ રીતે 'नमो लोए सव्वसाहूणं।' એ પાંચમું અધ્યયન પાંચમે દિવસે આયંબિલ વડે ભણવું જોઈએ તેજ રીતે તે અર્થને અનુસરનારી અગિયાર

પદ, ત્રણ આલાપક અને તેત્રીસ અક્ષર પરિમાણવાળી "एसो पंच नमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ।" ચૂલિકાને છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા દિવસે, તેજ ક્રમ વિભાગ વડે આયંબિલથી ભણવી જોઇએ

એ રીતે પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધ, સ્વર, વર્ણ, પદ, અક્ષર, માત્રા તથા બિંદુવડે વિશુદ્ધ, મોટા ગુણોથી યુક્ત એવા ગુરૂના ઉપદેશ મુજબ સંપૂર્ણપણે અધ્યયન કરીને તેવી રીતે કરવું જોઇએ કે જેથી પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વીવડે જીભના અગ્રભાગ ઉપર રમી રહે-રટન થઇ જાય

ત્યાર બાદ તેજ અનંતર કહેલ તિથિ-કરણ-મુહૂર્ત-નક્ષત્ર-યોગ-લગ્ન અને ચંદ્રબળ હોય ત્યારે જંતુ વિરહિત સ્થળે, ચૈત્યાલયાદિના ક્રમ વડે, અઠ્ઠમ ભક્ત (ત્રણ ઉપવાસ) કરીને સમ્યક્ પ્રકારે અનુજ્ઞા મેળવીને, મોટા પ્રબંધવડે, સુપરિસ્ફુટ, નિપુણ અને અસંદિગ્ધપણે સૂત્ર તથા અર્થને હે ગૌતમ ! અનેક પ્રકારે સાંભળીને ધારણ કરવા હે ગૌતમ ! આ વિધિથી પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનું વિનયપૂર્વક ઉપધાન કરવું જોઇએ "

(પદાનુસારિલબ્ધિવાળા છેલ્લા દશપૂર્વી શ્રી **વજ્રસ્વામિજીવડે લખાયેલ 'શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર'**

પચમ અધ્યયન અતર્ગત આલાપકનો ગૂજરાતી અનુવાદ)

ઉપદેશક અને ઉત્તરસાધક

સામાન્ય મન્ત્ર-તન્ત્રાદિને સિદ્ધ કરવા માટે પણ તે તે મત્રોના કલ્પો આદિ મુજબ તપ, જપ, ક્રિયા, આસનાદિ કરવા પડે છે એટલુ જ નહિ પણ ઘોર ઉપસર્ગાદિકને પણ સહવા પડે છે અને તો જ તે સિદ્ધ થાય છે, તો પછી આ જન્મ અને જન્માન્ત રોમા અપૂર્વ લાભને અર્પનાર શ્રી નમસ્કારાદિ સૂત્રો, કે જે મહામત્ર તુલ્ય છે, તેને સિદ્ધ કરવા માટે આકરી તપશ્ચર્યાદિકનુ વિધાન કરવામા આવે, તે કોઈ પણ રીતિએ અઘટિત નથી મત્રાદિકની સિદ્ધિમા સહાયક થનાર જેમ ઉપદેશક અને ઉત્તરસાધકાદિની જરૂર પડે છે, તેમ અહીં પણ ઉપદેશકાદિકની જગ્યાએ તેવા પ્રકારની યોગ્યતાવાળા ગુરુઓ અને ઉત્તરસાધ કની જગ્યાએ તે તપની આરાધના કરવા તથા કરાવવા ઉદ્યુક્ત થયેલા સાધર્મિક બન્ધુઓ છે તેઓની સહા યથી જ ઉપધાન જેવુ મહત્ કાર્ય વિઘ્ન રહિતપણે સિદ્ધ થાય છે

ચિત્તની એકાગ્રતા ક્યારે થાય ?

વર્તમાનમા શ્રી નવકાર ગણનાર કે નહિ ગણનાર લગભગ સર્વની મુખ્ય ફરિયાદ એ છે કે–"શ્રી નવ-

કારનો મહિમા ગમે તેટલો મોટો હોય, પરન્તુ જ્યા સુધી તેમા ચિત્ત એકાગ્ર ન બને, ત્યા સુધી તેને ગણવાનુ શુ ફળ ?

એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે-શ્રી નવકાર અને તેની અતર્ગત રહેલા પચ પરમેષ્ઠિઓ આ જગતમા પરમ મગળરૂપ છે, પરમ લોકોત્તમ છે, પરમ શરણરૂપ છે, તો પણ તેઓની મગળમયતા, લોકોત્તમતા કે શરણરૂપતાનુ ભાન સર્વને એક સરખી રીતે થઈ શકવુ સભવિત નથી લક્ષ્મીની મહત્તાનુ ભાન થવા માટે નિર્ધનતાના દુખનુ ભાન જેમ આવશ્યક છે, તેમ શ્રી અરિહતાદિ પચ પરમેષ્ઠિઓની મહત્તાનુ ભાન થવા માટે, તેમના સિવાયની સર્વ વસ્તુઓની તુચ્છતાનુ ભાન થવાની પ્રથમ જરૂર છે દરિદ્રતાના દુખને દુખ તરીકે નહિ સમજી શકનારને લક્ષ્મી પ્રત્યે તેવી જાતિનો પ્રેમ કદી પણ પ્રગટી શકતો નથી, તેવી જ રીતે સાસારિક પદાર્થોની અમગલિકતા, અલોકોત્તમતા કે અશરણતાને નહિ પિછાની શકનારા આત્માઓના અતરમા પણ પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે પ્રેમ પ્રકટી શકવો અશક્ય છે

એ એક કારણ છે કે-આજે નવકાર ગણનારને તે ગણતી વખતે પણ ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી જેઓએ આ સસારની અશરણતા, તુચ્છતા અને અમગળતાને સારી રીતે ભાવિત કરેલી છે, તેઓનુ મન તો નવકાર ગણતી વખતે કે નહિ ગણતી

વખતે પચ પરમેષ્ઠિઓમા જ રમણ કરે છે ઉપાધ્યાયજી શ્રી **યશોવિજયજી** મહારાજ યોગ દષ્ટિની સજ્ઝાયમા ફરમાવે છે કે—

"મન મહિલાનુ રે વહાલા ઉપરે, બીજા કામ કરત
તેમ શ્રુત ધર્મે રે એહનુ મન રહે, જ્ઞાનાક્ષેપકવત
ધન ધન શાસન શ્રી જિનવરતણુ ૧"

"આક્ષેપક જ્ઞાનવાળાનુ મન, અર્થાત્–સસારની અસારતાદિ સમજનારા મહાપુરુષોનુ મન હમેશા શ્રુત ધર્મ અને ઉપલક્ષણથી ચારિત્ર ધર્મમા આસક્ત રહે છે જેમ અનેક કાર્યો કરવા છતા સતી સ્ત્રીઓનુ મન પતિ ઉપર જ રહે છે"

શ્રી નવકાર પણ મહાશ્રુત છે તેના ઉપર તેનુ જ ચિત્ત આસક્ત બને છે, કે જેને શ્રી નવકાર સિવાય અન્ય પદાર્થોની અસ્થિરતા, અહિતકારિતા અને વિનાશશીલતાનુ યથાર્થ ભાન પ્રગટયુ હોય છે એ ભાન જેટલા અશે સતેજ, તેટલા અશે શ્રી નવકારને વિષે ચિત્તની એકાગ્રતા અધિક એ ભાન જેટલા અશે મદ, તેટલા અશે શ્રી નવકારને વિષે ચિત્તની એકાગ્રતામા પણ મદતા

આથી એ વસ્તુ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કે–શ્રી નવકારને ગણનાર જો તેમા એકાગ્ર ન બની શકતા હોય, તો તેમા દોષ તેઓના પ્રમાદનો છે તેઓએ શ્રી નવ

કારની સારભૂતતા અને અન્ય પદાર્થોની અસારભૂતતા અસ્થિમજ્જા બને, એ માટે પ્રયત્ન કરવા કટિબદ્ધ થવુ જોઈએ

અને જ્યા એ પ્રયત્ન કર્તવ્ય ભાસ્યો, ત્યા નિરન્તર શ્રી જિનવચન શ્રવણ, નિત્ય નવીન શ્રુતાભ્યાસ, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ જ્ઞાનિની અતરગ ભક્તિ આદિ કર્તવ્યો આપોઆપ જીવનમા આવી જશે, સમસ્ત શ્રી જૈન શાસન અને તેની સઘળી મર્યાદાઓ મહાન્ આશિર્વાદરૂપ સમજાશે અને એ મર્યાદાને જાળવનારા, પાળનારા અને ઉપદેશનારા આ જગતમા મહાકલ્યાણ સાધનારા સત્પુરુષો છે, એવો પ્રતિભાસ થશે

અને એ રીતે અભ્યાસ કરતા એક વખત શ્રી નવકાર પ્રત્યે હાર્દિક પ્રેમ જાગી જાય, તો એ અમૃતનો સ્વાદ પછી ભૂલાવાનો નથી 'એક વખત જેણે અમૃતનો સ્વાદ ચાખ્યો છે, તેને પછી અન્ય ભોજનો સદા તુચ્છ લાગ્યા કરે છે ' એ ન્યાયે એક વખતે શ્રી નવકારની પરમ માગલિકતા, પરમલોકોત્તમતા અને પરમ શરણભૂતતા સમજાઈ જાય, તો પછી સમસ્ત સસારમા, તેને છોડીને બીજા કોઇ પણ સ્થાને આત્માને રતિ થવી શકય નથી

પ્રકરણ બારમું

નમસ્કારનું ધ્યાન.

ધ્યાન કોને કહેવાય ?

મનુષ્યજીવનમા યા કોઇ પણ પ્રાણિના જીવનમા 'ધ્યાન' એ મુખ્ય વિષય ભજવે છે કોઇપણ પ્રાણી, કોઇ પણ ક્ષણે, કોઇ પણ પ્રકારના ધ્યાન સિવાય રહી શકતો નથી 'ઉપયોગ' એ જીવનુ લક્ષણ છે અને તે જ્યા જ્યા હોય છે, ત્યા ત્યા ધ્યાન અવશ્ય હોય છે અસંજ્ઞી(મનવિનાના પ્રાણિઓ)નુ એ ધ્યાન અવ્યક્ત હોય છે અને સંજ્ઞી (મનવાળા) પ્રાણિઓનુ ધ્યાન વ્યક્ત હોય છે વ્યક્ત ધ્યાનને શાસ્ત્રોમા બે પ્રકારે વહેચવામા આવ્યુ છે અસ્થિર ચિત્તે થતું ધ્યાન એ ભાવના, અનુપ્રેક્ષા યા ચિન્તવના કહેવાય છે અને સ્થિર ચિત્તે થતું ધ્યાન એ 'ધ્યાન' કહેવાય છે એ ધ્યાનના શુભ અને અશુભ બે વિભાગ પડી જાય છે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન, એ શુભ

ધ્યાનના પેટા વિભાગો છે તથા આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ અશુભધ્યાનના અવાન્તર વિભાગો છે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનની પ્રાપ્તિ આત્માને ક્વચિત્ થાય છે, જ્યારે પ્રત્યેક સંસારી પ્રાણિનો મોટો કાળ આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં જ નિર્ગમન થાય છે પ્રાણિઓના સુખદુઃખનો આધાર તેના ચિત્તની પરિણતિ ઉપર છે અને એ ચિત્તપરિણતિનું જ બીજું નામ ધ્યાન છે કહ્યું છે કે—

"चित्तमेव हि संसारो, रागादिक्लेशवासितम् ।
तदेव तैर्विनिर्मुक्तं, भवान्त इति कथ्यते ॥ १ ॥"

"રાગાદિથી યુક્ત ચિત્ત એ જ સંસાર છે અને રાગાદિ-વિયુક્ત ચિત્ત એ જ મોક્ષ છે"

ધ્યાનનો સુખ-દુઃખ સાથે સંબંધ

સંસાર અને મોક્ષનો સંબંધ ધ્યાનની સાથે પરમ્પરાએ છે, પરન્તુ સુખ અને દુઃખનો સંબંધ તો ધ્યાનની સાથે સાક્ષાત્ છે આત્મા સુખી છે કે દુઃખી છે, તેનું માપ તેના ધ્યાન ઉપરથી નીકળી શકે છે બાહ્ય કષ્ટના પ્રસંગોએ પણ શુભ ધ્યાનવાળા આત્માઓ સુખનો અનુભવ કરતા દેખાય છે અને બાહ્ય સુખોપભોગની સામગ્રીવાળા આત્માઓ પણ (અશુભ ધ્યાનથી) ચિન્તાગ્રસ્ત અને દુઃખી દશાવાળા અનુભવાય છે

સુખ-દુ ખનુ કારણુ બાહ્ય સ્થિતિ નથી કિન્તુ આન્તરિક ધ્યાન છે, એ વાત સત્ય હોવા છતા પણુ, આન્તરિક ધ્યાનને મુખ્ય આધાર બાહ્ય સ્થિતિ ઉપર રહેલો હોય છે એ કારણે સારી યા નરમી બાહ્ય સ્થિતિને પણુ વ્યવહારમા સુખી યા દુ ખી સ્થિતિ કહેવાય છે પરન્તુ વ્યવહારનુ એ વચન એકદેશીય છે એકદેશીય વચનોને સર્વદેશીય વચને તરીકે સ્વીકારી લેવાથી જ, તત્ત્વના વિષયમા અનેક પ્રકારની ભ્રાન્તિઓ ઊભી થવા પામે છે સુખ-દુ ખના વિષયમા એ જાતિની ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થવા ન પામે, એ ખાતર સુખ-દુ ખનુ આતરિક અને સાચુ કારણુ ધ્યાન સિવાય બીજુ એક પણુ નથી, એનો નિર્ણય પ્રથમ કરી લેવો જોઈએ

વિષયોમા શુભાશુભની કલ્પના

જીવનુ લક્ષણુ ' ઉપયોગ ' છે ' ઉપયોગ ' એ જ્ઞાનાત્મક છે જ્ઞાન એ વિષયાત્મક છે અને વિષય એ શુભ-અશુભ ઉભયાત્મક છે શુભ વિષયનુ જ્ઞાન-દ્વારાએ વેદન કરતી વખતે આત્મા સુખને અનુભવે છે અને અશુભ વિષયનુ જ્ઞાનદ્વારાએ વેદન કરતી વખતે આત્મા દુ ખને અનુભવે છે વિષયોમા શુભ-અશુભની કલ્પના જેટલા પ્રમાણુમા તીવ્ર હોય છે, તેટલા પ્રમાણુમા સુખ-દુ ખના વેદનનો રસ પણુ તીવ્ર હોય છે જેમ જેમ વિષયોમા શુભ-અશુભની કલ્પ-

નાઓ વિરામ પામતી જાય છે, તેમ તેમ સુખ-દુઃખનું વેદન પણ મંદ રસવાળું બનતું જાય છે વિષયોમાં શુભાશુભની કલ્પનાઓનો સર્વથા વિરામ થાય, તેની સાથે રાગદ્વેષાત્મક સુખદુઃખાનુભવનો પણ વિરામ થાય છે અને એ વિરામ થયો એની સાથે જ, શ્રી વીતરાગ દશાના સત્ય સુખનો એકાન્તિક, આત્યન્તિક અને અવિનશ્વરપણે સાક્ષાત્કાર થાય છે

આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-સત્ય સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય વિષયોમાં શુભાશુભની કલ્પનાઓનો સર્વથા વિરામ છે જ્યાં સુધી જડ વિષયોમાં શુભાશુભની કલ્પના છે, ત્યાં સુધી શુભ વિષય પ્રત્યેનો રાગ અને અશુભ વિષય પ્રત્યેનો દ્વેષ-એ નાશ પામનાર નથી રાગ-દ્વેષ એ જ ચિત્તસંક્લેશના પરમ નિમિત્ત છે અને સંક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા આત્માઓ નિરાબાધ સુખનો અનુભવ કરી શકે, એ વાતજ શક્ય નથી આથી અવિચ્છિન્ન સુખાનુભવમાં બાધા ઉત્પન્ન કરનાર ચિત્તનો જે સંક્લેશ છે, તેના નાશનો ઉપાય શોધવો જોઈએ

વિષયો પ્રત્યેની અનાદિકાલીન શુભાશુભ કલ્પનાઓના વિલય અર્થે શ્રી જિનશાસનમાં અનિત્યત્વાદિ દ્વાદશ ભાવનાઓ ઉપદેશેલી છે એ ભાવનાઓના પરિશીલનદ્વારા (જડ-ચેતન) પદાર્થ સંબંધી મિથ્યા કલ્પનાઓ નાશ પામે છે અને પદાર્થ જેવા આકારે

છે તેવા આકારે સમજાય છે એ સમજથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે અને એવા સ્થિર ચિત્તવડે કરેલું ધ્યાન, ધ્યાનના સમયે પણ, અપૂર્વ સુખનો અનુભવ કરાવે છે એટલુ જ નહિ પણ એવુ સ્થિર ચિત્તે કરેલુ ધ્યાન ઉત્તરોત્તર શુભધ્યાનની વૃદ્ધિ કરાવી આત્માની જ્ઞાનચેતનાનો સપૂર્ણ વિકાસ કરે છે

ચૈતન્યના ત્રણ વિભાગો

કર્મબદ્ધ આત્માનુ ચૈતન્ય ત્રણ વિભાગોમા વહેચાયેલુ છે જ્ઞાનચૈતન્ય, કર્મચૈતન્ય અને કર્મફલ ચૈતન્ય એ ત્રણ પ્રકારના ચૈતન્યોમા કોઇ પણ એક પ્રકારના ચૈતન્યનો અનુભવ આત્મા સદાય કર્યા કરે છે આત્માની બોધપરિણતિ એ જ્ઞાનચૈતન્ય છે, રાગદ્વેષાત્મકપરિણતિ એ કર્મચૈતન્ય છે અને સુખદુખાત્મક પરિણતિ એ કર્મફલચૈતન્ય છે આત્માનુ પ્રત્યેક જ્ઞાન, તેને રાગદ્વેષાત્મક સુખદુખાનુભવ કરાવનારુ થતું નથી, પણ ઇષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થ વિષયક જ્ઞાન જ સુખદુખનો અનુભવ કરાવનાર થાય છે

આહારાદિ ઇષ્ટ પદાર્થો અને વિષકટકાદિ અનિષ્ટ પદાર્થો કરતા પણ ઇષ્ટ નહિ અને અનિષ્ટ પણ નહિ એવા-સમુદ્રના મધ્ય ભાગનુ જળ આદિ પદાર્થોની સખ્યા ઘણી મોટી છે તેનુ જ્ઞાન આત્મામા રાગ યા દ્વેષ બેમાથી કોઈ પણ પ્રકારની લાગણી ઉત્પન્ન કરતુ નથી તેથી રાગદ્વેષાત્મક સુખ યા

દુ:ખનો પણ અનુભવ થતો નથી, કિન્તુ મધ્યસ્થવૃત્તિ રહે છે. અને એ મધ્યસ્થવૃત્તિ એ જ આત્માની સર્વ સુખના પુંજરૂપ જ્ઞાનાખ્ય ચેતના છે, ઇષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિ એ કર્માખ્ય ચેતના છે અને ઇષ્ટપ્રાપ્તિ વખતે સુખાનુભવ, અનિષ્ટના પ્રયોગ વખતે દુઃખાનુભવ એ કર્મફલાખ્ય ચેતના છે. એ ત્રણ પ્રકારની ચેતનામાં જ્ઞાનાખ્ય ચેતના એ જ એક માત્ર ઉપાદેય છે અને તેની પ્રાપ્ત્યર્થે કર્માખ્ય ચેતના અને કર્મફલાખ્ય ચેતના કદી પણ ઉદ્ભવ ન પામે, એવો ઉપાય કરવાની આવશ્યકતા છે. એ ઉપાયનું નામ ભાવના અને ધ્યાન છે.

સાલંબન ધ્યાન પવિત્ર પદોથી

અસ્થિર ચિત્તને સ્થિર કરવાનું કાર્ય શુભ ભાવનાઓ કરે છે અને સ્થિર થયેલા ચિત્તને વધુ સ્થિર કરવા માટેનું કાર્ય શુભધ્યાન દ્વારાએ સિદ્ધ થાય છે. શુભધ્યાન સાલંબન અને નિરાલંબન બે પ્રકારે છે. તેમાં પણ સાલંબન ધ્યાનના અભ્યાસ વિના નિરાલંબન ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. **બીજા શબ્દોમાં સાલંબન ધ્યાનનો પરિપાક એ જ નિરાલંબન ધ્યાન છે.** સાલંબન ધ્યાન શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારનાં દર્શાવ્યાં છે. તેમાં પણ પવિત્ર પદોનું અવલંબન લઈને જે ધ્યાન કરાય છે, તેનો મહિમા યોગગ્રન્થોમાં ઘણો વર્ણવેલો છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ

આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સ્વરચિત શ્રી 'યોગશાસ્ત્ર'મા ફરમાવે છે કે–

"यत्पदानि पवित्राणि, समालम्ब्य विधीयते ।
तत्पदस्थ समाख्यात, ध्यान सिद्धान्तपारगैः ॥१॥"

"સિદ્ધાન્ત-સાગરના પારગત પુરુષોએ પદસ્થ ધ્યાન તેને કહેલુ છે, કે જે ધ્યાન પવિત્ર પદોનુ અવલબન અગીકાર કરીને કરવામા આવે છે"

એ પવિત્ર પદોમા શ્રી પચ પરમેષ્ઠિનમસ્કાર મત્રના અડસઠ અક્ષરો અતિશય પવિત્ર છે એ અડસઠ અક્ષરો નવ પદ અને આઠ સપદામા વહેચાયેલા છે તેને પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વીએ નિરન્તર ગણવાથી થતુ મહાફલ શાસ્ત્રોમા દર્શાવેલુ છે

શ્રી નમસ્કાર મત્રના કલ્પમા (રચના સવત્ ૧૪૯૭) તપગચ્છનાયક પરમગુરુ શ્રી સોમસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન શ્રી જિનકીર્તિસૂરિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

"इय अणुपुव्वीप्पमुहे, भगे सम्म विआणिउ जो उ ।
भावेण गुणइ निच्च, सो सिद्धिसुहाइ पावेइ ॥१॥

ज छम्मासियवरिसिअ–तवेण तिव्वेण झिज्जए पाव ।
नमुक्कारअणणुपुव्वी–गुणणेण तय खणद्धेण ॥ २ ॥

શ્રી જિનકીર્તિસૂરિજી મહારાજ શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્રના મહાત્મ્યને વર્ણવતા ફરમાવે છે કે—

"एष श्री पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारमहामन्त्र, सकलसमीहितप्रापणकल्पद्रुपमाभ्यधिकमहिमा, शान्तिकपौष्टिकाद्यष्टकमकृत्, ऐहिकपारलौकिकस्वाभिमतार्थसिद्धये यथार्थगुर्वाम्नाय ध्यातव्य ।"

અર્થાત્–"આ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર મહામંત્ર સર્વ સમીહિત પદાર્થોની પ્રાપ્તિના માટે કલ્પતરૂથી પણ અધિક મહિમાવાળો છે, શાન્તિક–પૌષ્ટિક આદિ આઠ કાર્યોનો સાધક છે અને આ લોક તથા પરલોકના વાંછિત અર્થોની સિદ્ધિ કરી આપનાર છે તેથી ગુરુઆમ્નાયપૂર્વક તેનું ધ્યાન કરવું જોઇએ."

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્રનો મહિમા વર્ણવતા શ્રી યોગશાસ્ત્ર મહાગ્રંથમાં ફરમાવે છે કે—

"तथा पुण्यतम मन्त्र, जगत्त्रितयपावनम् ।
योगी पञ्चपरमेष्ठिनमस्कार विचिन्तयेत् ॥१॥
त्रिशुद्ध्या चिन्तयस्तस्य, शतमष्टोत्तर मुनिः ।
भुञ्जानोऽपि लभेतैव, चतुर्थतपसः फलम् ॥२॥
एनमेव महामन्त्र, समाराध्येह योगिनः ।
त्रिलोक्यापि महीयन्तेऽधिगताः परमा श्रियम् ॥३॥

कृत्वा पापसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च ।
अमुं मंत्रं समाराध्य, तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः ॥४॥"

"તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર અતિશય પવિત્ર શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિનમસ્કાર મંત્રનું યોગિપુરુષ ધ્યાન કરે ૧. ત્રિશુદ્ધિવડે શ્રી નમસ્કાર મન્ત્રનું એક સો આઠ વાર ધ્યાન કરનાર મુનિ ખાવા છતાં ઉપવાસના ફલને પામે છે ૨ યોગિપુરુષો આ જ મંત્રનું સમ્યગ્ રીતિએ આરાધન કરીને પરમ લક્ષ્મીને પામી ત્રણ લોકવડે પૂજાય છે ૩ હજારો પાપોને કરનારા તથા સેંકડો જન્તુઓને હણનારા તિર્યંચો પણ આ મંત્રની સારી રીતિએ આરાધના કરી દિવ્યગતિને પામ્યા છે ૪"

આ ઉપરાંત શ્રી **મહાનિશીથ** આદિ સૂત્રોમાં, શ્રી **વિશેષાવશ્યક-મહાભાષ્ય** આદિ ગ્રંથોમાં તથા બીજા પણ અનેક પૂર્વાચાર્યપ્રણીત ગ્રન્થરત્નોમાં શ્રી નમસ્કાર મંત્રનો અતિ અદ્‌ભુત મહિમા વર્ણવેલો છે શ્રી નવકારના એક અક્ષરનું ભાવ સહિત કરવામાં આવેલું ચિન્તવન, સાત સાગરોપમના સંચિત પાપોનો ક્ષય કરે છે એક પદનું ચિંતવન, પચાસ સાગરોપમના સંચિત પાપોનો નાશ કરે છે અને સમગ્ર શ્રી નવકારના નવે પદોનું ચિન્તવન, પાંચ સો સાગરોપમના સંચિત પાપોનો ક્ષય કરે છે એ મતલબી આગમગ્રન્થોમાં ફરમાવ્યું છે કે—

"नवकारएकअक्खर, पाव फेडेइ सत्तअयराण।
पन्नास च पएण, सागर पणसय समग्गेण ॥ १ ॥
जो गुणइ लक्खमेग, पूएइ विहीइ जिणनमुक्कार।
तित्थयरनामगोअ, सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥ २ ॥
अट्ठेव य अट्ठसया, अट्ठसहस्स अट्ठलक्ख अट्ठकोडीओ।
जो गुणइ भत्तिजुत्तो, सो पावइ सासय ठाण ॥३॥"

"શ્રી નવકાર મંત્રનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમનું પાપ નાશ કરે છે શ્રી નવકાર મંત્રના એક પદવડે પચાસ સાગરોપમનું પાપ નાશ પામે છે અને સમગ્ર નવકારવડે પાંચ સો સાગરોપમનું પાપ ક્ષય થાય છે ૧ જે એક લાખ વાર નવકારને વિધિપૂર્વક ગણે છે, તે નિઃસંદેહ શ્રી તીર્થંકર-નામ કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે ૨. જે ભક્તિયુક્ત આત્મા આઠ, આઠ સો, આઠ હજાર, આઠ લાખ કે આઠ ક્રોડ નમસ્કારને ગણે છે, તે શાશ્વત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે ૩"

શ્રી 'લોકપ્રકાશ' આદિ આકર ગ્રન્થોના રચયિતા મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ગણિવર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો પ્રભાવ વર્ણવતા સુપ્રસિદ્ધ 'આરાધનાસ્તવન'મા ફરમાવે છે કે —

દશમે અધિકારે, મહામંત્ર નવકાર,
મનથી નવિ મૂકો, શિવસુખ ફલ સહકાર

"ध्यायतोऽनादिससिद्धान्, वर्णानेतान् यथाविधि।
नष्टादिविषये ज्ञान, ध्यातुरुत्पद्यते क्षणात् ॥१॥"

"મ ત્રાક્ષરોના આ અનાદિસ સિદ્ધ વર્ણોનુ વિધિ મુજબ ધ્યાન કરનારા ધ્યાતાને નષ્ટાદિ વિષયક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે"

એજ શ્લોકની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમા તેઓશ્રી એક પ્રાચીન શ્લોક ટાકીને અનાદિસ સિદ્ધ મ ત્રાક્ષરોના જાપથી થનારા ફાયદાઓનુ જ્ઞાન કરાવે છે તે શ્લોક નીચે મુજબ છે –

" जापाज्जयेत्क्षयमरोचकमग्निमान्द्य,
कुष्ठोदरास्म(म)कसनश्वसनादिरोगान् ।
प्राप्नोति चाऽप्रतिमवाग् महतीं महद्भ्यः,
पूजा परत्र च गतिं पुरुषोत्तमाप्ताम् ॥१॥"

"અનાદિસ સિદ્ધ મ ત્રાક્ષરોના જાપથી આ લોકમા શરીરનો ક્ષય, ખોરાકની અરૂચિ, જઠરાગ્નિની મ દતા, કોઢના રોગ, ઉદરના રોગ, ઉધરસનો રોગ, શ્વાસ અને દમના રોગો ઇત્યાદિ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે અપ્રતિમ વચનની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા મોટાઓ તરફથી પણ મહાન્ પૂજાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરલોકમા શ્રી તીર્થંકરગણધરાદિ મહાપુરુષોએ પ્રાપ્ત કરેલ પરમ ગતિ (મુક્તિસ્થાન)ની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧"

ફળ વિષે શંકા અયોગ્ય જ છે

શ્રી નમસ્કાર મંત્ર યા પદસ્થ ધ્યાનના આ પ્રભાવને સાંભળી કેટલાકોને એ શંકા થવા સંભવ છે કે—

"શાસ્ત્રે કહેલી આ બધી વાતો પૂર્વ કાળ માટે સાચી પણ હશે, કિન્તુ અત્યારે તો શ્રી નવકાર મંત્ર યા કોઇ પણ મંત્રના જાપથી કોઈ પણ પ્રકારની સિદ્ધિ થતી અનુભવાતી નથી "

શ્રી નવકાર મંત્ર યા પ્રત્યેક ધર્માનુષ્ઠાન સામે આ જાતિની શંકા આજે થાય છે, તેથી તેનું યથાશક્ય સમાધાન કરી લેવું અતિશય જરૂરી છે 'પદસ્થાદિ સદ્ધ્યાનોનો પ્રભાવ આ કાળમાં નથી' એમ કહેવું એ સદંતર ખોટું છે આપણે પહેલાં જ જોઇ આવ્યા છીએ કે—'જગતનો પ્રત્યેક પ્રાણી કોઈને કોઇ પ્રકારનું ધ્યાન તો કર્યા જ કરે છે' સદ્ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાંનું પ્રત્યેક પ્રાણીનું એ ધ્યાન દુર્ધ્યાનની કોટિમાં જાય છે તેવા પ્રકારના દુર્ધ્યાનને ઓળખાવવા માટે શાસ્ત્રોમાં આર્ત્ત અને રૌદ્ર શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે આર્ત્ત અને રૌદ્ર ચિંતવનામાં અનાદિ કાળથી ટેવાયેલો જીવ પોતાની તે ચિંતવનાનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને શુક્લ જેવા ઉજ્જવલ ધ્યાનોને ધ્યાવાનો પ્રયાસ પણ કરે, તો પણ તેને એકદમ

સફળતા મળી શકતી નથી ધર્મશાસ્ત્રોમા સદ્ધ્યાનનો જે પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે, તે સદ્ધ્યાનના પ્રારભમા જ દરેક ધ્યાતાને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, એમ સમજવાનું નથી કિન્તુ સમજવાનુ એ છે કે–એ ધ્યાનોના પરિપાક કાળે દુનિયાની એવી કોઇ પણ પ્રકારની ઋદ્ધિ કે સિદ્ધિ નથી, કે જે ધ્યાતાને પ્રાપ્ત ન થાય વળી સદ્ધ્યાનની અભ્યાસદશામા યા તો તેના પ્રારમ્ભકાળમા શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલી કોઇ પણ ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતી નથી, એ કહેવુ પણ સાચુ નથી શરૂઆતના અભ્યા સમા આર્ત્ત–રૌદ્રની પ્રબળતાથી ધર્મધ્યાનની અસર આત્મા ઉપર ન પણ થાય, તો પણ તેથી શાસ્ત્રે કહેલા ફળ ઉપર અશ્રદ્ધાળુ બનવાની જરૂર નથી શાસ્ત્રે જે કાઇ ફળોનો નિર્દેશ કરેલો છે, તે શાસ્ત્ર નિર્દિષ્ટ વિધિપૂર્વક થતી આરાધનાઓ માટે સમજવાનો છે વિપરીત વિધિ કે અવિધિથી થતી આરાધનાનું ફળ પણ પરિપૂર્ણ વિધિયુક્ત આરાધના જેટલુ માગવુ, એ કોઇ પણ રીતિએ સગત નથી એ વાત સાચી છે કે–વિધિના રાગ કે અવિધિના પશ્ચાતાપ પૂર્વક થતી, અવિધિ કે વિપરીત વિધિપૂર્વકની આરાધના પણ વિધિના માર્ગે લઇ જનારી હોવાથી શાસ્ત્રે તેનો નિષેધ કરેલો નથી, તો પણ સપૂર્ણ ફળની સાથે તો પરિપૂર્ણ વિધિથી યુક્ત આરાધના જ સબધ ધરાવે છે

'પરિપૂર્ણ વિધિપૂર્વકની આરાધના થવી, આ કાળમા શક્ય નથી, માટે શાસ્ત્રે કહેલુ અનુષ્ઠાન આ કાળમા નિરર્થક છે '—એમ કહેવુ એ પણ વિચાર વગરનુ છે શાસ્ત્રે કહેલા અનુષ્ઠાનો એક ભવની અપેક્ષાએ નિર્માણ કરેલા હોતા નથી એ અનુષ્ઠાનો તો જન્મ-જન્માતરોની સાથે સબધ ધરાવે છે આત્માનુ મુક્તિરૂપી કાર્ય એક જ ભવની આરાધનાથી સિદ્ધ થઇ જવુ, એ કોઇના માટે શક્ય નથી શ્રીમતી **મરુદેવી** માતા આદિના ક્વચિત્ મળતા દષ્ટાતો શાસ્ત્રોમા આશ્ચર્યરૂપ ગણાયા છે અનાદિ કાલીન અસદભ્યાસને ટાળવા માટે એક ભવનો અભ્યાસ પૂરતો નથી અનેક ભવોના અભ્યાસને પરિણામે આત્મા તેવી જાતિના મનોબળને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કે જે તેને તે જ ભવમા સિદ્ધિ અપાવે છે આ વાતને સમજી શકનાર આત્મા—'આ કાળમા યા કોઇ પણ કાળમા ધર્માનુષ્ઠાન નિરર્થક છે '—એમ કહેવાની હિંમત કદાપિ કરી શકશે નહિ

આથી એમ પણ સમજવાનું નથી કે—'ધર્માનુષ્ઠાન એ જન્માતરમા જ ફળનારી ચીજ છે અને આ જન્મમા તેનુ કાંઈ પણ ફળ નથી ' જેઓને આ જન્મના ફળની જ દરકાર છે, તેઓ માટે તો ધર્માનુષ્ઠાન નિરર્થક જ છે, એમ માનવુ એ પણ ન્યાય વિરુદ્ધ છે એમ તો પ્રત્યેક ક્રિયા—પછી તે ધર્માનુષ્ઠાન

હો કે અધર્માનુષ્ઠાન હો,–પૂર્ણતયા જન્માતરમા જ ફળે છે આ જન્મમા તેનુ જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્વલ્પ જ છે અનેકના ખૂન કરનારને એક જ ફાસી મળે છે અને એકનુ ખૂન કરનારને પણ એક જ ફાસી મળે છે જો આ જન્મમા પ્રાપ્ત થતા ફળથી જ અનુષ્ઠાનના ફળની સમાપ્તિ માનવામા આવે, તો એવા ઘણા અનુષ્ઠાનો છે કે જેનુ પરિપૂર્ણ ફળ ભોગવવા માટે આ ભવમા પૂરતી સામગ્રી જ નથી એક જીવને અભયદાન આપનાર યા એક જીવને પ્રાણાન્ત આપત્તિમાથી ઉગારનાર આત્માને પણ, જે પુણ્ય બધાય છે તેનો બદલો મેળવી આપવાની (એક વખત પ્રાણ આપવાની) સામગ્રી આ દુનિયામા નથી, તો પછી જીવનમા અનેક જીવોને અભયદાન આપનાર અને અનેક આત્માઓને પ્રાણાન્ત આપત્તિઓમાથી ઉગારનાર આત્માઓને બધાતા પુણ્યનો બદલો આ જ જન્મમા કયી રીતિએ પ્રાપ્ત થવાનો? અર્થાત્–ધર્મ્ય અગર અધર્મ્ય કોઇપણ અનુષ્ઠાનનુ સાચુ ફળ જન્માન્તરમા જ પ્રાપ્ત થાય છે આ જન્મમા જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે અધૂરૂ, અલ્પ અને ક્ષણિક હોય છે તેથી તેવા અધૂરા, અલ્પ અને ક્ષણિક ફળ ઉપરથી ધર્મક્રિયાના ફળનુ માપ કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તૃણના અગ્રભાગથી સમુદ્રના પાણીનુ માપ કાઢવાનો પ્રયાસ કરવા બરોબર છે જેમ તૃણના

અમમાગથી સમુદ્રનું પાણી માપી શકાતું નથી, તેમ આ જન્મના યત્કિંચિત્ બનાવોથી સારી યા નરસી ક્રિયાઓના ફળ માપી શકાતા નથી સારી યા નરસી ક્રિયાઓનાં ફળ પરમ્પરાએ અનન્ત બનવા જાય છે, તેથી ધર્માનુષ્ઠાનોના અનન્ત ફળોનું શાસ્ત્રીય પ્રતિપાદન કોઈપણ રીતિએ અસત્ય ઠરતું નથી

નમસ્કાર મંત્ર ગણવાની વિધિ

નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને પરમ મંગળને અર્થે બહુમાનપૂર્વક વ્યક્ત વર્ણ ન સંભળાય તે રીતે 'નવકાર મંત્ર'નું સ્મરણ કરવું કહ્યું છે કે–'શય્યા ઉપર બેઠેલા પુરુષે પંચપરમેષ્ઠિનું મનમાં ચિંતન કરવું, એમ કરવાથી અવિનયની પ્રવૃત્તિ રોકાય છે'

બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે એવી કોઈ પણ અવસ્થા નથી કે જેની અંદર 'નવકારમંત્ર' ન ગણી શકાય એ બન્ને મતો પંચાશકની વૃત્તિમાં કહ્યા છે શ્રાદ્ધદિનકૃત્યમાં એમ કહ્યું છે કે શય્યાનું સ્થાન મૂકીને નીચે ભૂમિ ઉપર બેસવું અને ભાવબંધુ તથા જગતના નાથ એવા પંચપરમેષ્ઠિનો નમસ્કાર ગણવો યતિદિનચર્યામાં આ રીતે કહ્યું છે કે રાત્રિના પાછલા પ્રહરે બાલવૃદ્ધ ઈત્યાદિ સર્વે સાધુઓએ જાગીને સાત આઠ વાર 'નવકારમંત્ર' કહેવો

નિદ્રા કરી ઊઠેલો પુરુષ મનમાં નવકાર ગણતો

શય્યા મૂકે પવિત્ર ભૂમિ ઉપર ઊભો રહી અથવા પદ્માસન આદિ આસને બેસી પૂર્વ-ઉત્તર અથવા જ્યા જિનપ્રતિમા હોય, તે દિશાએ મુખ કરે અને ચિત્તની એકાગ્રતા વગેરે થવાને માટે કમલ બંધથી અથવા હસ્તજપથી નવકારમંત્ર ગણે તેમા કમલબંધની વિધિ આ પ્રમાણે છે કલ્પિત અષ્ટ દળકમળની કર્ણિકા ઉપર પ્રથમ પદ સ્થાપન કરવુ પૂર્વ-દક્ષિણ-પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દિશાના દલ ઉપર અનુક્રમે બીજુ-ત્રીજુ ચોથુ અને પાચમુ પદ સ્થાપન કરવુ અને અગ્નિ-નૈઋત્ય-વાયવ્ય અને ઈશાન એ ચાર ખૂણાની દિશામા બાકી રહેલા ચાર પદ અનુક્રમે સ્થાપન કરવા શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીએ યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમા કહ્યુ છે કે-આઠ પાખડીના શ્વેત કમળની કર્ણિકાને વિષે ચિત્ત સ્થિર રાખીને ત્યા પવિત્ર સાત અક્ષરનો મંત્ર 'नमो अरिहंताण।'નુ ચિતવન કરવુ પૂર્વઆદિ ચાર દિશાની ચાર પાખડીને વિષે અનુક્રમે 'नमो सिद्धाण।' આદિ ચાર પદનુ અને વિદિશાને વિષે બાકીના ચાર પદનુ ચિતવન કરવુ મનવચન કાયાની શુદ્ધિથી જો એ રીતે ૧૦૮ વાર મૌન રાખીને નવકારનુ ચિતવન કરે, તો ભોજન કરવા છતા પણ ઉપવાસનુ ફળ પામે

હસ્તજપની વિધિ—નંદ્યાવર્ત, શંખાવર્ત ઈત્યાદિ પ્રકારથી જે હસ્તજપ કરે તે પણ ઇષ્ટ સિદ્ધિ

આદિ ઘણા ફળની પ્રાપ્તિ કરનારો થાય છે કહ્યુ છે કે "જે ભવ્ય હસ્તજપને વિષે નદ્યાવર્ત બાર સખ્યાએ નવ વાર એટલે હાથ ઉપર ફરતા રહેલા બાર વેઢાને વિષે નવ ફેરા એટલે કુલ ૧૦૮ વાર નવકારમત્ર જપે તેને પિશાચ આદિ વ્યતરો ઉપદ્રવ કરે નહીં બધન આદિ સકટ હોય તો નદ્યાવર્તને બદલે તથી અવળા શખાવર્તથી અથવા મત્રના અક્ષરોના કિંવા પદોના વિપરીત ક્રમથી નવકારમત્રનો લક્ષ (એક લાખ) આદિ સખ્યા પ્રમાણુ જપ કરવો, જેથી કલેશનો નાશ ઇત્યાદિ શીઘ્ર થાય

કમળબધજપ અથવા હસ્તજપ કરવાની શક્તિ ન હોય, તેણે સૂત્ર–રત્ન–રૂદ્રાક્ષ–ઇત્યાદિકની જપમાલા, પોતાના હૃદયની સમશ્રેણિમા, પહેરેલા વસ્ત્ર કે પગને સ્પર્શ કરે નહીં, એવી રીતે ધારણુ કરવી અને મેરુનું ઉલ્લઘન ન કરતા વિધિપ્રમાણે જપ કરવો કહ્યુ છે કે– અગુલીના અગ્ર ભાગથી, વ્યગ્રચિત્તથી તથા મેરુના ઉલ્લઘનથી કરેલો જપ પ્રાય અલ્પ ફળને આપે છે લોકસમૂહમા જપ કરવા કરતા એકાતમા કરવો તે, મત્રાક્ષરના ઉચ્ચાર કરીને કરવા કરતા મૌનપણે કરવો તે અને મૌનપણે કરવા કરતા પણ મનની અદર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે એ ત્રણે જપમા પહેલા કરતા બીજો અને બીજા કરતા ત્રીજો શ્રેષ્ઠ જાણવો જપ કરતા થાકી જાય તો 'ધ્યાન' કરવુ

અને ધ્યાન કરતા થાકી જાય તો 'જપ' કરવો, તેમજ બે કરતા થાકી જાય તો 'સ્તોત્ર' કહેવું શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીએ પોતે કરેલી પ્રતિષ્ઠાપદ્ધતિમા કહ્યું છે કે-"માનસ-ઉપાંશુ અને ભાષ્ય એવા જપના ત્રણ પ્રકાર છે તેમા કેવળ મનોવૃત્તિથી જ ઉત્પન્ન થયેલો અને માત્ર પોતાથી જ જાણી શકાય તે માનસજપ, મભળાય નહીં તેવી રીતે અદર બોલવુ તે ઉપાંશુજપ, તથા બીજાથી મભળાય તેવી રીતે કરવો તે ભાષ્યજપ એમા પહેલો શાતિ આદિ ઉત્તમ કાર્યો માટે, બીજો પુષ્ટિ આદિ મધ્યમ કાર્યો માટે તથા ત્રીજો અભિચાર-તરણ-મારણ આદિ અધમ કાર્યો માટે ઉપયોગ કરવામા આવે છે માનસ-જપ યત્ન સાધ્ય છે અને ભાષ્યજપ અધમ ફળ આપનારો છે' માટે સાધારણ હોવાથી ઉપાંશુજપનો જ ઉપયોગ કરવો

નવકારના પાચ અથવા નવપદ અનાનુપૂર્વીથી અર્થાત્ વિપરીતક્રમથી પણ ચિત્તની એકાગ્રતાને માટે ગણાય છે નવકારનો એક એક અક્ષર કે એક એક પદનો જપ પણ ઘણા જ ફળને આપનારો થાય છે યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમા કહ્યુ છે કે-પચપરમેષ્ઠિના નામથી ઉત્પન્ન થયેલી સોળ અક્ષરની વિદ્યા છે, તેના બસો જપ કરે તો ઉપવાસનુ ફળ મળે 'अरिहंत सिद्ध आयरिय उवज्झाय साहू' એ સોળ અક્ષર જાણવા તેમજ ભવ્યજીવ ત્રણસો વાર

'अरिहंतसिद्ध' એ છ અક્ષરના મન્ત્રને, ચારસો વાર 'अरिहंत' એ ચાર અક્ષરના મન્ત્રને અને પાચસો વાર 'अ' વર્ણના મન્ત્રને ચિત્તની એકાગ્રતાથી જપે તો ઉપવાસનું ફળ પામે

આ ફળ કેવળ જીવની પ્રવૃત્તિ કરવાને અર્થે જ છે પરમાર્થથી તો નવકારજપનુ ફળ સ્વર્ગ અને મોક્ષ છે વળી કહ્યુ છે કે–નાભિકમળે સર્વતોમુખી 'अ'કાર, શિર કમળે 'सि'કાર, મુખકમળે 'आ'કાર હૃદયકમળે 'उ'કાર અને કઠકમળને વિષે 'सा'કાર રહેલો છે, એમ ધ્યાન કરવુ તથા બીજા પણ સર્વ કલ્યાણ કરનારા મન્ત્રબીજ ચિતવવા આ લોકના ફળની ઇચ્છા કરનારાએ 'ॐ'કાર સહિત પાઠ કરવો અને નિર્વાણપદની અભિલાષાવાળાએ 'ॐ'કાર રહિત કરવો એ રીતે ચિત્ત સ્થિર થવાને માટે એ મન્ત્રના વર્ણ અને પદ અનુક્રમે જુદા કરીને પણ જપ થાય છે શાસ્ત્રોમા જપ વગેરેનું ઘણું ફળ કહ્યુ છે જેમકે–

" पूजाकोटिसम स्तोत्र, स्तोत्रकोटिसमो जपः ।
जपकोटिसम ध्यान, ध्यानकोटिसमो लयः ॥१॥"

ક્રોડો જપ સમાન એક સ્તોત્ર છે ક્રોડો સ્તોત્રો સમાન એક જપ છે ક્રોડો જપ સમાન એક ધ્યાન છે અને ક્રોડો ધ્યાન સમાન એક લય છે લય એટલે ચિત્તની લીનતા, એકાગ્રતા, સ્થિરતા કે સ્વરૂપ-રમણતા અને એ જ ધ્યાનની સર્વોત્તમ ટોચ છે

પ્રકરણ તેરમું

સર્વોત્કૃષ્ટ-ભાવ-મંગલ.

'मग्यते साध्यते हितमनेनेति मंगलम् ।' જેનાથી હિત સધાય તે, મંગલ હિતધર્મથી જ સધાય છે, તેથી હિતસાધક ધર્મને આપે તે મંગળ, 'मंग धर्मं लातीति मंगलम् ।' મંગ એટલે ધર્મ તેને આપે તે મંગળ, એવો અર્થ પણ મંગલનો કરેલો છે ધર્મની પ્રાપ્તિ અધર્મના નાશથી છે અને સર્વ અધર્મોનું મૂલ કારણ સંસાર છે, તેથી સંસારનો ક્ષય કરે તે મંગલ, એવો ત્રીજો અર્થ પણ મંગલનો થાય છે – 'मा भवात् संसारात् गालयति, अपनयतीति मंगलम् ।' મને સંસારથી ગાલે, મને સંસારથી દૂર કરે, તે મંગલ

એ રીતે મંગલ એટલે હિતનું સાધન, મંગલ એટલે ધર્મનું ઉપાદાન અને મંગલ એટલે અધર્મના

મૂલ સંસારનું જ મૂલોચ્છેદન! સુખસાધક અને દુઃખ નાશક પદાર્થને મંગલરૂપ માનવાની રૂઢિ સંસારમાં પ્રસિદ્ધ છે. પરંપરાએ પણ દુઃખોચ્છેદક અને સુખ પ્રાપક પદાર્થો મંગલરૂપ મનાય છે. તથા જેમાં કષ્ટ નિવારવાનું કે સુખ આપવાનું સંદિગ્ધ સામર્થ્ય હોય, તે વસ્તુઓ પણ મંગલ રૂપ ગણાય છે. જેમકે દધિ, દૂર્વા, અક્ષત, શ્રીફળ, પૂર્ણકળશ અને સ્વસ્તિકાદિ પદાર્થો કે જે સુખના નિશ્ચિત સાધનો નથી, છતાં તે લોકમાં મંગળરૂપ ગણાય છે. એ રીતે સુખના નિશ્ચિત કે સંદિગ્ધ સાધનભૂત સર્વ કોઈ વસ્તુઓ જગતમાં મંગળરૂપ ગણાય છે. અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મો તથા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને જ્ઞાનાદિ ગુણો એ દુઃખ, ધ્વંસ અને સુખસિદ્ધિના નિશ્ચિત સાધનો છે, તેથી ભાવ મંગળ ગણાય છે. અને દધિ, દૂર્વા, અક્ષત તથા શ્રીફલ, સ્વસ્તિક અને પૂર્ણ કલશાદિ સંદિગ્ધ સાધનો છે, તેથી દ્રવ્ય મંગળ ગણાય છે. દ્રવ્ય મંગળો જેમ સુખના સંદિગ્ધ સાધનો છે, તેમ અપૂર્ણ સુખને આપનારા છે. ભાવ મંગળો એ સુખના નિશ્ચિત સાધનો છે અને તેનું સેવન કરનારને સંપૂર્ણ સુખને આપનારા છે, તેથી દ્રવ્ય મંગળ કરતાં ભાવ મંગળનું મૂલ્ય ઘણું ચડી જાય છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં સર્વ પ્રકારના ભાવ મંગળોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવ મંગલ શ્રી 'પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર'ને કહેલ છે, તેનાં મુખ્ય બે કારણો છે. એક તો 'પંચપર

મેષ્ઠિનમસ્કાર' એ સ્વય ગુણસ્વરૂપ છે અને બીજુ તે ગુણોના બહુમાનસ્વરૂપ છે અહિંસા, સચમ અને તપ તથા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને જ્ઞાન વગેરે સ્વય ગુણરૂપ છે પણ ગુણોના બહુમાન સ્વરૂપ નથી શ્રી પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ સર્વ સદ્દગુણોમા શિરોમણિ 'વિનય' સદ્દગુણના પાલનસ્વરૂપ છે અને સર્વ દુર્ગુણોમા શિરોમણિ 'અહકાર' દુર્ગુણનો નાશ કરનાર છે મોક્ષનુ મૂળ વિનય છે વિનય વિના જ્ઞાન નથી જ્ઞાન વિના દર્શન નથી દર્શન વિના ચારિત્ર નથી ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી બીજી રીતિએ વિચારતા મોક્ષને માટે ચારિત્રની જરૂર છે ચારિત્ર માટે દર્શન(શ્રદ્ધા)ની જરૂર છે; શ્રદ્ધા માટે જ્ઞાનની જરૂર છે અને જ્ઞાન માટે વિનયની જરૂર છે યોગ્યનો વિનય એ સદ્દવિનય છે શ્રીપચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમા તાત્ત્વિક ગુણોને ધારણ કરવાવાળી (વિનયને યોગ્ય ત્રિકાલ અને ત્રિલોકવર્ત્તિ) સર્વ વ્યક્તિઓને નમસ્કાર કરવામા આવે છે પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમા નમસ્કારને યોગ્ય વ્યક્તિઓ સર્વપ્રધાન હોવાથી 'विषयप्रधानत्वात्' તેમને નમસ્કાર, એ સર્વ વિનયોમા પ્રધાન વિનયસ્વરૂપ બની જાય છે પ્રધાન વિનયગુણના પાલનથી પ્રધાન જ્ઞાન, પ્રધાન દર્શન (શ્રદ્ધા), પ્રધાન ચારિત્ર અને પ્રધાન સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કારસ્વરૂપ પ્રધાન વિનયગુણના પાલન વિનાનુ જ્ઞાન, ધ્યાન કે સચમ

સર્વ પ્રધાન મોક્ષસુખને આપવાને સમર્થ થઈ શકતુ નથી

શ્રી પચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર એ જેમ પ્રધાન વિનય ગુણના પાલનસ્વરૂપ છે, તેમ પ્રધાન ગુણોના બહુમાન સ્વરૂપ પણ છે ગુણબહુમાન એ ચિત્તનો અચિન્ત્ય શક્તિયુક્તધર્મ છે ગુણ બહુમાનના આશયવાળુ ચિત્ત થોડા જ સમયમા સર્વ પ્રકારની અશુદ્ધિ અને દોષોથી રહિત બની જાય છે કાચી માટીના ઘડામા ભરેલુ પાણી જેમ પ્રતિક્ષણ ઘટનો નાશ કરનારુ થાય છે, તેમ ચિત્તરૂપી કુભમા રહેલુ ગુણબહુમાનરૂપી જલ ચિત્તના દોષો અને મલિનતાને પ્રતિક્ષણ ક્ષય કરનારુ થાય છે ગુણબહુમાનને ધારણ કરનાર માનસિક ભાવ જેમ અચિન્ત્ય પ્રભાવસપન્ન છે, તેમ ગુણબહુમાનને વ્યક્ત કરનારી વાચિક અને કાયિક ચેષ્ટાઓ પણ અચિન્ત્ય પ્રભાવસપન્ન બની જાય છે શ્રી પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમા એ ત્રણે વસ્તુઓ રહેલી છે મનથી નમવાનો ભાવ, વચનથી નમવાના શબ્દ અને કાયાથી નમવાની ક્રિયા એ રીતે જ્ઞાન, શબ્દ અને ક્રિયારૂપ ત્રિવિધ ક્રિયાથી યુક્ત શ્રીપચપરમેષ્ઠિ–નમસ્કાર, પાપધ્વસ અને કર્મક્ષયના અનન્ય સાધનરૂપ બની જાય છે, તેથી તે સર્વોત્કૃષ્ટ-ભાવ-મગલસ્વરૂપ છે અને તેથી જ શ્રી પચપરમેષ્ઠિ–નમસ્કારની ચૂલિકામા ફરમાવ્યુ છે કે—

" एष पचनमस्कार, सर्वपापप्रणाशनः ।
मंगलाना च सर्वेषां, प्रथम भवति मगलम् ॥१॥"

પાચે પરમેષ્ઠિઓને કરેલો આ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો પ્રકર્ષે કરીને નાશ કરનારો છે તથા સર્વ-મ ગલોમા પ્રથમ–પ્રધાન–સર્વોત્કૃષ્ટ મ ગળસ્વરૂપ છે

શ્રી નમસ્કાર મ ત્રમા આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ

શ્રી નવકાર મ ત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ–ભાવ–મ ગલ સ્વરૂપ છે, તેનુ બીજુ એક કારણ એ પણ ગણાય કે એ નવકારના પદોમા આઠ મહાસિદ્ધિઓ છુપાયેલી છે જેમકે–શ્રી નવકારના પ્રથમ 'नमो' પદમા અણિમા સિદ્ધિ રહેલી છે, જેના મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ છે

(૧) 'नमो' એ પદ સ સ્કૃતના 'नमस्' અવ્યયથી બને છે અને 'नमस्' નામ 'नम्' ધાતુને 'असुन्' પ્રત્યય લગાડવાથી બને છે 'नम्' ધાતુનો અર્થ નમવુ એવો થાય છે અને 'નમવુ' અથવા 'નમ્રતા ધારણ કરવી,' એ મનોવૃત્તિનો ધર્મ છે નમવાની મનોવૃત્તિ સર્વથી સૂક્ષ્મ મનાયેલી છે, તેથી 'नमो' પદનુ ધ્યાન 'અણિમા' સિદ્ધિને પમાડનાર થાય છે

(૨) સ સ્કૃતના 'नमस्' શબ્દના આદિ તથા મધ્ય અક્ષરનો વ્યત્યય કરવામા આવે તો 'मनस्' શબ્દ થાય છે પ્રાકૃતમા એ રીતે અક્ષરોનો વ્યત્યય પણ થાય છે હવે મનોગતિનુ અતિસૂક્ષ્મપણુ હોવાથી 'नमो' પદના ધ્યાનથી 'અણિમા' સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે

ભાવના કારણે 'पञ्चनमुक्कारो' એ પદથી 'ઇશિત્વ' સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે

(૩) "प्राञ्चन्ति-गच्छन्ति सिद्धिधाम इति प्राञ्चा सिद्धा ।" અહિં 'प्राञ्च' શબ્દથી સિદ્ધ ભગવતો જાણવા તેઓ ફરીથી સસારમા પાછા નહીં આવવાવાળા હોવાથી મોક્ષનગરીના ઈશ અથવા તેઓના કારણે ભવ્ય જીવ ગુણસમૂહના ઇશ બને છે, તેથી તેઓને નમસ્કારવાચક 'पञ्चनमुक्कारो' એ પદના ધ્યાન અને જાપથી 'ઇશિત્વ'સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રી નવકારના 'मङ्गलाण' એ પદમા વશિત્વ સિદ્ધિ સમાયેલ છે તેના કારણો –

(૧) આ સસારમા ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગળરૂપ છે એથી 'मगलाण' એ પદના ધ્યાનથી ધર્મનુ ધ્યાન તથા આરાધન થાય છે ધર્મની આરાધનાના પ્રતાપે દેવતાઓ પણ વશીભૂત થઈને તેને પ્રણામ કરે છે, તો પછી અન્ય પ્રાણિઓ વશીભૂત થાય એમા તો નવાઈ જ શી છે? એથી 'मगलाण' એ પદનો જાપ અને ધ્યાન 'વશિત્વ' સિદ્ધિને આપે છે

(૨) જેનાથી અભીષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થાય, તેનુ નામ મગળ છે મનુષ્યના અભીષ્ટની સિદ્ધિ ત્યારેજ થઇ શકે છે કે જ્યારે તેના સબધમા આવનારા સર્વ પ્રાણી તેને અનુકૂળ હોય સર્વ પ્રાણીનુ અનુ-

ફુળ હોવું, તેનું જ નામ વશિત્વ છે તેથી 'મંગલાણં' એ પદના જાપ અને ધ્યાનથી 'વશિત્વ' સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે

(૩) મંગળવાચ્ય પદાર્થોની સંખ્યા આઠ હોવાથી 'મંગળ' શબ્દ આઠ સંખ્યાને સૂચવે છે જેમકે બાણોની સંખ્યા પાંચ હોવાથી બાણશબ્દથી પાંચ સંખ્યાનું ગ્રહણ થાય છે તથા નેત્રોની સંખ્યા બે હોવાથી નેત્રશબ્દથી બે સંખ્યાનું ગ્રહણ થાય છે, તેવી રીતે આઠની સંખ્યા સૂચક મંગલ શબ્દથી 'વશિત્વ' નામની આઠમી સિદ્ધિ સૂચવાય છે તેથી તેનું ધ્યાન અને જાપ 'વશિત્વ' નામની આઠમી સિદ્ધિને આપનાર થાય છે

પ્રકરણ અગિયારમું

નવકારનો અધિકારી

શાસ્ત્રોમા પચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો મહિમા ઘણો મોટો વર્ણવ્યો છે એને સર્વમત્રરત્નોનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન કહ્યુ છે એને સર્વ શાસ્ત્રોની આદિમા ઉચ્ચારણ કરવાનુ ફરમાન કર્યું છે એના એકેક અક્ષરના ઉચ્ચારણમા અનત કર્મો અને તેના અનત રસનો ઘાત થાય છે, એમ ફરમાવ્યુ છે સર્વ કાળના અને સર્વ ક્ષેત્રના સર્વ પરમર્ષિઓને પ્રણામરૂપ હોવાથી એ મહા મગલસ્વરૂપ છે, એમ ભારપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે પચપરમેષ્ઠિનમસ્કૃતિને આ લોક અને પરલોકમા અનેક પ્રકારના વાછિતો પૂરા પાડનાર તરીકે વર્ણવેલ છે અર્થને આપનાર પણ એ જ છે, કામને આપનાર પણ એ જ છે, આરોગ્યને આપનાર પણ એ જ છે, તથા અભિરતિ અને આનદને આપનાર પણ એને

જ માનેલ છે પરલોકમા સિદ્ધિગમન, અથવા દેવલોક ગમન, અથવા શુભ કુળમા આગમન, અથવા બોધિ લાભનુ કારણ પણ એને જ કહેલ છે સર્વ સુખનો પ્રયોજક અને સર્વ દુ ખનો ઘાતક શ્રી પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર છે, એમ તે તે સ્થળોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમા શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યુ છે ભગવાન હરિભદ્ર-સૂરિજી 'યોગબિન્દુ' નામના ગ્રન્થરત્નમા ફરમાવે છે કે —

"अक्षरद्वयमप्येतत्, श्रूयमाण विधानत ।
गीत पापक्षयायोच्चै, योगसिद्धैर्महात्ममि ॥ १ ॥"

સિદ્ધયોગી એવા તીર્થંકર ગણધરાદિ મહા પુરુષોએ 'યોગ' એવા બે અક્ષર પણ વિધાનપૂર્વક સાભળનાર આત્માને અત્યત પાપના ક્ષય માટે થાય છે, એમ ફરમાવેલ છે

એ જ શ્લોકની સ્વોપજ્ઞ ટીકામા તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે —

अक्षरद्वयमपि किं पुन पञ्चनमस्कारादीन्यनेकान्यक्षराणीत्यपि शब्दार्थः। एतत् 'योगः' इति शब्दलक्षण श्रूयमाणमाकर्ण्यमानम् । तथाविधाऽर्थाऽनवबोधेऽपि, 'विधानतो' विधानेन, श्रद्धासवेगादिशुद्धभावोल्लासकरकुड्मलयोजनादिलक्षणेन, गीतमुक्त

पापक्षयाय, मिथ्यात्वमोहाद्यकुशलकर्मनिर्मूलनायोच्चै-रत्यर्थम्। कैर्गीतमित्याह--' योगसिद्धैः ' योग सिद्धो निष्पन्नो येषा ते तथा तैर्जिनगणधरादिभिः ' महात्मभि ' प्रशस्तभावैरिति ॥ "

અર્થાત્—' બે અક્ષર પણ ' પંચનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો માટે તો કહેવું જ શું? ' યોગ ' એવા બે અક્ષરો સાંભળતા તેવા પ્રકારના અર્થનું જ્ઞાન ન હોય તો પણ, વિધાનપૂર્વક ' શ્રદ્ધા સંવેગાદિ ભાવોલ્લાસપૂર્વક અને બે હાથ આદિ જોડવાપૂર્વક, ' મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ અશુભ કર્મના અત્યંત નિર્મૂલન માટે થાય છે, એમ નિષ્પન્ન યોગી એવા શ્રી જિન–ગણધરાદિ પ્રશસ્ત સ્વભાવવાળા મહાત્માપુરુષોએ ફરમાવેલ છે

ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજનું ઉપરોક્ત નિરૂપણ ફરમાવે છે કે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો નહિ કિન્તુ શ્રી જિનવચનાનુસારી ' યોગ ' એવા બે અક્ષરનું શ્રવણ પણ અત્યંત પાપક્ષય માટે થાય છે શરત એટલી જ કે તે વિધાનપૂર્વક હોવું જોઈએ અને વિધાન એટલે શ્રદ્ધા, સંવેગાદિ માનસિક ભાવ અને કરકુડ્મલયોજનાદિ શારીરિક વ્યાપાર ઉપલક્ષણથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણ આદિ વાચિક ક્રિયા તથાપ્રકારના અવબોધ વિના કાયિક, વાચિક અને

માનસિક શુદ્ધ ભાવોલ્લાસપૂર્વક શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમ
સ્કાર આદિ અક્ષરોનું શ્રવણ પણ અતિ ક્લિ
પાપોના ક્ષયનું ઉચ્ચ કારણ માનેલું છે, તો પછ
તથાપ્રકારના અવબોધ સહિત, શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ શબ્દો
ચ્ચારપૂર્વક તેનું ઉચ્ચારણ અથવા મનન, ચિન્ત
અને નિદિધ્યાસનાદિ અત્યંત અશુભ કર્મોના ક્ષય
પરમ કારણ બને, તેમાં પૂછવું જ શું?

તથાપ્રકારના ક્ષયોપશમના અભાવે અર્થને
અવગમ ઓછો વધતો હોઇ શકે છે, પરન્તુ તે તેટલે
બાધક નથી, જેટલો બાધક વિધાનનો અભાવ-શ્રદ્ધા
સંવેગાદિ ભાવોલ્લાસનો અભાવ છે ક્ષયોપશમન
યોગે અર્થાવગમ અધિક પણ હોય, છતાં જો વિધા
પ્રત્યે બેદરકાર હોય, તો તે ફળપ્રાપ્તિથી બેનશીબ
રહે છે સામાન્ય અર્થબોધવાન્ પણ વિધાન પ્રત્
કાળજીવાળો આત્મા પાપક્ષયાદિ ઉચ્ચ ફળોનો ભોક્ત
બની શકે છે

શ્રદ્ધા, 'तथेति प्रत्यय ।' 'આ તેમ જ છે
એવો વિશ્વાસ અથવા 'આ જ પરમાર્થ છે' એવ
બુદ્ધિ અને સંવેગ 'મોક્ષાભિલાષ' અથવા 'અ
જ આરાધન કરવા યોગ્ય છે, એવું જ્ઞાન' ભાવે
લ્લાસને માટે આ જાતિના શ્રદ્ધા અને સંવેગની પર
આવશ્યકતા છે જ્યાસુધી 'પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કિય
એ જ પરમાર્થ છે' એવી બુદ્ધિ ન થાય અને દૃ

અને તેના કારણભૂત પાપથી રહિત બનવા માટે એ જ એક પરમ સાધન છે, એવુ આતરિક જ્ઞાન ન થાય, ત્યાસુધી—"અરિહત એ બાર ગુણ સહિત છે અને સિદ્ધ એ આઠ ગુણ સહિત છે આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર મૂલાતિશય મળીને બાર ગુણ ગણાય છે અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવૃષ્ટિ, ઇત્યાદિ આઠ પ્રાતિહાર્યોના નામ છે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય ઇત્યાદિ ચાર મૂલ અતિશયો કહેવાય છે આઠ કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધપરમાત્માને આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે આઠ કર્મ ॥ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ (૧૫૮), સત્તામા (૧૪૮), બધમા (૧૨૦), ઉદયમા (૧૨૨), ઉદીરણામા (૧૨૨) હોય છે બધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારે પ્રકારે કર્મથી રહિત હોય, તે સિદ્ધ કહેવાય છે"— અગર એથી પણ (પાચ પરમેષ્ઠિ અને તેમના ગુણ સબધી) સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવનાર આત્મા પણ જો તે પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને સવેગથી શૂન્ય છે, તો ફળપ્રાપ્તિનો અનધિકારી છે તથાપ્રકારની ક્ષયોપશમાદિ સામગ્રીના અભાવે "અરિહત પરમાત્મા એ મોક્ષ માર્ગના ઉપદેશક છે સિદ્ધપરમાત્મા એ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે મોક્ષ એ અનત સુખનુ ધામ છે જન્મમરણાદિ કે ભૂખતૃષાદિ પીડાઓનુ ત્યા નામ નિશાન નથી દુ ખનુ સ્થાન ચાર ગતિરૂપ સસાર છે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તે ભરપૂર છે જ્યાસુધી એ સસારપરિભ્રમણ મટે નહિ, ત્યાસુધી

દુ ખનો અ ત આવે નહિ. અરિહંત પરમાત્માઓએ કેવળજ્ઞાનથી તેમ જોયુ છે પોતે સ્વપુરુષાર્થથી કર્મરહિત બન્યા છે બીજાઓને કર્મરહિત બનવાનો માર્ગ બતાવી ગયા છે એ માર્ગે ચાલનાર પૂર્વે દુ ખરહિત બન્યા છે અને આજે પણ દુ ખરહિત બને છે અનત સુખના ભોક્તા પણ તેઓ જ થયા છે અને થાય છે એ માર્ગની શ્રદ્ધાના અભાવે જ જીવો ચારે ગતિમા દુ ખ અનુભવી રહ્યા છે દુ ખ નાશ અને સુખપ્રાપ્તિનો પારમાર્થિક ઉપાય અરિહંતો જાણી શકે છે બીજાઓ તેનના કહેવાથી જ જાણી શકે છે અરિહત કે સર્વજ્ઞ બન્યા પહેલા જેઓ સુખપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવે છે, તેઓ શ્રદ્ધેય નથી તેવા અપૂર્ણ જ્ઞાનિના બતાવેલા માર્ગે ચાલવામા અશ્રેય છે સ પૂર્ણ જ્ઞાનિએ બતાવેલા માર્ગે ચાલ વામા જ શ્રેય છે જ્ઞાનિએ બતાવેલો માર્ગ ઉપલક દૃષ્ટિએ કષ્ટપૂર્ણ લાગે તો પણ આદરણીય છે અજ્ઞાની અગર અધૂરા જ્ઞાનિઓએ બતાવેલો માર્ગ સુખાળો લાગે તો પણ અનાદરણીય છે સમસ્ત દુ ખનો જેમા સદાકાળને માટે અ ત છે, એવા મોક્ષને મેળ વવા માટેનો માર્ગ સુખાળો હોઈ શકે જ નહિ અધિક કષ્ટથી બચવા માટે અલ્પ કષ્ટ, એ કષ્ટ ગણાય જ નહિ સ સારના ક્ષણિક સુખો પણ કષ્ટ વિના મળી શકતા નથી, તો મોક્ષના અનત સુખો વિના કષ્ટે અગર ખાતાપીતા મળી જાય, એમ માનવુ

એ ભ્રમ છે," એટલુ જેઓ જાણે છે, શ્રદ્ધા અને સવેગ ભરપૂર વિચારો જેમના અતરમા નિરતર સ્થાન ધરાવે છે, તે આત્માઓ પચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયાના યથાર્થ ફળના ઉપભોક્તા બની શકે છે

અર્થજ્ઞાન મળ્યા પછી સવેગની શી જરૂર? એમ કહેવુ બરોબર નથી અર્થજ્ઞાનની સાથે શ્રદ્ધા, સવેગ ઇત્યાદિ જ્યાસુધી ન મળે, ત્યાસુધી તે ક્રિયા ભાવક્રિયા બની શકતી નથી શાસ્ત્રકારોએ 'ભાવ' ને જ સર્વત્ર ફળદાયી માન્યો છે 'ભાવ' ઉપયોગ સ્વરૂપ છે ઉપયોગ વિનાની અર્થજ્ઞાન સહિત અને શુદ્ધ ક્રિયાને પણ શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્ય ક્રિયા કહેલી છે 'अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् ।' 'અનુપયોગ એ જ દ્રવ્ય છે' એમ શાસ્ત્રકારોનુ ફરમાન છે ઉપયોગવાળાની કથચિત્ અશુદ્ધ અગર અર્થજ્ઞાનહીન ક્રિયા પણ ભાવક્રિયાનુ કારણ બની શકે છે એથી વિપરીત ઉપયોગશૂન્યની શુદ્ધ અને અર્થજ્ઞાનવાળી ક્રિયા પણ ભાવક્રિયા કે તેનુ સાક્ષાત્ કારણ બની શકતી નથી

ઉપયોગની આટલી પ્રધાનતા જેમ ધર્મક્રિયામા છે, તેમ પ્રત્યેક સારી નરસી ક્રિયામા છે અનુપયોગે થયેલો અપરાધ સસારમા કે સરકારમા પણ મુખ્ય અપરાધ ગણાતો નથી, તેમ વિના ઉપયોગે થયેલું સારુ કાર્ય પણ સસારમા સારુ કે પ્રશસનીય

ગણાતુ નથી ઈતર દર્શનકારોએ પણ કહ્યું છે કે — 'मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।' 'મનુષ્યોનું મન એ જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે ' મન જેમાં ભળતું નથી એ ક્રિયા, જેમ મોક્ષનો હેતુ નથી, તેમ તેવા પ્રકારના બન્ધનો હેતુ પણ થતી નથી

મનશૂન્યપણે કે ઉપયોગશૂન્યપણે થતી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયા સાથે મનને મેળવવા માટે અર્થજ્ઞાનની જેટલી જરૂર છે, તેથી કેઇ ગુણી અધિક જરૂર શ્રદ્ધા અને સંવેગની છે શ્રદ્ધા અને સંવેગ-વાળા તથા પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયા પ્રત્યે ભક્તિ અને આદરવાળા પુણ્યવંત જીવો સામગ્રીના અભાવે અત્યલ્પ અર્થજ્ઞાનને ધારણ કરવા છતા તેનાથી જે ફાયદો ઊઠાવી શકે છે, તે ફાયદો શ્રદ્ધા-સંવેગ-ભક્તિ અને આદરાદિથી શૂન્ય મોટા તત્ત્વવેત્તા અને પંડિતાગ્રણીઓ તરીકે ગણાતાઓ પણ મેળવી શકે નહિ

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારના સાચા અધિકારી શ્રદ્ધા-સંવેગાદિ ગુણોથી વિભૂષિત પુરુષરત્નો છે પછી તે સાધુ હો, સાધ્વી હો, શ્રાવક હો, શ્રાવિકા હો કે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદૃષ્ટિ હો શ્રી મહાનિશીથાદિ સૂત્રોના યોગોદ્વહન કરનાર સંયમી, શુદ્ધ ચારિત્રના ખપી અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-વિધાન પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદર ધરાવનારા નિર્ગ્રન્થ મુનિરાજના

મુખથી, શ્રી ઉપધાનાદિ તપ કરવાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલો નવકાર, એ વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરેલો ગણાય છે

એ રીતે વિધિપૂર્વક અગર વિધિ પ્રત્યે સપૂર્ણ આદર ધારણ કરી, અવસર મળ્યે એ વિધિને સત્યાપિત કરવાની ધારણા રાખી, નવકારને ગ્રહણ કરવાવાળો નવકારદ્વારા યથેષ્ટ ફળ મેળવી શકે છે

શ્રી નવકારમત્રનો અધિકારી શ્રદ્ધાવાન છે એ શ્રદ્ધા કેળવવા માટે પચ પરમેષ્ઠિઓના મુખ્ય ઉપકારો શુ છે? એનુ વારવાર ચિન્તવન-મનન ઘણુ ઉપકારક છે શાસ્ત્રોમા એ મુખ્ય ઉપકારોને ચૂટીને પાચ વિભાગમા સમજાવ્યા છે

પચ પરમેષ્ઠિઓના પાચ ઉપકારો.

અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એ પાચ પરમેષ્ઠિઓ છે, અર્થાત્ પરમપદે બિરાજમાન પાચ વિભૂતિઓ છે જાતિથી પાચ છે, પણ વ્યક્તિશ અનત છે ત્રણે કાલ અને ત્રણે લોકમા તેઓ પ્રતિષ્ઠિત છે ચાર નિક્ષેપ અને પાચ પદોથી તેઓ આરાધ્ય છે આ વિશ્વને અલકૃત કરનાર પાચ અદ્વિતીય રત્નો છે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ, એ ચાર એ રત્નોની કાતિ, વિશ્વને ઉજ્જવળ બનાવનાર પ્રભા છે પચ પરમેષ્ઠી અને તેમના ગુણો સ્વય પોતાના તેજથી ત્રિભુવનમા પ્રકાશી રહ્યા છે

જેઓ તેઓના પ્રકાશને જોઇ શકતા નથી, તેઓ માટે એમ કહી શકાય કે તેઓ ઘોર અધકારની છાયા નીચે વસી રહેલા દુર્ભગ આત્માઓ છે

અરિહંતોનો ઉપકાર–માર્ગદેશકપણુ

અરિહંતો જેમ સ્વય વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને ત્રિભુવન પૂજનીય છે, તેમ સિદ્ધ ભગવતો અને સામાન્ય કેવળજ્ઞાનિઓ પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ અને સર્વપૂજનીય છે તેથી અરિહંતોની વિશેષતા તેમના માર્ગદર્શકપણામા છે મોક્ષમાર્ગનુ પ્રથમ ઉપદેશકપણુ અરિહંતોના ફાળે જાય છે જન્મથી જ ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મનારા અને દીક્ષા સમયે ચતુર્થ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરનારા અરિહંતો જ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષમાર્ગને દેખાડે છે, બીજાઓની તે તાકાત નથી સિદ્ધો દેહ રહિત હોવાથી અને સામાન્ય કેવળજ્ઞાનિઓ અતિશયો વાળા નહિ હોવાથી મોક્ષમાર્ગના આદ્ય દર્શક બની શકતા નથી

સિદ્ધોનો ઉપકાર–અવિનાશિપણુ

અરિહંતોના અરિહંતપણાનો પણ આયુષ્યના અતે અત આવે છે સિદ્ધોનુ સિદ્ધપણુ અવિનાશી છે કાળની ફાળ સિદ્ધોના ગુણ કે સુખના એક અશ ઉપર પણ આક્રમણ કરી શકતી નથી સિદ્ધોના ગુણો અને સુખો અવ્યાબાધ છે અવ્યાબાધ ગુણ કે

અવ્યાબાધ સુખ સિદ્ધો સિવાય બીજા કોઇને પણ નથી અરિહંતો પણ આયુષ્યકર્મના અંત સુધી દેહને પરતંત્ર છે સિદ્ધોની સ્વતંત્રતાની આડે આવવાની તાકાત કોઈપણ વસ્તુમાં છે નહિ એ કારણે જ અરિહંતો પણ સિદ્ધપણા માટે જ ઉદ્યમ કરે છે અને જગતને પણ એ સિદ્ધપણાના માર્ગે જ લઇ જવાનો પ્રયાસ કરે છે

આચાર્યોનો ઉપકાર–આચાર

અરિહંતો દેહધારી છે, છતાં સર્વકાળ અને સર્વક્ષેત્રોમાં તેઓની હાજરી સંસારમાં હોતી નથી સિદ્ધો દેહરહિત છે અને સંસારના પારને પામી ગયેલા હોય છે, તેથી મુક્તિનો માર્ગ સર્વકાલ અને સર્વ ક્ષેત્રોમાં કોઇથી પણ ચાલતો હોય, તો તે આચાર્યોથી જ ચાલે છે આચાર્યો આચારના પાલનથી જ મોક્ષ માર્ગને ચલાવે છે મોક્ષનો માર્ગ પાંચ પ્રકારના આચારમાં વહેંચાયેલો છે આચાર્યો તે પાંચે પ્રકારના આચારને મન વચન કાયાથી એવી રીતે પાળે છે કે યોગ્ય આત્માઓની આગળ તે માર્ગનો પ્રકાશ ફેલાય છે તેમાંથી અનેક યોગ્ય આત્માઓ મોક્ષમાર્ગની આરાધના પ્રત્યે આપોઆપ આકર્ષાઇ આવે છે

ઉપાધ્યાયોનો ઉપકાર–વિનય

આચાર્યો રાજાના સ્થાને છે ઉપાધ્યાયો મંત્રીના

સ્થાને છે આચાર્યોનો સ્વયં વિનય કરવો અને બીજા પાસે કરાવવો, એ તેઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે 'વિનય વિના જેમ વિદ્યા નથી, તેમ વિનય વિના ધર્મ પણ નથી' આ વાત ઉપાધ્યાયો પોતાના દૃષ્ટાંતથી જગત સન્મુખ સર્વદા ટકાવી રાખે છે 'વિનયના નાશમાં જેમ વિદ્યાનો નાશ છે, તેમ વિનયના નાશમાં ધર્મનો પણ નાશ છે' એ પદાર્થપાઠ જગતને આપવાનું કાર્ય ઉપાધ્યાયોથી થાય છે આચાર્યોથી જેમ સદાચારોનું સંરક્ષણ થાય છે, તેમ ઉપાધ્યાયોથી વિનયાદિ સદ્ગુણોનું સંરક્ષણ થાય છે તેઓ સ્વયં વિનય કરે છે અને બીજાઓ પાસે કરાવે છે વિનયથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી દર્શન (શ્રદ્ધા), દર્શનથી ચારિત્ર અને ચારિત્રથી મોક્ષ તેઓ સ્વયં મેળવે છે અને બીજાઓને મેળવાવે છે

સાધુઓનો ઉપકાર-સહાય

આચાર્યો પાસેથી આચાર અને ઉપાધ્યાયો પાસેથી વિનયને મેળવીને મુક્તિમાર્ગની સાધનામાં મગ્ન બનેલા સાધુઓ, મુક્તિમાર્ગના અભિલાષુક ભવ્ય આત્માઓને મુક્તિમાર્ગના અનન્ય સહાયક બને છે અર્થકામાદિ અન્ય સર્વક્ષેત્રોમાં અન્ય સર્વની સહાય મેળવવી સુલભ છે, પણ મુક્તિમાર્ગમાં સાધુઓની સહાય સિવાય બીજાઓની સહાય મેળવવી સુલભ નથી સાધુઓની સાધના જ એવા પ્રકારની રચાયેલી છે, કે એ સાધના દ્વારા ભવ્ય આત્માઓને મુક્તિમાર્ગને આરાધવા

માટેની જરૂરી સહાય આપોઆપ મળી રહે છે સાધુઓ પાસેથી તે સહાય મેળવનારને એક પાઈનુ પણ ખર્ચ કરવુ પડતુ નથી સાધુઓ પાસેથી અર્થી આત્માઓને જ્ઞાન પણ મફત મળે છે, દર્શન પણ મફત મળે છે, ચારિત્ર પણ મફત મળે છે, શીલ પણ મફત મળે છે, તપ પણ મફત મળે છે અને તેના પરિણામે મળતા સ્વર્ગ અને અપવર્ગના સુખો પણ મફત જ મળે છે તેના બદલામા સાધુને કશુ જ ખપતુ નથી સાધુઓનો એ અનન્ય ઉપકાર છે

આ રીતે માર્ગ, અવિનાશ, આચાર, વિનય અને સહાય એ પાચ પરમેષ્ઠિઓના અનત ઉપકારોમાથી વીણીને છૂટા પાડેલા અનુક્રમે પાચ પ્રધાન ઉપકારો છે તેને લક્ષમા લેવાથી પરમેષ્ઠિઓ ઉપર સાચો આદર ભાવ જાગે છે એ આદરભાવ જ જીવને 'નવકાર મત્ર'નો સાચો અધિકારી બનાવે છે

પ્રકરણ બારમું

નમસ્કારના સ્તોત્રો

' नवकारफलप्रकरणम् । '

घणघाइकम्ममुक्का अरहंता तह य सव्वसिद्धा य ।
आयरियाउवज्झाया पवरा तह सव्वसाहू य ॥ १ ॥
एयाण नमुक्कारो पंचण्ह वि पवरलक्खणधराणं ।
भवियाण होइ सरणं संसारे संसरंताण ॥ २ ॥

ઘનઘાતી કર્મથી મુક્ત અરિહંતો સર્વ સિદ્ધો પ્રવર આચાર્યો ઉપાધ્યાયો તથા સર્વ સાધુઓ—શ્રેષ્ઠ લક્ષણને ધારણ કરનારા એ પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને કરેલો નમસ્કાર સંસારમાં ભટકતા ભવ્ય જીવોને પરમ શરણરૂપ છે ૧–૨

उड्ढमहोतिरियम्मि य जिणणवकारो पहाणओ नवर ।
नरसुरसिवसुक्खाण कारण इत्थ भुवणम्मि ॥ ३ ॥

ઊર્ધ્વ લોક, અધોલોક અને તિર્યગ્ લોકમા શ્રી જિન નવકાર પ્રધાન છે તથા સમસ્ત ભુવનમા નરસુખ, સુરસુખ અને શિવસુખોનુ પરમ કારણ છે ૩

तेण इमो निच्च चिय पढिज्ज सुत्तुट्ठिएहि अणवरय ।
होइ चिय दुहदलणा सुहजणणो भवियलोयस्स ॥ ४ ॥

તે કારણે સૂતા અને ઊઠતા આ નવકારને અનવરત ગણવો જોઇએ ભવ્ય લોકોને તે નિશ્ચયે દુખને દળનારા તથા સુખને ઉત્પન્ન કરનારો થાય છે ૪

जाए वि जो पढिज्जइ जेण य जायस्स होइ बहुरिद्धि ।
अवसाण वि पढिज्जइ जेण मओ सुगइ जाइ ॥ ५ ॥

જન્મ વખતે તે ગણવામાં આવે તો જન્મ પામ્યા બાદ ઋદ્ધિને આપનારો થાય છે અને અવસાન વખતે તે ગણવામા આવે તો મરણ થયા બાદ સુગતિને આપનારો થાય છે ૫

आवइहि वि पढिज्जइ जेण य लघेइ आवइसयाइ ।
रिद्धीहिं वि पढिज्जइ जेण य सा जाइ वित्थार ॥ ६ ॥

આપત્તિ વખતે તેને ગણવામા આવે તો સેકડો આપત્તિઓનુ ઉલ્લઘન થાય છે અને ઋદ્ધિની વખતે તેને ગણવામા આવે તો તે ઋદ્ધિ વિસ્તારને પામે છે ૬

नवसिरि हुति सुराण विज्जाहरतेय नरवरिंदाण ।
जेण इमो नवकारो सासु व्व पइट्ठिओ कठे ॥ ७ ॥

આ નવકારને શ્વાસની જેમ કઠને વિષે જે સ્થાપન કરે છે, તે દેવતાઓ હોય તો નવલક્ષ્મીને પામે છે તથા નરવરેન્દ્રો હોય તો વિદ્યાધરના તેજને પ્રાપ્ત કરે છે ૭

जह अहिणा दट्ठाण गारुडमतो विस पणासेइ ।
तह नवकारो मतो पावविस नासइ असेस ॥ ८ ॥

સર્પથી કરડાયેલાના વિષને જેમ ગારુડમંત્ર નાશ કરે છે તેમ નવકાર મહામંત્ર સમગ્ર પાપરૂપી વિષને નાશ કરે છે ૮

किं एस महारयणं ? किं वा चिंतामणि व्व नवकारो ?
किं कप्पद्रुमसरिसो ? नहु नहु ताण वि अहिययरो ॥ ९ ॥

चिंतामणिरयणाइ कप्पतरु इक्कजम्मसुहहेऊ ।
नवकारो पुण पवरो सग्गऽपवग्गाण दायारो ॥ १० ॥

શું આ નવકાર એ મહારત્ન છે ? અથવા ચિન્તામણિ સમાન છે ? કે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે ? નહિ, નહિ, એ તો તેનાથી પણ અધિકતર છે ચિંતામણિરત્ન વિગેરે અને કલ્પતરુ એ તો માત્ર એક જન્મમાં સુખના કારણ છે જ્યારે શ્રેષ્ઠ એવો નવકાર તો સ્વર્ગાપવર્ગને આપનારો છે ૯–૧૦

जं किंचि परमतत्तं परमप्पयकारणं च जं किंचि ।
तत्थ वि सो नवकारो झाइज्जइ परमजोगीहिं ॥ ११ ॥

જે કાંઇ પરમતત્ત્વ છે અને જે કાંઇ પરમ પદનું કારણ છે, તેમાં પણ આ નવકાર જ પરમયોગીઓ વડે વિચારાય છે ૧૧

जो गुणइ लक्खमेगं पूएइ विहीइ जिणनमुक्कारो ।
तित्थयरनामगुत्तं सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥ १२ ॥

જે એક લાખ નવકારને ગણે અને શ્રી જિનેશ્વર દેવને વિધિપૂર્વક પૂજે, તે શ્રી તીર્થંકરનામગોત્રને બાંધે એમાં સંદેહ નથી. ૧૨

सट्ठिसय विजयाण पवराण जत्थ सासओ कालो ।
तत्थ वि जिणनवकारो इय एम पढिज्जइ निच्च ॥ १३ ॥

પાચ મહાવિદેહની પ્રવર ૧૬૦ વિજયો, કે જ્યા શાશ્વતકાળ છે, ત્યા પણ આ શ્રી જિન-નવકાર નિરંતર ભણાય છે ૧૩

एरावएहिं पचहिं पचहि भरहेहि सु चिय पढनि ।
जिणनवकारो एमो सासयसिवसुक्खदायारो ॥ १४ ॥

પાચ ઐરવત અને પાચ ભરતમા પણ શાશ્વત સુખને દેનાર આજ નવકાર ગણાય છે ૧૪

जेण मरतेण इमो नवकारो पाविओ कयत्थेण ।
सो दवलोइ गतु परमपयत पि पावेइ ॥ १५ ॥

મરતી વખતે જે કૃતાર્થ પુરુષ આ નવકાર પ્રાપ્ત કર્યો તે દેવલોકને વિષે જાય છે અને પરમપદને પણ પામે છે ૧૫

एसो अणाइकालो अणाइजीवो अणाइजिणधम्मो ।
तइया वि ते पढता एसु चिय जिणनमुक्कार ॥ १६ ॥

આ કાળ અનાદિ છે આ જીવ અનાદિ છે અને આ જિન ધર્મ પણ અનાદિ છે જ્યારથી એ છે ત્યારથી આ નવકાર ભવ્ય જીવોવડે ભણાય છે ૧૬

जे केइ गया मुक्ख गच्छति य केऽवि कम्ममलमुक्का ।
ते सव्वे चिय जाणसु जिणनवकारप्पभावेण ॥ १७ ॥

જે કોઇ મોક્ષે ગયા છે અને જે કોઇ કર્મ મલથી રહિત બનીને મોક્ષે જાય છે, તે સર્વે પણ શ્રી જિન-નવકારના જ પ્રભાવે છે, એમ જાણો ૧૭

न हु तस्स किंचि पहवइ डाइणिवेयालरक्खमारिभय ।
नवकारपभावेण नासंति सयलदुरियाइं ॥ १८ ॥

નવકારના પ્રભાવથી ડાકિની વેતાલ, રાક્ષસ અને વગેરેનો ભય કોઇ કરી શકતો નથી તથા સકલ પાપો-નાશ પામે છે ૧૮

वाहिजलजलणतक्करहरिकरिसंगामविसहरभयाइं ।
नासंति तक्खणेणं जिणनवकारप्पभावेणं ॥ १९ ॥

શ્રી જિન-નવકારના પ્રભાવથી વ્યાધિ જળ અગ્નિ સિંહ, હાથી, સંગ્રામ સર્પ આદિના ભયો તત્ક્ષણ પામે છે ૧૯

इय एसो नवकारो भणिओ सुरसिद्धखयरपमुहेहिं ।
जो पढइ भत्तिजुत्तो सो पावइ परमनिव्वाणं ॥ २०

આ નવકાર સુર, સિદ્ધ, ખેચર વગેરે વડે ભણાયે તેને જે કોઇ ભક્તિ યુક્ત બનીને ભણે છે તે પરમ નિ પામે છે ૨૦

अडविगिरिरन्नमज्झे भयं पणासेइ सुमरिओ संतो ।
रक्खइ भवियसयाइं माया जह पुत्तभंडाइं ॥ २१ ॥

અટવી, પર્વત કે અરણ્યના મધ્યમાં સ્મરણ કરાયેલે નવકાર ભયને નાશ કરે છે અને માતા જેમ પુત્રાદિકોનું કરે છે તેમ સેંકડો ભવ્યોનું રક્ષણ કરે છે ૨૧

थंभेइ जलं जलणं चिंतियमित्तोऽवि पंचनवकारो ।
अरिमारिचोरराउलघोर-उवसग्गं पणासेइ ॥ २२ ॥

પંચ નવકાર ચિંતવવા માત્રથી પણ જલ અને અગ્નિને થભાવી દે છે તથા અરિ મારિ, ચોર અને રાજાઓના ઘોર ઉપસર્ગોનો અત્યંત નાશ કરે છે ૨૨

हियमगुहाए नवकारकेसरी जाण सठिओ निच्च ।
कम्मट्ठगंठिदोघट्टघट्टय ताण परिनट्ठ ॥ २३ ॥

જેઓના હૃદયરૂપી ગુફામા નવકારરૂપી કેસરી સિંહ નિરંતર રહેલો છે તેઓના આઠ કર્મની ગાઠરૂપી હાથીના સમૂહ સમસ્ત પ્રકારે નાશ પામેલા છે ૨૩

तवसजमदाणरहो पचनमुक्कारसारहिनिउत्तो ।
नाणतुरगमजुत्तो नेइ फुड परमनिव्वाण ॥ २४ ॥

પચ નમસ્કારરૂપી સારથીથી નિયુક્ત અને જ્ઞાનરૂપી ઘોડાથી જોડાયેલો તપ સયમ અને દાનરૂપી રથ પ્રગટપણે પરમ નિર્વાણને વિષે લઈ જાય છે ૨૪

जिणसासणस्स सारो चउदसपुव्वाण जो समुद्धारो ।
जस्स मणे नवकारो ससारो तस्स किं कुणइ ? ॥ २५ ॥

જે શ્રી જિન શાસનનો સાર છે, ચતુર્દશ પૂર્વોનો સમ્યગ્ ઉદ્ધાર છે, તે નવકાર જેના મનને વિષે સ્થિર છે, તેને સંસાર શું કરે ? અર્થાત્ કાંઈ પણ કરવા સમર્થ નથી ૨૫

॥ इति श्री लघुनमस्कारफल सगाथार्थ ॥

सत्तू वि होइ मित्तो ताऽउडविसं पि जायए अमियं ।
भीमाडवी य विवरइ चित्तरइ वासभवणं व ॥ १० ॥

વળી જ્યારે વિધિવિહિત સર્વ આરાધનાના પ્રકારવડે કામિતફળ સંપાદન કરવા માટે પ્રધાન મંત્ર તુલ્ય નવકારનો પ્રભાવ થાય છે ત્યારે શત્રુ પણ મિત્ર બની જાય છે તાલપુટ વિષ પણ અમૃત બની જાય છે અને ભયંકર અટવી ચિત્તને આનંદ આપનાર વાસભવન જેવી બની જાય છે ૯-૧૦

चोरा वि रक्खगत्तं उविंति साणुग्गहा हवंति गहा ।
अवसउणा वि हु सुहसउणसाहणिज्जं जणंति फलं ॥ ११ ॥

ચોરો પણ રક્ષકપણાને પામે છે, ગ્રહો અનુગ્રહ કરવાવાળા થાય છે અને અપશુકન પણ શુભ શુકનથી સાધ્ય ફળને આપનારા બની જાય છે ૧૧

जणणाओ इव न कुणंति डाइणीओऽवि थेवमवि पीडं ।
मद्दवंति निरुद्धा मंततंतजंतप्पयारा वि ॥ १२ ॥

જનનીઓની માફક ડાકિણીઓ પણ થોડી પણ પીડાને કરતી નથી, તેમજ મંત્ર તંત્ર અને યંત્રના પ્રકારો પણ રૂંધાઈ જાય છે અર્થાત્ કાંઈ કરી શકતા નથી ૧૨

पकमलपुंजु व्व सिही सिंहो गोमाउय व्व वणहत्थी ।
मिगसाबु व्व विहावइ पंचनमुक्कारसामत्था ॥ १३ ॥

પંચ નમસ્કારના સામર્થ્યથી અગ્નિ કમલના પુંજ જેવો, સિંહ શિયાળ જેવો અને વનહસ્તી મૃગના બચ્ચા જેવો બની જાય છે ૧૩

इत्तुच्चिय सुमरिज्जइ निसियणउट्ठाणसल्लणपडणेसु ।
सुरखेयरपमिइहिं एसो परमाए भत्तीए ॥ १४ ॥

એ કારણે આ નવકાર સુર, ખેચર વગેરે વડે બેસતાં, ઊઠતા, સ્ખલના પામતાં કે પડતા પરમ ભક્તિપૂર્વક સ્મરણ કરાય છે ૧૪

किंच धन्नाण मणोभवणे सद्धावहुमाणवट्टिनेहिद्धो ।
मिच्छत्ततिमिरहरणो वियरइ नवकारवरदीवो ॥ १५ ॥

વળી શ્રદ્ધારૂપી દિવેટ અને બહુમાનરૂપી છે તેલ જેમાં તથા મિથ્યાત્વરૂપી તિમિરને હરનારો એવો આ નવકારરૂપી શ્રેષ્ઠ દીપક ધન્ય પુરુષોના મનરૂપી ભવનને વિષે શોભે છે ૧૫

जाण मणवणनिगुंज रमइ नमुक्कारकेसरिकिसोरो ।
ताण अणिट्ठदोघट्टघट्टघडणा न नियडेइ ॥ १६ ॥

જેઓના મનરૂપી વનનિકુંજમાં નવકારરૂપી કેસરીકિશોર સિંહનુ બચ્ચુ રમે છે, તેઓને અનિષ્ટરૂપી હાથીઓના ટોળાનો સંયોગ થતો નથી ૧૬

ता निविडनिगडघडणा गुत्ती ता वज्जपंजरनिरोहो ।
जो जाव ज्जवि जविओ पचनमुक्कारवरमंतो ॥ १७ ॥

નિબિડ બેડીઓની ઘટના છે જેમા તેવુ કેદખાનુ કે વજ્રપંજરનો નિરોધ ત્યાસુધી જ પીડા કરે છે, કે જ્યા સુધી હે સત્વાત્મન્ ! પંચ નવકારરૂપી શ્રેષ્ઠ મંત્ર જપવામા આવ્યો નથી ૧૭

दप्पिट्ठदुट्ठनिट्ठुरमुद्दट्ठदिट्ठी वि ताव होइ परा ।
नवकारमंतचिंतणपुव्वं न पलोइया जाव ॥ १८ ॥

દષ્ટિ દુષ્ટ નિષ્ઠુર અને અસત રૂપ એવી પ
ઓની દષ્ટિ ત્યાંસુધી જ પીડા કરે છે, કે જ્યાંસુધી
મંત્રના ચિંતનપૂર્વક જોવાયુ નથી ૧૮

मरणरणगणगणसगमे गमे गामनगरमाईण ।
एवं सुमरंताण, ताणं सम्माणण च भवे ॥ १९

મરણ સમરાંગણ અને મ લોના સમાગમ વખતે
નગરાદિના ગમન વખતે નવકારનુ સ્મરણ કરનારાઓ
અર્થાત્ શરણની અને સ માનની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૯

तहा-जल्माणमणिपहपुल्फारफणिरइफणागणाहिंता ।
पसरंतकिरणभरभग्गभीमतिमिरम्मि पायाले ॥ २० ॥
चिंतातरघडमाणमाणगणदिट्ठदिमत्था ज ।
विलसंति दाणवा किर त खु नमुक्कारफुरियस्स ॥ २

તથા જાજ્વલ્યમાન મણિપ્રભાવડે પ્રફુલ્લ એવી
ફણિપતિની ફણાના સમૂહથી પ્રસાર પામતા કિરણોન
ભાગી ગયુ છે ભયકર અધકાર જ્યાનુ એવા પાતાળ
વિષે ચિતવતાની સાથે જ ઘટમાન છે ચિત્તાહ્લાદક
વિષયો જમને એવા દાનવોને જે વિલાસ છે, તે
ફળનો એક લેશ છે ૨૦-૨૧

जे पि य विसिट्ठपयवीविज्जाविन्नाणविणयनयनिउण ।
अक्खलियपसर पसरंतकंतजसभरियभुवणयल ॥ २२
अचलऽणुरत्तकलत्तपुत्तपमुहसयलसुहिसयण ।
आणापडिच्छणुच्छाहिदच्छगिहिकम्मकारिजण ॥ २३
अच्छिन्नलच्छिविच्छड्डमाभिभोइत्तवियरणपहाण ।
धायामश्चाइविसिट्ठलोयपयइवहुमय च ॥ २४ ॥

जहचिंतियफलसंपत्तिसुंदरं दिन्नदुज्जणचमक्कं ।
पाविज्जइ मणुयत्तं तं च नमुक्कारफललेसो ॥ २५ ॥

વળી વિશિષ્ટ પદવી, વિદ્યા, વિજ્ઞાન, વિનય અને ન્યાયથી નિપુણ, અસ્ખલિત પ્રસરવાળુ, પ્રસાર પામતા મનોહર યશથી ભરાઈ ગયુ છે ભુવનતલ જેમાં, અત્યંત અનુરક્ત એવા કલત્ર અને પુત્રાદિ સકલસુખી સ્વજનવાળુ, આજ્ઞાની રાહ જોતા ઉત્સાહી અને દક્ષ ગૃહકર્મ કરનાર પરિજનવાળુ, અવિચ્છિન્ન લક્ષ્મીના વિસ્તારયુક્ત એવુ સ્વામિપણુ, ભોગીપણુ અને દાનીપણુ તેનાવડે શ્રેષ્ઠ, રાજા અમાત્યાદિ વિશિષ્ટ લોક અને પ્રજાજનવડે બહુમાન કરાયેલુ, યથાચિંતિત ફલપ્રાપ્તિવડે સુન્દર અને વિરોધી લોકોના ચિત્તને પણ ચમત્કાર કરનારુ, એવુ મનુષ્યપણુ જે પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ નવકારના ફલનો એક લેશ છે ૨૨–૨૩–૨૪–૨૫

जं पि य सव्वप्पहाणलक्खचउसट्ठिसहस्सविलयाणं ।
बत्तीसमहस्समहप्पभावभासंतसामंतं ॥ २६ ॥

पवरपुरसरिसछन्नवइगामकोडीरम्मदुप्पसरं ।
सुरनयरसरिसपुरवरबिसत्तरीसहस्ससरसालं ॥ २७ ॥

बहुमक्खखेडकब्बडमडंबदोणमुहपमुहबहुवसिमं ।
दीसंतकंतसुंदरसदणसंदोहदिन्नवोहिं ॥ २८ ॥

परचक्कचप्पणाणप्पसत्तिपाइक्कचक्कमक्किन्नं ।
पगलंतगंडमंडलमयंडदोघट्टघडिलं ॥ २९ ॥

मणपवणचंचलक्खरथखरक्खयक्खोभितरलतुरमा(गा)लं ।
सोलसहस्सपरिसक्खजक्खरक्खापरिक्खित्तं ॥ ३० ॥

नवनिहिचउदसरयणप्पभावपाउब्भवंतसयलत्थ ।
छक्खंडभरहखित्ताहिवत्तणं लब्भए भुवणे ॥ ३१ ॥

तं पि हु किर सद्धासलिलसेगपरिवड्ढियस्स तस्सेव ।
पंचनमुक्कारतरुस्स कोऽवि फलविलसिअविसेसो ॥ ३२ ॥

વળી સર્વ અંગોએ પ્રધાન શોભાયુક્ત ચોસઠ હજાર અંતેઉરીવાળું બત્રીસ હજાર મોટા પ્રભાવશાળી સામંત રાજાઓના આધિપત્યવાળું, મોટા નગર સદૃશ છન્નુ ક્રોડ ગામના વિસ્તારવાળું, દેવનગર સમાન બહોંતર હજાર એક નગરોવાળું, બહુ સંખ્ય ખેડ કબ્બડ મડંબ દ્રોણમુખ વગેરે ઘણી વસ્તીઓવાળું દેદીપ્યમાન મનોહર અને સુંદર એવા રથોના સમુદાયથી યુક્ત રાજમાર્ગોવાળું દુશ્મનના સમુદાયને ચગદી નાખવાને સમર્થ એવા પાયદળની સેનાના સમુદાયવાળું, અસ્ખલિત મદ ઝરતા છે ગંડસ્થલ જેના એવા અત્યુગ્ર હાથીઓવાળું મન અને પવનથી પણ ચપળ તથા કઠોર ખુરીઓવડે ખોદી નાખ્યું છે ક્ષોણિતલ જેમને એવા તરુણ તુરંગોની માળાવાળું સોળ હજારની સંખ્યાવાળા યક્ષોના સમુદાયથી સુરક્ષિત, નવનિધિ અને ચૌદ રત્નોના પ્રભાવથી પ્રાદુર્ભાવ પામતા સકલ અર્થોવાળું છ ખંડ ભરતક્ષેત્રનું અધિપતિપણું ભુવનને વિષે જે પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ ખરેખર શ્રદ્ધાસલિલના સિંચનથી પરિવર્ધિત એવા પંચ નમસ્કારરૂપી વૃક્ષના કોઈ એક ફલના વિલાસનો જ વિશેષ છે ૨૬ થી ૩૨

जं पि य सियदेवसुयसजुयसुरमयणगुदस्सच्छगो ।
सिरिपिपुडतो मुत्ताहल व उववज्जइ तत्तो ॥ ३३ ॥

आजम्म रम्मतणू आजम्म सुहगगुरुवणावत्थो ।
आजम्म रोगजरारयसेयविवज्जियसरीरो ॥ ३४ ॥

आजम्म ण्हाणरहिओ सहावसुरहिदेहो सहरिइतणुमलविमुक्को ।
आजम्म अमिलायतमल्लवरदेवदूसधरो ॥ ३५ ॥

उत्तत्तकणयचंचणतरुणदिवायरसरिच्छहसरीरो ।
पचण्डरयणाहरण किरणच्छुरियदिसिचक्को ॥ ३६ ॥

अक्खंडगंडमंडलुत्ततकुंडलपहापहासिल्लो ।
रमणीयरमणअमरणरमणीगणमणहरो किंच ॥ ३७ ॥

गहचक्कमिक्कहेल पाडेउ भूयल भमाडेउ ।
सयलकुलाचलचक्कं चूरेउ तह य लीलाए ॥ ३८ ॥

माणमपमुहमहासरसरियादहसायराण सलिलाइं ।
पलयपवणु व्व समकालमेव सत्तो विसोसेउ ॥ ३९ ॥

तेलुक्कपूरणत्थं सत्ति निउव्वियमहल्लबहुरुवो ।
परमाणुमित्तरुवोऽवि तह य होउ लहु समत्थो ॥ ४० ॥

तह इक्करंगुलिपचगस्स पत्तेयमग्गभागेसु ।
मेरुपणगा उ इक्किक्कमिक्ककाल धरणसत्तो ॥ ४१ ॥

किं बहुणा सत पि हु असतय तह मऽसतमवि सत ।
वत्थू इक्कखणि चिय दरिसेउमल करेउ च ॥ ४२ ॥

नमिरसुरविसरसिरमणिमऊहरिंछोलिविच्छुरियपाओ ।
भूभगाइट्ठपहिट्ठसममुहिट्ठिउपरिवारो ॥ ४३ ॥

चिंताऽणतरसहसत्ति सघडताणुकूलविसयगणो ।
अणवरयरइरसाविलविलासकरणिक्कदुल्ललिओ ॥ ४४ ॥

निम्मलओहिन्नाणानिमेसदिट्ठीए दिट्ठदट्ठव्वो ।
समकालोदयसमुवितसयलसुहकम्मपयइ य ॥ ४५ ॥

रिद्धिपवधबधुरविमाणमालाहिवत्तण सुइर ।
पालइ अखलियपसर सुरलोए किर सुरिंदोऽवि ॥ ४६ ॥

त पि असेस जाणसु सम्म स्स माहगम्मविह्यिस्स ।
पचनमुक्काराराहणस्स लीलाइयलवु त्ति ॥ ४७ ॥

વળી શ્વેત દિવ્યાંશુકથી ઢંકાયેલ દેવશય્યાને વિષે છીપોની પડની મધ્યમાં રહેલ મુક્તાફલની જેમ સુંદર અંગ સહિત જે ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થયા બાદ જે આજન્મ સૌભાગ્ય અને યુવાવસ્થા યુક્ત આજન્મ રમ્યતનુ આજન્મ રોગ, જરા, રજ અને સ્વેદ રહિત શરીર યુક્ત આજન્મ સ્નાયુ-નસ, વસા-ચરબી અતિ તપાવેલું માંસ અને રૂધિરાદિ શરીરના મલથી વિમુક્ત તથા આજન્મ અમ્લાન પુષ્પમાલા અને શ્રેષ્ઠ દેવદૂષ્યને ધારણ કરનાર તથા ઉત્તમ જાત્ય કાંચન અને તરુણ દિનકર સમાન છે શરીરની શોભા જેની પાંચ પ્રકારના રત્નમય આભરણોના કિરણોથી સ્ફુરિત છે દિક્ચક્ર જેને લટકતા કુંડલોની પ્રભાથી પ્રભાસિત છે સંપૂર્ણ ગંડમંડલ જેને રમણીય રમણશીલ દેવરમણીઓના સમુદાયના મનને હરણ કરનાર એક હેલાવડે ગ્રહચક્રને પાડવા અને ભૂતલને ભમાડવા સમર્થ, લીલાપૂર્વક સકલ કુલાચલના સમુદાયને ચૂરવા અને માનસ પ્રમુખ મહા સરોવર, સરિતા, દ્રહ અને સાગરોના પાણીને પ્રલય કાલના પવનની જેમ એકી સાથે શોષવા સમર્થ મોટા અને ઘણા એવા વૈક્રિય રૂપોવડે એકી સાથે ત્રણ લોકને પૂરવા તથા પરમાણુ માત્ર રૂપને પણ કરવા સમર્થ, એક હાથની પાંચ આંગળીઓ ઉપર પ્રત્યેકના અગ્ર ભાગને વિષે એકી સાથે પાંચેય મેરુને ધારણ કરવાને સમર્થ બહુ શું કહેવું ! એક ક્ષણમાં સત્ વસ્તુને અસત્ અને અસત્ વસ્તુને સત્ દેખાડવાને તથા કરવાને નિશ્ચે સમર્થ તથા નમતા એવા દેવસમૂહના મસ્તક ઉપર રહેલ મણિના કિરણની શ્રેણિવડે વ્યાપ્ત છે ચરણો જેના ભ્રૂભંગવડે આદેશ કરાયેલો અને હર્ષિત થયેલો સસંભ્રમપણે ઊભો થતો છે પરિવાર જેનો, ચિન્ત

વતાની સાથે તુરત જ સંઘટિત થતો છે અનુકૂળ વિષયોનો સમુદાય જેને રતિના રસવડે ભરપૂર વિલાસ કરવાને વિષે નિરંતર રક્ત, નિર્મલ અવધિજ્ઞાન અને અનિમેષ દૃષ્ટિવડે જોયા છે જોવા લાયક પદાર્થો જેણે, સમકાલે ઉદય પામેલી છે સઘળી શુભ કર્મની પ્રકૃતિઓ જેને તથા ઋદ્ધિના પ્રબંધથી મનોહર એવા વિમાનોના સમુદાયોનું પ્રાપ્ત થયું છે અધિપતિપણું જેને, એવો અસ્ખલિત પ્રસરવાળો સુરેંદ્ર પણ લાંબા કાળ સુધી જે દેવલોકનું પાલન કરે છે, તે સર્વ સદ્ભાવગર્ભિત પંચ નમસ્કારની થયેલી આરાધનાની લીલાનો જ એક લવ છે, એમ જાણો ૩૩ થી ૪૭

उड्ढाहोतिरियतिलोगरंगमज्झम्मि अइसयविसेसो ।
दव्व खित्त काल भाव च पडुच्च चुज्जकरो ॥ ४८ ॥
दीसइ सुणिज्जए वा जो कोऽवि हु कह वि कस्स वि जणस्स ।
सव्वोऽवि सो नमुक्कारसरणमाहप्पनिप्फन्नो ॥ ४९ ॥

ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્ચ્છા સ્વરૂપ ત્રણ લોકરૂપી રંગમંડપમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રી જે કોઈને જે કાંઈ આશ્ચર્યજનક અતિશય વિશેષ દેખાય છે અથવા સંભળાય છે, તે સર્વ પણ નમસ્કારના સ્મરણનો જ એક મહિમા જાણવો ૪૮-૪૯

जलदुग्ग थलदुग्गे पव्वयदुग्गे मसाणदुग्गे वा ।
अन्नत्थ वि दुग्गपए ताणं सरणं नमुक्कारो ॥ ५० ॥

જલદુર્ગને વિષે, સ્થલદુર્ગને વિષે, પર્વતદુર્ગને વિષે સ્મશાનદુર્ગને વિષે અથવા અન્યત્ર પણ દુર્ગ એટલે કષ્ટપદને વિષે એક નવકાર જ ત્રાણ અને શરણ છે ૫૦

वसि(सी)यरणुच्चाडणथोभणेसु मु(स)द्दखोमथभणाईसु ।
एसुच्चिय पच्चलओ तहा पउत्तो नमुक्कारो ॥ ५१ ॥

વશીકરણ, ઉચ્ચાટણ, થોભણ પ્રમુતિ ક્ષોભ અને સ્થભન આદિ કાર્યો વિધિપૂર્વક પ્રયુક્ત થયેલ નવકાર જ સમર્થ છે ૫૧

मततरपारद्धाइ नाइ कज्जाइ ताइ मव्वइ (वसमेंइ) ।
ताण चिय नियमुमरणपुव्वाऽद्धाण सिद्धिकरो ॥ ५२ ॥

અન્ય મંત્રોથી પ્રારંભેલા જે કાર્યો વશ થયા નથી તે સર્વ પણ નવકારના સ્મરણપૂર્વક પ્રારંભેલા હોય તો શીઘ્ર સિદ્ધ થાય છે ૫૨

ता सयलाओ सिद्धीओ मगलाइ च अहिलसतेण ।
सव्वत्थ सया सम्म चिंतेयव्वो नमुक्कारो ॥ ५३ ॥

તે કારણ માટે સમસ્ત સિદ્ધિઓ અને મંગલોને ઇચ્છતા આત્માએ સર્વત્ર સદા સમ્યક્ પ્રકારે નવકારને ચિન્તવવો જોઈએ ૫૩

जागरणसुयणछीयणचिट्ठणचक्कमणखलणपडणेसु ।
एस किर परममतो अणुसरियव्वो पयत्तेण ॥ ५४ ॥

જાગતા, સૂતા, છીંકતા, બેસતા, ઊઠતા ઊભા રહેતા, ચાલતા સ્ખલના પામતા, કે નીચે પડતા આ પરમ મંત્રને જ નિશ્ચે અનુસરવો જોઈએ–વારંવાર સ્મરણ કરવો જોઈએ ૫૪

पत्तेम नमुक्कारो पत्तो पुन्नाणुबधिपुन्नेण ।
नारयतिरियगइओ तस्सावस्सं निरुद्धाओ ॥ ५५ ॥

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાળા જે આત્માએ આ નવકારને પ્રાપ્ત કર્યો છે તેની નરક અને તિર્યંચગતિઓ અવશ્ય રોકાઈ ગઈ છે ૫૫

न पुनरुत्त पावइ कयाइ किर अयमनीयगुत्ताइ ।
जम्मतरेऽवि दुलहो तस्स न एसो नमुक्कारो ॥ ५६ ॥

વળી કહ્યુ છે કે આ નવકાર જેણે ભાવથી પ્રાપ્ત કર્યો છે તેને વારવાર અપયશ અને નીચ ગોત્રાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી તથા જન્માંતરમા પણ તેને ફરીવાર આ નવકારની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ થતી નથી ૫૬

जो पुण सम्म गुणिउ नरो नमुक्कारल्रक्खमक्खड ।
पुएइ जिण सघ बधइ तित्थयर नाम सो ॥ ५७ ॥

વળી જે મનુષ્ય એક લાખ નવકારને અખડપણે ગણે તથા શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને સઘની પૂજા કરે, તે તીર્થંકરનામ-કર્મને બાધે છે ૫૭

हुति नमुक्कारवभावओ य जम्मतरेऽवि किर तस्स ।
जाइकुलरूवारग्गसपयाओ पहाणाओ ॥ ५८ ॥

નવકારના પ્રભાવથી જન્માતરને વિષે પણ પ્રધાન જાતિ, કુલ, રૂપ આરોગ્ય અને સપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે ૫૮

ताव न जायइ चित्तण चिंतिय पत्थिय च वायाए ।
काएण पारद्ध जाव न सरिओ नमुक्कारो ॥ ५९ ॥

ચિત્તથી ચિતવેલુ, વચનથી પ્રાર્થેલુ, અને કાયાથી આરભેલુ કાર્ય ત્યાં સુધી જ થતુ નથી, કે જ્યા સુધી આ નવકારને સ્મરવામા આવ્યો નથી ૫૯

अन्न च इमाओ चिय न होइ मणुओ कयाइ ससारे ।
दासो पेसो दुभगो नीओ विगलिंदिओ चेव ॥ ६० ॥

વળી આ નવકારથી મનુષ્ય સંસારમાં કદિ પણ દાસ, પ્રેષ્ય, દુર્ભગ નીચ કે વિકલેન્દ્રિય-અપૂર્ણ ઇંદ્રિયવાળો થતો નથી ૬૦

इहपरलोयसुहयरो इहपरलोयदुहदलणपचलओ ।
एस परमेट्ठिविसओ भत्तिपउत्तो नमुक्कारो ॥ ६१ ॥

પરમેષ્ઠિ વિષયક ભક્તિપ્રયુક્ત આ નવકાર આ લોક અને પરલોકમાં સુખને કરનારો ॰ તથા આ લોક અને પરલોકનાં દુખને દળનારો છે ૬૧

किं भणिएण बहुणा ? त नत्थि जयम्मि ज किर न सक्को ।
काउ एस जियाण भत्तिपउत्तो नमुक्कारो ॥ ६२ ॥

વળી બહુ વર્ણન કરવાથી શું ? આ જગતમાં તેવું કાંઈ જ નથી, કે જે ભક્તિ પ્રયુક્ત આ નવકારવડે જીવોને પ્રાપ્ત ન થાય ૬૨

जइ ताव परमदुल्लह सपाडइ परमपयसुहं वि इमो ।
ता तदणुसगसज्झे तदन्नसुक्खम्मि का गणणा ? ॥ ६३ ॥

પરમ દુર્લભ એવા પરમ પદના સુખોને પણ જો આ પમાડે તો તેના અનુષંગથી સાધ્ય અન્ય સુખોની તો ગણના જ શી ? ૬૩

पत्ता पाविस्सति पावति य परमपयपुरं जे ते ।
पचनमुक्कारमहारहस्स सामत्थजोगेण ॥ ६४ ॥

પરમ-પદ-પુરને જેઓ પામ્યા છે, પામશે અને પામે છે, તે સર્વે પંચ નમસ્કારરૂપી મહારથના સામર્થ્ય-યોગે જ છે ૬૪

सुचिर पि तवो तविय चिन्न चरण सुय च बहुपढिय ।
जइ ता न नमुक्कारे रइ तओ त गय विहल ॥ ६५ ॥

લાબા કાળ સુધી તપને તપ્યો, ચારિત્રને પાળ્યુ અને ઘણા શાસ્ત્રને ભણ્યો, પણ જો નવકારને વિષે રતિ ન થઇ, તો તે સઘળુ નિષ્ફળ ગયુ (જાણવુ) ૬૫

चउरगाए सेणाए नायगो दीवगो जहा होइ ।
तह भावनमुक्कारो दसणतवनाणचरणाण ॥ ६६ ॥

ચતુરગ સેનાને વિષે જેમ સેનાની દીપક સમાન છે, તેમ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અને તપની આરાધના વિષે ભાવ નમસ્કાર દીપક સમાન છે ૬૬

भाव नमुक्कारविवज्जियाइ जीवेण अकयकज्जाइ ।
गहियाणि य मुक्काणि य अणतसो दव्वलिंगाइ ॥ ६७ ॥

तम्हा नाऊणेव जत्तेण तुम पि भावणासार ।
आराहणाकयमणो मणम्मि सुदर ! तय धरसु ॥ ६८ ॥

ભાવ નમસ્કાર રહિત જીવે અનતી વાર દ્રવ્ય લિગને નિષ્ફળપણે ગ્રહણ કર્યા અને મૂક્યાં, એમ સમજીને હે સુદર ! તુ આરાધનાને વિષે એક-મનવાળો થની ભાવપૂર્વક તેને (ભાવ નમસ્કારને) મનને વિષે ધારણ કર ૬૭-૬૮

हहो देवाणुपिया ! पुणरुत्त पत्थिओसि इत्थ तुम ।
ससारजलहिसेउ सिढिलिज्जसु मा नमुक्कार ॥ ६९ ॥

હે દેવાનુપ્રિય ! ફરીફરીને તને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે-સસારસાગરમાં સેતુ સમાન નમસ્કાર પ્રત્યે તુ શિથિલ (આદરવાળો) થનીશ નહિ ૬૯

અક્ષરોની સંધિના પ્રયોગોથી નિશ્ચે આ ઓંકાર બનેલો છે, એમ સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓએ ફરમાવેલું છે એનું ધ્યાન કરવાથી નિશ્ચે પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને સ્પષ્ટપણે ધ્યાયા છે અથવા જે એ (એ અક્ષર)નું ધ્યાન કરવાને પણ અસમર્થ છે તે પાસે રહેલા કલ્યાણ મિત્રોના સમુદાય પાસેથી પંચ નવકારને સાંભળે અને સાંભળતી વખતે હૈયામાં આ પ્રમાણે ભાવના કરે ૮૩ થી ૮૯

एसो स सारगंठी एम स कोवि हु दुलमलभु ति ।
एमो स इट्ठमगो एयं त परमतत्त ति ॥ ९० ॥

આ નવકાર એ સારની ગાંઠડી છે આ નવકાર એ કોઈ દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ છે આ નવકાર એ મને ઈષ્ટનો સમાગમ છે અને આ નવકાર એ એક પરમ તત્ત્વ છે ૯૦

अहह तडत्थो जाओ नूण भवजलहिणो अह अज्ज ।
अण्णह किह अहं कह व एस एव समाओगो ॥ ९१ ॥

અહો હો! આજે હું ભવસમુદ્રના તટને પામ્યો છું, અન્યથા ક્યાં હું ? ક્યાં આ ? અને ક્યાં મારો તેની સાથેનો સમાગમ ? ૯૧

धन्नोऽहं जेण मए अणोरपारम्मि भवसमुद्दम्मि ।
पवण्ह नमुक्कारो अचिंतचिंतामणी पत्तो ॥ ९२ ॥

હું ધન્ય છું કે જેણે અનાદિઅનંત ભવસમુદ્રમાં અચિન્ત્ય ચિંતામણિ એવો પાંચ પદવાળો નમસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યો ૯૨

किं नाम अज्ज अमयत्तणेण सव्वगिय परिणओऽहं ।
किं वा सयलसुहमओ कओ अकंडेऽवि केणावि ॥ ९३ ॥

શુ હુ આજે સર્વ અગોને વિષે અમૃતપણાવડે પરિણત થયો છુ અથવા અકાળે જ શુ કોઈવડે મકલ સુખમય કરાયો છુ ? ૯૩

इय परमसमरसापत्तिपुव्वमायरिओ नमुक्कारो ।
निहणइ किलिट्ठकम्म विस व सियधारणाजोगो ॥ ९४ ॥

એ રીતે પરમ સમરસાપત્તિપૂર્વક આચરેલો નમસ્કાર, શીતધારણ(શીતોપચાર)નો પ્રયોગ જેમ વિષને હણે તેમ કિલષ્ટ કર્મોને હણી નાખે છે ૯૪

जेणेस नमुक्कारो सरिओ भावेण अतकालम्मि ।
तेणाहूय सुक्ख दुक्खस्स जलजली दिन्नो ॥ ९५ ॥

અતકાળે જેણે આ નવકારને ભાવપૂર્વક સ્મર્યો છે, તેણે સુખને આમન્ત્ર્યુ છે અને દુખને જલાજલિ આપી છે ૯૫

एसो जणओ जणणी य एस एसो अकारणो बधू ।
एसो मित्त एसो परमुवयारी नमुक्कारो ॥ ९६ ॥

આ નવકાર એ પિતા છે, આ નવકાર એ માતા છે, આ નવકાર એ અકારણ બધુ છે અને આ નવકાર એ પરમોપકારી મિત્ર છે ૯૬

सेयाण पर सेय मगलाण च परममगल्ल ।
पुन्नाण परमपुन्न फल फलाण परमरम्म ॥ ९७ ॥

શ્રેયોને વિષે પરમ શ્રેય, માગલિકને વિષે પરમ માગલિક, પુણ્યોને વિષે પરમ પુણ્ય અને ફ્લોને વિષે પરમ રમ્ય ફળ પણ આ નવકાર જ છે ૯૭

तह एम नमुक्कारो इहलोगगिहाओ जीवपहियाणं ।
परलोयपहपयट्टाण परमपत्थयणसारित्थो(च्छो) ॥ ९८ ॥

તથા આ લોકરૂપી ઘરથી નીકળીને પરલોકના માર્ગે પ્રવર્તેલા જીવરૂપી પથિકોને આ નવકાર પરમ પથ્યદન-ભાથા તુલ્ય છે ૯૮

जह जह तस्स वण्णरसो परिणमइ मणम्मि तह तह कमेण ।
खयमइ कम्मगंठी नीरनिहित्तामकुंभु व्व ॥ ९९ ॥

જેમ જેમ તેના વર્ણોનો રસ મનને વિષે પરિણામ પામે છે તેમ તેમ ક્રમે કરીને પાણીથી ભરેલા કાચા કુંભની માફક જીવની કર્મગ્રંથી ક્ષયને પામે છે ૯૯

तवनियमसंजमरहो पंचनमुक्कारसारहिपउत्तो ।
नाणतुरंगमजुत्तो नेइ नरं नि॒व्वुइनयरं ॥ १०० ॥

પંચ નમસ્કારરૂપી સારથીથી હંકાયેલો અને જ્ઞાનરૂપી ઘોડાથી જોડાયેલો તપ, નિયમ અને સંયમરૂપી રથ મનુષ્યને નિર્વૃતિ નગરીએ લઈ જાય છે ૧૦૦

जलणोऽवि हुज्ज सीओ पडिपहहुत्तं च होज्ज सुरसरिया ।
न य नाम नि(खि)ज्जइ इमो परमपयपुरं नमुक्कारो ॥ १०१ ॥

અગ્નિ કદાચ શીતલ થઈ જાય અને સુરસરિતા-આકાશ ગંગા કદાચ સાકડા માર્ગવાળી થઈ જાય પરંતુ આ નવકાર પરમપદપુરે ન લઈ જાય, એ બને નહિ ૧૦૧

आराहणापुरस्सरमणन्नहियओ विसुद्धसुहलेसो ।
संसारुच्छेयकरता मा सिढिलसु नमुक्कारं ॥ १०२ ॥

અનન્ય હૃદય અને વિશુદ્ધ લેશ્યાવડે આરાધાયેલો આ નવકાર સસારના ઉચ્છેદને કરનારો છે તે કારણે તેને વિષે શિથિલ ન થાઓ–તેના ઉપર મદ આદર ન કરો ૧૦૨

एसो हि नमुक्कारो कीरइ नियमेण मरणकालम्मि ।
ज निणवरेहि दिट्ठो ससारुच्छेयणसमत्थो ॥ १०३ ॥

મરણકાળે કરાતો આ નવકાર નક્કી સસારનો ઉચ્છેદ કરવાને સમર્થ છે, એમ શ્રી જિનેશ્વરોએ જોયેલુ છે ૧૦૩

अक्खेवेण कम्मक्खओ य तह मगलागमो नियमा ।
तक्कालियं सम्म पचनमुक्कारकरणफल ॥ १०४ ॥

પચ નમસ્કારને કરવાનુ તાત્કાલિક ફળ અક્ષેપે–શીઘ્ર કર્મનો ક્ષય અને નિયમા–નિશ્ચિત મગલનુ આગમન છે ૧૦૪

कालतरभाविफल तहविहमिहभवियम-नभविय च ।
इहभवियमत्थकामा उभयभवसुहावहा सम्म ॥ १०५ ॥

તેનુ કાલાતર ભાવિ ફળ બે પ્રકારનુ છે ૧–આ ભવસબધી અને ૨–અન્ય ભવ સબધી આ ભવ સબધી ફળ ઉભય ભવમા સમ્યક્ સુખને આપનારા અર્થકામની પ્રાપ્તિરૂપ છે ૧૦૫

इहभवसुहावहा तत्थ ताव अकिलेसभवणओ ताण ।
आरुग्गपुव्वग तह निव्विग्धं ताण माणणओ ॥ १०६ ॥

परभवसुहावहा पुण सुत्तविहीए सुठाणविणिओगा ।
पचनमुक्कारफल अह मन्नइ अन्नभवियं पि ॥ १०७ ॥

આ ભવમા સુખને આપનારા એટલે અકલેશ કે અલ્પ

ક્લેશથી મળનારા, રોગ રહિત અને વિઘ્ન રહિતપણે ઉપભોગમા આવનારા, સૂત્રોક્ત વિધિ મુજબ સુદર સ્થાનમા–સત્ક્ષેત્રોમાં વિનિયોગ પામનારા અને પરમસુખને આપનારા ૧૦૬–૧૦૭

जइवि न तज्जम्मे चिय सिद्धिगमो कहवि जायए तह वि ।
पत्तनमुक्कारा इक्कसिं पि किर तमविराहिता ॥ १०८ ॥

उत्तमदेवेसु तहा कुलसु विउलेसु अतुलसुहकलिया ।
हिंडित्ता पज्जंन सिज्यनि चेव विहुयरया ॥ १०९ ॥

હવે અન્ય ભવ સબંધી પચનમસ્કારનુ ફળ એ છે કે–નમસ્કારને પામેલા અને તેની વિરાધના નહિ કરનારા આત્મા જો કોઈ કારણસર તે જ ભવને વિષે સિદ્ધિગતિને ન પામે તે ઉત્તમ દેવોને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાથી વિપુલ કુલોને વિષે અતુલ સુખથી યુક્ત એવુ મનુષ્યપણુ મેળવે છે પર્યંતે કર્મ રહિત થઈને સિદ્ધિગતિને પામે છે ૧૦૮–૧૦૯

इह पुण परमपत्थेण नाणावरणाइयाण कम्माण ।
पइखणमणतपुग्गलविगमम्मी जायमाणम्मि ॥ ११० ॥

पाउणइ नमुक्कारस्स पन्मवन्न नवकारमह सेसे ।
वन्ने पत्तेय चिय तहऽणतविसुद्धिस भावे ॥ १११ ॥

જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના અનત પુદ્ગલોને પ્રતિક્ષણ વિગમ થવાથી પરમાર્થથી નમસ્કારના પ્રથમ અક્ષર 'ન' કારને લાભ થાય છે શેષ પ્રત્યેક અક્ષરોને લાભ પણ ક્રમે કરીને અનત ગુણ વિશુદ્ધિ થવાથી થાય છે ૧૧૦–૧૧૧

एव इक्केक पि हु अक्खरमचतकम्मखयलभ ।
ज्जस स कह न वछियपरंदाइ होइ नवकारो ॥ ११२ ॥

એ રીતે જેનો એકેક પણ અક્ષર અસત કમક્ષયથી મળે છે તે નવકાર કોને વાંછિત ફલદાયી ન થાય ? ૧૧૨

एव च उभयलोगेऽवि सुक्खमूल इम मुणेऊण ।
आराहणाभिलासी भद्द ! तुम सइ सरिज्ज जओ ॥ ११३ ॥

पचण्ह नमुक्कारो जीव मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो होइ पुणो बोहिलाभाय ॥ ११४ ॥

એ પ્રમાણે ઉભય લોકને વિષે 'સુખનુ મૂળ છે' એમ જાણીને, આરાધનાભિલાષી હે ભદ્ર ! તુ એને સદા સ્મરણ કર, કારણ કે પચપરમેષ્ઠિને કરેલો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવોથી મૂકાવે છે તથા ભાવપૂર્વક કરાતો તે બોધિલાભ માટે થાય છે ૧૧૩-૧૧૪

पचण्हनमुक्कारो धन्नाण भवक्खय करिंताण ।
हियय अणुम्मुयतो विसुत्तियावारओ होइ ॥ ११५ ॥

પાચ પરમેષ્ઠિઓને કરેલો નમસ્કાર ધન્ય પુરુષોને ભવક્ષય કરાવે છે અને હૃદયથી તેને નહિ મૂકનારને તે વિશ્રોતસિકા-ચિત્તના ઉ માર્ગગમનને વારનાર થાય છે ૧૧૫

पचण्ह नमुक्कारो एव खलु वन्निओ महत्थुत्ति ।
जो मरणम्मि उवगए अभिक्खण कीरए बहुसो ॥ ११६ ॥

એ રીતે પચ નમસ્કાર મહાન અર્થવાળો છે, એમ શાસ્ત્રોમા વર્ણન કરાયેલો છે અને એ કારણે મરણ અવસર આવી લાગે ત્યારે તેનુ નિરતર અને વારવાર સ્મરણ કરાય છે ૧૧૬

सत्तपणसत्तसत्त य नवक्खरपमाणपयड पचपय ।
अक्खरतित्तिसवरचूल सुमरह नवकारवरमत ॥ ११७ ॥

સાત પાચ, સાત સાત અને નવ અક્ષર પ્રમાણ
પ્રગટ પાચ પદો જેના અને તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ છે
ચૂલિકા જેની, એવા ઉત્તમ શ્રી નવકાર મંત્રનું તમે નિ
સ્મરણ (ધ્યાન) કરો ૧૧૭

इय सविग्गसिरोमणिजिणेसरायरियपायपकयभमसलो ।
भणइ जिणचंदसूरि दूरीकयकलिमलं नमुक्कारफलं ॥११

એ રીતે સવિગ્નશિરોમણિ શ્રી જિનેશ્વરસૂરિના ચ
કમલને વિષે ભ્રમર સમાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ દૂર કરાયે
પાપમલ જેનાથી એવા નવકારના ફલને કહે છે ૧૧૮

॥ इति श्रीच्यष्टपञ्चनमस्कारफलप्रकरण सार्थं समाप्तम् ॥

॥ श्रीरत्नमंदिरगणिरचित उपदेशतरङ्गिणी ॥

विमुच्य निद्रां चरमे त्रियामा-
यामार्धभागे शुचिमानसेन ।
दुष्कर्मरक्षो दमनैकदक्षो,
ध्येयस्त्रिधा श्रीपरमेष्ठिमन्त्र ॥ १ ॥

રાત્રિના છેલ્લા પ્રહારના અર્ધ ભાગે નિદ્રાને છોડીને, દુષ્ટ કર્મરૂપી રાક્ષસનું દમન કરવાને અદ્વિતીય ચતુર એવા શ્રી પરમેષ્ઠિમંત્રને પવિત્ર મનવાળા થઇને મન-વચન-કાયાથી સ્મરવો જોઇએ ૧

किमत्र मन्त्रौषधिमूलिकाभि,
किं गारुडस्वर्गमणीन्द्रजालै ? ।
स्फुरन्ति चित्ते यदि मन्त्रराज-,
पदानि कल्याणपदप्रदानि ॥ २ ॥

જો ચિત્તને વિષે કલ્યાણના પદને આપનારા પંચ પરમેષ્ઠિનમસ્કારરૂપી મંત્રરાજના પદો સ્ફુરાયમાન થાય છે, તો પછી મંત્ર અને ઔષધિઓના મૂળોવડે કે ગારુડ, ચિંતામણિ કે ઈંદ્રજાલોવડે શું કામ છે? અર્થાત તે વડે સર્યું ૨

અક્ષરોને અડસઠ તીર્થો તરીકે વખાણ્યા છે અને જેની આઠ સંપદાઓને અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનારી આઠ અનુપમ સિદ્ધિઓ તરીકે વર્ણવેલી છે ૫

भोअणसमए सयणे,
विबोहणे पवेसणे भए वसणे ।
पंच नमुक्कारं खलु
समरिज्जा सव्वकालंपि ॥ ६ ॥

ભોજન સમયે, શયન સમયે, જાગવાના સમયે પ્રવેશ સમયે, ભય સમયે, કષ્ટ સમયે અને વળી સર્વ સમયે, ખરે ખર! પંચનમસ્કારને સ્મરણ કરવો જોઇએ ૬

याता प्रयान्ति यास्यन्ति
पारं संसारवारिधे ।
परमेष्ठिनमस्कारं
स्मारं स्मारं घना जना ॥ ७ ॥

પરમેષ્ઠિ નમસ્કારને વારંવાર સ્મરણ કરીને ઘણા લોકો સંસારસાગરના પારને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે ૭

स्वस्यैकच्छत्रतां विश्वे
पापानि विसृजन्तु मां ।
अघमपणमन्त्रेऽस्मिन्,
सति श्रीजिनशासने ॥ ८ ॥

અક્ષર 'આ' થી આબુજી ઉપાધ્યાય!! આદ્ય અક્ષર 'ऊ' થી ઉજ્જયન્ત (ગિરનાર) અને સાધુના આદ્ય અક્ષર 'स' થી સમ્મેતશિખર, એ રીતે પંચતીર્થ સમજવાં

શ્રી જિનશાસનને વિષે પાપનો નાશ કરનાર આ મંત્ર હોયે છતે પાપી પોતાની એક છત્રતાને વિશ્વને વિષે કદી પણ ન વિચારો (ન ધારો ન માનો) ८

सिंहनेव मदान्धगन्धकरिणो मित्रांशुनेव क्षपा-
ध्वान्तौघो विधुनेव तापततय कल्पद्रुणेवाऽऽधय ।
तार्क्ष्येणेव फणाभृतो घनकदम्बनेव दावाग्नय
सत्त्वानां परमेष्ठिमन्त्रमहसा यान्ति नोपद्रवा ॥ ९ ॥

સિંહથી જેમ મદોન્મત્ત ગંધ હસ્તિઓ, સૂર્યથી જેમ રાત્રિ સંબંધી અંધકારના સમૂહો ચંદ્રથી જેમ તાપ સંતાપના સમુદાયો, કલ્પવૃક્ષથી જેમ મનની ચિંતાઓ ગરૂડથી જેમ ફણાધારી વિષધરો અને મેઘસમુદાયથી જેમ અરણ્યના દાવાનળો શાંત થાય છે, તેમ શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ-મંત્રના તેજથી પ્રાણિઓના ઉપદ્રવો નાશ પામે છે ९

सङ्ग्रामसागरकरीन्द्रभुजङ्गसिंह-
दुर्व्याधिवह्निरिपुबन्धनसम्भवानि ।
चौरग्रहभ्रमनिशाचरशाकिनीनां
नश्यन्ति पञ्चपरमेष्ठिपदैर्भयानि ॥ १० ॥

પંચ પરમેષ્ઠિના પદો વડે રણસંગ્રામ, સાગર, હાથી, સર્પ સિંહ, દુષ્ટ વ્યાધિ, અગ્નિ, શત્રુ બંધન ચોર, ગ્રહ, ભ્રમ રાક્ષસ અને શાકિનીથી થનારા ભયો દૂર ભાગી જાય છે १०

ध्यातोऽपि पापशमन परमेष्ठिमन्त्र,
किंस्यात्तप प्रबल्गितो विधिनाऽर्चितश्च ?।
दुग्ध स्वय हि मधुरं क्वथित तु युक्तया
सम्मिश्रित च सितया वसुधासुधेव ॥ ११ ॥

પરમેષ્ઠિ મંત્ર સ્મરણ કરવા માત્રથી પાપને શમાવનારો થાય છે, તો પછી તપથી પ્રબળ કરેલો અને વિધિથી પૂજેલો તે શું ન કરે? દૂધ પોતાની મેળે જ મધુર છે, પણ યુક્તિથી ઉકાળેલું અને સાકરથી મિશ્રિત કરેલું તો તે પૃથ્વીના અમૃત તુલ્ય બને છે ૧૧

आकृष्टिं सुरसम्पदां विदधती मुक्तिश्रियो वश्यता –
  मुच्चाटं विपदां चतुर्गतिभुवां विद्वेषमात्मैनसाम् ।
स्तम्भं दुर्गमनं प्रति प्रयततां मोहस्य संमोहनं,
  पायात् पञ्चनमस्क्रियाऽक्षरमयी साऽऽराधनादेवता ॥१२॥

તે પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્ક્રિયારૂપ અક્ષરમયી આરાધના દેવતા (તમારું) રક્ષણ કરો, કે જે સુરસંપદાઓનું આકર્ષણ છે, મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીની વશ્યતાને કરે છે, વિપદાઓનું ઉચ્ચાટન કરે છે, સંસારની ચાર ગતિમાં ઉત્પન્ન થનાર આત્માના દુશ્મનો પ્રત્યે વિદ્વેષ ધારણ કરે છે દુર્ગતિ પ્રતિ ગમન કરવાને પ્રયત્ન કરતા જીવોને અટકાવે છે અને જે મોહનું સંમોહન છે, અર્થાત્ મોહનો પ્રતિકાર છે ૧૨

यो लक्षं जिनबद्धलक्ष्यसुमना सुव्यक्तवर्णक्रमम्,
  श्रद्धावान् विजितेन्द्रियो भवहरं मन्त्रं जपेच्छ्रावकः ।
पुष्पैः श्वेतसुगन्धिभिश्च विधिना लक्षप्रमाणैर्जिनं,
  यः संपूजयते स विश्वमहितः श्रीतीर्थराजो भवेत् ॥ १३ ॥

જિનેશ્વર પ્રત્યે બાંધ્યું છે લક્ષ્ય જેણે એવા સુંદર મનવાળો જે જિતેન્દ્રિય અને શ્રદ્ધાવાન શ્રાવક સુસ્પષ્ટ વર્ણોચ્ચાર પૂર્વક સંસારનો નાશ કરનાર એવા પંચ પરમેષ્ઠ નમસ્કારનો એક લાખ વાર જાપ કરે અને શ્વેત સુગન્ધિ લાખ પુષ્પોવડે શ્રી

શ્રી જિનશાસનને વિષે પાપનો નાશ કરનાર આ
હોયે છતે પાપો પોતાની એક છત્રતાને વિશ્વને વિષે
પણ ન વિચારો (ન ધારો ન માનો) ૮

सिंहनेव मदान्धगन्धकरिणो मित्रांशुनेव क्षपा-
ध्वान्तौघो विधुनेव तापततय कल्पद्रुणेवाऽऽधय ।
तार्क्ष्येणेव फणाभृतो घनकदम्बेनेव दावाग्नय
सत्त्वाना परमेष्ठिमन्त्रमहसा यान्ति नोपद्रवा ॥ ९ ॥

સિહથી જેમ મદોન્મત્ત ગ ધ હસ્તિઓ, સૂર્યથી
રાત્રિ સબધી અધકારના સમૂહો ચદ્રથી જેમ તાપ સતાપ
સમુદાયો કલ્પવૃક્ષથી જેમ મનની ચિતાઓ, ગરૂડથી
ફણાધારી વિષધરો અને મેઘસમુદાયથી જેમ અરણ્યના દા
નળો શાત થાય છે, તેમ શ્રી પચ-પરમેષ્ઠિ-મત્રના તેજ
પ્રાણિઓના ઉપદ્રવો નાશ પામે છે ૮

सङ्ग्रामसागरकरीन्द्रभुजङ्गसिंह-
दुर्व्याधिवह्निरिपुबन्धनसम्भवानि ।
चौरग्रहभ्रमनिशाचरशाकिनीनां
नश्यन्ति पञ्चपरमेष्ठिपदैर्भयानि ॥ १० ॥

પચ પરમેષ્ઠિના પદોવડે રણસગ્રામ, સાગર, હાથી સ
સિહ દુષ્ટ વ્યાધિ, અગ્નિ, શત્રુ, બધન ચોર ગ્રહ, ભ
રાક્ષસ અને શાકિનીથી થનારા ભયો દૂર ભાગી જાય છે ૧

ध्यातोऽपि पापशमन परमेष्ठिमन्त्र
किंस्यात्तप प्रवलितो विधिनाऽर्चितश्च ? ।
दुग्ध स्वय हि मधुर क्वथित तु युक्त्या
समिश्रित च सितया मधुधामुधेव ॥ ११ ॥

પરમેષ્ઠિ મંત્ર સ્મરણ કરવા માત્રથી પાપને શમાવનારો થાય છે, તો પછી તપથી પ્રબળ કરેલો અને વિધિથી પૂજેલો તે શું ન કરે? દૂધ પોતાની મેળે જ મધુર છે, પણ યુક્તિથી ઉકાળેલુ અને સાકરથી મિશ્રિત કરેલુ તો તે પૃથ્વીના અમૃત તુલ્ય બને છે ૧૧

आकृष्टिं सुरसम्पदां विदधती मुक्तिश्रियो वश्यतां-
मुच्चाटं विपदां चतुर्गतिभुवां विद्वेषमात्मैनसाम् ।
स्तम्भं दुर्गमनं प्रति प्रयततां मोहस्य संमोहनं,
पायात् पञ्चनमस्क्रियाऽक्षरमयी साऽऽराधनादेवता ॥१२॥

તે પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્ક્રિયારૂપ અક્ષરમયી આરાધના દેવતા (તમારુ) રક્ષણ કરો કે જે સુરસંપદાઓનુ આકર્ષણ છે, મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીની વશ્યતાને કરે છે, વિપદાઓનુ ઉચ્ચાટન કરે છે, સંસારની ચાર ગતિમા ઉત્પન્ન થનાર આત્માના દુશ્મનો પ્રત્યે વિદ્વેષ ધારણ કરે છે દુર્ગતિ પ્રતિ ગમન કરવાને પ્રયત્ન કરતા જીવોને અટકાવે છે અને જે મોહનુ સંમોહન છે, અર્થાત્ મોહનો પ્રતિકાર છે ૧૨

यो लक्षं जिनबद्धलक्ष्यसुमना सुव्यक्तवर्णक्रमम्,
श्रद्धावान् विजितेन्द्रियो भवहरं मन्त्रं जपेच्छ्रावकः ।
पुष्पैः श्वेतसुगन्धिभिश्च विधिना लक्षप्रमाणैर्जिनं,
यः संपूजयते स विश्वमहितः श्रीतीर्थराजो भवेत् ॥ १३ ॥

જિનેશ્વર પ્રત્યે બાધ્યુ છે લક્ષ્ય જેણે એવા સુંદર મનવાળો જે જિતેંદ્રિય અને શ્રદ્ધાવાન શ્રાવક સુસ્પષ્ટ વર્ણોચ્ચાર પૂર્વક સંસારનો નાશ કરનાર એવા પંચ પરમેષ્ઠ નમસ્કારનો એક લાખ વાર જાપ કરે અને શ્વેત સુગંધિ લાખ પુષ્પોવડે શ્રી

જિનેશ્વરોની વિધિપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારે પૂજા કરે, તે ત્રિભુવન પૂજ્ય તીર્થંકર થાય ૧૩

स्वस्थाने पूर्णमुच्चारम्
मार्गे चार्धे समाचरेत् ।
पादमाकस्मिकातङ्के
स्मृतिमात्रं मरणान्तिके ॥ १४ ॥

પોતાના સ્થાને હોય ત્યારે પૂર્ણ ઉચ્ચારપૂર્વક, માર્ગમાં હોય ત્યારે અર્ધ ઉચ્ચારપૂર્વક અકસ્માત આતંક એટલે તીવ્ર રોગ અથવા વેદના થઇ આવે ત્યારે ચોથા ભાગના ઉચ્ચાર પૂર્વક અને મરણાન્તિક વખતે એટલે મરણ તુલ્ય પીડા સમયે માનસિક સ્મરણ માત્રથી (નવકારને જપવો જોઇએ) ૧૪

श्रीसुकृतसागर अपरनाम पेथडचरित्र

(पञ्चमस्तरंगः)

मन्त्रपञ्चनमस्कार, कल्पकारस्कराधिक ।
अस्ति प्रत्यक्षराष्टाग्रो-त्कृष्टविद्यासहस्रक ॥ ७६ ॥

કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક મહિમાવાળા પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારના પ્રત્યેક અક્ષર ઉપર એક હજાર ને આઠ વિદ્યાઓ રહેલી છે ૭૬

चौरो मिन्नमहिर्माला वह्नीर्वारिर्जल स्थलम् ।
कान्तारं नगरं सिंह शृगालो, यद् प्रभावत ॥ ७७ ॥

જેના પ્રભાવથી ચોર મિત્ર બને છે, સર્પ માલા થાય છે, અગ્નિ પ્રબળ જળસ્વરૂપ અને પ્રબળ જળ સ્થળસ્વરૂપ બને છે તથા અટવી નગર અને સિંહ શિયાળ થઇ જાય છે ૭૭

लोकद्विष्टप्रियावश्यघातकादे स्मृतोऽपि य ।
मोहनोच्चाटनाकृष्टि–कामणस्तम्भतादिकृत् ॥ ७८ ॥

લોકદ્વિષ્ટ અને પ્રિયઘાતક વગેરેને પણ જે નમસ્કાર મ ત્રનુ માત્ર સ્મરણ પણ, લોકમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે, શત્રુઓને મૂળમાથી દૂર કરે છે, ઇષ્ટને ખેચી લાવે છે, વશમા નહિ આવનારને વશમા લાવે છે, તથા મારવા આવનારને પણ સ્તભિત કરે છે ૭૮

दूरयत्यापद सर्वा, पूरयत्यन कामना ।
राज्यस्वर्गोऽपवर्गोस्तु, ध्यातो योऽमुत्र यच्छति ॥ ७९ ॥

ધ્યાન કરાયેલો મ ત્ર આ લોકમાજ સર્વે આપદાને દૂર કરે છે તથા સર્વે કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે તથા પરલોકમા રાજ્યાદિના અને સ્વર્ગાપવર્ગાદિ(સ્વર્ગ અને મોક્ષ વગેરે)ના સુખોને આપે છે ૭૯

श्रीपार्श्वप्रतिमापूजा,–धूपोत्क्षेपादिपूर्वकम् ।
तन्मकायमना पूत,–वपुर्वस्त्राऽनिश जप ॥ ८० ॥

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાની પૂજા તથા ધૂપોત્ક્ષેપાદિપૂર્વક શરીર અને વસ્ત્ર પવિત્ર કરીને તથા મનની એકાગ્રતા કરીને તુ નિરતર તે મત્રનો જાપ કર ૮૦

પ્રકીર્ણક

पंचनमुक्कार सम अन्ते वचन्ति जस्स दस पाणा ।
सो जइ न जाइ मुक्खं अवस्स वेमाणिओ होइ ॥ २२ ॥

અંતસમયે જેના દશ પ્રાણો પંચનમસ્કારની સાથે જાય છે તે જો મોક્ષને ન પામે તો અવશ્ય વૈમાનિક થાય છે અર્થાત્ વિમાનાધિપતિ દેવ થાય છે ૨૨

अहो पंच नमस्कार, कोऽप्युदारो जगत्सु य ।
सम्पदोऽष्टौ स्वयं धत्ते दत्तेऽनन्तास्तु ता सताम् ॥ १ ॥

અહો ! આ જગતમાં પંચ નમસ્કાર કેવો ઉદાર છે કે જે પોતે આઠ (જ) સંપદાને ધારણ કરે છે છતાં સત્પુરુષોને અનંત સંપદાઓને આપે છે ૧

પ્રકરણ ચૌદમું.

નમસ્કારના પ્રભાવ ઉપર કથાઓ.

ભીલ-ભીલડી

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા સિદ્ધાવટ નામનુ સમૃદ્ધ ગામ છે કષાયના તાપથી તપેલા લોકોને શાત કરતા એવા સુવ્રત નામના આચાર્ય એક વખત ત્યા પધાર્યા તે વખતે વરસાદ શરૂ થઈ ગયો, પૃથ્વી પાણીથી ભરાઈ ગઈ ભૂમિને અકુરાવાળી તથા ત્રસ જીવોથી વ્યાપ્ત થયેલી જોઈને આચાર્યે આ પ્રમાણે સાધુઓને કહ્યુ કે—'મુનિવરોને માટે વિહાર કરવો હવે ઉચિત નથી ' આમ કહીને તેઓએ પોતાના પરિવાર સાથે ગામમાં પ્રવેશ કર્યો ગામના મુખ્યોને વસતિદાનનુ ફલ સમજાવી, વસતિની યાચના કરી, ત્યા રહ્યા તેમાં કેટલાક મહર્ષિઓ મહિનાના ઉપવાસ કરીને રહ્યા, કેટલાક બે મહિનાના, કેટલાક ત્રણ મહિનાના તથા કેટલાક ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરીને રહ્યા

તેમાથી દુર્જય એવા કામનુ પણ દમન કરનારા દમસાર નામના મહામુનિ ગુરુની અનુજ્ઞા મેળવી સમીપની ગુફામા પધાર્યા સ્થિર મનવાળા તેઓએ આહાર વિના સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં તત્પર થઈને સમગ્ર ચતુર્માસી તે ગુફામાં પૂરી કરી ત્યા આગળ આમતેમ ભમતા એક ભીલ-ભીલડીનુ યુગલ આવી પહોચ્યુ અને મુનિના દર્શનથી તેમનુ પાપ ક્ષણવારમા નાશ પામ્યુ ઉચિત ઉપદેશને આપનારા મુનિએ યુગલને યોગ્ય જાણી તેમને પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો પાઠ બનાવ્યો ભીલ-ભીલડી સરળભાવે નમસ્કારનુ પઠન કરે છે પરોપકારપરાયણ સાધુ ફરીથી તેઓને કહે છે કે-' આ પચ નમસ્કાર મત્ર એ પરમ મગળ છે અને સર્વ પાપને હરનાર એવા આ મત્રનુ તમારે હમેશાં ત્રિકાલ ધ્યાન ધરવુ ' તેઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને વર્ષાકાળ પૂરો થયા બાદ મુનિ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા હવે આ યુગલ હમેશા નમસ્કારનો પાઠ કરે છે અને મુનિના ઉપકારને યાદ કરતા ક્રમે કરીને મૃત્યુ પામ્યા

રાજસિંહ-રત્નવતી

આ જબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા મણિમદિર નામનુ નગર છે કે જ્યાનો લોક દાન આપવામા વ્યસની છે અકાર્ય કરવામા ડરપોક છે, ગુણ ગ્રહણ કરવામા અસતોષી છે પારકુ ધન હરણ કરવામા પાંગળો છે, પરસ્ત્રી દર્શનમા આંધળો છે અને પારકા દોષો કહેવામા મુંગો છે ત્યા રાજમૃગાક નામનો રાજા છે તેને અતિશય સૌંદર્યવાળી વિજયા નામની રાણી છે તેણીની કુક્ષિમા ભીલનો જીવ અવતાર પામ્યો-જન્મ પામ્યો ત્યારે તેના પિતાએ તેનો જન્મોત્સવ કર્યો અને રાજસિંહ એવુ તેનુ નામ પાડયુ ઘણી જ સહેલાઈથી

બુદ્ધિશાળી એવા તેણે, ગુરુની પાસેથી બહોતેર કળાઓ ગ્રહણ કરી મતિસાર મંત્રીનો સુમતિ નામનો મતિમાન પુત્ર તેનો મિત્ર થયો અસ્મત રૂપસંપન્ન અને લાવણ્યથી ભરપૂર એવો કુમાર ક્રમે કરીને યૌવન વયને પામ્યો માર્ગમા ચાલતા કુમારના રૂપથી ખેચાઈને યુવાન સ્ત્રીઓ ધારી ધારીને તેને જોવા લાગી પરંતુ સદાચારી કુમાર લેશમાત્ર પણ તે સ્ત્રીઓ પર મન રાખતો નથી

એક વખતે કુમાર પોતાના મિત્રની સાથે બહાર ગયો અને ઘેડાઓને ખેલાવીને વૃક્ષ નીચે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો ત્યા આવેતા કોઈ વટેમાર્ગુને જોઇને કુમાર પૂછે છે કે–' ભાઈ તુ ક્યાથી આવે છે ? ક્યા જવુ છે ? અને કોઈ સ્થળે તે કાઈ અદ્ભુત બીના જોઈ છે ખરી ? '

મુસાફર કુમારને નમસ્કાર કરી, પાસે બેસીને કહે છે કે– ' કુમાર સાભળો–પદ્મપુર નામના નગરથી હુ આવુ છુ અને પુંડરીક ગણધરના નિર્વાણથી પવિત્ર થયેલુ તથા જ્યા અનેક જિનેશ્વરોએ સ્પર્શના કરેલી છે, જ્યા અસખ્ય મહર્ષિઓ સિદ્ધિ પામ્યા છે તથા જે સર્વ તીર્થોમા આદિ તીર્થ છે, તે શ્રી શત્રુંજય નામના તીર્થને નમસ્કાર કરવાને હુ જાઉ છુ જે કાઈ આશ્ચર્યકારી બીના મે જોઈ છે, તે આ પ્રમાણે છે તે સાભળો

પદ્મપુર નગરમા પદ્મ નામનો પ્રતાપશાળી રાજા છે હંસી નામની તેની રાણી છે, તેને રત્નવતી નામની સ્ત્રીઓને વિષે રત્ન જેવી પુત્રી છે બુદ્ધિબળથી તે ટૂંકા સમયમાંએ કળાઓ સુખપૂર્વક ભણી ગઈ અને ક્રમે કરી યૌવન વયને પામી વિવાહને લાયક હોવાથી રાણીએ તેણીને રાજા પાસે મોકલી

રાજકન્યા પણ પિતાના ચરણોને નમસ્કાર કરીને પાસે બેઠી અતિશય રૂપસંપન્ન એવી તેણીને જોઈને રાજા મંત્રીને કહે છે કે—'આ કન્યાના રૂપને યોગ્ય એવો કોઈ વર હશે કે નહીં એની મને શંકા પડે છે' મંત્રી કહે છે કે—'એના પુણ્યથી યોગ્ય વર પણ હોવો જોઈએ અને એનું પુણ્ય જ તેની યોજના કરી આપશે' એટલામાં કોઈ એક નટ આવી રાજાની સમક્ષ સંગીત કરવા લાગ્યો જીનના વેશમાં નૃત્ય કરતા એવા આ નટને જોઈને રાજપુત્રી ક્ષણવારમાં મૂર્છા પામી પિતાએ સ્વસ્થ કરી ત્યારે તે કન્યા કહે છે કે—આજે મને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું છે પૂર્વે હું ભીલડી હતી અને પ્રાણથી પણ પ્રિય એવો ભીલ મારો પતિ હતો અત્યારે પણ જો એ જ પતિ મળે તો હું પરણું સિવાય મારે અન્યને પરણવું નથી'

આ વાત સાંભળતા કુમાર નાગસિંહ કંઈક મૂર્છા પામ્યો, જાતિસ્મરણ પામ્યો અને શીતળ વાયુથી સ્વસ્થ થયો પૂર્વ જન્મની પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ થઈ અને મુસાફરને પૂછે છે કે—'પછી શું થયું?'

મુસાફર કહે છે કે—'પોતાની પુત્રીની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને પદ્મ રાજા ચિંતામાં પડી ગયો કે—'આ કન્યાનો પૂર્વ જન્મનો પતિ શી રીતિએ જાણવો?' આ વૃત્તાંત સાંભળીને અનેક રાજપુત્રો દૂરદૂરથી આવીને કહી ગયા કે—'અમે પૂર્વે ભીલ હતા' પરંતુ રાજપુત્રી પૂછે છે કે—જો તમે પૂર્વ જન્મમાં ભીલ હતા તો એવું કયું પુણ્ય કર્યું કે જેથી અહિંઆ આટલી સમૃદ્ધિ પામ્યા? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નહીં આપી શકવાથી રાજપુત્રીને ખાત્રી થઈ કે—'આ બધા જૂઠું બોલનારા છે, સ્વાર્થી

છે ' અને તેથી તેણી પુરૂષ માત્ર પ્રત્યે દ્વેષભાવવાળી બની છે હવે તે કન્યા કોઈ પણ પુરુષનો સમાગમ કરતી નથી, ફક્ત સ્ત્રીઓના પરિવારમા જ રહે છે વિધાતાએ તમને પુરુષરત્ન બનાવેલ છે અને તેણીને સ્ત્રીરત્ન બનાવેલ છે જો તમારા બ નેનો સયોગ થાય તો વિધાતાનો પરિશ્રમ સફળ થાય '

મુસાફરની આ અદ્ભુત વાત સાભળી સતોષ પામેલા કુમારે પોતાના અગ પર રહેલા આભૂષણો તેને ભેટ આપી વિદાય કર્યો

હવે કુમાર રાજપુત્રી રત્નવતીને જોવા માટે ચિતામા પડ્યો છે બીજી બાજુથી નગરના લોકો ખાનગીમા રાજા પાસે એ ફરિયાદ લઇ ગયા કે–' આ કુમાર નગરમા જ્યા જ્યા ફરે છે ત્યા ત્યા એના રૂપથી મોહિત થઇને નગરની સ્ત્રીઓ મોટા કામોને પણ પડતા મૂકી બચ્ચાઓને પણ રડતા મૂકીને, એની પુ ઠે દોડે છે માટે હે રાજન્ ! ગમે તે રીતિએ એને નગરમાં ફરતો અટકાવો ' આ ફરિયાદ સાભળીને પ્રજાવત્સલ રાજાએ દ્વારપાળ દ્વારાએ કુમારને કહેવરાવ્યુ કે– કલાનો અભ્યાસ ચાલુ હોય ત્યા સુધી તમારે આવાસમા જ રહેવુ કારણ કે બાહ્ય પરિભ્રમણ કરનારની સઘળીએ કલાઓ નિષ્ફળ જાય છે ' આ સાભળતાં જ કુમાર ચિતામા પડી ગયો કે–' પિતાજીએ આવો આદેશ કેમ કર્યો ? ' ત્યારે તેનો મિત્ર સુમતિ આવીને બધી હકીકત જણાવે છે કુમાર તેને કહે છે કે પિતાજીની આજ્ઞાનુ પાલન મારે માટે દુષ્કર છે, કારણ કે પદ્મ રાજાની પુત્રીને જોવાની મને ઘણી જ ઉત્કઠા છે બીજી વાત એ છે કે દેશાન્તર વિના પુણ્યની પરીક્ષા, ગુણોની પ્રાપ્તિ, ભાષામા કુશળતા, આ બધી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી

માટે હે મિત્ર! મારે તો દેશાટન કરવું છે ' સુમતિ કહે છે કે—' જો એવું જ છે તો આપ ખુશીથી પર્યટન કરો, હું આપને આ કામમાં બનતી સહાય આપીશ '

આ પ્રમાણે મંત્રણા કરી રાજપુત્ર અને મંત્રીપુત્ર બંને જણ સજ્જ થઈ રાત્રિના સમયે નગર બહાર નીકળી પડ્યા કેટલેક દૂર ગયા બાદ અરણ્યમાં કોઈ એક પુરુષનો કરુણ સ્વર સાંભળવામાં આવ્યો તે સાંભળતા જ હાથમાં તલવાર લઈને કુમાર તે તરફ ગયો ત્યાં તો કાખમાં કોઈ પુરુષને દબાવીને સામો આવતો સાક્ષાત્ એક રાક્ષસ જોયો કુમાર એને સમજાવે છે કે– ભાઈ રે! આ બીચારા માણસને છોડી દે એણે તારું શું બગાડ્યું છે, તે કહે તો ખરો ' રાક્ષસ પણ કહે છે– આ માણસ મને વશ કરવા ઈચ્છતો હતો પરંતુ સાત દિવસ થયા હું ભૂખની પીડા ભોગવી રહ્યો છું મેં એની પાસે માંસ માગ્યું પણ તે આપી શક્યો નહી માટે મેં એને પકડી લીધો છે તો બોલ કે હવે હું મારું ભક્ષ્ય શી રીતે જતું કરું ? રાજસિંહ કહે છે કે– તું આ પુરુષને છોડી દે અને બદલામાં તારી મરજી મુજબ હું તને માંસ આપીશ ' રાક્ષસે માણસને છોડી દીધો અને કુમાર પાસે માંસ માગે છે સત્ત્વશાલી કુમાર પોતાના જ અંગમાંથી માંસ કાપીને આપવા જાય છે, ત્યાં તો આનંદમાં આવીને રાક્ષસ કહે છે કે–' બસ કુમાર! તારા સત્ત્વથી હું સંતુષ્ટ થયો છું હવે તારી ઇચ્છા મુજબ વર માગ ' કુમારને તો માણસને બચાવવા સિવાય બીજું પ્રયોજન હતું નહી, એટલે કશું જ માગ્યું નહી તો પણ દેવનું દર્શન નિષ્ફળ ન હોય, એ વિચારથી તેને ચિંતામણી આપીને રાક્ષસ અંતર્ધાન થઈ ગયો કુમાર પાછો ફર્યો અને

પોતાના મિત્રની પાસે આવીને રાત્રિનો તમામ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો પછી બ ને જણ આગળ ચાલ્યા કેટલેક કાળે રત્નપુર પહોંચ્યા ત્યાં તેઓએ એક સુવર્ણમય જિનાલય જોયુ તેમા રત્નની બનાવેલી જિનપ્રતિમા હતી ભક્તિથી જેના રોમાચ ખા. થઇ ગયા છે, એવા કુમારે તે પ્રતિમાને નમસ્કાર કરી સ્તવના કરી પછી ચૈત્યને નિહાળતા ચમત્કાર પામેલો કુમાર ત્યાંના કોઇ એક પૂજારીને પૂછે છે કે–' આ મ દિર કોણે બધાવ્યુ ?' પૂજારી કહે છે કે–' સાભળો—

શિવકુમાર

અહિંયા યશોભદ્ર નામનો શ્રેષ્ઠી થઇ ગયો તે ઉત્તમ શ્રાવક હતો શિવ નામનો તેને એક પુત્ર હતો, પરતુ જુગાર વિગેરે વ્યસનોમા લપટ હતો તેનો પિતા તેને ખૂબ ખૂબ શિખામણ આપે છે, તો પણ તે ધર્મ નથી કરતો એક વાર તેના પિતાએ હિતશિક્ષા આપતા કહ્યુ કે–' બીજુ તો કાંઈ નહીં પણ જ્યારે તારા ઉપર કોઈ ભયકર આફત આવી ચડે, ત્યારે તુ પચપરમેષ્ઠીનો નમસ્કાર યાદ કરજે, તો તારી આફત ઉતરી જશે ' પિતાના આગ્રહથી તેણે આ વાત સ્વીકારી તેનો પિતા પણ આરાધનાપૂર્વક મરીને દેવ થયો

હવે દારૂડીઆઓ, જુગારીઆ વિગેરે દુષ્ટ પુરુષોના સસર્ગથી શિવ પોતાની તમામ સપત્તિ ગુમાવી બેઠો ધન વિના તે કોઇ સ્થાને આદરસત્કાર પણ પામ્યો નહી કોઇ તેના સામુ પણ જોતુ નથી

નિસ્તેજ એવા શિવને જોઇને કોઇ એક ત્રિદડી જાણે દયાથી ઉભરાતો હોય, તેમ તેના દુ ખનુ કારણ પૂછવા લાગ્યો ત્યારે શિવે પોતાની નિર્ધનતાનુ દુ ખ રજુ કર્યું પરિવ્રાજક

(ત્રિદંડી) કહે છે કે-' જો તું મારું કહ્યું માને તો ઘરની દાસીની માફક લક્ષ્મી તને વશ થઇ જાય ' શિવ કહે છે કે- ' ચોક્કસ હું આપનું કહ્યું કરીશ અને આપની કૃપાથી મારી નિર્ધનતા નાશ પામો '

પછી પરિવ્રાજકના આદેશથી શિવ કોઇ એક સ્થાનેથી અક્ષત શબ લાવ્યો કાળી ચૌદશની રાત્રિએ શિવ પાસેથી શબ અને પુષ્પાદિક અન્ય સામગ્રી મગાવીને ત્રિદંડી સ્વયમ્ એક ભયાનક સ્મશાન ભૂમિ પર ગયો ત્યાં એક દેદીપ્યમાન માંડલું બનાવ્યું શબના હાથમાં એક તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવાર મૂકી પછી શબ-મડદાના પગને તળીએ તેલ ઘસવાનો શિવને આદેશ કરી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો ત્રિદંડી નિશ્ચલ ચિત્તે મંત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો

આ બધા કારસ્તાન ઉપરથી શિવ પણ સમજી ગયો કે પોતે આફતમાં છે તે વિચાર કરે છે કે- ભયંકર સ્મશાન ભૂમિ, કાળી અંધારી રાત્રિ, ક્રૂર ત્રિદંડી અને ઉઘાડી તલવારે ઊભું રાખેલું આ શબ-આ બધું જોતા લાગે છે કે મને મારી નાખવાનો ત્રિદંડીનો આ સમારંભ છે બીજી વાત એ છે કે હવે અહીંથી નાસી છૂટવું પણ શક્ય નથી કોઇ સહાય આપે એમ પણ નથી હવે શું કરવું ?' આ ચિંતાથી તે ભયભીત થયેલો છે તે જ વખતે પોતાના પિતાની હિતશિક્ષા તેને યાદ આવી એકાગ્ર મને તે પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર યાદ કરવા લાગ્યો બીજી બાજુથી ત્રિદંડીના તીવ્ર મંત્રથી શબ ઊભું થઇને ચાલવા લાગ્યું પણ તુરત જ નીચે પડ્યું ફરી સ્થિર ચિત્તે ત્રિદંડી મંત્ર ભણવા લાગ્યો ફરીથી શબ ઊભું થયું અને ફરીથી નીચે પડ્યું શંકાશીલ બનેલો ત્રિદંડી શિવને પૂછે છે

છે કે-' ભાઈ, તુ કાઇ મત્ર-તત્ર જાણે છે કે શુ ?' શિવને ખબર નથી કે પોતાના નમસ્કારના પાઠથી ત્રિદડીનો મત્ર અને પરિશ્રમ નિષ્ફળ જાય છે, એટલે એ તો ભોળાભાવથી કહે છે કે-' હુ કાઇ જ જાણતો નથી ' પુન મને જણ પોતપોતાના મત્રો યાદ કરવા લાગ્યા ત્રિદડીએ મત્રના બળથી શબને વૈતાલથી અધિષ્ઠિત કરેલ પણ નમસ્કારના પ્રભાવથી શિવને કઇ જ નુકશાન થયુ નહીં, બલ્કે જે દેવાધિષ્ઠિત શબથી ત્રિદડીએ શિવને મારી નાખવાની યોજના ઘડી હતી, તેનાથી તે પોતે જ મરાયો શબના હાથમા રહેલી તલવારથી તેનુ જ મસ્તક કપાયુ અને તેમાથી સુવર્ણ પુરુષ ઉત્પન્ન થયો તેના દરેક અગો સુવર્ણના હોય છે અને સુવર્ણ પુરુષ મત્રાધિષ્ઠિત હોવાથી તેના અગોપાગમાથી જેટલુ સુવર્ણ કાઢવામા આવે તેટલુ જ સુવર્ણ ફરીથી બીજે દિવસે ભરાઇ જાય પુણ્યશાળી શિવને સુવર્ણ પુરુષની પ્રાપ્તિ થઇ એટલે એને ભૂમિમા ગુપ્ત રીતિએ રાખી, તેમાથી પોતાની ઇચ્છાનુસાર સુવર્ણ મેળવી અલ્પ કાળમા તે મોટો શ્રીમત થઇ ગયો તેને હવે ખાત્રી થઈ ગઇ કે આ બધુંયે ધર્મનુ ફળ છે લક્ષ્મી તો વિનાશશાળી છે આમ સમજી ખૂબ ખૂબ દાન દેવા લાગ્યો અને તેણે જ ચૈત્ય બધાવ્યુ છે ' આ વૃત્તાત સાભળીને રાજસિહકુમાર પોતાના મિત્રને કહે છે કે- ભાઇ જો તો ખરો-નમસ્કારનો કેવો પ્રભાવ છે કે એનાથી આ ભવમા પણ તમામ આપત્તિ નાશ પામે છે '

શ્રીમતી

ત્યાથી આગળ ચાલતા રાજપુત્ર પોતનપુર નામના નગરે પહોચ્યો ત્યા કોઇ શ્રીમતને ઘેર મ્હોટો મહોત્સવ

ચાલી રહ્યો હતો તે જોઇને કુમાર કોઇ પુરુષને ઉત્સવનું કારણ પૂછે છે તે કહે છે કે– સાંભળો આ વૃત્તાંત ઘણો જ અજાયબી ભરેલો છે આ નગરમાં સુવ્રત નામનો શ્રાવક વસે છે તે શ્રાવકાચારમાં ઘણો જ નિપુણ છે તેને **શ્રીમતી** નામની પુત્રી છે ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસથી તત્ત્વના મર્મને પામેલી તે કન્યા શુદ્ધ આચારને આચરનારી થઈ તેના રૂપથી મોહિત થયેલા કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્રૈવિપુત્રે તેની માગણી કરી અને તેના પિતાને સમજાવી મોટી ધામધૂમપૂર્વક તેણીને પરણ્યો અને પોતાને ઘેર લાવ્યો ત્યાં રહી થકી **શ્રીમતી** ઘરનાં સઘળાંયે કાર્યો સુઘડતાપૂર્વક કરે છે, પરંતુ પરમ શ્રાવિકા હોવાથી પોતાના ધર્મને જરા પણ ચૂકતી નથી તેણીની નણંદ વગેરે સઘળાંયે લોક ધર્મના દ્વેષથી ડગલે ને પગલે તેણીના ઉપર ગુસ્સો કરે છે, તો પણ પોતાના જ કર્મોના વૈચિત્ર્યને ચિંતવતી **શ્રીમતી** ધર્મથી જરા પણ ચલચિત્ત થતી નથી દૃષ્ટિરાગને લઈને તેણીનો પતિ પણ ધીમે ધીમે તેના ઉપર વિરાગી થયો અન્ય સ્ત્રીને પરણવાની અભિલાષાથી આને મારી નાખવાની યોજના પણ ઘડી ઘરના અંદરના ભાગમાં એક અંધારી ઓરડીમાં ઘડામાં સર્પ રાખીને ઘડો ઢાંકી દીધો પછી **શ્રીમતીને** આદેશ કર્યો કે–' ઓરડામાં ઢાંકેલા ઘડામાંથી મને પુષ્પો લાવી આપ ' પતિનો આદેશ પામતા જ **શ્રીમતી** નવકાર ગણતી ગણતી ઘરના અંદરના ભાગમાં ગઈ હૃદયમાં નવકારને સ્થાપવાથી ગાઢ અંધકારમાં પણ તેણીને ભય ન લાગ્યો ઢાંકણું આઘું કરીને ઘડામાં હાથ નાખ્યો નમસ્કારના પ્રભાવથી તુષ્ટ થયેલી શાસનદેવીએ સાપને ખસેડી ઘડામાં સુગંધી પુષ્પો ગોઠવી દીધા હતા તે પુષ્પો લઇને તેણીએ પોતાના પતિને સોંપ્યા ચકિત થયેલા તેણે ત્યાં જઇને જોયું

તો સાપ તો હતો જ નહી પણ ઘડામાથી દિવ્ય સુગધ ફેલાતી હતી હર્ષ પામેલા તેણે સહુને બોલાવી આ હકીકત જણાવી અને શ્રીમતીના પગમા પડી વારવાર પોતાના અપરાધની માફી માગી શ્રીમતી સમજાવે છે કે– બીજુ તો નહી પરન્તુ હુ એટલુ ઈચ્છુ છુ કે હજુ પણ આપ મારા કહેવાથી આત્મહિતને સાધો ' પછી ઉપશાત થયેલા તેને શ્રીમતીએ અરિહત પ્રભુનો ધર્મ સભળાવ્યો, કર્મની લઘુતાથી તે પણ બોધ પામ્યો સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિથી કુટુબ પણ સતોષ પામ્યુ અને તેના હર્ષથી હે રાજપુત્ર! આ મહોત્સવ શરૂ કરવામા આવ્યો છે સુશ્રાવિકાનુ આ અદ્ભુત ચરિત્ર સાભળી અત્યત હર્ષ પામેલો રાજપુત્ર પોતાના મિત્ર સુમતિને કહે છે કે– મિત્ર! આ લોકમા પણ નમસ્કારનુ ફળ કેટલુ મોટુ છે? ધન, યશ, સુખ વગેરે તમામ સુદર સામગ્રી એના પ્રભાવથી મળી શકે છે

જિનદાસ

રાજસિહ અને તેના મિત્ર પોતનપુર નગરથી આગળ ચાલતા ધીમે ધીમે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે પહોચ્યા આખા નગરને આનદકલ્લોલ કરતુ જોઇને વિસ્મય પામેલા રાજકુમારે કોઈ એક નાગરિકને નગરના હર્ષનુ કારણ પૂછ્યુ નાગરિક કહે છે કે–' આ નગરમા બલ નામનો બળવાન રાજા છે એક વાર અત્યત વૃષ્ટિ થવાથી નદીમા મોટુ પૂર આવ્યુ લોકો તે જોવા આવ્યા એમા એક હુશિયાર કોટવાળ પૂરમા તણાતા મોટા બીજોરાને જોઇને નદીમા પડ્યો અને બીજોરુ લઇને રાજાને સોપ્યુ એનો વર્ણ, એની ગધ, તથા એનો સ્વાદ જોઇને રાજા ખુશ થઈ ગયો અને કોટ-વાળનો સત્કાર કરીને તેને પૂછ્યુ કે–' તે આ કયાથી મેળવ્યુ?'

તેણે કહ્યું કે– નદીના પૂરમાથી ' ત્યારે રાજાએ પણ એનું મૂળ શોધી કાઢવાનો આદેશ કર્યો તેની શોધ માટે નદીના કિનારે કિનારે ચાલતાં તે વન સુધી પહોચી ગયો વનમા જવા તૈયાર થય છે, ત્યા પાસે રહેતા ગોવાળીયાઓ કહે છે કે– ભાઈ, જે કોઇ અહીંથી ફળ લઇ જાય છે, તે અવશ્ય મૃત્યુ પામે છે, માટે ફળની લાલચ રાખીશ નહી તેણે તો ખાલી હાથે પાછા ફરીને રાજાને હકીકત જણાવી ફળની લાલસાને આધીન થયેલો રાજા પણ મર્યાદા મૂકીને કહે છે કે–' તારે વારાફરતી એકેક માણસને મોકલીને હમેશને માટે મારા વાસ્તે એક બીજોરું મગાવવુ નગરના તમામ લોકોના નામની પત્રિકા લખીને કોટવાળે ઘડામા નખાવી અને હમેશા કુમારી કન્યા મારફત ચિટ્ઠી કઢાવે છે જેના નામની ચિઠ્ઠી નીકળે તેને વનમા મોકલી તેના દ્વારાએ માતુલિંગ મગાવે છે પછી તે જનારો તો બિચારો મરણ જ પામે છે આમ રોજ એક એક માણસને મરવુ પડે છે એટલે લોક તો બીચારા ત્રાસી ગયા એવામા એક વાર જિનદાસ નામના શ્રાવકનો વારો આવ્યો હવે મરવાનુ જ છે તો અતિમ આરાધના કરી લેવી જોઇએ, એમ વિચારી ધર્માત્મા એવો તે ગૃહચૈત્યમાં પૂજા કરી સહુને ખમાવી આગાર સહિત પચ્ચક્ખાણ કરીને મનની સમાધિને જાળવીને માતુલિગ લેવાને વનમા ગયો ઉચ્ચ સ્વરે નમસ્કારને ગણતો જિનદાસ વનમા પેઠો વ્રતની વિરાધનાથી વ્યતરમાં ઉત્પન્ન થયેલો એક ક્ષુદ્ર દેવતા ત્યાનો અધિનાયક હતો નવકારના શ્રવણથી તેને પોતાના પૂર્વ જ મનુ ભાન થયુ, એટલે શ્રાવકની પાસે આવી હાથ જોડીને ભક્તિપૂર્વક કહે છે કે–' આપે મને ધર્મ પમાડ્યો, માટે આજથી માંડીને આપ મારા ગુરુ છો મારા માટે પૂજ્ય છો આપ આપના સ્થાને રહેજો હુ આપને

હમેશા ફળ આપી જઇશ ' જિનદાસ કૃતકૃત્ય થઈ પાછો ફર્યો અને રાજાને વાત કરી રાજા અસત ખુશ થઈ ગયો અને જિન ધર્મની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો જિનદાસનો પણ તેને ઘણો સત્કાર કર્યો આખા નગરમા હર્ષ ફેલયો અને આ કારણે હે રાજપુત્ર! હાલમા અહિના રાજાએ આ ઉત્સવ કરાવ્યો છે ઉત્સવનુ કારણ સાભળીને રાજકુમાર સુમતિને કહે છે કે- પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનુ આ કેવુ ફલ છે કે આ ભવમાં જ તે સુખને આપનારો થાય છે '

હવે નમસ્કારના પારલૌકિક ફળ સબધી ચડપિગલનુ દૃષ્ટાત કહીશુ

ચડપિંગલ ચોર

આગળ ચાલતા રાજપુત્ર અને તેનો મિત્ર વસતપુર નગરે પહોચ્યા ત્યા બહુ કોઇને નવકાર ગણતા જોઇ વિસ્મય પામેલો કુમાર મિત્રને પૂછે છે કે-' અહિનો સમસ્ત લોક ઉત્કટભેર નવકારનો પાઠ કરે છે તેનુ કારણ શુ છે? તેની જરા તપાસ કરી જુઓ ' કોઇની પાસેથી બાતમી મેળવીને કુમાર પાસે આવીને સુમતિ કહે છે કે-'આ નગરમા જિતશત્રુ રાજા હતો તેને ભદ્રા નામની ગુણસપન્ન રાણી હતી ચડપિગલ નામનો ચોર કયાકથી આવીને હમેશા નગરને સતાવતો હતો એક વાર તો રાજાના ભડારને ફોડીને તેમાથી સુદર હાર ચોરી ગયો અને જઈને તે જ નગરીમા કલાવતી નામની કોઇક કલાસપન્ન ગણિકાને તે હાર આપ્યો તથા તેણીની સાથે ભોગસુખ ભોગવવા લાગ્યો એવામા અનગ ત્રયોદશી આવી તે મહોત્સવના પ્રસગે સઘળીએ વેશ્યાઓ અલકારો પહેરી. શણગાર સજીને વનમા ક્રીડા કરવા આવી

પહોચી કલાવતી પણ ચોર પાસેથી મેળવેલો હાર પહેરીને સૌની સાથે આવી તે વખતે મહારાણીની દાસીએ પણ ઉત્સવ જોવા આવેલી આ મનોહર હાર જોઇને તેણીએ ઓળખી લીધો અને જઇને ગણીને વાત કહી રાણીએ રાજાને વાત કરી અને રાજાએ મંત્રીને કહ્યું કે–'હાલમા આ કલાવતી કોની સાથે સગ કરે છે તે તપાસજો ' મંત્રીએ તપાસ કરીને 'ચંડપિંગલ સાથે રહે છે' તેમ જણાવ્યુ રાજાએ કલાવતીના ઘરને ઘેરી લીધુ, ચંડપિંગલને પકડી લીધો અને શૂળીએ ચડાવ્યો કલાવતી વેશ્યા હોવા છતા અપાશે શ્રાવિકાનો આચાર પાળનારી હતી તેને એમ થયુ કે–'અહો ! ખેદની વાત છે કે મારા પ્રમાદથી આ બીચારો આવી દશાને પામ્યો મારે પણ આજથી માડીને બીજા પુરુષોથી સર્યું હવે તો હુ આને જ નવકાર આપુ આમ વિચારી શૂળી પાસે જઇને નવકાર આપ્યો અને 'આ નમસ્કારના પ્રભાવથી હુ મરીને આજ રાજાનો પુત્ર થાઉ ' આવુ નિયાણુ એની પાસે કરાવ્યુ ચોર મરીને બરાબર રાજાનોજ પુત્ર થયો કારણ કે ફલપ્રદાનમા નમસ્કાર કામધેનુ ધ્રુવ છે રાજાએ જ મોત્સવ કર્યો અને પુરંદર એવુ એનુ નામ પાડ્યુ તેના મરણથી ગર્ભનો કાળ જાણીને કલાવતી સમજી ગઇ કે– આ રાજપુત્ર જ મારો પ્રાણપ્રિય છે ' રાજપુત્રને તેણી વારવાર રમાડવા લાગી અને રુદન કરતો હોય તો કહે કે–' રડીશ નહી !' ચંડપિંગલને વારવાર પોતાનુ પૂર્વનુ વૃત્તાત સાભળીને અને કલાવતીની મુખમુદ્રા જોઇને પૂર્વભવ યાદ આવ્યો જિતશત્રુના અવસાન બાદ તે પુરંદર રાજા થયો અને કલાવતીએ અન્ય કોઇ પુરુષનો સગ કર્યો નથી, એવુ જાણવાથી તેણીનો સ્વીકાર કર્યો આ સર્વગુ નવકારનુ ફળ છે એમ જાણી જિનધર્મમાં રક્ત થયેલો રાજા

હમેશા નવકારનુ પઠન કરે છે ત્યારથી લોક પણ નવકાર ગણવા લાગ્યો છે આ કહેણી ખોટી નથી કે–'**યથા રાજા તથા પ્રજા**' સુમતિના મુખથી આ કથાનક સાભળી સતોષ પામેલો રાજપુત્ર કહે છે કે–'જુઓ ! આ ચોરને પરલોકમા આ મત્ર કેવી સુન્દર રીતિએ ફળ્યો !'

હુડિક યક્ષ

હવે પરલોકના ફળને દર્શાવતુ હુડિક યક્ષનુ દૃષ્ટાંત પણ વીએ છીએ

આગળ ચાલતા **રાજસિહ** અને **સુમતિ મથુરા** નગરીએ પહોચ્યા ત્યા પૂર્વ દિશામા યક્ષનુ મદિર જોયુ તેની આગળના ભાગમા 'શૂળીએ ચડાવેલ ચોર અને તેને અપાતો નમસ્કાર આવુ દૃશ્ય જોવામા આવ્યુ ' આ અદ્‌ભૂત ઘટના જોઈને રાજપુત્ર ત્યાના પૂજારીને પૂછે છે કે–' ભાઇ, આ શુ બીના છે, તે જણાવ તો ખરો ' પૂજારી કહે છે કે– ' અહીં **શત્રુમર્દન** રાજા છે તથા આ નગરમા **જિનદત્ત** નામનો શેઠ છે તે શ્રાવક છે, દયાળુ છે તથા સત્વશાલી છે એકવાર અહીંઆ હુડિક નામનો કલાબાજ ચોર ચોરી કરવા આવ્યો અને કોઇ શેઠના ઘરમા ખાતર પાડી ચોરી કરવા ગયો, ત્યા પકડાયો રાજપુરુષોએ પકડીને રાજાને સોપ્યો રાજાએ પણ હુકમ કાઢ્યો કે–' વિડબના પમાડીને એને ફાંસીએ લટકાવો ' રાજપુરુષોએ ચોરે અને ચૌટે જાહેરાત કરીને નાગરિકોને જણાવ્યુ કે–' આ હુડિક ચોરે ચોરી કરેલી હોવાથી એને વધનાં સ્થાને પહોચાડવામા આવે છે બીજો પણ જે કોઇ આવો ગુહો કરશે તો તેને પણ તેવી જ શિક્ષા કરવામા આવશે કારણ કે આપણો ન્યાયનિષ્ઠ રાજા પોતાનો અપરાધ

પણ સહન કરે તેવો નથી ' ગધેડા ઉપર બેસાડી, આખા નગરમાં ફેરવી અનેક વિટંબણાઓ પમાડીને તેને ફાંસીના સ્થાને લઇ ગયા અને ફાંસીએ લટકાવ્યો એ જ વખતે કોણ કોણ, એને કંઈ કંઇ સહાય આપે છે, તે જાણવા માટે ચર પુરુષોને મૂકી દીધા અતિ તાપની પીડાથી તેને બિચારાને તૃષા ખૂબ લાગી હતી, એટલે જે કોઇ પાસે જાય તેની પાસે પાણી માગવા લાગ્યો, પરંતુ રાજાના ભયથી કોઇ એને પાણી સુદ્ધા આપતું નથી હવે એજ માર્ગે થઇને જિનદત્ત શ્રેષ્ઠી આવ્યો એની પાસે પાણી માગ્યું ત્યારે દયાળુ શેઠીએ કહ્યું કે– હું તને પાણી પાઉં'શ પણ તું એકાગ્ર મને નમસ્કાર મંત્રને યાદ કર કે જેથી તારી સદ્‌ગતિ થાય હિંસા કરનારો, જૂઠ બોલનારો ચોરી કરનાર પરસ્ત્રીગમન કરનાર અને બીજા પણ નિંદનીય મહાપાપોમાં રક્ત તથા આવા પાપોને પરવશ થઇને જે દુર્ગતિમાં જવાને જ સરજાયેલ છે એવો મનુષ્ય' પણ જો આ મહામંત્રને એક છેવટની ઘડીએ પણ સાચા દિલથી સંભારી લે છે તો તે મનુષ્ય સ્વર્ગગામી થય છે ' શ્રાવકના વચનથી તે ચોર સર્વ દુઃખને હરનાર તે મહામંત્રને વારવાર યાદ કરવા લાગ્યો હવે શ્રાવક ઘેર જઈ પાણી લઇને પાછો ફરે છે ત્યાં તો ચોર પ્રાણમુક્ત થયો અને મહર્દ્ધિક યક્ષોમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો લોકમાં પણ કહેવાય છે કે–' અંતે જેવી મતિ તેવી ગતિ ' આ પછી ચરપુરુષોએ જઇને રાજાને જિનદાસનો વૃત્તાંત જણાવ્યો એના માટે પણ રાજાએ ફાંસીનો હુકમ કાઢ્યો રાજપુરુષોએ ગધેડા પર બેસાડી એની વિડંબના કરવાની તૈયારી કરી, ત્યાં તો યક્ષ દેવતાએ પોતાના ગુરુની આ દશા જોઈ નગરના લોકોને શિક્ષા કરવા માટે એક પથ્થરની મોટી શિલા બનાવી અને રાજા વગેરે

લોકોને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે-' રે! અધમ પુરુષો! આ તમે શું માડ્યુ છે? કરુણાના સાગર અને મારા સ્વામી શ્રી જિનદત્તની વિડબના કરી તો સમજી લેજો કે તમને સહુને આ શિલાથી ચૂરી નાખીશ ' આ સાભળતા જ રાજા વગેરે તમામ લોકો એવા ભયભીત થઇ ગયા કે જેની વિડબના કરવા ધારી હતી તેની જ પુષ્પાદિકથી પૂજા કરવા લાગી ગયા મરણનો ભય કોને ન હોય? નમસ્કાર કરીને વિનતી કરે છે કે-' સ્વામિન્! અજ્ઞાનથી અમે જે અપરાધ કર્યો, તેની ક્ષમા કરો ' યક્ષ કહે છે કે-' આ શ્રાવકનુ તમે બધા શરણુ સ્વીકારો અને પૂર્વ દિશામા મારુ મ દિર કરાવો ' પછી રાજાએ સબહસ્તી ઉપર શ્રેષ્ઠિને બેસાડીને નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો અને વારવાર પોતાની ભૂલની માફી માગી તથા શ્રાવકની પ્રતિમા સહિત હુડિક યક્ષનુ મ દિર બધાવ્યુ આ સાભળી હર્ષ પામેલો રાજ-પુત્ર પોતાના મિત્રને કહે છે કે-' નમસ્કારના સ્મરણથી આ ચોર પણ મહર્ધિક યક્ષ થયો, તેમ હુ પણ પૂર્વે ભીલ હતો અને પરમેષ્ઠિમ ત્રના પ્રતાપે આજ રાજકુલના સુખ ભોગવુ છુ ' રાજપુત્રની આ વાત સાભળીને સુમતિ પૂછે છે કે-' આપ પણ ભીલ શી રીતે હતા? કુમાર પોતાનો પૂર્વ ભવ કહી સભળાવે છે, ત્યારે આશ્ચર્ય પામેલો સુમતિ કહે છે કે-'ખરે! મને તો લાગે છે કે આપ આપના પૂર્વજ મની પત્ની રત્નવતીને પરણવા જ નીકળ્યા છો, પરંતુ તેણી તો પુરુષ માત્રની દ્વેષિણી છે, એટલે એને જોવી પણ અશક્ય છે, તો પછી વાતચીતનો પ્રસગ તો મળે જ શાનો?'

કુમાર કહે છે કે- મિત્ર! આવી ચિંતા શા માટે કરવી? કેમકે જેની ચિંતના પણ ન કરી હોય તેવા કાર્યો પણ વિધિ

પાર પાડી આપે છે અને પુરો ગમે તેટલુ ધાર્યુ હોય પણ વિધિ વિપરીત તો એક પણ કામ પાર પડતુ નથી '

કુમાર પોતાના મિત્ર સહિત તે નગરથી આગળ ચાલ્યો. કેટલીક વારે કોઈ એક સરોવરે પહોચ્યા તાપ ખૂબ પડતો હતો ઉપરાંત રસ્તાનો થાક પણ લાગેલો એટલે કુમારને ઘણી જ તૃષા લાગી હતી સરોવરના કિનારે સ્નાનાદિ કરીને રાજપુત્ર વિશ્રાંતિ લેવા માટે ક્ષણવારને માટે એક વૃક્ષ નીચે સૂઈ ગયો સુમતિ બાજુઓની લતાઓમા પુષ્પો એકઠા કરવા ગયો, તેટલામાં તેણે આકાશમાર્ગે આવતા કોઈ વિદ્યાધરને જોયો દેવકુમાર જેવા કુમારને જોઈને તેને ચિંતા થઈ કે મારી પાછળ આવતી મારી સ્ત્રી આને જોઈને જરૂર રાગી થશે ' આ ચિંતાથી તેણે લતામાથી અમુક ઔષધી ગ્રહણ કરીને ઘસીને કુમારના ઉપર છાંટી તુરતજ કુમાર સ્ત્રીસ્વરૂપ થઇ ગયો વિદ્યાધરના ગયા બાદ તુરતજ એની સ્ત્રી એ માર્ગે આવી પહોચી સ્ત્રીના સ્વરૂપમાં કુમારને જોઈને તેણીને ચિંતા થઈ કે આ સ્ત્રીને જોઈને મારો પતિ આનામા આસક્ત થશે આ વિચારથી તેણીએ બીજી ઔષધી છાંટીને કુમારને પુરુષ સ્વરૂપમા ફરી દીધો સુમતિ લતાઓની મધ્યે રહ્યો થકો આ બધુ જોઈ રહ્યો હતો કુમાર જાગ્યો એટલે એને બને ઔષધીઓ બતાવી અને તેની શુ અસર નીપજે છે વગેરે વૃત્તાંત કહ્યો.

પછી આગળ ચાલતા તેઓ પદ્મપુર નગરે પહોચ્યા ત્યાંના સુરાજુમવ જિનાલયમા બન્ને જણ સ્ત્રીનુ રૂપ લઈને ગયા રત્નવતી પણ ઓઓના પરિવારની સાથે તે જ સમયે ત્યાં આવી પહોચી પુષ્પ ચંદનાદિથી પ્રભુપૂજા કરીને પાછા ફરતા રાજપુત્રીએ દેવાંગના જેવી કુમારસ્ત્રીને જોઇ અને જોતાં જ

હર્ષ પામીને પૂછ્યુ કે-' તું ક્યાથી આવી છો ?' મિત્ર સ્ત્રીએ કહ્યુ કે-' મારી સખી અન્ય સ્થાનેથી અહીં આવી છે ' ફરી રત્નવતી કહે છે કે- તારી સખીને જોતા જ મને અપૂર્વ આનદ થાય છે ઉલ્લાસ થાય છે તો તમે બને મારે ઘેર પધારો ' બને કૃત્રિમ સ્ત્રીઓ ત્યા ગઈ અને ઘણો વખત સા રહી પ્રસગ પામીને એક વાર કુમારસ્ત્રીએ રાજપુત્રીને કહ્યુ કે- ' હજી તારા પૂરભવના પતિ બીજનો પત્તો લાગી શક્યો નથી અને અનુપમ પતિ વિના ગમે તેવી રૂપસપન્ન અને મનોહર કન્યા પણ શોભા પામતી નથી, તો હવે તો કોઇ યોગ્ય રાજકુમારને પસદ કરીને તુ લગ્ન કરી લે તો ઠીક થાય '

રત્નવતીએ કહ્યુ કે-' મારા પૂર્વભવના પતિ સિવાય, દેવે દ્રને પણ હુ વરવાની નથી '

કુમારસ્ત્રી કહે છે કે-' જો એમ છે તો અરણ્યમા રહેના માલતી પુષ્પની માફક ભોગ વિનાનુ તાર યૌવન નિષ્ફળ છે '

રાજપુત્રી કહે છે કે-' પતિ કરવાનો છે તે ચિત્તની શાતિ માટે કરવાનો છે અને તે શાતિ મને તારાથી જ મળી રહે છે, તો મારે હવે બીજા કોઇનુ કામ નથી '

કુમારસ્ત્રી પૂછે છે કે-' તારા પૂર્વપતિને ઓળખવા શી રીતે ? તે તો કહે '

રાજપુત્રી કહે છે કે-' મારી પૂર્વજન્મની કરણી જે જાણતો હોય, તે જ મારો સ્વામી છે

કુમારસ્ત્રી બોલી કે-' હસસાર મહર્ષિએ બતાવેલા નમસ્કારનુ નિરતર સ્મરણ કરતા મરીને તુ રાજપુત્રી થઈ છો.'

આ સાભળતા જ રાજપુત્રી એની સખીને પૂછે છે કે-'આ તારી સખી સ્વય આ વાત જાણે છે કે કોઇની પાસેથી જાણીને મને કહે છે?'

સખી જણાવે છે કે- આ સ્વમ જાણીને કહે છે, અને આજ તારો પુત્ર જન્મનો પતિ છે માટે તો તારુ મન આને વિષે ઠરે છે બીજુ એની ચેષ્ટા વગેરે પણ પુરુષને અનુરૂપ હોય એવુ લાગે છે વળી પતિસમાગમથી સ્ત્રીઓમા જે વિકાર દેખાય તેવા વિકારો તારામા આના સમાગમથી થતા દેખાય છે માટે મારુ તો માનવુ છે કે- ચોક્કસ આ જ તારો પૂર્વનો પતિ છે અને કૃત્રિમ સ્ત્રીનુ રૂપ લઈને અહીં આવેલ હોય એમ મને લાગે છે '

પછી રત્નવતીના આગ્રહથી બન્ને કૃત્રિમ સ્ત્રીઓએ બીજી ઔષધીનો ઉપયોગ કરી પોતાનુ પુરુષનુ સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું

કુમારનુ રૂપ જોઇ અત્યત હર્ષમા આવેલી રાજકન્યાએ કહ્યુ કે- નાથ! જેમ આપે આપનુ રૂપ પ્રગટ કર્યુ, તેમ કૃપા કરીને આપનુ કુળ પણ અમને કહી સભળાવો '

કુમારની આજ્ઞાથી સુમતિએ સઘળોયે પ્રબધ કહી સભળાવ્યો રાજાએ વૃત્તાત જાણ્યો અને અત્યન્ત હર્ષથી પોતાની પુત્રી રાજકુમારને આપી તથા ભક્તિથી હાથી ઘોડા વગેરે પણ આપ્યુ રાજસિહ ભાગ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ કોટિના ભોગસુખ ભોગવવા લાગ્યો

એના પિતાને આ વાતની ખબર પડતા દૂતદ્વારા લેખ મોકલીને જણાવ્યુ કે- શ્રી મહિપુર નગરથી રાજા રાજ મૃગાક કુમાર રાજસિહને સ્નેહપૂર્ણ-ઉત્કંઠાપૂર્વક જણાવે છે

કે-' અમે ક્ષેમકુશળ છીએ પરંતુ તારો વિરહ અમોને સાલે છે, તારા દર્શનને માટે અમે ઝંખીએ છીએ બીજી વાત-અમારી વૃદ્ધાવસ્થા છે અને વ્રત લેવાની અમારી મનકામના છે, તો તું જલ્દી આવીને રાજ્યનો સ્વીકાર કર '

કુમારને પણ પિતાને મળવાની ઉત્કંઠા થઈ પદ્મરાજા પાસે વિદાયગિરિ માગી, ચતુરંગી સેના લઇને પોતાના નગર ભણી આવ્યો રત્નવતીની સાથે હાથી પર બેસીને નગરમા પ્રવેશ કર્યો ભક્તિથી માતાપિતાના ચરણોમા નમસ્કાર કર્યો પિતાએ આશીર્વાદ આપ્યો અને વિચાર કર્યો કે-' પુત્રને ગજગાદીએ બેસાડીને હુ હવે ધર્મનો આશ્રય કરું '

એટલામા ઉદ્યાનપાલ આવી નમસ્કાર કરીને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે- રાજન્! ઉદ્યાનમાં આચાર્ય ગુણસાગર પધાર્યા છે '

રાજા આનંદ પામે છે કે-' મારુ કેટલુ અહોભાગ્ય કે બરાબર અવસરે ગુરુમહારાજ પણ પધાર્યા '

પછી રાજસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો યાચકોને દાન આપી, જિનમંદિરોમા પૂજા કરી, હાથી પર બેસીને રાજ-સિંહની સાથે ગુરુ સમીપે ગયા ગુરુને નમસ્કાર કરીને વિનતી કરી કે-' ભગવન્! કૃપા કરી મને દીક્ષારૂપી નૌકા આપો અને આ ભયાનક ભવસમુદ્રથી તારો '

ગુરુએ વિધિપૂર્વક વ્રતો આપ્યાં રાજર્ષિ પણ તપ તપીને સદ્‌ગતિ પામ્યો રાજસિંહ અને રત્નવતી રાણીએ સમ્ય-ક્ત્વપૂર્વક ગૃહસ્થ ધર્મ અંગીકાર કર્યો પછી ગુરુને નમસ્કાર કરી રાજા પોતાને સ્થાને ગયો અને આચાર્ય મહારાજ પોતાના પરિવાર સાથે અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા

રાજસિંહે ચિરકાળ સુધી રાજ્યનુ પાલન કર્યું નમ
સ્કારના પ્રભાવથી બળવાન દુશ્મન રાજાઓ પણ વશ થઈ ગય
પોતાના સમસ્ત રાજ્યની ભૂમિને ચૈત્યોથી વિભૂષિત કરી

હવે એક વાર રાજા માંદો પડ્યો ત્યારે પોતાની અતિ
આરાધના માટે રાજાએ **પ્રતાપસિંહ** નામના પોતાના પુત્ર
ગાદીએ બેસાડ્યો અને ધર્માચાર્યને બોલાવ્યા તેમના ચરણોમ
નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહ્યુ કે-' ભગવન્ ! હવે અન્તરોચિ
કંઈક આદેશ કરો '

ગુરુ કહે છે કે-' મહાનુભાવ ! સઘળી આશંસા છો
સમ્યક્પ્રકારે આરાધના કર જ્ઞાનાદિ આચારોને વિષે લાગે
અતિચારોનું કથન કર અને પુનઃ મનોચ્ચારણ કર પૃથ્વ
પાણી અગ્નિ વાયુ વનસ્પતિ બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિ
નારકી, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ એમ તમામ જીવોની સા
ક્ષમાપના કરી લે કોઇની પણ સાથે વૈરભાવ રાખીશ નહિ
હિંસા જૂઠ, ચોરી વગેરે અઢારે પાપોનો ત્યાગ કર ભૂતકાળમ
પણ જે કાંઈ પાપકાર્યો કર્યા હોય તેની આત્મસાક્ષીએ નિ
કર વિધિપૂર્વક દાનશીલાદિ જે સુકૃતો કર્યા હોય તેની મન
વચન-કાયાથી અનુમોદના કર અરિહંત, સિદ્ધ સાધુ અ
જિનપ્રણીત ધર્મ એ ચાર શરણુ કરવા લાયક છે તેનું
શરણુ સ્વીકાર ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કર અને વારવા
નવકારનુ સ્મરણ કર

**' હુ કોઈનો નથી અને મારુ કોઇ નથી ' અ
પ્રમાણેની ભાવનાવડે દેહમા પણ નિર્મમ બની જિન
ચરણોની સેવાની જ એક આશંસા રાખ**

આ પ્રમાણે સમાધિપૂર્વકની આરાધનાથી રાજસિંહ મરીને બ્રહ્મદેવલોકમા દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવેન્દ્ર થયો

રત્નવતી પણ આરાધનાપૂર્વક મરીને તે જ દેવલોકમા ઉત્પન થઈ ત્યાથી ચ્યવીને બ ને આત્મા મોક્ષસ પત્તિને પામશે

આ પ્રમાણે નમસ્કારના સ્મરણથી બીન-બીનડીને મળેના દેવ-મનુષ્યના સુખ અને પર પરાએ મુક્તિનુ સુખ તથા બીજા દષ્ટાતોમા પણ જે ફલ બતા યુ, તે સમજીને હે ભવ્ય જીવો ! પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મ ત્રને તમે નિર તર યાદ કરો કે જેથી તમારો પણ ભવનો ભય નાશ પામે

પ્રકરણ પંદરમું

વચ્છભંડારીકૃત

શ્રી નવકાર ગીત

નવકાર તણા ફલ સાભલી, હ્રુદય કમલ ધરી ધ્યાન,
અનંત ચઉવીસી આગે માનિઉ, પંચપરમેષ્ઠિ પ્રધાન ૧
જીવસમરિ (૨) નવકાર, જિનશાસન કહિઉ સાર જીવ૦
આચલી૦
વનમાહિ એક પુલિંદઉ પુલિંદી, મુનિ તસુ દિઉ નવકાર,
અંતકાલિ જિંહૂ મંત્ર વિશેષઈ, રાયમંદિર અવતાર જી૦ ૨
પડીય ભૂમિ સમલી પેષ(ખ)વિ, મુનિ તસુ દિઇ નવકાર;
સીઘલરાય તણુઈ ઘરિ કુંયરી, ભરુયછિ કરિઉ વિહાર જી૦ ૩
નગર પોતનપુરિ જોઉ મિત્થાતણિ વહુરનઇ દિઇ આલ,
મહામંત્ર સમરઈ મનિભ્ય તરિ સરપ પ્રીટી ફૂલમાલ જી૦ ૪
એ નવકાર તણુઈ સુપસાઇ, પુરિસાસિદ્ધિ જિણિ પામી,
કનકમઇ જિણ ભૂયણ કરાવિઉં, થાપ્યા ત્રિભુવનસામિ જી૦ ૫

ભણઇ વચ્છભંડારી નિસિદિન, મહામંત્ર સમરીજઈ,
એ નવકાર તણુઈ સુપસાઇ, કેવલિ લછિ લહતિ જી૦ ૬

ઇતિ નવકાર ગીત

નોકારવાલી ગીત.

બાર જપુ અરિહંતના ભગવંતનારે ગુણ સૂરિ છત્રીસ,
સિદ્ધ આઠ ગુણ જાણીઇ વરવાણીઈરે ગુણહું નિસદિસ નો૦ ૧
નોકારવાલી વદીઇ ચિર નદીઇ રે ઉઠી ગુણીઇ સવેર,
સૂત્રતણા ગુણ ગુથીયા મણીયા મોહન મેર નો૦ ૨
પંચવીસ ગુણ ઉવજ્ઝાયના સત્તાવીસરે ગુણશ્રી અણગાર,
એકસો આઠ ગુણેંકરી ઇમ ગુણયોરે ભવીયણ નવકાર નો૦ ૩
મોક્ષ જાપ અંગુઠડે વૈરી રૂઠડેરે તર્જનાગુલી હોય,
બહુ સુખદાયક મધ્યમા અનામિકારે વસ્યારથ હોય નો૦ ૪
આકર્ષણચટી આગુલી વલી સુણયોરે ગુણવાની રીતિ,
મેરૂ ઉલઘન મત કરો મમ કરયો રે નખ અગ્રે પ્રીતિ નો૦ ૫
નિશ્ચલ ચિત્તેં જે ગુણે વલી સંખ્યાદિકથી એકંત,
તેહને ફલ હોવે ઘણો ઇમ બોલે રે જિણવર સિદ્ધંત નો૦ ૬
સંખ પ્રવાલા સ્ફટિક મણિ પતાજીવ રતાજણી સાર,
રુપ્ય સોવન રયણ તણી ચંદનાડગર ને ઘનસાર નો૦ ૭
સુંદર ફલ રુદ્રાખની જપમાલીકારે રેસમની અપાર,
પંચવર્ણ સમસૂત્રની વલી વિશેષે સૂત્રતણી ઉદાર નો૦ ૮
ગોયમ પૂછયાથી કહ્યો મહાવીરજીરે એ સયલ વિચાર,
લબ્ધિ કહે ભવીયણ તુમે ઇમ ગુણયોરે નિત્ય શ્રી નવકાર નો૦૯

ઇતિ નોકારવાલી ગીત સમાપ્ત

નવકાર ફલ સજઝાય

(ગિરુઆરે ગુણ તુમ તણા, એ રાગ)

સમરો ભવિઅણ ભાવશ્યુ, મહામન્ત્ર નવકારો રે,
સમરતા સુખ પામીઈ, ભવોભવ એ આધારો રે સમરો ૧
પૂરવ ચઉદતણો કહ્યુ, સાર એ શ્રી જિનરાયો રે;
એક મના આરાધતાં, પાતક દૂરિ પલાયો રે સમરો ૨
અડસઠ અક્ષર એહના, સંપદા આઠને સારો રે,
આપઇ અનંતી સંપદા, ભવિજનનઇ હિતકારો રે સ૦ ૩
ઉજ્જલ ધ્યાન ધરી કરી, લાખ એક જપઇ જેહો રે;
તીરથંકર પદ તે લહઈ, એહમા નહીં સંદેહો રે સમરો ૪
સુખ મતતિ અરથઈ કરી, પૂછી શ્રી જિનરાયો રે;
ચઢતો એક લક્ષ્ય(ક્રુખ)સમરતા,મનવંછિત સુખ થાયો રે સ૦ ૫
કમલબંધ કરી જે જપઇ, એકમના નવકારો રે;
દિન પ્રતિ તે જીમતો, ફલ લહઈ ચોથનું સારો રે સમરો ૬
નંદ્યા(દા)વર્ત્ત કરઈ કરી, શંખાવર્ત્ત કરેઇ રે;
ધ્યાન ધરઈ નવકારનું, વછિન સુખ લહેઇ રે સમરો ૭
બંધન કષ્ટઈ જે જપઇ, વિપરીતઈ એક લાખો રે;
સંકટ કષ્ટ તેહનુ ટલઈ, એહવી જિનવર ભાખો રે સમ૦ ૮
અનુપૂરવી કે પાટલી, અહનિશિ જેહ ગણતો રે,
વરસા વરસી તપતણું, ફલ સહી તેહ લહતો રે સમરો ૯
વયરી રુઠે તરજની, અંગુઠઇ મોખ્ય જાપો રે,
વશી કરવા ટચી અંગુલી, અનામિકા યશ વ્યાપો રે સ૦ ૧૦
શિવકુમાર સંકટમાહિ, ચિત્ત ધર્યો નવકારો રે;
સોનાનો પુરિસો થયો, ત્રિદંડીઓ તેણી વારો રે સ૦ ૧૧

સમલી વ્યાધઈ અપહણી, મુનિ દીધો નવકારો રે,
તતખિણ રાજસુતા થઈ, પામી સદ્દગતિ સારો રે સ૦ ૧૨
ચોર થયો વલી દેવતા, નવપદ મહિમા તેહો રે,
ભીલ-ભીલડી સુર થયા, પાપી હૂતા જેહો રે સમરો ૧૩
ધ્યાન ધરતી અહનિશિ, શ્રીમતી અતિ સુકુમાલા રે,
સંકટ તસ દૂરિ થયુ, ભુઅંગ થઈ ફૂલમાલારે સમરો ૧૪
મન વચ કાયા વશિ કરી, નવપદનુ કરે ધ્યાનો રે,
હરખવિજય કહઇ હરખસ્યું,તસ ઘર નવય નિધાનોરે સ૦૧૫

ઇતિ શ્રી નવકાર ફલ સજઝાય

શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ કૃત

શ્રી નવકાર ભાસ

(ઢાલ નણ્દની એ દેશી)

પ્રથમ પદ વર્ણન ભાસ

વારી જાઉં હું અરિહંતની, જેહના ગુણ છે બાર, મોહન૦
પ્રાતિહારિજ આઠ છે, મૂલ અતિશય ચ્યાર મો૦ વા૦ ૧
વૃક્ષ અશોક ૧ સુરકુસુમની, વૃષ્ટિ ૨ દિવ્ય ધ્વનિ વાણ, ૩ મો૦
ચામર ૪ સિંહાસન ૫ દુંદુભિ, ૬ ભામંડલ ૭ છત્ર વખાણુ ૮
મો૦ ૨ વા૦
પૂજા અતિશય છે ભલો, ત્રિભુવન જનને માન્ય, ૧ મો૦
વચનાતિશય યોજનમાનિ, સમજે ભવિ અસમાન ૨
મો૦ ૩ વા૦

જ્ઞાનાતિશય અનુત્તર સુરતણા, સંશય છેદનહાર, ૩ મો૦
લોકાલોક પ્રકાશતા, કેવલજ્ઞાન ભંડાર ૪ મો૦ ૪ વા૦
રાગાદિક અંતરરિપુ, તેહના કીધા અંત, મો૦
જિહાં વિચરે જગદીસરુ, તિહાં સાતે ઇતિ શમંત
મો૦ ૫ વા૦

એહ અપાયાપગમનો, અતિશય અતિ અદ્ભુત; મો૦
અહનિશિ સેવા વારતા, કોડીગમે પુરુહુત મો૦૬ વા૦
મારગ શ્રી અરિહંતનો, આદરીઈ ગુણગેહ, મો૦
ચાર નિક્ષેપઈ વંદીઇ, જ્ઞાનવિમલ ગુણગેહ મો૦ ૭ વા૦

ઈતિ પ્રથમ પદ વર્ણન ઢાલ

દ્વિતીય પદ વર્ણન

(ઢાલ–અનમેવાની દેશી)

નમો સિદ્ધાણં બીજે પદે રે લાલ, જેહમાં ગુણ છે આઠરે,
હું વારી લાલ૦
શુકલ ધ્યાન અનલે કરી રે લાલ, બાળ્યા કર્મકુકાઠ રે
હું વારી૦ ૧ નમો૦ આંકણી૦
જ્ઞાનાવરણ ક્ષયે લહ્યો રે લાલ, કેવલજ્ઞાન અનંત રે,
હું વારી૦
દર્શનાવરણ ક્ષયથી થયો રે લાલ, કેવલ દર્શન કંતરે
હું૦ ૨ નમો૦
અબાધ અનંત સુખ સહજથીરે લાલ,વેદની કર્મનો નાશરે,
હું વારી૦

મોહની ક્ષયે નિરમલુ રે લાલ, ક્ષાયિક સમકિત વાસરે
હું૦ ૩ નમો૦
અખયથિતિ ગુણ ઉપનો રે લાલ, આયુકર્મ અભાવિ રે,
હુ વારી૦
નામકર્મ ક્ષયે નીપનોરે લાલ, રૂપાદિક ગત ભાવ રે
હું૦ ૪ નમો૦
અગુરુલઘુગુણ ઊપનોરે લાલ, ન રહ્યો કોઇ વિભાવરે,
હુ વારી૦
ગોત્રકર્મક્ષયે નીપનો રે લાલ, નિજપર્યાય સ્વભાવરે
હું૦ ૫ નમો૦
અનતવીર્ય આતમતણું રે લાલ, પ્રગટ્યો અતરાય નાસરે,
હુ વારી૦
આઠ કર્મ નાશે થયો રે લાલ, અનત અખય સુખવાસરે
હું૦ ૬ નમો૦
ભેદ પન્નર ઉપચારથી રે લાલ, અનત પરપર ભેદ રે,
હુ વારી૦
નિશ્ચયથી વીતરાગનારે લાલ, ત્રિકરણ કર્મ ઉચ્છેદ રે
હું૦ ૭ નમો૦
જ્ઞાનવિમલની જ્યોતિમા રે લાલ,ભાસિત લોકાલોકરે,
હુ વારી૦
તેહના ધ્યાનથકી હુઆ રે લાલ, સુખીયા સઘલા લોકરે
હું૦ ૮ નમો૦

ઇતિ નવકાર પદાધિકારે દ્વિતીય ભાસ

અથ તૃતીય પદ વર્ણન ભાસ ૩

ઢાલ.—પ્રથમ ગોવાલાતણે ભવઇંજી એ દેશી

આચારી આચાર્યનુંજી, ત્રીજે પદે ધરો ધ્યાન,
શુદ્ધ ઉપદેશ પ્રરૂપતાજી, કહ્યા અરિહંત સમાન સૂરી૦ ૧
નમતા શિવસુખ થાય, ભવ ભવ પાતિક જાય, સૂ૦ આ૦
પંચાચાર પળાવતાજી, આપણપે પાલંત;
છત્રીસ છત્રીસી ગુણે જી, અલંકૃત તનુ વિલસંત સૂરી૦ ૨
દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાજી, એકેક આઠ આચાર,
બારહ તપ-આચારનાજી, ઇમ છત્રીસ ઉદાર સૂરી૦ ૩
પડિરુવાદિક ચઉદ છે જી, વળી દસવિધ યતિધર્મ;
બારહ ભાવન ભાવતાજી, એ છત્રીસી મર્મ સૂરી૦ ૪
પંચેંદ્રિય દમે વિષયથીજી, ધારે નવવિધ બ્રહ્મ,
પંચ મહાવ્રત પોષતાજી, પંચાચારે સમર્થ સૂરી૦ ૫
ગુપતિ ત્રણે સૂધી ધરેજી, ટાલે ચ્યાર કષાય,
એ છત્રીસી આદરેજી, ધન ધન તેહની માય સૂરી૦ ૬
અપ્રમત્ત અર્થ ભાખતાજી, ગણિ સંપદ જે આઠ;
બત્રીસ ચઉ વિનયાદિકે જી, ઇમ છત્રીસી પાઠ સૂરી૦ ૭
ગણધર ઓપમ દીજીઇંજી, યુગપ્રધાન કહિવાય,
ભાવ ચારિત્ર જેહવાજી, તિહાં જિનમારગ ઠવાય સૂરી૦ ૮
જ્ઞાનવિમલ ગુણ રાજતાજી, ગાજે શાસનમાહિં;
તે વદી નિરમલ કરોજી, બોધિબીજ ઉછાહિ સૂરી૦ ૯

ઇતિ નવકાર પદાધિકારે તૃતિય ભાસ. ૩

અથ ચતુર્થ પદ વર્ણન ભાસ

પાચે પાંડવ વાંદતા—એ દેશી

ચોથે પદે ઉવજ્ઝાયનું, ગુણવતનું ધરો ધ્યાનરે
જુવરાજા સમ તે કહ્યા, પદિસૂરીને સૂરી સમાનરે ત્રુટકo
જે સુરિ સમાન વ્યાખ્યાન, કરિપણિ નવિ ધરે અભિમાનરે,
વલી સૂત્રાર્થનો પાઠ દિઇ, ભવી જીવને સાવધાન રે ૧
અગ ઇગ્યાર ચોદ પૂર્વ જે, વલી વાણિ ભણાવે જેહરે,
ગુણ પણવીસ અલકર્યા, દ્દષ્ટિવાદ અરથ ગેહરે ત્રુટકo
બહુ નેહે અભ્યાસ સદા, મનિ ધારતા ધર્મધ્યાનરે,
કરે ગચ્છની ચિત પ્રવર્ત્તક, દિઇ થિવિરને બહુમાનરે ૨
અથવા અગ ઇગ્યાર જે વલી, તેહના બાર ઉપાગરે,
ચરણકરણની સિત્તરી, જે ધારે આપણઈ અગરે ત્રુટકo
વલી ધારે આપણે અગે, પચાગી સમ તે સૂધી વાણિરે,
નયગમ ભગ પ્રમાણ, વિચારને દાખતા જિનઆણરે ૩
સઘ સકલ હિતકારિયા, રત્નાધિક મુનિ હિતકાર રે,
પણ વ્યવહાર પરૂપતા, દસ સામાચારી આચારરે ત્રુટકo
કહે દસ સમાચારી આચાર, વિચારને વારતા ગુણગેહરે,
શ્રી જિનશાસન ધર્મધુરા, નિરવાહતા શુચિ દેહરે ૪
પચવીસ પચવીશી ગુણતણી, જે ભાખી પ્રવચનમાહિરે,
મુક્તાફલ માલા પરિ, દીપે જસ અગિ ઉછાહીરે. ત્રુટકo
જસદીપે અતિ ઉછાહિ, અથાહગુણે જ્ઞાનવિમલથી એકતાનરે,
એહવા વાચકનુ ઉપમાન કહુ, કિમ જેહથી શુભધ્યાનરે ૫
ઇતિ શ્રી નવકાર પદાધિકારે ચતુર્થ ઉપાધ્યાય ભાસ ૪

અથ પંચમ પદ વર્ણન ભાસ
તે મુનીને ભામડે જઈઈ એ દેશી

તે મુનિને કરૂં વંદન ભાવઈ, જે ષટ્ વ્રત ષટ્ કાય રાખે રે ૧૨
ઇંદ્રિય પણિ દમે વિષયપણાથી ૧૭ વલી ખંતિ સુધારસ
ચાખે રે ૧૮ ૧ તે૦
લોભતણા નિગ્રહને કરતા ૧૯, વલી પડિલેહણાદિક કિરિયારે,
નિરાસંસ જતનાઈ બહુપદિ ૨૦, વલી કરણ શુદ્ધિ ગુણ
દરિયારે ૨૧ ૨ તે૦
અહનિસ સંયમ યોગશું જુગતા ૨૨, દુર્દ્ધર પરિસહ
સહતારે ૨૩,
મનવચકાય કુસલતા યોગઈ, વરતાવે ગુણ અનુસરતા
રે ૨૬ ૩ તે૦
છંડિ નિજતનું ધર્મનઈ કાજે, ઉપસર્ગાદિક આવે રે,
સત્તાવીસ ગુણઈ કરી સોહે, સૂત્રાચાર નઈ ભાવે રે ૪ તે૦
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રતણા જે, ત્રિકરણ યોગે આચાર રે,
અંગઈ ધરે નિઃસ્પૃહતા સૂધી, એ સત્તાવીસ ગુણ સારરે ૫ તે૦
અરિહંત ભક્તિ સદા ઉદ્દેશે, વાયગસૂરિના સહાઇ રે,
મુનિ વિણુ સર્વ ક્રિયા નવ સુઝે, તીર્થ સકલ સુખદાઇ
રે ૬ તે૦
પદ પંચમ એણી પરિ ધ્યાવતા, પંચમગતિને સાધો રે,
સુખકર શાસનના એ નાયક, જ્ઞાનવિમલ ગુણ વાધોરે ૭ તે૦
ઇતિ નવકાર નવપદાધિકારે પંચમ સાધુ પદ ગુણ વર્ણન
સમાપ્તમ્

શ્રી નવકાર મંત્રની સજ્ઝાય.

સમરે જીવ એક નવકાર નિજ હેજશું,
    અવર કાંઈ આળ-પંપાળ દાખે,
વર્ણ અડસઠ નવકારના નવપદ,
    સંપદા આઠ અરિહંત ભાખે **સમર૦ ૧**

આદિ અક્ષર નવકારના સ્મરણથી,
    સાત સાગર ટળી જાય દૂરા,
એક પદ ઉચ્ચરે દુરિત દુઃખડા હરે
    સાગર આયુ પંચાસ પૂરા **સમર૦ ૨**

સર્વ પદ ઉચરતા પાંચસે સાગર,
    સહસ ચોપન નવકારવાલી;
સ્નેહે મન સંવરી હર્ષભર હેજ ધરી,
    લાખ નવ જાપથી કુગતિ ટાલી **સમર૦ ૩**

લાખ એક જાપ જન પુન્યે પૂરા જપે,
    પદવી પામે અરિહંતકેરી,
અશોક વૃક્ષ તલે બાર પર્ષદ મલે
    ગડગડે દુદુંભિ નાદ ભેરી **સમર૦ ૪**

અષ્ટ વલી અષ્ટ સય અષ્ટ સહસાવલી,
    અષ્ટ લાખા જપે અષ્ટ કોડી,
કીર્તિવિમલ કહે મુક્તિ લીલા લહે,
    આપણા કર્મ આઠે વિછોડી **સમર૦ ૫**

॥ नवकार स्तवन ॥

तियसिंद नरिंद नमंसियाण, निद्दह घाय(इ)कम्माण ।
निज्झिय रिउ नियहाण, नमो नमो जिणवरिंदाण ॥ १ ॥

तिहुयण सिहरंमि पय(इ)ट्ठियाण,निट्ठविय मल-कलंकाण।
सासय सुह निलयाण, नमो नमो सव्व सिद्धाण ॥ २ ॥

पचविहायार-समुद्द-पारपत्ताण गुणमयकाण ।
आयरियाण च तहा, नमो नमो नाणसूरीण ॥ ३ ॥

सयल-सुओयहि पार-गयाण उवएस-दाण दक्खाण ।
निच्चमुवज्झायाण, नमो नमो खविय मोहाण ॥ ४ ॥

अट्ठदुद्धराइ पच वि, धारंति महव्वयाइ जे मुणिणो ।
जियलोयबधवाण, नमो नमो सव्वसाहूण ॥ ५ ॥

इय पच महापरमिट्ठि-सथय जे पुणति भावेण ।
पावंति ते भपावा अजियसुह निव्वुइ भइरा ॥ ६ ॥

પ્રકરણ સોળમું

આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેનસૂરિવિરચિત
શ્રી નમસ્કાર માહાત્મ્ય [ભાવાનુવાદ]

પ્રકાશ પહેલો.

જગતમાં કલ્પતરુ સમાન શ્રી ઋષભસ્વામીને નમસ્કાર હો. તપ અને જ્ઞાનરૂપી ધનના સ્વામી તથા ઇન્દ્રોથી પણ પૂજિત શ્રી શાન્તિનાથસ્વામીને નમસ્કાર હો. શ્રી સુવ્રતસ્વામીને, શ્રી અનંતનાથને, શ્રી અરિષ્ટનેમિને, શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીને, શ્રી વીર ભગવાનને તથા સર્વ અરિહંતોને નમસ્કાર થાઓ.

અચ્છુપ્તા, અંબિકા, બ્રાહ્મી, પદ્માવતી તથા અંગિરાદિ માતા તુલ્ય દેવીઓ મને પુરુષાર્થની શક્તિ આપો.

પુણ્યને ઉત્પન્ન કરનાર, પાલન તથા શોધન કરનાર તથા જીવને વિશ્રાંતિ આપનાર પંચ પરમેષ્ઠીનો નમસ્કાર સદા જયવંત વર્તો આ કઠનો સંસાર પણ માન્ય છે કારણ કે–આ સંસારમાં જન્મ પામીને મને શ્રી જિનાજ્ઞાનો આશ્રય મળ્યો છે

શ્રી જિનશાસનરૂપી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં પાંચ મેરુ સમાન શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર હો જે ભવ્ય જીવો આ પાંચ પદોનું ભાવથી સ્મરણ કરે છે તેમને ભવમાં ભ્રમણ ક્યાંથી હોય? તીર્થંકરની વાણીના અતિશય સમાન પાંચ પદના પાંત્રીશ અક્ષરો તમારું કલ્યાણ કરો શ્રી સિદ્ધસેનની વાણી પંચ પરમેષ્ઠીના શ્લોકો–સ્તુતિદ્વારા પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરે છે જેઓ અરિહંતનું શરણ સ્વીકારે છે, તેમને રાજાઓ વશ થાય છે, દેવતાઓ નમસ્કાર કરે છે તથા નાગકુમારાદિ ભવનપતિ દેવોનો તેમને ભય નથી હોતો જે અરિહંતની પૂજા કરે છે, તેના ઉપર મોહનું ચક્ષણ નથી, તે નિરંતર આનંદ પામે છે, અલ્પ સમયમાં તે મોક્ષને પામશે જે અરિહંતોને કેવળીઓ પ્રદક્ષિણા આપી આપીને પૂજે છે, તેમનું માહાત્મ્ય કોણ જાણી શકે? રાગ દ્વેષાદિ શત્રુઓ કે જેમણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશાદિ દેવોની પણ ખૂબ વિડંબના કરી છે, તે શત્રુઓને એક જિનેશ્વરે

જ રહ્યા છે જીવ અને કર્મ, ક્ષીર અને નીરની માફક, મળેલા છે તેમનુ હસની માફક વિવેચન (જુદાપણું) કરનાર ભગવાન જિનેશ્વર જ છે જીવ તથા કર્મનો સયોગ મહાત્મા પુરુષોને પણ મુશ્કેલીથી દેખાય છે, તે કર્મપાશથી બચાવનાર શ્રી જિનેશ્વરનુ અમે પ્રણિધાન કરીએ છીએ પ્રથમ પદના સાત અક્ષરો 'नमो अरिहंताणं।' જિનમૂર્ત્તિ, જિનાગમાદિ સાત ક્ષેત્રની માફક સફળ છે અને ભરત, ઐરવતાદિ સાત ક્ષેત્રની માફક શાશ્વત છે તે સાત અક્ષરો મારા સાત ભયને દૂર કરો

પ્રકાશ બીજો.

જ્યા સિદ્ધ ભગવતો પ્રતિષ્ઠા પામ્યા છે, ત્યા જન્મ નથી, મરણ નથી, ભય નથી, પરાભવ નથી, લેશમાત્ર પણ કલેશ નથી કેળના સ્તભ જેવો આ અસાર સસાર કયા અને આગમ તથા યુક્તિદ્વારા નિશ્ચિત થયો છે વૈભવ જેમા એવી સિદ્ધશિલા કયા? ઉજ્જ્વળ ધર્મવાળા, શુક્લ ધ્યાનવાળા, શુક્લ લેશ્યાવાળા અને નિર્મળ કીર્તિવાળા શ્રી સિદ્ધ ભગ વતો અમને સિદ્ધિ આપો જ્ઞાન અને ક્રિયાનો યોગ થવાથી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય છે પક્ષીને બે પાખો ઇષ્ટ સ્થાને પહોચાડે છે તેમ તપ અને શમરૂપી પાખો પ્રાણીને ઇચ્છિત સ્થાને પહોચાડે છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને સૂર્ય અને ચદ્રની જેમ નિરતર

પ્રકાશ આપે છે મનશુદ્ધિ એ અભ્યતર તત્ત્વ છે અને સયમ એ બાહ્ય તત્ત્વ છે, બન્નેના સયોગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે એક પાખથી પખી ઊડે નહિ, એક ચક્રથી રથ ચાલે નહિ, તેમ એકાત માર્ગથી નિર્વાણ પમાય નહિ જેમ દશની અદર નવ સુધીની સખ્યાઓ સમાઇ જાય છે, તેમ અનેકાત સમુદ્રમાં એકાતરૂપી નદીઓ સમાઇ જાય છે જેમ દરિદ્રના ઘરમા ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ સમાય નહી, તેમ તુચ્છ એકાતમા અનેકાતની સપદાઓ સમાય નહી સત્વા સત્ત્વ, નિત્યાનિત્ય, ધર્માધર્મ વિગેરે બબ્બે ગુણો મળીને વસ્તુની સિદ્ધિ દર્શાવનારા છે, માટે બુદ્ધિના આઠ ગુણોનુ અવલબન લઇ, એકાતનો આગ્રહ મૂકી દઇ, વસ્તુતત્ત્વને માટે પ્રયત્ન કરો ત્રણ રેખાવાળો અને માથે અનુસ્વારવાળો 'જા' કાર એવુ દેખાડે છે કે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ત્રણ રત્નવાળો આત્મા મોક્ષને પામે છે ઔદારિકાદિ પાચ શરીરનો નાશ કરનાર અને પચમી સિદ્ધિ ગતિને આપનાર, આ પાચ અક્ષરો नमो सिद्धाण।' તમોને જન્મ, જરા, મરણાદિક સ્વભાવવાળા સસારથી રક્ષણ કરો

પ્રકાશ ત્રીજો.

જેઓએ આચાર્યોના ચરણોનુ શરણ સ્વીકાર્યું છે, તેઓને અજ્ઞાનરૂપી અધકાર નડતો નથી, કર્મ

જાલનો લેપ તથા મન, વચન અને કાયાના કષ્ટો પણ હોતા નથી મોહના ત્રાસથી જકડાયેલા પ્રાણી ઓને પણ આચાર્યો કેશીગણધરની માફક દુ ખથી મૂકાવે છે, તે ઘણું જ આશ્ચર્ય છે આચાર્ય તેમને કહેવાય છે કે જેમના આચારો મનોહર હોય તથા જેમનુ જ્ઞાન શિવ સગમ કરાવનારુ હોય તે યતીન્દ્રો મારે શરણુ હો, કે જેઓ યથાસ્થિત પદાર્થના ઉપદેશક છે, અહિસાદિ યમોનુ પાલન કરે છે તથા પોતાના આત્માનુ પૂજન કરે છે સયમી મુનિઓના સ્વામી તે આચાર્યો શત્રુ, મિત્ર, સુખ, દુ ખ, ઇષ્ટ, અનિષ્ટ, મોક્ષ, ભવ આદિ તમામ પદાર્થો પર સમાન વૃત્તિવાળા હોય છે ભ્રમર જેમ કમળ પર જઈ પહોચે છે, તેમ અમૂલ્ય સિદ્ધિઓ તથા ઉજ્જવલ લબ્ધિઓ સ્વયમેવ આચાર્યો પાસે જઇ પહોચે છે આ ત્રીજા પદના સાત અક્ષરો 'नमो आयरियाण।' સાત નરક પૃથ્વી-રૂપ દુર્ગતિનો નાશ કરો

પ્રકાશ ચોથો.

ઉપાધ્યાયનો આશ્રય કરનાર સુજ્ઞ મનુષ્ય તત્વથી ચલિત થતો નથી વાદમા કોઇ તેને જીતી શકતુ નથી ઉપાધ્યાય મૂર્તિમાન ઉદય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને માટે ઉત્સવ સમાન છે તથા ઉત્તમ પુરુષોને ઉત્સાહરૂપ છે વચનથી અને વયથી વૃદ્ધ,

દોષોનો એટલો બધો ઉદ્‌ભવ છે કે એકાકીપણે ક્ષેમ કુશલતા રહેતી નથી એકાકીને સુકૃતનો ઉલ્લાસ રહેતો નથી, કોઇ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી, તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ તો હોય જ કયાથી? શ્લેષ્મ વાળાને સાકર તથા જ્વરવાળાને સ્નિગ્ધ ભોજન જેમ ઉચિત ગણાતું નથી, તેમ યતિમા એકાકીપણુ ઉચિત ગણાતું નથી એકલો માણસ ચોર જેવો લાગે છે, બે હોય તો ધૂર્ત જેવા લાગે છે, ત્રણ હોય તો વિશ્વાસનુ સ્થાન બને છે અને અનેકનો સમૂહ હોય તો રાજા જેવો શોભે છે જિન પ્રત્યેકબુદ્ધાદિના દૃષ્ટાતથી એકાકી થવુ નહિ કેમકે ચર્મચક્ષુવાળાઓએ જ્ઞાનચક્ષુવાળાઓની સાથે સ્પર્ધા કરવી યોગ્ય નથી

અથવા તો ચાતુર્ગતિક સસારમા પરિભ્રમણ કરતા પ્રાણીઓને પુણ્ય પાપનો સાથ હોવાથી તેમ નામા એકાકીપણું ઘટતુ જ નથી આહારાદિ સજ્ઞાઓ, દુષ્ટ લેશ્યાઓ અને વિકથાઓ જેમના અત કરણને નિરતર ચપલ બનાવે છે, તેમને એકાકીપણું કઇ રીતિએ ઘટી શકે? ડાકણ જેવી અવિરતિનો જેને સદાનો પ્રેમ છે, તને એકાકીપણું કેમ હોય? જેની પાચે ઇંદ્રિયો અગ્નિની માફક દેહને નિરતર બાળે છે, તે એકાકી કેમ હોય? દૂધ દૂધની સાથે, પાણી પાણીની સાથે, દીવો દીવાની સાથે અને અમૃત અમૃતની સાથે જેમ મળી જાય છે, તેમ મુનિ મુનિની

સાથે ભળી જઈ એકપણાને પામે છે કષાયો જેને ક્ષણવાર મૂકતા નથી, મન, વચન, કાયાના દુષ્ટ વ્યાપારો જ્યા ભ્રષ્ટ કરવાને તૈયાર રહે છે, ત્યા એકાકીપણું સુખ શી રીતિએ આપે ? જેના પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ તથા રાગાદિ દોષો ખરાબ પાડોશીની માફક છલને જ જોયા કરે છે, તેને એકાકીપણામા સુખ ક્યાથી હોય ? આ દોષોથી મુક્ત પુરુષ, સમૂહમા વસે તો પણ, નગરમા વસનારા પરદેશીની માફક એકાકી જ છે આ દોષોથી સહિત યોગી ફોગટ એકાકીપણું અગીકાર કરે છે, કારણ કે એવી રીતે તો વઠ, શઠ, ચોર, જાર વગેરે પુરુષો પણ એકલા જ ભમતા હોય છે પુણ્ય પાપના ક્ષયથી પરમાત્મપણાને પામેલા આત્માઓમા જ કેવળ એકાકીપણું છે

અથવા તો જિનવચનમા સર્વથા વિધિ-નિષેધ છે જ નહિ તેથી મુનિસત્તમો લાભ-હાનિનો વિચાર કરીને જ પ્રવર્તે છે સાધુઓ હોમ કરતા નથી, દાન દેતા નથી, તપ તપતા નથી, જપ જપતા નથી, ક્રિયા કરતા નથી, છતા આશ્ચર્યની વાત છે કે તેઓ પરમ પદની સાધના કરે છે મનોહર ગીત, મનોહર રસ, મનોહર ગધ, દિવ્ય તલાઈઓના સ્પર્શ તથા દેવાગનાઓના રૂપ વગેરેથી પણ જે મુનિઓ આકર્ષાતા નથી, તે મુનિઓ નિર-

તેઓ સખ્યાતા છે અને સઘળાય **વિદેહો ભરત અને ઐરાવતના** ભૂતકાળમા અનતા થયા અને ભવિષ્ય કાળમા અનતા થશે તેઓ કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશથી દેદીપ્યમાન છે અઢાર દોષોથી રહિત છે અસખ્યાતા ઇન્દ્રો તેમના ચરણોની સેવા કરે છે સુદર પ્રાતિહાર્ય અને અતિશયોથી તેઓ યુક્ત છે પાત્રીશ ગુણના શણગારવાળી દેશનાથી ત્રણ જગતના જીવોને તેઓ બોધિનુ દાન આપે છે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો નિરતર તેમનુ સ્મરણ કરે છે બીજા કોઇ ન આપી શકે તેવા મોક્ષમાર્ગનુ તેઓ દાન આપે છે

આવા જિનેશ્વરોનુ સમ્યગ્ રીતિએ દર્શન કરવાથી જ પાપ પલાયન કરી જાય છે, આધિ વ્યાધિ નાશ પામી જાય છે અને દરિદ્રતા દૂર ભાગી જાય છે

જે જિહ્વા ક્ષણે ક્ષણે જિનેન્દ્રોના માહાત્મ્યનુ સ્તવન નથી કરતી, તે માસના ખડરૂપ જિહ્વા નિદ્ય છે, તે વડે સર્યું

અરિહતોના ચરિત્રના અમૃત જેવા મધુર સ્વાદથી કર્ણ અનભિજ્ઞ છે, તે કર્ણ અને છિદ્રમા કાઇ જ અતર નથી જે નેત્રો સર્વ અતિશયસપન્ન શ્રી જિનબિમ્બના દર્શન કરતા નથી, તે નેત્રો નથી, પણ મુખરૂપી ઘરના જાળીયા છે અનાર્ય દેશમા વસતા શ્રી આર્દ્રકુમાર અર્હત્પ્રતિમાના દર્શનથી સસા

રના પારને પામ્યા. શય્યભવ ભટ્ટ જિનબિમ્બના દર્શનથી ક્ષણમા તત્ત્વના જાણ થયા અને સુગુરુના ચરણોને સેવીને ઉત્તમાર્થ સાધી ગયા. અહો ! સાત્વિક શિરોમણિ શ્રી વજ્રકર્ણ રાજા સર્વનાશના પ્રસગમા પણ જિન વિના અ યને ન નમ્યા દેવતત્ત્વ, ગુરુ તત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વમા સ્થિર ચિત્તવાળા વાનરેન્દ્ર શ્રી **વાલી** રાજાનુ તેજ પૂજનિક છે મહાસતી **સુલસાની** દૃઢતાથી જગદ્ગુરુ શ્રી **વીર**પરમાત્મા પણ કલ્યાણ વાર્તામા તેણીની ખૂબ સ ભાવના કરે છે શ્રી **વીરને** ભાવથી વદન કરવા જનારો દર્દુર દેડકો રસ્તામા જ મરીને **સૌધર્મ** કલ્પમા મહર્દ્ધિક દેવ થયો

હાસા મહાસાનો પતિ કે જે દેવલોકમા આભિયોગ્યના નીચ કર્મથી ખેદ પામ્યો હતો, તેણે પોતાના આત્માની મુક્તિને માટે દેવાધિદેવની પ્રતિમા પૃથ્વીતલ પર પ્રગટ કરી ત્રણ લોકમા પ્રતાપશાળી શ્રી ચેટકરાજા જિનચરણોની સેવાથી પાપનો તાપ શમાવી સુરેન્દ્રોના ચિત્તમા પણ વાસ પામ્યો દેવેન્દ્રો પણ અ સારનો પરાભવ કરવા માટે **નદીશ્વર** તીર્થના અલ કાર સમાન શાશ્વતા જિનમદિરોમા અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ ઉજવે છે શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે કે **સ્વયભૂ** રમણમા જિનબિમ્બોની આકૃતિ જેવા મત્સ્યોના દર્શનથી અન્ય મત્સ્યોને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે

અને તે મત્સ્યો નમસ્કારમા તત્પર બની દેવગતિમા જાય છે મનુષ્ય, સુર અને અસુરોનુ સામ્રાજ્ય જે નિ શકપણે ભોગવાય છે, તે શ્રી જિનચરણોની કૃપાની લીલાનો લેશજ છે મનુષ્ય લોકમા ચક્રવર્તિઓ, દેવ લોકમા શક્રેન્દ્રો વગેરે અને પાતાલ લોકમા ધરણેન્દ્ર વગેરે વિજયવત વર્તે છે, તે જિનભક્તિનો પ્રતાપ છે શ્રી જિનાજ્ઞાને મુકુટની માફક મસ્તકે ચડાવીને અગ્યાર રૂદ્રોમાથી કેટલાક સસારસાગર તરી ગયા અને બાકીના તરી જશે પાણીમા જેમ અગ્નિની જ્વાલા શમાઈ જાય, અમૃતમા જેમ વિષની ઊર્મિઓ શમાઇ જાય, તેમ શકરાદિ દેવોની કથાઓનો વિસ્તાર શ્રી જિનેશ્વરોની સમતામા વિલીન થઈ જાય છે શ્રી જિનેન્દ્રના ચરિત્રોને સમ્યગ્ સભારતા સત્પુરુષોને અહીં જ આનદમા એટલી મગ્નતા રહે છે કે તેમને મોક્ષની સ્પૃહા પણ નથી રહેતી, તે યુક્ત જ છે જેમ પાણીથી તૃષા શમે છે, અન્નથી ક્ષુધા શમે છે, તેમ એક જિનદર્શન માત્રથી ભવની પીડા શમે છે

સમતાને ધારણ કરનારા પુરુષો ક્રોડો વર્ષો સુધી ભલે સમાધિ પાળે, તો પણ અરિહતની આજ્ઞા વિના તેઓ શિવપદને પામશે જ નહિ

જિનધર્મના સ્વીકાર વિના કોઈ નિયાણા વિનાનુ દાન આપે, સુદર રીતે શિયલનુ પાલન

કરે અને પ્રશંસા પામી શકાય તેવી તપશ્ચર્યાઓ કરે, તોપણ તેઓને પરમપદની પ્રાપ્તિ નથી

સૂર્યથી જેમ દિવસ છે, ચંદ્રથી જેમ પૂર્ણિમાની રાત્રિ છે, મેઘથી જેમ સુકાળ છે, તેમ જિનેશ્વરોથી અવ્યય પદ છે જેમ દ્યૂત પાસાને આધીન છે, ખેતી વૃષ્ટિને આધીન છે, તેમ શિવપુરનો વાસ જિન ધ્યાનને આધીન છે

ત્રણ જગતની લક્ષ્મીઓ સુલભ છે, અષ્ટ સિદ્ધિઓ સુલભ છે, પરંતુ જિનેશ્વરોના ચરણોના રજની કણિકાઓ અતિ દુર્લભ છે અહો! ખેદની વાત છે કે સૂર્યને પામીને પણ ઘુવડ તો અંધ જ રહે છે, તેમ જિનને પામીને પણ કેટલાક ગાઢ મિથ્યાત્વથી અંધજ રહે છે જિન એજ મહાદેવ છે, સ્વયંભૂ છે, પુરુષોત્તમ છે, પરમાત્મા છે, સુગત છે, અલક્ષ્ય છે, સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલના સ્વામી છે બુદ્ધ, મહાદેવ વગેરેને સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણના વિષયવાળું જ જ્ઞાન છે, પરંતુ લોકોત્તર સત્ત્વથી ઉત્પન્ન થનારું જ્ઞાન શ્રી જિનેશ્વરોનેજ હોય છે મેઘનું પાણી તળાવમાં પડ્યા પછી લોકો એમ બોલે છે કે 'આ પાણી તળાવનું છે' તેમ અરિહંતના વચનો હરિહરાદિને વિષે પડે છે, તેને અજ્ઞાની લોકો પોતપોતાના દેવના માને છે લોકોત્તર સત્ત્વને કહેનારા જેટલા નામો તે ખરી રીતે અરિ

હ તના જ છે તે સિવાય સત્ત્વ, રજ અને તમે ગુણના આભાસથી ઉત્પન્ન થયેલા નામે તો મારી જેવાને પણ આ સસારમા કરોડો વાર પ્રાપ્ત થાય છે મૂઢ માણસ પોતાના દેવના હજાર નામ સાભળી હર્ષિત થાય છે, કારણ કે શિયાળને બોર મળવાથી પણ મોટો મહોત્સવ થાય છે અનત ગુણો સિદ્ધ થયેલા હોવાથી જિનના નામ અનત છે અથવા તો નિર્ગુણ (સત્ત્વાદિ ગુણથી રહિત) હોવાથી તેમને નામ જ નથી, તો નામની સખ્યા કોણ કરે ? સત્ત્વ, રજ અને તમે ગુણથી રહિત પરમેષ્ઠિના પ્રભાવથી જ આ વિશ્વ અજ્ઞાનના કાદવમા ખૂચી જતુ નથી હુ એમ માનુ છુ કે લોકના અગ્રભાગે જતા લોકનાથ શ્રી અરિહતદેવ જગતના જીવોને પાપથી બચાવવા માટે પુણ્યને અહીં જ મૂકી ગયા સમિતિ મા અપ્રમત્ત એવા પ્રભુ પાસેથી પાપ ભવારણ્યમા નાશી ગયુ, તેના ધ્વસ માટે પુણ્ય પણ પૂ ઠે ગયુ એ રીતે પુણ્ય પાપ બ નેથી વિનિર્મુક્ત ભગવાન જિન, લોકાગ્ર પર આરૂઢ થઈ, મુક્તિકાતાની સાથે વિલાસ કરે છે જિન દાતા છે, જિન ભોક્તા છે, સર્વ જગત્ જિન છે, જિન સર્વત્ર જયવતા છે જિન છે, તે આ (આત્મા) જ છે આમ ધ્યાન રસના આવેશથી તન્મયપણાને પામેલા જીવો, આ લોક અને પરલોકમા, નિર્વિઘ્ને સકલ લક્ષ્મીને વરે છે

પ્રકાશ આઠમો.

આઠ કર્મથી મુકત અને ૫૬૩ ભેદથી પ્રસિદ્ધ શ્રી સિદ્ધ ભગવતો જે અરિહતોને પણ માન્ય છે, તેમનુ કયો સત્પુરુષ સ્મરણ ન કરે ?

નિરજન, ચિદાનદ, રૂપરહિત, સ્વભાવથી લોકાગ્રને પામેલા, અનત ચતુષ્ટયને ધારણ કરનારા, સાદિ અનત સ્થિતિને ભજનારા, એકત્રીશ ગુણોથી યુકત, પરમેશ્વર, પરમાત્મા શ્રી સિદ્ધ ભગવતો મને સદાકાળ શરણભૂત હો છત્રીશ ગુણથી વિભૂષિત શ્રી ગણધરો મને શરણ આપો સર્વ સૂત્રના ઉપદેષ્ટા શ્રી ઉપાધ્યાયો મને શરણ આપો દશ પ્રકારના ધર્મમા લીન, સદા સામાયિકમા સ્થિર, રત્નત્રયને ધરનારા શ્રી સાધુઓનુ મને શરણ હો ચરાચર જગતનો આધારભૂત કેવલી પ્રણીત ધર્મ મારુ પરમ શરણ હો ધર્મરૂપી હિમાલય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી નદીઓથી ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરનાર છે વિવિધ દૃષ્ટાત, હેતુ, યુકિત આદિથી મનોહર એવા સ્યાદ્વાદ તત્ત્વમા હુ લીન થયો છુ નવ તત્ત્વરૂપી અમૃતના કુડથી ભરેલો સર્વજ્ઞ સિદ્ધાત ગભીર હોવાથી પાતાલ જેવો લાગે છે શ્રી જિનાગમ સર્વ જ્યોતિષીઓને માન્ય છે, મધ્યસ્થપણાનો આશ્રય કરનાર છે અને વિચારશીલ પુરુષોનુ સ્થાન છે શ્રી જિનેશ્વરની વાણી ધર્મરાજાની રાજધાની છે, દુષ્ટ કર્મને બાળી નાખનારી છે, સદેહને કાપનારી છે,

તથા કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરનારી છે આ પ્રમાણે નમસ્કારના ધ્યાનમા મગ્ન આત્માઓની કર્મગ્રન્થી વિલય પામે છે શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મીની લીલાને પ્રકાશ કરનાર તથા દેવોના સામ્રાજ્યને અને શિવપદને આપનાર આ પાચ નમસ્કાર જયવત હો

સરસ્વતી નદીને કિનારે શ્રી સિદ્ધપુર નગરમા શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિએ આ શ્રી સિદ્ધચક્રનુ માહાત્મ્ય રચ્યુ છે

પ્રકરણ સત્તરમું

નમસ્કારનું નિશ્ચય સ્વરૂપ

[ઉપસંહાર]

મંત્રાધિરાજ શ્રી પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મંત્રનો જૈનશાસનમાં ખૂબ ખૂબ મહિમા ગવાય છે જૈન શાસનના તમામ શાસ્ત્રોમાં એનો મહિમા વર્ણવાયો છે અને તેથી જૈનકુલનું નાનું બાળક પણ નવકારને જાણતું જ હોય છે નવકારને ચૌદ પૂર્વનો સાર કહેવાય છે, અર્થાત્ ચૌદ પૂર્વ સમસ્ત જૈનશાસનનો સાર છે અને તેનો પણ સાર આ નવકાર મહામંત્ર છે આ ગ્રન્થમાં પણ નવકારનો મહિમા અનેક રીતે બતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે નવકારના મહિમાને સૂચવ

" ज ज्झा या झायतो अरिहंत,
रुव-सुपय-पिंडत्थ ।
अरिहंतपयमय चेव,
अप्प पिक्खेइ पचक्खं ॥ १ ॥"

અર્થ—પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપસ્થ સ્વરૂ
વડે જે ધ્યાતા અરિહંતને ધ્યાવે છે, તે પોતા
આત્માને પ્રત્યક્ષ અરિહંતમય જુએ છે ૧

તેનેજ અનુસરીને રચાયેલ શ્રી શ્રીપાલરા
મા પણ કહ્યું છે કે—

"અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજ્જાય
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાય રે
વીર જિનેસર ઉપદિશે

અર્થ.—દ્રવ્યગુણપર્યાયથી જે આત્મા અરિ
પદનુ ધ્યાન કરે છે, તે આત્મા અરિહંત અને પોત
વચ્ચે રહેલા ભેદનો છેદ કરીને સ્વય અરિહંતસ
થાય છે, એમ શ્રી વીર પરમાત્મા ઉપદેશે છે

શ્રી પ્રવચનસારમા પણ કહ્યુ છે કે—

" जो जाणदि अरहंत,
दव्वत्त-गुणत्त-पज्जयत्तेहिं ।
सो जाणदि अप्पाणं,
मोहो खलु जादि तस्स लयम् ॥ १ ॥

અર્થ.—જે અરિહંતને દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય વડે જાણે છે, તે પોતાના આત્માને જાણે છે અને તેથી ખરેખર તેનો મોહ નાશ પામે છે ૧

આ એકજ ગાથામા તમામ શાસ્ત્રોનુ રહસ્ય સમાઇ જતુ હોય, તેમ જણાઈ આવે છે જે આત્માને મોહનો ક્ષય કરી, અરિહંતસ્વરૂપી થઈ, અનંત સુખના ભોક્તા થવુ છે, તેને માટે આજ એક ઉપાયનુ અવલબન જરૂરી છે અરિહંતના ધ્યાનથી પોતાના શુદ્ધાત્માનુ સ્વરૂપ સમજાય છે અને શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપની યથાર્થ સમજણ થવાથી પુદ્ગલમા આત્મપણાની મિથ્યા ભ્રાંતિ રૂપ અનાદિનો મિથ્યા મોહ આપો આપ નાશ પામે છે સ્વ–આત્મ–સ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા એજ સમ્યગ્ દર્શનનુ મૂળ છે અરિહંતના આત્માનુ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયવડે ધ્યાન કરવાથી પોતાનો આત્મા પણ તે સ્વરૂપજ છે, તેનો ખ્યાલ આવે છે અને એ ખ્યાલ દૃઢ થતાજ પરથી ભિન્ન પોતાના આત્મસ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા દૃઢ થાય છે આત્મ સ્વભાવની યથાર્થ અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી મોહ નાશ પામે છે

અનાદિ કાળથી જીવ સ્વને ભૂલી પર તરફ દૃષ્ટિ કરતો આવ્યો છે અને તે કારણે તેના રાગ દ્વેષ કેમે કરીને ટળતા નથી એક વાર પણ જીવને એટલુ શ્રદ્ધાન થઇ જાય કે નિશ્ચયથી "હુ સર્વ પર પદાર્થોથી ભિન્ન છુ અને અનંત જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણોનો

પીડ છુ, ''પરપદાર્થથી મને અણુ માત્ર લાભ કે નુકશાન છે જ નહિ', પછી પરપદાર્થો પ્રત્યે રાગ દ્વેષ થવાનુ તેને કાઇ કારણ રહેતુ નથી વસ્તુ માત્ર અનાદિ કાળથી છે, છે અને છે જ વસ્તુ છે, તો તે દરેક વસ્તુને સ્વભાવ પણ છે દરેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવથી જ ત્રિકાળ ટકી રહી છે વસ્તુસ્વભાવ સ્વતંત્ર છે, પણ પરતંત્ર નથી વસ્તુ સ્વભાવ જો પરાધીન હોય તો વસ્તુનો જ નાશ થઈ જાય વસ્તુ સ્વભાવ સ્વતંત્ર હોવાથી, એની અવસ્થાઓ પણ પોતાના સ્વભાવ અનુસાર જ સ્વતંત્રપણે પ્રગટ થાય છે જીવ, પુદ્ગલ, કાલ, આકાશાદિ છએ દ્રવ્યો પરસ્પર અપ્રવેશી છે એક ક્ષેત્રાવગાહ રહેલા છતા એક દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમા પ્રવેશ નથી, એ એક મોટો ચમત્કાર છે પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ જ્ઞાનસાર ગ્રન્થના ચૌદમા 'વિદ્યાષ્ટક'મા ફરમાવે છે કે—

"मिथोयुक्तपदार्थानाम,–सक्रमचमत्क्रिया।
चिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवाऽनुभूयते ॥१॥"

અર્થ —પરસ્પર મળેલા જીવ–પુદ્ગલાદિ–દ્રવ્ય પર્યાયરૂપ પદાર્થના અસક્રમ એટલે એક બીજા રૂપ ન થવારૂપ અસકરણુ અર્થાત્ ભિન્નતાનો ચમત્કાર, જ્ઞાન–માત્ર–પરિણામવત વિદ્વાન પુરુષથી જ અનુભવાય છે ૧

હવે જો એક દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમા પ્રવેશ જ નથી, તો તે અન્યને શું ગુણ-દોષ કે લાભ-હાનિ કરે? ન જ કરે આત્મતત્ત્વને પણ આ જ નિયમ લાગુ પડે છે આત્માને પરથી લેશ માત્ર લાભહાનિ થઇ શકતી નથી છતા આ જીવ અનાદિ મિથ્યા મોહને વશ થઇ, પરથી પોતાને લાભ-હાનિ માની, રાગ-દ્વેષની આકુળતાથી એક ક્ષણવાર પણ વિરામ પામતો નથી અજ્ઞાનવશ આત્મા પોતે જ, પોતાના સ્વભાવને નહિ ઓળખવાથી, પર દ્રવ્યો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષમા જોડાય છે અને પર પદાર્થો સાથે એકત્વનો અર્થાત્ એકપણાનો અધ્યાસ કરે છે એ એકત્વનો-એક પણાનો અધ્યાસ છોડાવવા માટે તથા આત્માને પોતાના જ સ્વભાવમા નિમગ્ન બનાવવા માટે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ નિશ્ચયનયનું અવલંબન લેવા ફરમાવ્યું છે

સીમંધર સ્વામીને વિનતિરૂપ ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનની ૧૬ મી ઢાળમા પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

'શુદ્ધતા ધ્યાન એમ નિશ્ચયે આપનુ,
તુજ સમાપત્તિ ઔષધ સકલ પાપનુ,
દ્રવ્ય અનુયોગ સંમતિ પ્રમુખથી લહી,
ભક્તિ વૈરાગ્ય ને જ્ઞાન ધરિયે સહી' ૧

અર્થ—શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ધ્યાન એ નિશ્ચયથી પોતાના સ્વરૂપનુ જ ધ્યાન છે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનુ

એ ધ્યાન સર્વ પાપના નાશનુ ઔષધ છે-સર્વ દોષો-નો નાશ કરવાનુ રસાયન છે ષડ્દ્રવ્યની વિચારણા સ્વરૂપ સમ્મતિતર્ક આદિ દ્રવ્યાનુયોગના મહા ગ્રન્થોથકી તે વાત જાણીને અનુક્રમે ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનદશાને અમે ધારણ કરીએ છીએ અહીં ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે ભક્તિ અવસ્થા મુખ્ય છે, પાચમા-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે વૈરાગ્ય દશા મુખ્ય છે તથા અપ્રમત્ત સય તથી ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાન પર્યંત જ્ઞાનદશા મુખ્ય છે તથા ગૌણપણે જ્ઞાનદશા ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકે પણ હોય છે જેથી મુખ્યપણે જ્યા ભક્તિ આદિની આરાધના હોય, ત્યા પણ શક્તિ અનુસાર જ્ઞાન-વૈરાગ્ય દશાનુ અવલબન પણ હોય જ છે ૧

શુદ્ધ નયના ધ્યાનનો મહિમા બતાવતા વળી આગળ કહે છે કે—

'જેહ અહકાર મમકારનુ બધન,
શુદ્ધ નય તે દહે દહન જિમ ઇંધન,
શુદ્ધ નય દીપિકા મુક્તિ મારગ ભણી,
શુદ્ધ નય આથિ છે સાધુને આપણી. ૨

અર્થ—અગ્નિ જેમ લાકડાને બાળી નાખે, તેમ શુદ્ધ નયનુ ધ્યાન એટલે આત્મતત્ત્વ ચિન્તવનરૂપ ધ્યાન, અહકાર અને મમકારના મૂળ બધન-મૂળ કારણરૂપ રાગ-દ્વેષને બાળીને ભસ્મ કરે છે શુદ્ધ નય-નિશ્ચય નય તે મોક્ષમાર્ગનો દીવો છે, કારણ કે-મોક્ષમાર્ગે જતા

તે અજવાળું કરે છે તથા તે શુદ્ધ નય સાધુને પોતાની આધિ એટલે સંપત્તિ છે-મૂળ પુછ્છે છે કહ્યું છે કે—

" दीपिका खल्वनिर्वाणा, निर्वाणपथदर्शिनी ।
शुद्धात्मचेतना या च, साधूनामक्षयो निधिः ॥१॥ "

અર્થ —જે શુદ્ધ-આત્મ-ચેતનાનું ધ્યાન છે, તે ખરેખર નિર્વાણપથને બતાવનારી કદી પણ નાશ ન પામે તેવી દીપિકા છે તથા સાધુઓનો કદી પણ ક્ષય ન પામે તેવો નિધિ છે ૧

વળી એજ શુદ્ધ નયના ધ્યાનનો પ્રભાવ વર્ણવે છે

' સકલ ગણિપિટકનું સાર જેણે લહ્યું,
તેહુને પણ પરમ સાર એહ જ કહ્યું,
ઓઘનિર્યુક્તિમાં એહ વિણ નવિ મિટે,
દુખ સવિ વચન એ પ્રથમ અંગે ઘટે ૩ '

અર્થ —આચાર્યના સમગ્ર ગુણરૂપ રત્નોની પેટી જે દ્વાદશાંગગણિપિટક તેનો સાર એટલે પ્રાધાન્યપણું જેણે જાણ્યું છે, એવા સમસ્ત દ્વાદશાંગીના જાણને પણ પરમસાર એટલે પ્રધાન રહસ્ય તે એજ શુદ્ધનયપરિણમનરૂપ કહ્યું છે, તો બીજાની શી વાત? શ્રીમતી ઓઘનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—

" परमहस्समिसीण, समत्तगणिपिडगझरियसाराण ।
परिणामिय पमाण, निच्छयमवलबमाणाण ॥१॥ "

અર્થ —સમસ્ત ગણિપિટકના સારને જાણનારા તથા પરમાર્થનુ અવલંબન લેનારા ઋષિઓનુ પરમ રહસ્ય એ છે કે–મોક્ષમાર્ગમા 'પરિણામ' એ જ પ્રમાણ છે ૧

તેથી એ નિશ્ચયના અવલબન વિના દુ ખ ન જ ટળે. પ્રથમ અગ શ્રીઆચારાગ સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે–

"जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ ।
जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ ॥"

'જે એકને જાણે છે, તે સર્વને જાણે છે જે સર્વને જાણે છે, તે એકને જાણે છે (અહીં આત્મજ્ઞપણું મુખ્ય છે સર્વજ્ઞપણું ઉપચરિત છે, એમ નય વિભાગ જાણવો તેથી એક આત્મજ્ઞાન, એજ ઉપાદેય છે) ૩

વળી જ્ઞાનસાર ગ્રથના બીજા 'મગ્નાષ્ટક'મા કહ્યું છે કે—

"स्वभावसुखमग्नस्य, जगत्तत्त्वावलोकिन ।
कर्तृत्वं नान्यभावाना, साक्षित्वमवशिष्यते ॥१॥"

અર્થ —સ્વભાવના સુખમા મગ્ન થએલ અને સ્યાદ્વાદ ન્યાયથી પરીક્ષણ કરીને જગતના તત્ત્વનુ એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપનુ અવલોકન કરનાર આત્માને અન્ય ભાવોનુ એટલે પોતાના આત્માથી ભિન્ન બીજા પદાર્થોનું કર્તાપણું નથી,કેવળ સાક્ષિપણું બાકી રહે છે ૧

તાત્પર્ય કે–સ્વભાવ સુખમા મગ્ન આત્મા જગતના તમામ પદાર્થોને જુએ છે અને જાણે છે, પણ તે આત્મા એક પણ પર પદાર્થની અવસ્થાનો પોતે કર્તા થતો નથી ફક્ત અન્ય પદાર્થો જેમ પરિણમે તેમ તે પદાર્થ અને તેના ગુણપર્યાયનો સાક્ષી એટલે કે જ્ઞાતા રહે છે

આ જ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે સ્વોપજ્ઞ સ્તબકમા પૂજ્ય **શ્રી યશોવિજયજી** મહારાજ ફરમાવે છે કે–

'માટી વગેરે ભાવો ઘટાદિરૂપે પરિણમે છે, તેમા કુભાર વગેરે સાક્ષીમાત્ર છે, તો તે કેમ અભિમાન રાખે કે અમે ઘટાદિ પદાર્થના કર્તા છીએ?'

તત્ત્વ એ છે કે માટી સ્વય પોતાની યોગ્યતાથીજ ઘટરૂપે પરિણમે છે, તેજ સમયે દડ, ચક્ર વગેરે પોતાની યોગ્યતાથી પોતપોતાના વ્યાપારરૂપ પરિણમે છે તથા કુભારના શરીરના પરમાણુઓ પણ પોતપોતાની યોગ્યતાથી તે તે અવસ્થાને ધારણ કરે છે, છતા કુભાર અજ્ઞાન હોય તો એ બધી વસ્તુસ્થિતિ જોઇને એમ માને છે કે 'હુ ઘડો બનાવુ છુ' ખરી વસ્તુ એ હતી કે કુભારના આત્માએ તો ફક્ત ઇચ્છા કરી હતી કે 'હુ ઘડો બનાવુ,' પણ શરીરનો વ્યાપાર એ કાઇ કુભારની ઇચ્છાને આધીન નહોતો મૂર્ત શરીર અને અમૂર્ત આત્મા, એ બન્ને વચ્ચે પરમાર્થથી સબધ હોઇ શકે

નહિ એવુ બને કે આત્મા ઇચ્છા કરે અને તેજ વખતે શરીરનો વ્યાપાર તે સ્વરૂપે પોતાની યોગ્યતાથી પરિણમે અને આવુ અનેક વાર દેખવાથી અજ્ઞાન આત્માઓને ભ્રાન્તિ થઇ જાય છે કે 'શરીરની ક્રિયા અમે કરીએ છીએ' પણ એક દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમા પ્રવેશજ નથી, તો પછી (આત્મા અને શરીર એ બે જુદા દ્રવ્યો હોવાથી) આત્મા શરીરને કેવી રીતે પરિણમાવી શકે? આત્મા તો શરીરની ક્રિયાનો ફક્ત સાક્ષી (જ્ઞાતા) બની શકે આ નિશ્ચયનયનો મત છે પરમાર્થને સૂચવનારો છે તેને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમજવો જોઇએ

એજ વાતને બીજા દૃષ્ટાંતથી તેઓ સ્પષ્ટ કરે છે

"તથી રીતે ભાવાવર્ગણા દ્રવ્ય વર્ણપણે, વર્ણ પદપણે, પદ વાક્યપણે, વાક્ય મહાવાક્યપણે અને મહાવાક્ય ગ્રન્થપણે પરિણમે છે તેમા ગ્રન્થકાર સાક્ષી માત્ર છે, તો તે કેમ અભિમાન રાખે કે 'હુ ગ્રન્થ કર્તા છુ' સર્વ દ્રવ્યો સ્વસ્વ પરિણામના કર્તા છે, પરપરિણામનો કોઇ કર્તા નથી એ ભાવનાએ અન્ય ભાવોનુ કર્તાપણુ નથી પણ સાક્ષીપણુ છે"

અધ્યાત્મસારના 'આત્મનિશ્ચયાધિકાર' મા પણ કહ્યુ છે કે—

"पराश्रितानां भावाना, कर्तृत्वाद्यभिमानतः ।
कर्मणा बध्यतेऽज्ञानी, ज्ञानवांस्तु न लिप्यते॥१॥"

અર્થ —પર-પુદ્ગલાશ્રિત પર્યાયોના કર્ત્તાપણા
ના અભિમાનથી અજ્ઞાની કર્મથી બધાય છે,
જ્ઞાની બધાતો નથી ૧

તાત્પર્ય એ છે કે વાસ્તવિક રીતે આત્મા પરભા
ના કર્ત્તા નથી, પણ કર્ત્તાપણાના અભિમાનથી અજ્ઞાની
ત્મા કર્મવડે બધાય છે જ્ઞાનીને કર્ત્તાપણાનુ અભિ-
ન નહિ હોવાથી, તે બધાતો નથી

ઋજુસૂત્ર નયના મતે આત્મા શુભાશુભ કર્મનો
ર્તા નથી, પણ ઈષ્ટ અનિષ્ટ વસ્તુ નિમિત્તે થતા
ગદ્વેષરૂપ આશયનો કર્તા છે

નૈગમ અને વ્યવહાર નય કર્મ વગેરેનું કર્ત્તાપણું
કે છે, કારણ કે કર્ત્તાનો વ્યાપાર ફલના અંત સુધી
ાય છે આ મા ભાવ કર્મનો કર્ત્તા છે અને તેનુ
ળ દ્રવ્ય કર્મનો બન્ધ છે અને ફળ પર્યન્ત કર્ત્તાનો
યાપાર હોવાથી આત્માને દ્રવ્ય-કર્મનો કર્ત્તા માની
યવહારથી કહેવાય છે

એજ વાતને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે
સીમધરસ્વામિની વિનતિ રૂપ ૧૨૫ ગાથાના સ્તવ
નમા નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કરી છે

ઢાલ ત્રીજી-ગાથા ૧૩-૧૪-૧૫

'હુ કર્ત્તા પરભાવનો, એમ જેમ જેમ જાણે
તેમ તેમ અજ્ઞાની પડે, નિજ કર્મને ઘાણે''
આતમ તત્ત્વ વિચારીએ ૧

અર્થ —હું પર-પુદ્ગલ દ્રવ્યની અવસ્થાનો કર્તા છું, એમ જે કર્તાપણાનું અભિમાન રાખે છે, તે અજ્ઞાની છે અને કર્મથી બંધાય છે ૧

તે અજ્ઞાન નય વિભાગવડે જ ટળે, તેથી તેને જ દેખાડે છે

'પુગ્ગલ કર્માદિક તણો, કરતા વ્યવહારે,
કરતા ચેતન કર્મનો, નિશ્ચય સુવિચારે'
આતમ૦ ૨

અર્થઃ—વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જ્ઞાનાવરણીયાદિક પુદ્ગલ કર્માદિક ભાવનો કર્તા ચેતન છે ('તથા અનુપચરિત અસદ્ભૂત' વ્યવહારે કર્મનો કર્તા અને 'ઉપચરિત અસદ્ભૂત' વ્યવહારે ગૃહાદિકનો કર્તા, એ વિશેષ 'સ્વજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત' વ્યવહારે પુત્રાદિકનો કર્તા, 'વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત' વ્યવહારે ધનાદિકનો કર્તા તથા 'સ્વજાતિ-વિજાતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત' વ્યવહારે નગર પ્રકારાદિકનો કર્તા, ઇત્યાદિક ભેદ જાણવો) નિશ્ચય નયને સુવિચારે ચેતન કર્મ જે રાગદ્વેષ તેનો કર્તા છે અશુદ્ધ નિશ્ચયનય અશુદ્ધ સ્વભાવનો કર્તા માને છે તે નયે દ્રવ્ય કર્મ અનુપગે આવે છે જેમ તેલ અભ્યગે એટલે તેલ ચોપડવાથી કર્તા પુરુષને રજ તેને અનુષંગે એટલે તેલના સંબંધથી આવે છે ૨

તાત્પર્ય એ છે કે—આત્મા રાગદ્વેષાદિ ભાવ કર્મનો કર્તા છે, તેજ વખતે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલ પરમાણુઓ સ્વયમેવ પોતાના સ્વભાવથીજ કર્મરૂપે પરિણમે છે અહીં આત્મા અને કર્મનુ સ્વતત્ર પરિણમન પોતપોતાના સ્વભાવથીજ થાય છે, તોપણ બન્નેનુ એક સાથે પરિણમન થતુ હોવાથી વ્યવહારથી એમ કહેવાય છે કે આત્માએ કર્મને બાધ્યા પણ વસ્તુસ્થિતિ તેમ નથી, કારણ કે અમૂર્ત આત્મા મૂર્ત કર્મને કેવી રીતે બાધે ?

'કર્તા શુદ્ધ સ્વભાવનો, નય શુ વે કહીંયે,
કર્તા પર પરિણામનો, બેઉ કિરિયા મહીએ '

આતમ૦ ૩

અર્થ.—શુદ્ધ નિશ્ચય નયે શુદ્ધ સ્વભાવનોજ આત્મા કર્તા છે આત્માને પર–પરિણામનો કર્તા માનતા બે ક્રિયા આવી જાય એક આત્માને એક જીવ ક્રિયા અને બીજી અજીવ ક્રિયા, એ બે ક્રિયા માનતા અપસિદ્ધાત થાય-સિદ્ધાતવિરોધ આવે તે માટે આત્માને શુદ્ધ સ્વભાવનોજ કર્તા માનીએ ૩

શુદ્ધ નિશ્ચય નય પરમાર્થને બતાવનારો છે તે નયે આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનોજ કર્તા છે પુદ્ગલ પરિણામનો કર્તા આત્માને મા નીએ તો એકજ દ્રવ્યમા સ્વપરિણમન અને અન્યનુ પરિણમન, એ બે ક્રિયા

માનવાની આપત્તિ આવે કે જે વસ્તુ અનત જ્ઞાની ઓને અસમત છે

આપણો પ્રસ્તુત વિષય એ છે કે, અરિહતના આત્માને ઓળખવાથી આપણા આત્માનીજ ઓળખાણ થાય છે અને આત્માની ઓળખાણથીજ સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણસ્થાનોની પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રસ્તુત ઢાળની પહેલી ગાથામા કહ્યુ છે કે—

'જિહા લગે આતમ દ્રવ્યનુ, લક્ષણ નવિ જાણ્યુ,
તિહા લગે ગુણઠાણુ ભલુ, કેમ આવે તાણ્યુ '
આતમ૦ ૧

અર્થ —આત્મદ્રવ્યનુ લક્ષણ અથવા સ્વરૂપ જ્યા સુધી જાણ્યુ નથી, ત્યા સુધી વધતા એવા ગુણસ્થાનકોની પરિણતિ તાણી–ખેચીને કેવી રીતે આવે? માટે આત્મતત્ત્વને જાણવુ જોઈએ, વિચારવું જોઈએ અને વિચારીને ઓળખવુ જોઈએ મોહનો ત્યાગ કરી આત્મા જ્યારે આત્માને આત્માવડે આત્મામા જાણે છે, ત્યારે તે આત્માજ સ્વય દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રસ્વરૂપ બને છે જ્યા સુધી આત્મા અજ્ઞાનથી પુદ્ગલમા આત્મપણાનો ભ્રમ ધારણ કરે છે, ત્યાસુધી તેને સસારભ્રમણનું દુ ખ ટળતું નથી કહ્યુ છે કે—

'मिच्छत्तेण उदिण्णेण अट्ठ कम्म पयडीओ बधति।'

અર્થાત્ જ્યા સુધી જીવને 'પુદ્ગલમા આત્મપણાની ભ્રાતિરૂપ' મિથ્યાત્વ પરિણામ ઉદયમા છે, ત્યા સુધી તેને આઠ પ્રકારના કર્મની પ્રકૃતિઓ બધાયા જ કરે છે આત્મજ્ઞાન રહિત કેવળ તપ જપ કરવાથી ભવભ્રમણનુ દુખ ટળતુ નથી જેમ શીત વિકારની વેદના અગ્નિના તાપે ટળે, તેમ ભવભ્રમણ અને તેના કારણરૂપે આઠ કર્મની પ્રકૃતિઓનો બધ આત્મજ્ઞાનથી જ ટળે છે દેહાદિમા આત્મપણાની બુદ્ધિ એ અજ્ઞાન છે, મોહ છે, મિથ્યાત્વ છે આત્મામા આત્મપણાની બુદ્ધિ એજ જ્ઞાન છે, વિવેક છે, યથાર્થ શ્રદ્ધાગુણ રૂપ સમ્યગ્દર્શન છે ૧

અરિહતની ઓળખાણથી આત્મ દ્રવ્યની ઓળખાણ થાય છે અને આત્મદ્રવ્યની ઓળખાણથી મોહનો નાશ થાય છે તેથી મોહનો જેને નાશ કરવો છે, તેને દ્રવ્યગુણપર્યાયથી અરિહતની ઓળખાણ કરવી, એજ એક ઉપાય છે જો કે શાસ્ત્રોમા અરિહતની ઓળખાણ આપતા ચોત્રીશ અતિશયો, આઠ પ્રાતિહાર્યો, સમવસરણની ઋદ્ધિ, દેવેન્દ્રોનુ આગમન, વાણીના પાત્રીશ અતિશયો ઇત્યાદિ વર્ણન કર્યુ છે, પરતુ તે બધુ પુદ્ગલાશ્રિત છે જે જીવોને આત્મદ્રવ્યની સમજણ નથી, પણ પુદ્ગલનો જ મહિમા વસેલો છે, તે જીવોની દૃષ્ટિ પણ અરિહત તરફ ખેચાય, એ માટે વ્યવહારથી અરિહતનો (પુદ્ગલા

સિત) મહિમા વર્ણવ્યો છે પરંતુ નિશ્ચયથી આમા અરિહંતનો મહિમા આવતો નથી નિશ્ચયથી અરિહંતનો મહિમા સમજવા માટે તો અરિહંતોની વીતરાગતા, તેમનો કેવળજ્ઞાન સ્વભાવ, તેમનું અનંતુ વીર્ય, અનંતુ સુખ, ઇત્યાદિ ગુણોને સમજવા જ જરૂર છે તે ગુણોના ચિન્તવનથી જ આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવ ની દૃષ્ટિ જાગ્રત થાય છે અને સ્વભાવની દૃષ્ટિ કે ઓળખાણ થતાં થી જ રાગદ્વેષ ટળવા લાગે છે અને ક્રમે ક્રમે વિશુદ્ધિ થતા પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે

જેવી રીતિએ અરિહંતના ધ્યાનથી આત્મા અરિહંતસ્વરૂપ થાય છે, તેવી રીતિએ સિદ્ધ ભગવતોના ધ્યાનથી આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપ થાય છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુપદના ધ્યાનથી તે તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે આથી સિદ્ધ થયું કે નમસ્કારના ધ્યાનથી જેમ એક બાજુ ઉત્તમોત્તમ આત્માઓનું બહુમાન થાય છે, તેમ બીજી બાજુ સ્વઆત્માની જ વિશુદ્ધ અવસ્થાઓનો આદર થાય છે અને એજ મોક્ષનો પરમાર્થ માર્ગ હોવાથી નમસ્કાર એ શ્રી જૈન શાસનનો સાર મનાય છે

નિશ્ચય રત્નત્રય.

સ્વ-આત્માની વિશુદ્ધ અવસ્થાઓનો આદર, ઓળખાણ અને આચરણ એજ નિશ્ચય રત્નત્રય છે

અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન એ નિશ્ચયથી આત્માનું જ ધ્યાન હોવાથી 'નમસ્કાર મહામંત્ર'નું અવલંબન જીવને નિશ્ચય રત્નત્રયના પથે ચઢાવનારૂં છે શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન, એ જેમ મોહનો નાશ કરે છે, તેમ નિશ્ચય નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન પણ મોહનો નાશ કરનારૂં જ થાય છે

શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું તેને માટે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી જ્ઞાનસાર ગ્રન્થના 'મોહાષ્ટક'મા ફરમાવે છે કે—

" शुद्धात्मद्रव्यमेवाऽहं, शुद्धज्ञान गुणो मम ।
नाऽन्योऽहं न ममाऽन्ये चेत्यदो मोहास्त्रमुल्वणम् ॥"

અર્થ —શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય એજ હું છુ, વિશાવે કરીને અશુદ્ધ હું નથી તથા હું બીજા ધર્માસ્તિકાયાદિ પાચ દ્રવ્યો સ્વરૂપ પણ નથી શુદ્ધ જ્ઞાન–કેવળ જ્ઞાન, એજ મારો ગુણ છે, તેથી હું જુદો નથી તથા પુદ્ગલના રૂપરસાદિ ગુણો મારા નથી એ રીતિનુ ધ્યાન મોહને હણવાનુ આકરૂં શસ્ત્ર છે ૧

એજ વસ્તુને બીજી રીતે વર્ણવતા 'જ્ઞાનાષ્ટક'મા ફરમાવ્યુ છે કે—

" स्वद्रव्यगुणपर्यायचर्या वर्या पराऽन्यथा ।
इति दत्तात्मसंतुष्टिर्मुष्टिज्ञानस्थितिर्मुने. ॥ १ ॥ "

અર્થ —પોતાના શુદ્ધ આત્મ-દ્રવ્યમા, પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણોમા તથા પોતાના શુદ્ધ અર્થ અને વ્યંજનાદિ પર્યાયોમા ચર્યા અથવા પરિણતિ એજ શ્રેષ્ઠ છે પર દ્રવ્ય, તેના ગુણ અને પર્યાયમા પરિણમનસ્વરૂપ ચર્યા શ્રેષ્ઠ નથી એ પ્રમાણે સક્ષેપથી રહસ્યજ્ઞાનની સ્થિતિ એટલે મર્યાદા મુનિને હોય છે મુનિને દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર આત્મા જ છે આત્માના કેવલજ્ઞાનાદિ ત્રિકાળસ્પર્શી પર્યાયને શુદ્ધવ્યંજન પર્યાય અને તત્કાળસ્પર્શી કેવલ જ્ઞાનોપયોગ વગેરે પર્યાયને શુદ્ધ અર્થપર્યાય કહે છે

એ રીતે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન એજ અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓનુ ધ્યાન છે અને અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓનુ ધ્યાન એજ શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન છે નિશ્ચયથી એ બે વચ્ચે કોઇ અંતર નથી, એમ સમજી જે કોઇ નવકારના ધ્યાનમા લીન થાય છે, તે પોતાના શુદ્ધાત્માને પામી મોક્ષસ્વરૂપ બને છે

